P. Philip GRAVES

İngilizler ve Türkler

Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)

Tercüme:
Yılmaz TEZKAN

21. YÜZYIL YAYINLARI

PHILIP P. GRAVES

İNGİLİZLER VE TÜRKLER

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1790-1939)

Tercüme
YILMAZ TEZKAN

21 YÜZYIL YAYINLARI

21. Yüzyıl Yayınları : 8
Tarih Serisi : 3

Hanımeli Sk. No: 19/20 Sıhhiye-06430 ANKARA
Tel: (0 312) 231 68 58- 231 08 72 . Faks: 231 68 58
E. mail: yuzyil21@ada. net.tr.

Bu eserin yayın hakları 21. YÜZYIL LTD. ŞTİ'ne aittir.
Tümü ya da bir kısmı aynen alınamaz ve herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.
©: Her hakkı mahfuzdur.

Philip P. Graves
Briton and Turk

Mütercim: Yılmaz TEZKAN
İngilizce İlk Baskı:
Hutchinson & CO. (Publishers) LTD.
London and Melbourne-1941

Yayına Hazırlayan : Mustafa Everdi
Yayın Danışmanı : Doç. Dr. Ali Birinci
İngilizce çeviri : Yılmaz Tezkan
Tashih : Emrehan Selim
Dizgi-Sayfa düzeni : 21.Yüzyıl (Serdar Aydoğan)
Kapak :M.Everdi-E.Elibol
Baskı :
1. Baskı : Ankara 1999

ISBN 975-6803-01-0

YAYINCININ SUNUŞU

Bu kitap sadece Türk- İngiliz ilişkilerinin değil, Osmanlı İmparatorluğunun "en uzun yüzyılını" , Yeni Türkiye'nin kuruluşunu ve bununla birlikte güçlü devletlerle ilişkilerin özelliğini de anlatmaktadır.

İngiltere küçük adanın büyük krallığını nasıl kurmuştur? Denizlerde bir güç haline gelen ve yeni koloniler kurmak arzusu ile bulundukları Kuzey Amerika'da yenilen İngiltere'nin tüccarları gözlerini Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e diktiler. Doğu'ya yönelmeleri önce müslümanlarla sonra Osmanlı İmparatorluğu ile temasa geçmelerine ve bu nedenle de birdenbire Şark Meselesi içinde kendilerini bulmalarına yol açtı. Emperyal tecrübelerinin yokluğuna rağmen yeni rollerine hemen adapte oldular. Üzerinde güneş batmayan Büyük Britanya İmparatorluğunu kurmaları kendileri için zor olmadı. Kuzey Amerika'da yenilmişlerdi ama dünyanın doğusunda egemenliklerini yüzyıllarca sürdürdüler. II. Dünya Savaşına kadar..

Hintli ve Mısırlı aydınlar, Abdülhamid rejimini karakterize eden, hafiyelik, ihmal ve baskıyı izah edilemez bir şekilde görmezlikten gelmeye ve İngiliz yönetiminin ve kontrolünün kendilerine sağladığı modernleşmeye ve batılı değerlere rağmen bütün bunları görmemeye devam ettikleri için batılılar tarafından sitem edildiğinde "fakir ama bizim" cevabını veriyorlardı . İstiklalini ve askeri gücünü muhafaza eden müslüman bir devletin varlığından dolayı sevinmeleri ve onun çağrılarına cevap vermeleri doğaldı. Nitekim bu nedenle Milli Mücadelede Anadolu Hükümetine yardım etmişler ve bütün fakirliklerine rağmen zengin bir gönlün bütün cömertliğini sergilemişlerdi. Fakir Hindistanlıların (bugün Pakistan'ın) tavrı İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde her zaman dikkate alınan bir faktör olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda yönetimdeki Türkler, canlanmak ve eski kudretlerini -hiç olmasa kısmen- kazanmak istiyorlardı. Bu nedenle İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu;Almanya ve Rusya arasındaki rekabetten istifade etmek isteyen bir denge stratejisi üzerine politikalarını kurmuşlardı. II. Abdülhamid bunu başarıyla sürdürmüştü. Panislamizm'in bir devlet politikası haline getirilmesi Hindistan'a kadar uzanan geniş bir hinterlanda hitap edebilmek ve buradan devşirilen güçle batının dengelenmesi amacıyladır.

Kitlelerin hareketsizliğinde dinin bir payı var mıdır yoksa din itici bir güç müdür? Osmanlı Sultan-Halifeleri kendilerine karşı isyanın mümkün olmadığı Allah'ın bir vekili mi olmak istiyorlardı? Belki bu nedenle Abdülhamid'e İslamcılık fikriyatının önde gelenlerinden –Mehmet Akif mesela- tepkiler yükseliyordu. Aydınlardan ve Jön Türklerden kaynaklanan bu tepkilere rağmen Abdülhamid istibdadının uzun sürmesinin asıl sebebi, ordunun bir ihtilal hareketine karışmayı reddetmesidir. Çünkü iç çatışmanın her zaman batılı devletlere bir davetiye çıkaracağı ve devleti parçalara ayıracağı konusundaki doğru gerekçelere dayanan ordudaki mevcut inançlardı. 1908'den sonraki olaylar, bu korkunun bazı gerekçelerinin hiç de yersiz olmadığını gösterecektir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Balkanların özerklikten bağımsızlığa giden süreçte desteklenmesi, Girit'in Yunanistan'a ilhakı ve Hıristiyan azınlıkların korun-

ması politikası, Osmanlı'ya karşı uluslararası meşruiyetin bir aracı gibi kullanılmıştır. Türklerin yönetimi, İngilizler tarafından adil bir şekilde korunan tacirler için tercih edilen bir yönetim değildi. Bu sadece İngiltere'nin çıkarlarını korumanın bir yolu mudur? Bugün de batılı devletlerin insan hakları ve temel hürriyetler konusundaki baskıları aynı amaçla mı sürmektedir?

31 Mart vak'ası Aldülhamid'i hal kararını tebliğ eden heyette Emanuel Karasu gibi bir Yahudinin bulunması ve Emanuel Karasu'nun İttihat ve Terakki Komitesinin toplantılarını kendi locasında yapılmasını teklif ederek, Abdülhamid polisinin denetiminden masun bir şekilde sürdürülmesini temin ederek dühul ettiği İttihat ve Terakki merkezine masonların doluşmasına karşı bir tepki midir?

Bu sorular çoğaltılabilir. Bugüne yansıyan etkileri tartışılabilir. **İngiliz ve Türkler** bütün bu devirlerin şahsiyetlerini ve politikalarını anlatan tarihi-belgesel bir kitaptır.

Yazar kitapta mensup olduğu İngilizlerin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu elbette doğaldır. Ancak doğal olmayan tartışmalı konulara yer vermesidir. Mesela; Abdülhamid''n annesinin Ermeni olduğu ve bu yüzden Ermenileri cezalandırdığı iddiaları gerçeklere ne kadar uygundur? Bu hususların önemli olmamakla birlikte akademik çevrelerin ihtisasına girdiğini ve bu nedenle yayınevimizin kitabı bütünüyle bir sansür uygulamadan tercüme ettirdiğini belirtmek isteriz.

Kitapta 1789 ile 1939 yılları arasındaki İngiliz-Türk ilişkileri ile birlikte Milli Mücadele ve Yeni Türkiye'nin kuruluşu da anlatılmaktadır. Kitabın Türkiye'deki karşılığını okuyucuya sunmak ve bugünlerle bir kıyas yapmak için Doç. Dr. Ali Birinci'nin "*Türk Siyasî Düşüncesinde İngilizperestlik*" başlıklı makalesini de kitaba ekledik. Böylece ülkenin insan kaynağının kendi gerçeği ve çabası ile kurtulması dışında süper devletlere ümit bağlayanların tarihî derinliğini ve aydın hafızasındaki yerini anlamak imkanı da bulunacaktır.

Türklerin Anadolu'daki anavatanın Rusya, Fransa, İtalya ve İngiltere arasında paylaşılması ve Trakya, .İstanbul ve Boğazlar üzerinde Rus hakimiyetinin te sis edilmesi, bütün ortadoğunun İngilizlere terkedilmesi antlaşmalarını bozan, İngi liz'in insanlığı ve batılı devletlerin uluslar arası hukuka bağlılığı değil Anadolu insanının direniş ve savaş gücüdür. Bu güç gün geçtikçe artacak ve devlet-i ebed müddet kılacak bir ruha hayat verecektir. Yeni Türkiye, egemenliğin millete verilmesinin, Türklerin yönetimde söz sahibi olmasının ve batının silahları ile yeniden canlanmanın adıdır. Bunun dışındaki hususlar fürûattandır. Sevr hiçbir zaman proje olmaktan çıkmadı ve batının Türkiye aleyhine hesapları gerçekleşmeyecektir. Çünkü "galip gelenlerin elinden, kendilerine çok pahalıya mal olan galibiyet meyvaları alınamaz. "

Mustafa EVERDİ

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitap, iki neslin tarihini kapsar ve her iki millet için de değerli ve arzu edilir olmasına rağmen, Türkiye'nin bir ortaçağ teokrasisi olarak kaldığı sürece bir İngiliz-Türk ittifakının neden mümkün olamadığını ve Türkler üzerlerindeki eski moda koşumlardan kurtulduktan ve bundan böyle Avrupa'ya ait olduklarını açıkça beyan ettikten sonra, değer ve arzu edilirliği devam eden bu ittifakın nihayet nasıl mümkün hale geldiğini anlatmak için yazılmıştır.

Hamid rejimi ve onun rezaletleri hakkında çok şey söyledim. Burada şunu söylemek isterim ki ben dahil birçok Batılı gazeteci, bu kötü yönetimden çok çekmiş bir milletin 1908-1914 arasında karşılaştığı zorluklara yeteri kadar anlayış gösteremedi.

Dipnotlarda kendilerinden alıntı yapılan ve ismi geçen kitap ve belgeler ile kullanılan kısaltmalar şunlardır:

A. A. P.	Yunanistan'ın Anadolu Macerası, A. A. Pallis
A. H. D.	Avusturya-Macaristan Belgeleri. 1914-1918 arasındaki savaşın menşei, Habsburg imparatorluğunun çöküşünden sonra Viyana'da yayımlanmıştır.
A. H. M.	Mithat Paşanın Hayatı, Ali Haydar Mithat
C. E.	Meclisin Arka Sıralarından Dış Politika, J. Conwell Evans
F. O.	Dışişleri Bakanlığı Bültenleri, Mavi kitap 1910-1911
Holland	Şark Meselesinde Avrupa İttihadı, Sir Thomas Holland
L. C. B.	Bosna Krizi, Bosna krizinin mükemmel bir hikâyesi M. Nintchitch, Yugoslav eski Dışişleri Bakanı
L. O. B. D.	Benjamin Disraeli'nin Hayatı, Lord Beaconsfield Monypenny ve Buckle
L. O. L. P.	Lord Palmerston'un Hayatı, Sir Henry Bulwer
L. O. S. C.	Lord Stratford de Redcliffe'nin Hayatı, S. Lane-Poole
N. T.	Yeni Türkiye, 1938'de The Times tarafından yayımlanmıştır.
Q. S.	Boğazlar sorunu Philip Graves
V. B.	Türkiye, İslam ve Büyük Güçler Victor Bérard

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ SUNUŞU iii
YAZARIN ÖNSÖZÜ v
GİRİŞ: 1790-1878 1

Pitt ve Katerina - Napolyon Mısırda – Byron'un etkisi - Canning - Rusya'nın ilerlemesi - Yunanseverler ve Türkseverler - David Urquhart - Sultan Mahmut ve Mehmet Ali Paşa-Hünkâr İskelesi - Palmerston'un karşı hareketleri - Fransa ve Mısır-Palmerston'un Siyaseti - Türkiye ile ilgili iyimserliği - Abdülmecit'in reformları - Büyükelçi Stratford Cannig - Kırım Harbi ve Sonucu - Abdülaziz yönetiminde çöküş - Türkiye'nin iflası - Üç İmparator ve Disraeli - Bulgaristan Trajedisi - Rus-Türk Harbi - Ayastefanos'dan Berlin'e - Şerefli Barış - İngiliz Politikasının başarısızlığı - Başarısızlığın izahı

BÖLÜM I

HAMİD YÖNETİMİNİN BAŞLANGICI (1): Kişilik 19

Abdülhamid Padişah oluyor – Murat'ın deliliği – Sıkıntılı miras – Yeni Padişah'ın geçmişi - Mithat Paşa ile işbirliği – İstanbul Konferansı – Anayasa İlân ediliyor – Mithatın ilk sürgünlüğü – Rusya ile Harp – Muhalefetin çıkışı – Abdülhamid'in zaferi – Mithat Paşa'nın kaderi – Abdülhamid'in yöntemleri – Divide et İmpera – Polis Devleti – Fehim Paşa ve düşüşü.

BÖLÜM II

HAMİD YÖNETİMİNİN BAŞLANGICI (II): Sarayı ve Adamları 27

Etkisiz bir istibdat – Çelişkili bir karakter – Yıldız Sarayı – Korkunun mimarîsi – Artistik bir Labirent – Garip bir resim – Baş mabeynciler – Tahsin Paşa – Arap İzzet– Eyaletlerdeki isyanlar – Bakanlar ve Bakanlıklardaki casuslar – Melhame kardeşler – Ordu – Sabit bir donanma – Rüşvet – İş hayatı – Basın – Sansür tabuları – Panislamizm – Zehirli bir rejim.

BÖLÜM III

PANİSLAMİZM VE ALMAN EMELLERİ 37

Halifelik üzerinde Türk iddiası – Hamidî Panislamizm – Asya ve Afrikadaki faaliyetler – Savunma Yönü – Bismarck'ın Türkiye'ye karşı kayıtsızlığı – Genç Kayzer – Von der Goltz – Ermeni katliamı – Kayzer'in fotoğrafı – Girit meselesi – Türkiye ile Yunan Harbi – Tekrar Girit – Kayzer'in ikinci ziyareti – Kayzer'in Şam nutku – Pastor Naumann'ın yorumları – Tehlikeye karşı uzun süren İngiliz körlüğü.

BÖLÜM IV

AKABE OLAYI 47

Türk-Alman işbirliği – İngiltere İran Körfezinde kontrola çıkıyor – Hicaz demiryolu – Avrupa'da değişim – Almanlar Algeciras'da – Türk-

Mısır hududu – Muhtar Paşa'nın Kahire'deki faaliyetleri – Akabe olayı – Mütevazi bir teklif – İngiliz ültimatomu – Krizin etkisi – İngiliz'in gözü açılıyor – Hicaz demiryolunda şahsî tecrûbeler – 1905'teki ziyaret - Saçma bir talihsizlik – 1907'de Medayin Salih'e doğru.

BÖLÜM V

MAKEDONYA VE TÜRK DEVRİMİ, 1902-1908 55

Makedonya'da Bulgar ayaklanması – İngiliz tepkisi – Balkan Komitesi – Dışişleri Bakanlığının siyaseti – Viyana Programı – Rus Politikası – Kral VII nci Edward Viyana'da - Lord Lansdowne'nin görüşleri – Murszteg Programı – Öldürücü madde – Sonuç öldürücü savaş – İngilterenin ısrarı – Padişah üzerindeki baskı artıyor – Kont Aehrenthal'ın demiryolu politikası – İngiltere-Rusya yakınlaşması – Reval - Genç Türk darbesi – Abdülhamid Anayasayı yeniden yürürlüğe koyuyor.

BÖLÜM VI

KISA SÜREN BİR SEVİNÇ 63

İzzet Paşayı ziyaret – Şayialı günler – Anayasa ilanı - Genel sevinç – Hamidî yürüyüş – Sürgünler dönüyor – Sait Paşa istifa ediyor– Sir Gerald Lowther'in gelişi – Büyük Devletlerin Türkiye'ye karşı tavrı – Yabancı okullar – Balkanların tepkisi – Yunanlıların ve Bulgarların endişesi – Kâmil Paşa – Talihsiz bir Kraliyet mesajı.

BÖLÜM VII

ÜÇLÜ BİR KRİZ 71

Bir ihmalin sonuçları – M. İzvolski ve Baron Aehrenthal Buchlau'da – Şayia ve endişe – Bulgaristan'ın bağımsızlığı – Bosna-Hersek'in ilhakı – Kâmil Paşa'nın siyaseti – Margrave Pallavicini'nin yanlış hesabı – Avusturya ticaretine boykot – Büyük Britanya'nın tavrı – Kral VII nci Edward haberi nasıl öğrendi – Sir Edward Goschenın sözleri - Girit meselesi rafa kaldırıldı – Rusya ve Boğazlar– Sırplar tazminat talep ediyor – Avusturya-Türkiye uzlaşması – Rusya Bulgaristan'a yardım ediyor – St. Petersburg'da silâhlar parlatılıyor – Kriz sonra eriyor – İngiltere'nin barışa katkısı.

BÖLÜM VIII

"HOROZUN ÇOK OLDUĞU YERDE" 81

Seçimler – Türkler ve Makedonya Bulgarları – Ermeni taşkınlıkları – Selânik ve İstanbul – Balkan Komitesi – Kâmil Paşa'nın düşüşü – İstanbul'da fesat – 13 Nisan (31 Mart) isyanı – Cinayetler ve firarlar – Selânik'in karşı taarruzu – İstanbul'da çarpışmalar- Savaşların Seyredilmesi – Yanlış bir haber – İttihat ve Terakki'nin zaferi – Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve sürgünü – V nci Mehmet.

BÖLÜM IX

YENİ PANİSLAMİZM 89

Adana katliamı – Bir Siyonist plânı – Genç Türklere Yahudi etkisi – Selânik– Dönmeler – Şark Farmasonluğu – Parlamenter muhalefet – İ-

çerde çok az Türk var – Bulgar kulüplerinin kapatılması – Girit meselesi – Türk milletvekilleri Londra'yı ziyaret ediyor – Hakkı Paşa, Hilmi Paşa'nın yerini alıyor – M. Venizelos ve Türkler– Makedonya'da Müslümanların iskânı – Dayakla silahsızlanma – Komite'nin 1910 kongresi – Ondört Konu – Panislamcı faaliyetler – İran Körfezi– Borç alma mücadelesi – Sir Ernest Cassel – Ahmet Samim'in katli – Bir İngiliz yorumu.

BÖLÜM X

POLİTİKALAR VE ŞAHSİYETLER 101

İttihat ve Terakki'nin hataları – İngiliz diplomasisi ve Türkiye – İngiliz eleştirisi kızdırıyor – Balkan Komitesi – Avrupa'da Türk mevkiinin zafiyeti – İtalya harp ilân ediyor - İngiliz diplomatları ve konsolosları – Birinci Dragoman – Alman etkisinin sebepleri – Meclis – Talât Bey – Cavit Bey – Parlak bir gazeteci – Karasu ve Dr. Nazım – Mahmud Şevket Paşa.

BÖLÜM XI

SAVAŞ ÜSTÜNE SAVAŞ 111

Dostsuz Türkiye – Rusya ve Boğazlar – Trablus Savaşı – Komitenin 1911 kongresi – Genel seçimler – Seçimlerin şaşırtması – İtalya Rodos'u alıyor – Ordunun İsyanı – Arnavutluk karmaşası – Hükümetin düşüşü – Yaşlı devlet adamlarının kabinesi – Balkan Birliği – Büyük Devletler harekete geçmede ağır davranıyor – Berchtold önerileri– Balkan devletleri tarafından kabûl edilmiyor – Harp çıkıyor – Asquith'in Politika değiştirmesi – Barış müzakereleri – Engel Edirne– Enver'in hükümet darbesi – Barış yavaş yavaş geliyor – Londra antlaşmasının yansımaları.

BÖLÜM XII

HÜZÜNLÜ KISA BİR HİKAYE 121

Mahmud Şevket'in öldürülmesi – Türkiye için bir felâket – Aşırılar iktidarda – İkinci Balkan Savaşı – Türkiye Edirne'yi tekrar alıyor – Bazı çekincelerle Yunanistan'la barış – Büyükelçi Sir Louis Mallet – İngiliz-Türk itilâfnamesi bitiyor – General Liman'ın tayini – Yunanistan ve Türkiye – Türkler ve dretnotları – Panislamcı entrikalar – Aziz Ali el Musri davası – Ermeni reformları – Avrupa Harbi – Enver Almanya ile birleşiyor – Türk drednotları – Goeben ve Breslau – Büyükelçimizin ümitleri – Harp.

BÖLÜM XIII

MONDROS'TAN LOZAN'A 131

Mondros mütarekesi – Gizli antlaşmalar – Yunan talepleri müttefiklerin gecikmesi – M. Venizelos ve Albay Metaskas – Yunanistan İzmir'i istiyor – Mr. Llyod George – Bir özür bulma – Yunan birlikleri İzmir'e çıkıyor – Kazanın altındaki ateş– Mustafa Kemal – Misak-ı Millî – Kilikya – Sevr Antlaşması – Türkler mücadeleye devam ediyor– M. Venizelos düşüyor – Yunan hezimeti – Mustafa Kemal'in zaferi – Mudanya – Padişah gidiyor – Lozan.

BÖLÜM XIV

ENKAZ ÜZERİNE İNŞAAT **143**

A) LOZAN ANTLAŞMASI **143**

Uzun süren müzakereler - İsmet Paşa'nın sıkıntıları – Boğazlar meselesi – Rusya'nın düş kırıklığı – İsmet ve Venizelos - İngiliz Fransız çatlağı – Barış şartları – Boğazlar komisyonu – Nüfus mübadelesi – Tartışılan bir antlaşma.

B) YENİ TÜRKİYE **146**

Mustafa Kemal'in görevi - Düşmanları – Beyaz Sarıklılar – Cumhuriyet ilân ediliyor – Hilafet neden kaldırıldı – Kürt olayları – Fes yerine şapka – Tarikatların yasaklanması- 1926 Komplosu – Yeni alfabe – Üçüncü parti kongresi – Altı ok – Atatürk – Kadın hakları – Avrupa için bir zafer.

BÖLÜM XV

TÜRK DIŞ POLİTİKASI, YENİ LİR USLÛP, 1929-1938 ..... **153**

İngiliz-Türk ilişkileri – Türkiye ve Irak – Balkanlarda Türk politikası – Türkiye Milletler Cemiyetine giriyor – İtalyan gölgesi – Montrö – Nyon Konferansı – Sadabad – Kredi anlaşmaları – Dostluğun mimarları – Üç İngiliz Büyükelçisi – Londra'daki Türk Temsilcileri – Atatürk'ün Ölümü.

BÖLÜM XVI

İNGİLİZ-TÜRK İTTİFAKI VE HARP **165**

Arnavutluğun ilhakı – Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa'nın yanında yer alıyor– Rusya'nın taraf değiştirmesi – Harbin patlak vermesi – Bay Şükrü Saraçoğlu Moskova'da – Türk ittifakı – Anadolu depremi – Balkanlar – Fransa'nın çöküşü – Alman Beyaz Kitabı – Yine Rusya - İtalya, Yunanistan'a taarruz ediyor – Bir İnancın ifadesi.

Türk Siyasî Düşüncesinde İngilizperestlik (Doç.Dr. Ali Birinci) **177**

İndeks **186**

GİRİŞ

1780-1878

Pitt ve Katerina - Napolyon Mısırda – Byron'un etkisi - Canning-Rusya'nın ilerlemesi – Yunan severler ve Türk severler – David Urquhart – Sultan Mahmut ve Mehmet Ali Paşa – Hünkâr İskelesi – Palmerston'nun karşı hareketleri – Fransa ve Mısır – Palmerston'un Siyaseti – Türkiye ile ilgili iyimserliği – Abdülmecid'in reformları – Büyükelçi Stratford Canning – Kırım Harbi ve sonucu – Abdülaziz Yönetiminde çöküş – Türkiye'nin İflası – Üç İmparator ve Disraeli – Bulgaristan Trajedisi – Rus-Türk Harbi – Ayastefanos'dan Berlin'e – Şerefli Barış – İngiliz politikasının başarısızlığı – Başarısızlığın izahı.

Napolyon Bonapart 1798 de bir Türk vilayeti olan Mısır'ı işgal edip burayı kötü yöneten kavgacı Memlük aristokrasisini mağlup edinceye kadar Türk İmparatorluğundaki İngiliz menfaatleri hareketli bir biçime girmemişti. 1879'da genç Pitt,[1] Rusya'nın Karadeniz havzasında ilerlemesinin Doğu Akdeniz'deki İngiliz menfaatlerine zarar vereceği konusunda Parlamentoyu ikna etmeye çalışmıştı ama bu gayretleri başarılı olamadı ve II.'nci Catherine toprak kazanmaya devam etti[2] İngiltere'nin çıkarları öncelikle ticarî idi. Kuzey Amerika'da İngiltere'nin yenilgisi,[3] İngiliz tüccarlarının gözlerini Hindistan ve Doğu Akdeniz'e çevirtmişti.

Böylece Mısır, İngiliz arzularının hedefi oldu. Bu ülke tabir caizse İngiltere'den Hindistan'a giden en kısa deniz yolunun aktarma noktasıydı, burası, ticarî malları bir taraftan diğer tarafa aktarılmasında bir engel teşkil ediyordu. Ama eğer buraların efendisi Türkler, dostça davranırlarsa posta, külçe altın ve gümüş ve askerî birlikler İskenderiye'den Süveyş'e aktarılabilir ve Ümit Burnunu dolaşan uzun deniz yolundan daha çabuk Hindistan'a ulaşılabilirdi. Diğer taraftan Mısır, Fransız kolonisi veya onun himayesi altında bir yer olursa, İngiltere'nin doğudaki varlığı, geleneksel düşmanın ulaşım hatlarını kontrol etmesiyle saldırıya açık hale gelecekti. İngiltere Akdeniz'de zayıftı. Minorca'yı kaybettikten sonra 1800'de Malta'yı işgal edene kadar Cebelitarık boğazının doğusunda bir deniz üssü yoktu. Malta'dan sonra dahi Doğu Akdeniz de bir üssü olmayacaktı.

Napolyon başarısız oldu ama onun bu teşebbüsü Yakın Doğu ile ilgili olarak İngiliz siyaset düşüncesinde öğretici bir rol oynadı. Bununla beraber, 1821'de Yunanlılar efendileri Türklere karşı ayaklanıncaya kadar, Türkiye, İngiltere Dışişleri Bakanlığının ve İngiliz kamuoyunun önemli bir kesiminin ancak ara sıra ilgisini çekiyordu. 1823 tarihinde Byron'un Yunanistan'a gidişi, İngiltere'de Yunanlılara

---

[1] Hükümet, Rusya ile Bâb-ı âlî arasındaki barışı etkilemede başarısız olduktan sonra, her iki meclis donanmanın kuvvetlendirilmesi lehinde oy kullanmıştı. Fakat müzakereler Pitt'in politikasına ve muhalefetteki kuvvetli Rus taraftarlığına karşı bir ilgi olmadığını göstermişti. P.P.G.

[2] William Pitt: (D. 1759-Ö. 1806) İngiliz devlet adamı. Britanya birliğini Pitt tamamladı. Başbakanın anayasal işlevini biçimlendirdi. 1783-1801 ve 1804-1806 yılları arasında iki kere Başbakanlık yaptı. Çağdaş Birleşik Krallık, Pitt hükümetleri zamanında şekillendi. (ç.n.)

[3] II nci Catherine (D. 1729- Ö. 1796) Yekaterina ve Katerina olarak da bilinir. 1762-1796 arası Rus Çariçesi. Petro I in (Deli-Büyük Petro) başladığı reformları sürdürerek Avrupa'nın siyasi ve kültürel hayatına tam katılımını sağlamış, idarî ve hukuki reformlar yapmış, Kırımı ve Polonyanın büyük bir kısmını Rus topraklarına katmıştır (ç.n.).

karşı duyulan sempatiyi artırdı ve Fransa'da da buna benzer bir etki yarattı. Byron, bütün ülkelerin liberalleri arasında bir güçtü; Kutsal ittifakın Avusturya, Prusya ve Rusya'sındaki liberal nefreti bir araya getirmeyi başardı. Byron, bir milliyetçi, bir romantik ve eski muhafazakârların ağır yönetimine ve Charles Petrie'nin[4] ifadesiyle İngiltere'yi kutsal ittifaktaki üç devletin uyuyan ortağı haline getiren Castlereagh'ın siyasetine başkaldıran biriydi. Onun faaliyetleri ve bir sene sonra Missolonghi'de ölümü İngiliz liberallerini Yunanlıların sempatizanlığından ateşli taraftarlığına geçmesini sağladı.

Ancak bu ateşli taraftarlığın tehlikeleri vardı ve bereket versin ki, Türk-Yunan mücadelesinin büyük bir kısmında Büyük Britanya'nın dış politikası olağanüstü bir yeteneğe ve ileri görüşe sahip bir devlet adamı tarafından yönetiliyordu. George Canning,[5] Balkanlar, Mısır veya deniz ulaşım hatları gibi Şark meselesinin tezahürlerini bütün yönleri ile ele alan ilk İngiltere Dışişleri Bakanıydı. Vatandaşlarının büyük kısmı belki de çoğunluğu gibi o da Yunanlılara sempati duyuyordu.

1823'de Cannig, Yunanlıları muharip olarak tanıdı ve Meternich'in[6] protestolarını Yunanlıları ya muharip ya da korsan olarak kabul edebileceğini söyleyerek karşıladı. Tercihini haklı gösterecek güç ve kararlılığa yeteri kadar sahipti. Ama öte yandan Yunan davasının bu ateşli taraftarlığının getireceği tehlikelerin de farkındaydı. Doğu Hindistan Şirketi'nin dört yıl boyunca Yönetim Kurulu Başkanlığını yapmıştı ve Liberal bir Haçlı Seferi hareketinin Hind müslüman fanatizmini kışkırtacağını biliyordu. Bununla beraber, Avrupa'nın endişelerinden de çok etkilenmişti. Özgürlükleri için haklı olarak mücadele eden bir halkı desteklemek başka şey; genel olarak barışı büyük ölçüde bozacak ve Rus ayı'sının aslan payını kapacağı bir duruma ve can çekişmekte olan Osmanlı İmparatorluğundan bir vilâyctinin koparılmasına göz yummak daha başka bir şeydi.

Bundan dolayı Canning, bir yanda Yunanlıların kendilerinden olmayan bir despotizme karşı milliyetlerini iddia ve ispat ile beyan etme teşebbüsü diğer tarafta bu despotizmin dağılmasından fayda uman Çar hükümetinin ihtirasının meydana getirdiği problemleri ikiye ayırmak için elinden gelen her gayreti gösterdi. Asilerle anlaşmalarını sağlamak üzere Türkleri ikna etmeye çalıştı.

Sultan Mahmut, isyancılarla uzlaşma lâfını işitmek bile istemeyince Canning, Rusya'nın hırslarını ve Yunanlılara yaptıkları yardımı frenleyebilmek ümidiyle Ruslara döndü. Üç olay onun bu siyasetini büyük ölçüde destekledi: Büyük Britanya'nın katılmadığı St. Petersburg Konferansının, Kutsal İttifakı sona erdiren Rusya ile Avusturya arasında çıkan tartışmayla kapanması; Mısır ordusunun Yunanistan'a girmesi, İbrahim Paşa'nın Mora halkını tahliye edip buraya Mısırlıları yerleştirerek

[4] Petrie, George Canning'in Hayatı sh. 146 P.P.G.

[5] George Canning: 'D. 1770- Ö. 1827) İngiliz devlet adamı. 1807-1809 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı ve 1827'de Başbakanlık yapmıştır. Bu görevlerde takip ettiği liberal politikalarla ünlüdür. (ç.n).

[6] Klemens Metternich (Prens) (D. 1773- Ö. 1859) Avusturyalı muhafazakâr devlet adamı. Napolyon'u yenilgiye uğratan ittifakın oluşmasına katkıda bulunmuş ve Viyana Kongresini (1814-1815) toplayarak Avusturya'yı yeniden Avrupa'nın önde gelen devletlerinden biri yapmıştır. (ç.n).

kolonileştirme haberlerinin çıkması, bu haberler üzerine İngiltere ve Fransa'daki liberal kamuoyunun infiale gelmesi, Rus müdahalesini kaçınılmaz hale getirecek şekilde Rusya'yı kızdırması ve son olarak Alexander I'in ölmesi ve kardeşi Nicholas'ın tahta çıkışından sonraki durumun Rus hükümetini Türklerin aleyhine bir tutum takınmaya daha eğilimli kılması.

4 Nisan 1826'da Cannig'in St. Petersburg'daki temsilcisi Rus hükümetiyle bir protokol imzaladı. Protokol, Büyük Britanya'nın Türkiye ve Yunanistan arasında arabuluculuk yapacağını taahhüt ediyordu. Eğer Sultan bu arabuluculuk teklifini kabûl etmezse, her iki devlet padişah üzerine baskı uygulayacaklardı ve Canning bu baskı uygulamasının silahlı kuvvetlerin de kullanılması anlamına geleceğini inkâr etmiyordu. Her iki devlet de Türkiye'den herhangi bir arazi veya ticarî menfaat talebinde bulunmayacakları konusunda yekdiğerine teminat veriyordu.

Fransız hükümeti Ağustos 1827'de bu İngiliz-Rus yaklaşımına Londra Antlaşmasıyla katıldı ve üç büyük devlet; taraflara arabuluculuk tekliflerini sundular. Son yenilgilerinden dersini almış olan Yunanlılar teklifi kabûl etti; Sultan ise reddetti. Başbakan olmuş olan Canning, 8 Ağustosta öldü. İki ay sonra Türk-Mısır donanmasının üç büyük devlet tarafından imha edildiği Navarin deniz savaşı, Yunan bağımsızlığını temin etti. Canning'in parlak başarısı, anlayışsız halefi Wellington Dük'ü tarafından bir kenara atıldı. Sir John Marriot şöyle yazıyordu:[7] "Türkiye... Yunanistan'a karşı olan tavrını sürdürmeye ve Rusya ile yeniden dalaşmaya teşvik edildi. Rusya'nın tek başına Türklerle savaşmasına müsaade hatta buna icbar edildi."

Harp Rusya'nın zaferi ile sonuçlandı. Reformcu Sultan, askerî kaynaklarını Yunanlılarla yaptığı uzun ve faydasız bir mücadelede tüketmiş, bu arada genel bir tehlike oluşturan yeniçerileri de imha etmişti. Bir Türk tarihçisinin kinayeli sözleriyle "bu ateşli azgın atlar, kötü bir çayırda serbestçe sıçrayıp durup kendilerini bu toprakların kralları zannederken isyan kazanının altındaki ateşi harladılar ve itaat dizginlerini çıkarıp attılar". Yeniçeriler, Sultanın pek fazla hakim olamasa da bugün ona da sahip olmadığı ve hâlâ eğitimi olan askerî birliklerdi ve onların yok edilmesi Sultanı acınacak bir şekilde zayıflattı.

Edirne Antlaşması ve Londra Protokolu, büyük bir Rus başarısıydı. Rusya, Yunanistan bağımsızlığının üç garantör devletinden biri oldu,[8] Tuna prensliklerinden Eflâk ve Buğdan'ın koruyuculuğunu üstlendi ve Gürcistan gibi sorunlu Kafkaslar ötesi bölgesinde tasarruf hakkı tanındı. Edirne antlaşmasından Büyük Britanya'nın elde ettiği yegâne maddi kazanç Tuna ve Karadeniz'in kendisine açılması oldu. Bu antlaşmanın sonuçları, gelecek yıllarda İngiliz devlet adamlarına devamlı başağrısı olacaktı.

O zamandan sonra, Rusya'ya karşı gittikçe artan bir güvensizlik, Türkiye ile ilgili İngiliz siyasetinde belirleyici oldu. Aynı zamanda Yunan severlerin, aşırı Türk karşıtlığı olan ateşli taraftarlığı azaldı. Patriğin idamı ve Sakız Adasında savunmasız Rumların katli haklı olarak kınandı. Yunanistan'daki Türk Ordusunun büyük bir kısmını teşkil eden nizamî olmayan birliklerin davranışları ekseriya zalimce olmuştu fakat bu olayları takbih eden İngilizler, Morâda isyan eden Rumların bu korkunç

[7] E. Q. 1924 sh. 221.
[8] Diğerleri Fransa ve Büyük Britanya idi P.P.G.

oyunu başlattığını, yaş ve cinsiyet ayırmadan 25.000 Türkü intikam için kestiğini ve Rumların da muharebe ve baskınlarda hasımları kadar merhametsiz olduklarını pek çok kere unutuyordu.

Yunanistan'a giden pek çok Yunansever Albay Napier'in şu sözlerine uygun olarak döndü: "Newgate sakinlerini düşünmek daha ahlâkidir" [9] Byron'un onlar hakkındaki hükmü daha gerçekçiydi. Byron, bu kişileri Yunanlıların yularını elinde tutan, onları iyi olmasalar da daha iyi yapmaya çalışan insanlar olarak niteliyordu. İngiltere de Yunanseverlik yerine Türkseverlik gibi karşı bir hareket başladı ve hiçbir şekilde Muhafazakârlarla sınırlı kalmadı. Bu hareket, olağanüstü bir insan, David Urquhart[10] (1805-1877) tarafından desteklendi ve büyük ölçüde şekillendirildi. David Urquhart, Yunan davasına parlak bir şekilde hizmet ettikten sonra[11] Sultan Mahmud'un nazırlarının samimî dostu ve müşaviri ve İstanbul'daki Elçiliğimizde[12] bulunduğu kısa görev sırasında da utanç verici bir şekilde değilse de maceralı bir şekilde Rus karşıtı biri olmuştu. Balkanlardaki, Yakın ve Orta Doğudaki muhtelif milletlerin ve fırkaların bütün çağdaş taraftarları gibi Urquhart da heyecanını en ileri noktalara kadar götürmüştü, ama çalışkanlığı ve bilgisi Disraeli[13] ve Thiers[14] tarafından teslim edilmişti. Ne yazık ki kurduğu ekol, daha sonraları onun öğrenme aşkından çok taşkınlıklarını taklit etti ve bundan böyle İngiliz kamuoyu Türk paşalarının veya Balkan haydutlarının birbirine zıt propagandaları ile sık sık farklı istikametlere bölündü.

İngiliz-Türk ilişkilerinde bir sonraki sayfa, Şark oyununa yeni bir aktörün, Mehmet Ali Paşanın girişiyle tebarüz eder. Bu olağanüstü Arnavut asıllı askerî maceraperest, Mısır'ı Memlük anarşisinden kurtarmış, Suriye'yi, Türk Arabistanını ve Hicaz'ın kutsal şehirlerini Vahhabilerin elinden almış, Sudan üzerinde aslen Mısır'a ait Türk hakimiyetini devam ettirmiş ancak Navarin'de yenilerek Yunan savaşının sona ermesine sebep olmuştu. İmparatorluğa yaptığı hizmetlerin karşılığında aldığı mükâfat, isyankâr Girit adası oldu. 1831'de Mehmet Ali Paşa Suriye'ye müdahale

---

[9] Petrie, loc. Cit., sh. 229. P.P.G.

[10] David Urquhart: (D: 1805- ö:1877) İngiliz diplomatı. Yunan bağımsızlık savaşında (1827-1828) Yunan donanmasında hizmet gördü. 1836 yılında İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğinde çalıştı. 1847-1852 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Palmerston'un dış politikasına ve İngiltere'nin Kırım Harbi sonrası Osmanlı İmparatorluğunun Hristiyan uyruklarının yabancı himayesi altına koyma hedefine karşı çıktı (ç.n.).

[11] Salona Körfezindeki küçük bir Türk filosuna 28 Eylül 1827'de yapılan taarruza iştirak etmiş ve Sakız adasındaki kuşatmada yaralanmıştır. P.P.G.

[12] Bir İngiliz gemisini, hükümranlık hakları tartışmalı olmasına rağmen Rusların yabancı ticarete kapadıkları bir Kafkas limanına gitmeye teşvik ettiği için 10 Mart 1837'de görevinden alındı. Lord Palmerston bir soruşturma açılmasını istemedi fakat bir meclis oturumunda Urquhart'ın hükümetin isteklerine göre hareket ettiğine inandığını kabul etti. P.P.G.

[13] Benjamin Disraeli (Beaconsfield Kontu) (D.1804- Ö. 1881) İngiliz devlet adamı ve roman yazarı. Hıristiyan olan İtalyan göçmeni bir Yahudi ailesinin oğludur. 1868 de ve 1874-1880 arasında Başbakanlık yapmıştır. (ç.n.)

[14] Louis Adolphe Thiers (D. 1797- Ö. 1877) Fransız devlet adamı, gazeteci ve tarihçi. Fransa'da üçüncü Cumhuriyetin kurucularından biridir ve ilk cumhurbaşkanıdır. (1871-1873) Mısır'da Mehmet Ali Paşa'yı desteklemesi, Fransa'yı İngiltere ile savaşın eşiğine getirmiştir. (ç.n.).

etmek için bir bahane buldu. Bazı fanatik danışmanlarının kendisiyle uzlaşma ve onu kâfirlere karşı kullanma tavsiyesine rağmen, Sultan Mahmut, eyalet valilerinden biriyle anlaşamayacak kadar mağrur ve kuşkulu idi. Ertesi yaz Sultan, Mehmet Ali'yi ve oğlu İbrahim'i kanun dışı ilân etti, girdiği savaşta uğradığı felaket yenilgi Mısır Ordusu'nu Marmara Denizi sahillerine birkaç günlük yürüyüş mesafesine kadar getirdi.

Bu felâket Sultan Mahmud'u Büyük Devletlere müracaata iteledi. Fakat Fransa, hizmetinde pek çok Fransız bulunduran ve bir Fransız sever olarak tanınan Mısır'ın hakiminden yanaydı. İngiliz hükümeti kendi iç güçlükleriyle uğraşıyordu[15] ve o günlerde başlıca dış gailesini, Alçak memleketler[16] oluşturuyordu. Sadece Rusya, Sultanın müracaatını karşılamaya istekli ve muktedirdi. Çar ve hükümeti, Türkiye'yi Rusya'nın bir bağımlısı yapacak ve Karadeniz'i bu denizde kıyısı olmayan devletlerin donanmalarına kapayacak ideal bir fırsatın çıktığını gördü. George Canning'in kuzeni Stratford Canning, o sıralarda özel bir görevle İstanbul'daydı, nelerin gelmekte olduğunu gördü ve Suriye kıyılarına bir donanma göndererek Mısır'a baskı yapılması yolunda İngiliz hükümetini beyhude yere uyarmaya çalıştı. Rus harp gemilerinin ve askerlerinin İstanbul'a gelişi ve Hünkâr İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833) Sultanın bu yalnız bırakılmışlığının sonuçlarıydı.

Antlaşma, Türkiye'yi adeta Rusya'nın himayesi altına girmiş bir devlet durumuna sokmuştu. Antlaşmanın yayımlanan maddelerinde Çar ve Sultanın, taraflardan birinin yardım talep etmesi halinde deniz ve kara kuvvetleriyle birbirlerine yardım edeceğinden ve her iki hükümdar arasında gerektiğinde gizli danışma görüşmeleri yapılacağından başka bir şey yoktu.[17] Gizli bir madde, biri hariç Sultanı bütün askerî mükellefiyetlerden kurtarıyordu. Bu maddeye göre Çanakkale Boğazı diğer bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı olacaktı. Bu madde, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getiriyor ve Büyük Türk'ü bu gölün muhafızı durumuna sokuyordu. Antlaşma Londra ve Paris'te çok büyük endişeye sebep oldu. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Boğazların tarafsızlığını ihlâl eden bu antlaşmaya St. Petersburg nezdinde protesto ettiler.

İtirazcıların daha ileri gitmeye istekli olmaması ve Metternich'in müdahalesi sayesinde Çar, Antlaşma'nın kendine sağladığı hakları yürürlüğe konulmasını talep etmeyeceği konusunda sözlü bir güvence vermeye ikna edildi. Palmerston[18] bu güvenceyi, en uygun fırsatın zuhurunda antlaşmayı ortadan kaldırma azmiyle kabûl etti. Kendisi, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi ve Mehmet Ali'nin, İmparatorluğun Asya vilayetlerinde serbest kalmasına müsaade edilmesi gibi bazı İngiliz ve Fransız çevrelerine hakim olan görüşü kabûl etmekten uzaktı. Napoli'deki İngiltere

[15] Parlamenter reform hareketi, hükümeti bir orta sınıf ihtilâli ihtimali ile karşı karşıya bırakmıştı. P.P.G.

[16] Burada, Hollanda Krallığı ile birleşmeye karşı olan Belçika ihtilâli büyük bir Avrupa krizi yaratma tehdidi taşıyordu. P.P.G.

[17] Bulwer tarafından iktibas edilen Ponsonby'e yazılan Palmerston'un mektubu . L.O.L.P. ii 281. P.P.G.

[18] Henriy John Palmerston. (D. 1784- Ö. 1865) İngiliz liberal devlet adamı. 1830-1834, 1835-1841 ve 1844-1851 yıllarında dışişleri bakanlığı, 1855-1858, 1859-1865 yıllarında başbakanlık yapmış ve İngiliz milliyetçiliğinin simgesi haline gelmiştir. (ç.n.).

temsilcisine yazdığı gibi:[19] "Benim gerçek projem, Arapça konuşan bütün memleketleri kapsayacak bir Arap Krallığı kurmaktır. Böyle bir projenin hiçbir zararı yoktur, sadece Türkiye'nin bölünmesini getirir ki biz bunu kabul edemeyiz.[20] Bundan başka Türkiye, Hindistan yolu üzerinde hükümran bir Arap devletinin olabileceği kadar iyi bir işgalcidir. Ordusunu, donanmasını ve maliyesini düzenlemede Sultana yardım etmeye çalışmalıyız. Eğer sultan bu üç unsuru bir düzene sokarsa topraklarını muhafaza edebilir."

Rus siyaseti de farklı sebeplerden dolayı Mehmet Ali'nin güçlenmesine aynı oranda karşıydı. Çar, Türkiye'nin nispeten zayıflamış olarak varlığının devamını istiyordu. Sultan'ın başarılı bir valisinin yeni bir hanedan kurma beklentisi veya en azından onun "Sarayın Vekili" olması, Çarı memnun etmezdi. Netice olarak Çar Avusturya ile, Mısır valisinin otoritesinin Avrupa Türkiye'sine kadar yayılmasına karşı çıkan ve eğer müşterek gayretlerine rağmen Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğü üzerinde bir uzlaşmaya varılamazsa, uyum içinde hareket etmeyi sağlayacak bir anlaşma imzaladı.

Diğer taraftan Fransa, Mısır ile bir ittifak yapmaya doğru gidiyordu. Rusya'ya karşı duyulan nefret, bariz bir Büyük Britanya kıskançlığı, Doğu Akdeniz'de Fransız nüfuzunu yeniden geliştirmek ve böylece Fransa'yı hakim bir Akdeniz Gücü haline getirmek ihtirası Fransız siyasetçilerin Mehmet Aliyle bir anlayış birliğine doğru yönlendiriyordu. 1838'de Mısır'ın bağımsızlık ilânını düşündüğü artık biliniyordu. 8 Haziranda Palmerston, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville'e bir tarafta İngiltere ve Fransa'nın diğer tarafta Türkiye ile Rusya veya Mehmet Ali'nin[21] bulunabileceği bir savunma anlaşmasından bahseden bir mektup yazdı. Aynı mektupta, bir Rus-Fransız birlikteliği ihtimalinin Avrupa için bir tehdit olacağından da bahsediyordu.

Aynı sene Bâb-ı âlî'deki tembel ama yetenekli İngiltere Büyükelçisi Lord Ponsonby, Türkiye ile tekelleri yasaklayan maddeleri de ihtiva edecek bir ticaret anlaşması yapmakla sonuçlanan parlak bir fikir ortaya attı. Yaşlı ama hâlâ Mehmet Ali'ye nefretle dolu olan Sultan bu fikri hemen sahiplendi. Tekeller, Mehmet Ali'nin başlıca gelir kaynaklarının arasındaydı ve uluslararası kanunlara göre Mısır hâlâ Türkiye'nin bir vilayeti olarak kabûl edildiğinden tekellerin ilgası Mısır'ı ya büyük devletlere kafa tutmaya icbar edecek veya ciddî malî kayıplara sebep olacaktı. Anlaşma Fransa tarafından kızgınlıkla karşılandı, Mehmet Ali'yi hiddetlendirdi. Mehmet Ali 1839'da Sultanı savaş açması için tahrik etti. Sultan, feci bir yenilgiye uğradı ve son saatlerinde bu asiye lânetler okuyarak öldü. Büyük Devletler, bu arada Fransa isteksizce, müdahale ettiler. Bâb-ı âlî'ye Mısır'a doğrudan yaptıkları müzakereleri kesmesini söylediler ve Türkiye kabûl etti. Bu arada Palmerston Mısır ve ona bağlı bölgeler üzerindeki Fransız kontroluna ve Rusya'nın İstanbul üzerindeki himayesine karşı iken Çar, İngiltere ile işbirliği politikası gütmeye karar verdi.

---

[19] L..O.L.P. ii 144 P.P.G.

[20] 1916-1918 arasında çokça işitilecek olan "Arap İmparatorluğu" ihtimalinin İngiliz devlet adamları tarafından düşünülmesinin ilk defa burada yazılanlarla olduğuna inanıyorum P.P.G.

[21] L.O.L.P. Sh. 259'a bak. Bulwer, bu fikrin Ponsonby'e ait olduğunu fakat uygulama şerefini aldığını kabûl ediyor. P.P.G.

Sonuç ertesi sene geldi. 15 temmuz 1840'da Büyük Britanya, Avusturya, Prusya ve Rusya, Türk hükümetiyle "Doğu Akdeniz'de Barış Mukavelesini" sonuçlandırdı. Bu mukavele, Mehmet Ali'nin kanatlarını kırptı, itaatsizlik ettiği bir olay vukuunda imza sahibi devletlerin işbirliği yapmasını sağladı ve Boğazlarda Büyük Devletlerin savunma maksatlı herhangi bir müdahalesinin, Boğazlardan Büyük Devletlerin harp gemilerinin geçmesini engelleyen Osmanlının kadîm kuralının gücünü azaltmayacağını karara bağladı. Sultan da aynı şekilde bu kuralı gözeteceğini taahhüt etti.

Lord Palmerston'un tamamen Rus nüfus sahası içinde kalmaktan, Rusya'nın himayesi altında bir devlet olmaktan Türk İmparatorluğunu kurtarmak ve Mısır'da Napolyon'un hayallerinin dirilmesini önlemek maksadıyla oluşturduğu Avrupa İttihadından Fransa böylece geçici olarak dışlanmış oldu.

M. Thiers'in tehditlerine ve Fransız dostlarının verdiği moral desteğe rağmen Mehmet Ali, Suriye'den çıkarıldı ve Afrika'daki toraklarına gönderildi. Bunun ötesinde Mukavele ve Fransa'nın imzaladığı Londra Anlaşması (13 Temmuz 1841) Hünkâr İskelesi Antlaşmasını yürürlükten kaldırdı ve Avrupa hukukunun bir parçası olarak Osmanlı Devletinin kadîm hükümranlığını tanıdı. Bu George Canning'in öğrencisi ve halefi Palmerston için büyük bir zaferdi. Ancak İngiliz devlet adamının başarısı, kaçınılmaz olanın geciktirilmesinde bir etken olmuş fakat Osmanlı İmparatorluğunun çökmesini ve sonunda dağılmasını engelleyememiştir. Palmerston'un kendisi Türk imparatorluğunun beka şansı olarak gördüğü iyimser görüşleri destekledi. 1838 Eylülünde, Bulwer'e yazdığı bir mektupta İngiliz politikasının şu görüşlere dayanması gerektiğini izah ediyordu: "Politikamız Türk İmparatorluğunun bütünlüğünü koruyacak ve Sultan'ın hükümranlığını devam ettirecek gayretleri esas almalıdır... Toprak bütünlüğünün devam ettirilmesinin mümkün olamayacağı görülürse bir konfederasyonu düşünebiliriz.

İnsanlar, Türk imparatorluğunun kaçınılmaz ve gittikçe yaklaşan çöküşünden bahsediyor, onun paramparça olacağını söylüyor. İlk önce, hiçbir imparatorluk tek başına bırakılmadıkça ve komşuları tarafından parçalanmaya zorlanmadıkça dağılıp gitmez. İkinci olarak, Türk imparatorluğunun bir çöküş sürecinde olduğundan şüpheliyim ve Türk İmparatorluğunun süratle daha kötüye gittiğini söyleyenlerin, Avrupa'nın diğer ülkelerinin her geçen sene Türkiye'deki bozuklukların çeşitliliğine ve açıklığına daha çok aşina olduklarından böyle zannettiklerini düşünme eğilimindeyim..."

Hemen hemen bir sene sonra da şöyle yazıyordu: "Türk İmparatorluğu söz konusu olduğunda, eğer beş Büyük Devletin müşterek koruması altında 10 yıllık bir barış dönemi sağlayabilirsek ve eğer bu yıllar imparatorluğun dahilî düzenini yeniden örgütlemek üzere faydalı bir şekilde kullanılırsa, onun saygıdeğer bir büyük devlet olmaması için herhangi bir sebep yoktur. İnsanların vardığı hatalı sonuçların yarısı, bir takım mecazların yanlış kullanılmasındandır... Böylece insanlar eski bir monarşiyi eski bir bina ile, yaşlı bir ağaç veya insan ile karşılaştırıyorlar ve madem ki bina, ağaç, insan yıkılıyor, kuruyor ve ölüyor, o halde aynı şey toplumlar içinde geçerlidir diye düşünüyorlar... Bundan daha büyük bir hata ve felsefî olmayan bir görüş olamaz. Çünkü unutulmamalıdır ki bina ağaç veya insanın unsurları, iç yapıla-

rı tabii olarak çürür veya ayrışır ve netice olarak orijinal işlevlerini yapamaz hale gelirken aynı kalırlar; halbuki... bir toplumun unsurları hergün moral inkişaf ve fizikî yenilenme sürecindedir. Bundan dolayı Türk İmparatorluğunun çökeceği, bir ceset veya kuru bir kütük veya bunlara benzer bir şey olacağı hakkında duyduklarımız, tamamiyle akıl karıştıran birer saçmalıktır."[22]

Canning ve Palmerston'un liderliğindeki İngiliz hükümetlerinin 1821-1841 arasında Türkiye ile ilgili konularda takındıkları tavra, 1906'dan önceki İngiliz siyasetindeki gelişmelerden daha fazla yer verdim. İngiltere'nin Türkiye siyaseti bu yirmi sene içinde oluştu ve Canning ile Palmerton bu siyaset de şekil veren kişilerdi. Bundan böyle birbirini takip eden İngiliz hükümetlerinin hedefi, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü korumak olacaktı. Eğer bu siyaset, Yunanistan olayında olduğu gibi mümkün olamazsa, hükümetlerin plânı, imkân bulunduğunda parçalamak yerine özerklik vererek imparatorluğun çekirdeğinin etrafında bağımlı devletler oluşturmaktı. Bu siyaset, tartışmasız stratejik bir öneme sahip İstanbul ve boğazların diğer herhangi bir Avrupa devletinin, özellikle Rusya'nın eline geçmesini veya kontrolü altına almasını engelleyecek her türlü gayretin kararlılıkla uygulanması şeklinde takip edildi. 1834'te Palmerston, William Temple'e şunları yazıyordu: "Rusya ile karşılıklı hırlaşıyoruz, birbirimizden nefret ediyoruz ama savaşmak da istemiyoruz." Rusya ile ilişkiler bundan sonra müzmin bir hal aldı.

1841'de Sir Robert Peel,[23] George Canning'in gelecek on altı yıl boyunca Türkiye ve Doğu Akdeniz'de İngiliz siyasetini yürütecek olan muktedir, mütehakkim ve hareketli akrabası Stratford Canning'i Lord Stratford de Redcliff'den[24] sonra İstanbul'a büyükelçi olarak tayin etti. Yeni büyükelçi görevine en uygun şartlar altında başlayacaktı.

3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit, İmparatorluğun dinî veya dinî olmayan, Müslüman olan veya olmayan bütün ileri gelenlerini kordiplomatikle beraber, Gülhane Sarayında[25] toplamıştı. Burada, uyruklarına haklar ve serbestlikler tanıyan meşhur **Tanzimat** (reformlar) fermanını ilân etmişti. *Hatt-i Sherif*[26] (Padişah fermanı) uyruklarının canlarını, şereflerini ve mallarını teminat altına alıyor, eyalet valileri tarafından adil bir şekilde tespit edilecek vergi nispetlerini ve toplama usullerini bir esasa bağlıyor ve asker almaya bir sınır tespit edilmesini ve askere almanın düzene konulmasını vurguluyordu.[27]

---

[22] Bu iki paragraf L.O.L.P.'nin 287-288 ve 298-299 ncu sahifelerinde görülebilir. P.G.

[23] Sir Robert Peel: (D. 1788- Ö. 1850) İngiliz devlet adamı. Muhafazakâr partinin kurucusudur. 1834-1835 ve 1841-1846 yıllarında başbakanlık yapmıştır. (ç.n.).

[24] Lord Stratford de Redcliffe: (D. 1786-Ö.1880) Aralıklarla yaklaşık yirmi yıl İstanbul'da büyükelçilik görevinde bulunan ve Osmanlı yönetimi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan İngiliz diplomatı. (ç.n.)

[25] Gülhane Parkı olmalı (ç.n.).

[26] İngilizce metinde bu şekilde yazılmıştır. (ç.n.).

[27] Bazı yerlerden verebileceğinden az veya fazla olarak bölgelerin nüfusu dikkate almadan yapılan asker alma işlemi hem tarıma ve sanayie sekte vurmaktadır hem de adil değildir ve askerleri hayatları boyunca orduda tutmak onların moralini bozmakta ve ülke nüfusunun azalmasına sebep olmaktadır. (Ferman metninden) P.P.G.

Bunlar Gülhane reformlarının başlıca maddeleriydi. Sultan, fermanın hükümlerini ihlâl edecek olanların Allahın gazabına uğramaları için beddua etmiş ve bütün ulemaya, vaizlere şeyhlere, generallere ve yüksek rütbeli görevlilere sadece imparatorluğun kanunlarına uygun hareket edeceklerine dair yemin ettirmişti. Kendisi de ayrıca içinde nazırların ve memleketin ileri gelenlerinin bulunduğu Büyük Adalet Konseyinde[28] alınacak bütün tedbirleri teyid edeceğine yemin etmişti.

Stratford Canning İstanbul'a vardığında, reformlardan zarar göreceğini zanneden eski hakları zail olmuş bazı kişileri Sultana ateş püskürür buldu. Sultanın, liberal fikirlere sahip, yetenekli ve tecrübeli Büyük Veziri Reşit Paşa[29] eski kafalı muhafazakârların kinine ve "beyaz sarıklıların" çıkardığı velveleye kurban edilmişti. Hükümetinin politikasını uygulama kararında olan S. Canning Büyük Britanya ile işbirliği halinde liberal reformlar yapmak için Türkleri ikna etmenin hem güçlüğünü hem de gerekliliğini Palmerston'dan daha iyi anladı. İngiliz devlet adamları birbiriyle içiçe geçmiş iki meseleyle karşı karşıyaydılar: Türk İmparatorluğunun bütünlüğünü devam ettirmek ve düşmanlarını, özellikle Rusya'yı saldırmak için yegane bahaneden mahrum etmek maksadıyla yönetimde reformlar yapmak. Bu iki problem de başarılı bir şekilde halledildiği takdirde Türkler memleketlerini düzene sokmaya ikna ve Stratford Canning'in söylediği gibi icbar edilebilirdi. İngiliz siyaseti, gerekli reformları yapmak için Türklere yardım etmeli ve Sultan'ın mirasını uluslar arası bir kapışma konusu yapmaktan samimî olarak kaçınan diğer devletlerin işbirliği tekliflerini geri çevrilmemeliydi.

Tanzimatla bazı hakları zail olanlar Sultan'ın fermanıyla yapılmasına söz verilen reformların gerçekleşmeyeceğini ümit ediyorlardı. Bu kişiler, Mısırlı asilere karşı İngilizlerin müdahalesini sağlamışlar ve şimdi unutulmuşlardı. Fakat Stratford Canning'in Sultanla olan dostluğu ve reformculara devamlı desteği, reformlara tepki gösterenleri ikna etti ve eski korkuların kaybolup gitmesini sağladı. 1843 yılı boyunca yapılan askerî reformları, nizamî orduya asker vermek istemeyen Arnavutların ve Kürtlerin çıkardığı ciddî ayaklanmalar takip etti. Feodal imtiyazların ve yerel adetlerini tehdit altında olması Lübnan'da Arap vilayetlerinde Bosna'da Kürdistan'da ayaklanmalara sebep oldu. Bu ayaklanmaların çoğu Sultanın İstanbul'daki düşmanları tarafından kışkırtılıyordu. Türklerin verdiği "Sefir-i Azam" ünvanı ile Stratford Canning'in devamlı ve tesirli müdahalesi olmasaydı Abdülmecid'in on yıllık hükümranlığını belirleyen askerî, malî ve eğitim reformlarının gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağını söylemek bir mübalâğa teşkil etmez. İngiltere ve Fransa'da çok ilgi uyandıran bir olay onun hem karakterinin sağlamlığını ve hem de karşılaştığı güçlüklerin tabiatını gösterir.

1844 yılında Sultanın Müslüman olmuş iki Hıristiyan uyruğu eski dinlerine dönmüştü. Bu kişiler mürtedlikle suçlanıp muhakeme edildiler ve Kuran hükümlerine göre idama mahkûm oldular. Büyükelçi, bu kanunun iptal edilmesini talep etti. Rıfat Paşa'ya "Eğer Avrupa'da kalmak istiyorsanız, bunu ancak dinî kan dökmeyi

[28] Meclis-i Valâ-yı Ahkâmı Adliye (ç.n.).

[29] Gözlüklü Reşit olarak bilinen Reşit Paşa 1908 Türkiye'sinde geleneksel liberal bir şahsiyet olmuştu ve bir çok sözleri hâlâ geçerliydi zira o bir reformcu olduğu kadar bilge bir kişiydi. P.P.G.

terketmekle yapabilirsiniz" dedi. Kuran metninin yanlış anlaşıldığı konusunda onun mu Türk ulemasını ikna ettiği yoksa Türk hükümetinin onun yaptığı ikazın samimiyetinin farkına mı vardığı pek önemli değil. Müdahalesi, tam anlamıyla bir başarıydı. Bu olaydan sonra mürtedlik yüzünden daha başka idam cezası verilmedi. Fakat Rıfat Paşa'nın cevabı Büyükelçinin zaferinden genel olarak daha az bilinir. "Siyasî konularda" demişti Türk Nazırı, "Avrupa'nın tavsiyesine tamamiyle uyacağız. Dinî konularda tam bir serbestliğe ihtiyacımız var. Din bizim kanunlarımızın temelidir. Din hükûmetimizin aslıdır. Majeste Sultan, yapabileceğimizden daha fazla, ona ilişemez."

Louis Napolyon'un ihtirası, Küçük Kaynarca anlaşmasıyla İmparatoriçe Catherine'ya bahşedilmiş ve sonraki anlaşmalarla da teyid edilen Türkiye'deki Hıristiyanları himaye etmedeki I nci Nikola'nın ısrarı, Lord Stratford de Redcliffe'nin Sultanın hükûmetini zımnî ve bazen de aşırı desteklemesi, bunların hepsi Kırım savaşının çıkmasına katkıda bulundu.[30] Büyük Britanya'nın bulaştığı hiçbir Avrupa ihtilâfı geçmişe dönerek bu kadar eleştirememiştir. Tarihi şöyle olsaydı diye tartışmak beyhude zaman harcamaktır. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra Batılı Devletlerin Rusya'ya müdahalesi, en iyi şekilde Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölü haline dönüştürmeye yönelik Boğazlar üzerindeki kontroluna ve Türkiye üzerinde hakimiyet tesis ederek Doğu Avrupa'daki dengeleri bozmasına karşı bir teşebbüs olarak yorumlanır. Bu teşebbüs başarılı olmuştur.

Paris Antlaşması, Türk İmparatorluğunun bütünlüğünü ilan etti, herhangi bir yabancı devletin imparatorluğun iç işlerine karışmasını yasakladı, boğazları yabancı bütün harp gemilerine kapattı, Boğaz kıyılarında askerî maksatlı deniz üssü tesisini yasakladı, Tuna mansıbının tarafsız olduğunu ilân etti ve Tuna devletleri olan Eflâk ve Buğdan ile Sırp Prensliği üzerindeki Türkiye himayesini teyid etti. Antlaşmadan kısa bir süre önce Sultan diğer bir fermanını, Gülhane Hatt-ı Şerifini teyid eden ve onun hükümlerini genişleten 18 şubat 1856 Hatt-ı Hûmâyunu'nu ilân etti. Bu hatt-ı Hûmâyun, din hürriyetini ve Sultanın bütün uyruklarının kanun önünde eşit olduğunu söylüyor ve diğer pek çok yeniliklerle beraber bir Büyük Konsey[31] teşkil ediyordu. Ferman'ın 38 nci ve sonuncu maddesi şöyleydi: "Bu sonuçlara varmak için Avrupa'nın ilminden, bilgisinden ve sermayesinden faydalanmaya itina ve titizlikle riayet etmek gerekecektir." Bu cümlenin sadece sermaye ile ilgili hükmüne uyuldu ve Avrupa sermayesi ferd olarak Türklere, Rumlara ve Levantenlere bol gelir sağladı.

Bununla beraber, Büyük Devletler Hatt-ı hûmâyunu çok ciddiye aldılar. Paris Antlaşmasının IX ncu maddesi Sultanın fermandaki ifadelerinin yüksek değerini takdir ederek kaydediyordu. Osmanlı İmparatorluğu "dış müdahaleler olmaksızın

[30] Sir Herbert Maxwell'in alıntı yaptığı Lord Clarendon'un mektubu (Clarendon 4 ncü Earl'ün Hayatı ve mektupları XIII ncü Bölüm) gösteriyor ki o ve Başbakan Lord Aberdeen bir ara Sefir-i Azamı geri çekmeyi düşünmüşler ama yerine uygun birini bulamamışlar. 20 Ağustos 1853'de Aberdeen, Dışişleri Bakanına "Kraliçe'yi Stratford'un istifası ihtimaline hazırladım." diye yazıyordu. 10 Kasım'da Clarendon'un, Startford'un barışçı bir çözüm için bizimle uyumlu olarak hareket ettiğinden hükümetin emin olmaması bir talihsizliktir şeklinde ifadeler bulunan bir mektubu Cowley'e göndermişti. P.P.G.

[31] Şura-yı Devlet (ç.n.).

söz verdiği reformları yapmak üzere"[32] yalnız bırakıldı. Çok geçmeden Türkiye'nin dostları ıstırap içinde "Sultanın reformlar için gösterdiği gayretin kendisini koruma endişesiyle doğru orantılı[33] olduğunu gördü. Suriye ve Lübnan, Girit, Bosna ve sonraları Makedonya olarak anılacak yerler isyanları ve bunların bastırılmasını yaşadı. Şam ve Lübnan'daki katliamlar, Fransız müdahalesini tahrik etti. Bu da 1910-1923'te olduğu gibi önceki müttefikleri ile arası iyi olmayan İngiliz Hükümetinde şüphelerin uyanmasına sebep oldu. 1860'da Bosna'daki İngiliz Konsolosu, Dışişleri Bakanlığını buradaki Türk yetkililerinin kötü yönetiminin bölgeyi isyanın eşiğine getirdiği konusunda uyardı. Bu arada Hersek zaten savaş içindeydi.

Lord Stratford de Redcliffe, taleplerinin yerine getirilmesi için, Türk Nazırları ayıpladı veya sert sözlerle uyardı. Onun yerine gelen Bulwer[34] ve Bulwer'in halefleri onun yapısında değildi. Israrla üzerinde durduğu reformları yapacak Türk reformcuların yeteneğinden şüphe ederek, şevki kırılmış bir şekilde 1858'de emekli oldu. Üç sene sonra Lord John Russel[35] Suriye'deki katliamın sürmesine göz yuman Türk Hükümetine İngiliz desteğine güvenmemesi konusunda Sultanı uyardı.

Çöküş devam etti. Abdülmecid 1861 de öldü. Halefi Abdülaziz, onun iyi niteliklerinden yoksundu ve giderek müsrif ve kayıtsız oldu. Rusya, nüfusun Hıristiyan çoğunluğunun, başka yerlerdekinden daha fazla olmasa da kötü hükümet yönetiminden gücendirdiği Balkan bölgelerine sızmak için Panislavizm siyasetini benimsemişti. 1866'da Avusturya'nın Prusya tarafından mağlûp edilmesi, Rusya'ya istediği fırsatı verdi.

1867'de Büyük Devletler, Pariste verilmiş olan sözlerin yerine getirilmesi için müdahalenin gerekli olduğunu kabûl ettiler. Aynı sene Türkiye'deki İngiliz Konsoloslarının gönderdiği raporlar, halkın içinde bulunduğu kötü halin hüzünlü bir tablosunu çiziyordu. Yine aynı sene vatansever bir Türk Nazırı, Mustafa Fazıl Paşa, Padişaha bir rapor sundu. Raporda, Mustafa Fazıl Paşa Avrupalılar sadece Hıristiyanların ıstırap çektiğini zannediyor diyordu. Müslümanlar da aynı şekilde ıstırap içindeydiler ama Avrupalılar onlarla ilgilenmiyordu. "İnançları ne olursa olsun, uyruklarınız iki sınıfa ayrılmaktadır: amansız zalimler ve zavallı mazlumlar. Birinciler güçlerini sizin gücünüzden sağlar ve onu her türlü kötülüğü işlemek için ister. İkinciler, efendileriyle olan meş'um temasla alçaltılırlar; onların nefret dolu kaprislerine uymaya zorlanırlar, tahtınızın ayakları dibine adalet taleplerini getirmekten engellenirler, - çünkü efendileri size yapılan saygıdeğer her müracaatta bir ihanet görür- inanılmaz bir ahlaki korkaklığa duçar olmuşlardır.

Büyük Devletlerin ilgileri ve vilayetlerdeki yönetimlerin rezaletlerini açıklamaları, Sultanı Türk reformcularına biraz dikkat sarfetmeye zorladı. Reşit, 1858'de

---

[32] Holland Sh. 221. P.P.G.

[33] E.Q. Sh. 14 P.P.G.

[34] Edward George Bulwer: (D. 1803- Ö. 1873) İngiliz siyaset adamı, romancı, şair ve eleştirmen. Daha çok verimli bir romancı olarak tanınır. Liberal görüşü benimseyen bir siyasetçidir. (ç.n.).

[35] Lord John Russel (D. 1792- Ö. 1878) İngiliz devlet adamı 1846-1852 ve 1865-1866 yılları arasında iki kere başbakanlık yaptı. Reform yasasını Parlamentodan geçirmek için verdiği mücadele ile tanınır. (ç.n.).

öldü ama Âli Paşa yerini almaya hazırdı ve Abdülaziz Şura-yı Devleti Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan oluşturduğunda ve daha radikal ıslahat hareketleri için hazırlandığında büyük devletler bu iyi niyetlerinden dolayı ona biraz daha zaman tanıdı. Fakat ümitleri suya düştü. Fransa'nın 1870'deki yenilgisi Rusya'ya Paris Antlaşmasını yırtıp Atina ve Karadeniz'deki haklarını geri alma fırsatını verdi. Bismark, Prens Gortschakoffu[36] destekliyordu ve İngiliz Hükümeti hoşuna gitmese de Paris Antlaşmasının Karadeniz'le ilgili maddelerinin iptaline rıza göstererek durumu idare edebildi.

Âli Paşa 1871'de öldü. Gittikçe daha mantıksız davranmaya başlayan Sultan, Osmanlı Kanunlarına göre daha yaşlı yeğeni Murat'ın yerine oğlu Yusuf İzzettini kendi halefi yapacak bir tertibe dikkatini teksif etmişti. Sadece nazırlarından biri, 1873'de Vezir-i azam olan Mithat Paşa ıslahat yapmayı gerçekten arzu ediyordu. Yıkılmakta olan imparatorluğunun Balkan vilayetlerinde Moskoflar panislavizm tahrikleri yaparken hükümdarın bazen tek dostum dediği Rus Elçisi kıvrak ve kurnaz İgnatieff kadar İslam Halifesinin üzerinde vezirlerinden hiçbiri etkili değildi.

1875'de olanlar oldu. Fransa'yı ezip parçalama planı başarısızlığa uğramış olan Bismarck, Fransa namına müdahaleye girişmiş olan Çarı, muhtemelen İngiltere'nin muhalefeti ile karşılaşacağı Türkiye'ye tercih etmeye karar verdi. Aslında Kraliçe Viktorya, Almanya''nın Fransa'ya tehdidinin, Prusyalı devlet adamını teşvik etmiş olduğu konusunda aklından geçenleri açıkça söylemişti.

Temmuz ayında Hersek halkı ayaklandı. İsyan Bosna'yı da tehdit etmeye başladı. Üç imparatorluk, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya müdahale etti. Bu arada Sultan ve Nazırları, yeni ıslahat vaadlerinde bulundular ancak bunun etkisi, islahat para istediğinden ve hükümet biraz da mahcup bir şekilde Ekim ayında kîsmî iflasını ilân ettiğinden hükümsüzdü.

30 Aralıkta Avusturya Başbakanı Kont Andrassy, Abdülaziz'i, vaatlerini yerine getirmeyi taahhüt edecek bir belgeyi imzalamaya çağıran bir nota yayınladı. Aksi halde Üç İmparator, isyancılara engel olmaktan vazgeçecekti. Bâb-ı Âli, isteklerden pek çoğunu kabul etti ancak isyancılar dağdan inmeden önce daha somut garantiler istedi. İsyan kuzey ve doğu istikametinde Bosna ve Bulgaristan içlerine doğru yayıldı. Selânik'teki Alman ve Fransız konsoloslarının fanatik bir güruh tarafından öldürülmesi durumu daha da kötüleştirdi. 11 Mayısta Üç İmparatorluk baskılarını yoğunlaştırdı ve isyancılara karşı ateşkes talebinde bulundu. Fransız ve İtalyan hükümetleri de onlara katıldı. Fakat şimdi İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli idi. Disraeli, son memorandumun şartlarını çok sert ve emredici bulduğu gerekçesiyle Avrupa ittifakına katılmayı reddetti.

Üç İmparatorluğun başbakanları beceriksiz bir duruma düşmüştü. İngiliz Hükümetiyle danışmadaki başarısızlıkları bir nezaketsizlik örneği olmuştu, aynı zamanda çok ciddi politik bir hataydı. Disraeli, Süveyş Kanalı hisselerini satın almasıyla ve Kraliçe Viktorya'yı Hindistan İmparatoriçesi olarak ilân etmesiyle Yakın ve

[36] Prens Aleksandr Mikhailovic Gortschakoff: (D. 1798-Ö.1883) Rus devlet adamı ve diplomat 1821-1841 yılları arasında diplomat olarak çeşitli görevlerde bulundu. Viyana Kongresinde Rusya'yı temsil etti. 1856-1882 yılları arasında dışişleri bakanlığı 1863-1883 yılları arasında da başbakanlık yaptı. (ç.n.).

Orta doğuda yeni ve daha olumlu bir politika tasarladığını göstermişti. Onun Hindistan Müslümanlarının desteğini sağlamanın önemini değerlendirmesi (veya abartması) ve Çar Rusya'sına duyduğu ırkî nefret, Disraeli'yi kendisini destekleyen bazı muhafazakarlardan daha çok Türk taraftarı veya daha doğrusu Osmanlı olaylarında daha çok hanedan yanlısı bir tutum takınmaya yönlendirmişti. Diğer mümtaz Yahudi kökenli kamu hayatındaki kişiler gibi, abartılı tavırlarından, süslü, gösterişli konuşma tarzından dolayı sıkıntı çekti ve siyasî faaliyetleri yurtdışında ve yurtiçinde kendi vatandaşları arasında eleştiriye sebep oldu. Dış ilişkilerdeki bazı hükümleri, sonraki olaylar onun öngörüsünü ispatlamış olsalar da ayrıntıları bakımından çok garip bir şekilde yüzeyseldi. Fakat onun Yakındoğu'daki kısmi başarısızlığı[37] liberal ekol tarafından kınanmasını haklı göstermemelidir. Söz konusu üç Başbakanın 1876-1877 kışında yaptığı gibi onu ve onun ülkesini ihmal etmesi, pek çok suçsuz insanın ödediği bir ahmaklıktı.

Disraeli'nin Büyük Devletlerle işbirliği yapmayı reddetmesi belki hoş görülebilir ama kesinlikle felâketi mucib bir şeydi. 24 Mayısta Akdeniz donanmasının Çanakkale Boğazı girişine yakın Besika körfezine demirlenmesini emretti. Beş Büyük Devletin Bâb-ı âli'yi eğer Türkiye taleplerini kabûl etmezse baskıya devam edecekleri konusunda uyarmıştı. İngilizler, gösterişli bir şekilde ittihadın dışında kalınca, diğer devletler müdahale fikrinden vazgeçtiler.

Mayıs 29'unda Abdülaziz tahttan indirildi. Bir ay bir gün sonra Sırbistan Türkiye'ye harp ilan etti. Ertesi gün Karadağ, Sırp örneğini takip etti. Ayın ilk günlerinde Bulgaristan'da mevzii bir isyan çıkmıştı. İsyanın ilk gününde asiler 130 Türkü öldürmüştü, çatışmalar oldukça, ölü sayısı da artıyordu. Türk yetkilileri çılgına döndüler. İsyanı bastırmak için gönderdikleri 18.000 asker şiddetli davranmış olmalıydı- Yakındoğuda silâhlı isyanlar hiçbir zaman gül suyu serpmekle bastırılmamıştır-.[38] Fakat bu seferki disiplinsiz ve bazı durumlarda ayırım yapılarak uygulanan bir şiddeti. Hükümet, Çerkez, Arnavut ve Müslüman Bulgar yığınları ile suç işlemeye meyilli başıbozukları askere alıp isyan bölgesine göndermişti. Bu askerler de orada zulmün her çeşidini uyguladılar ve her zaman olduğu gibi çoğunluğu isyanla hiç ilgisi olmayan 12.000 kişiyi öldürdüler. İngiliz kamuoyu sarsıldı, Fransa ve İtalya dehşete kapıldı; Rusya'da Ortodoks Slavların kıyımı, Çarı harbe hazırlanmaya sevkeden bir haçlı seferi heyecanı yarattı.

Türkiye'de Abdülaziz'in tahttan indirilişini takip eden dahilî değişiklikler ve Abdülhamid'in tahta çıkışı ve parlamenter bir hükümet'e benzer bir yönetimin tesisi ile ilgili olaylar bu girişi takip eden bölümde özetle anlatılacaktır. Burada sadece şimdi Beacosfield Lordu olan Disraeli'nin Bulgar trajedisine aşikar bir şekilde kayıtsız kalışı ve Londra Belediye Meclisinde 9 Kasım 1876'da tehditkâr bir tarzda konuşması Türkleri, Rusların meşru taleplerine karşı direnmeye teşvik ettiğini kaydet-

[37] Başarısızlığına rağmen Türkiye'yi canlandırmak veya reforme etmede veya onun toprak bütünlüğünü muhafaza etmede. Türk meselesinin "Rus çözümüne" karşı yaptığı başarılı muhalefetin ve Mısır'ın İngiltere İmparatorluğuna olan hayatî önemi kavramasının katkısı olmalıdır. P.P.G.

[38] 1936'da Filistin'deki "Yatıştırma"nın ilk teşebbüsü hariç". Bu olay İngiltere Hükümeti için can ve itibar kaybına sebep olmuştu. P.P.G.

mek gerekiyor. Eğer Disraeli, İstanbul Konferansının açılışından önce Avrupa İttihadındaki devletlerle işbirliği yapmış ve gösterişli hareketlerden kaçınmış olsaydı harbi önleyebileceğini veya kesinlikle geciktirebileceğini söylemek aşırı bir ifade olmaz. Hareketlerinin kısıtlanıp, engellenmesi denebilir ki, Kraliçe Viktorya'nın bizzat yaptığı mahçup edici baskıya muhatap olmasının sonucuydu. Kraliçe, liberallerin ve yüksek kilise mensuplarının Gladston'nun çevresinde toplanmasından ürkmüş, Hindistan İmparatoriçesi ünvanını alışı onun Rusya korkularını yoğunlaştırmıştı. Lord Beaconsfield'e yazdığı mektupla[39] eğer mümkün olsa bir harbe iştirak edebileceğini, muhafazakâr Nazırlar, Sultanın Avrupa'daki kötü yönetiminin devamını sağlamak için bir savaşa girme tehlikesine karşı olduklarında tahttan feragat etmekten bahsettiğini göstermektedir.[40]

Harp çıktıktan sonra Çar'ın İngiliz menfaatlerine saygı göstereceği ve İstanbul ile Boğazları işgal etmeyeceği konusunda taahhütleri İngilizlerin endişelerini gidermedi ve muzaffer Rusların "Boğazlardaki Rus çıkarlarını ve haklarını mahfuz tuttukları" konusunda ısrar edebilecekleri anlaşılınca İngiliz-Rus ilişkileri tehlikeli bir şekilde gerginleşti. Bu madde, 31 Ocak 1878 de Edirne'de Ruslarla Türklerin anlaştıkları ilk barış şartlarından çıkarılmıştı. İstanbul'da vukuu muhtemel fanatik bir ayaklanma çıkması şayiası İngiltere Büyükelçisini[41] o kadar heyecanlandırmıştı ki Lord Beaconsfield'in kabinesi İngiliz vatandaşlarını korumak üzere savaş gemilerini göndermeye karar verdi. Ruslar buna eğer böyle bir şey olursa, ayırım yapmadan bütün Hıristiyanları korumak için İstanbul'a gireceklerini söyleyerek karşılık verdi. Sonunda Rus düşmanlarından korktuğu kadar İngiliz destekçilerinden de korkan Abdülhamid, gemilerin geri çekilmesini taraflardan istedi. Sır Geoffrey Hornby de buna uygun olarak gemilerini Beşige Körfezine geri çekti.

Avusturya-Macaristan Hükümetinden sonra Büyük Britanya da şimdi bir Avrupa kongresi istiyordu. Öğrendiklerine göre 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos[42] Antlaşması Makedonya'yı da içine alan bir "Büyük Bulgaristan" yaratıyordu. Bu, Lord Beaconsfield kadar Viyana'daki asker ve diplomatları da alârma geçirmişti. Büyük Bulgaristan'ın Rusya'nın bir uydu devleti olacağını biliyorlardı; Ballplatz kendisinin Selânik'e doğru muhtemel genişlemesinde bu devletin bir engel teşkil edeceğini görmüştü. Lord Beaconsfield, Hindistan'dan Malta'ya asker getirdi ve Avusturya Genel Kurmayı Karpatlar"a güçlü bir ordu yığınağı yaptı. Bazı tereddütlerden sonra Çar, Avusturya-Macaristan'a büyük taahhütlerde bulunan Bismarck'ın kendisine yardımcı olacağını anlayınca Berlin'deki Kongre'ye temsilcilerini göndermeye razı oldu.

Kongre 13 Haziran'da toplandı. Başlangıçta bazı belirsizlikler yaşandı, zira on beş gün önce Lord Salisbury[43] Londra'daki Rus sefiri Kont Shouvaloff'la önemli

[39] L.O.B.D. vi sh. 994 P.P.G.
[40] Loc cilt. Sh. 1005 ve 1020 P.P.G.
[41] Mr. (Sonradan Sir Henry) Layard. Benzer şayialar 1912'de Bulgarlar Çatalca önlerine geldiklerinde de çıkmıştı. P.P.G.
[42] Yeşilköy-İstanbul (ç.n.).
[43] Lord Salisbury, Robert Arthur Talbot: (D: 1830- Ö. 1903) İngiliz İmparatorluğunun genişleme döneminde 1855-1856, 1886-1892, 1895-1902 yıllarında başbakanlık ve 1878,1885-

konularda bir uzlaşmaya varmıştı. Bu arada İngiliz Hükümeti Türkiye ile 4 Haziranda resmen "Savunma İttifakı İtilâfnamesi" olarak isimlendirilen bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre, eğer Rusya Batum, Ardahan ve Kars'ı ele geçirirse veya gelecekte Barış Antlaşmasıyla tespit edilenlerin dışında Türkiye'nin Asya topraklarından daha fazlasını işgal etmeye teşebbüs ederse, İngiliz Hükümeti buraların korunmasına kuvvet kullanarak yardım etmeye söz veriyordu. Sultan da bunun karşılığında gerekli ıslahatı yapmayı, Asya topraklarındaki Hıristiyan uyruklarını korumayı ve Kıbrıs adasının "işgal ve İngiltere tarafından yönetilmesini" kabûl ediyordu.

13 Temmuz'da Berlin Antlaşması imzalandı. Ayastefanosdaki "Büyük Bulgaristan" küçültülüyor, Doğu Rumeli adında başında Hıristiyan bir vali olacak ve Türk hükümranlığında kalacak şekilde bir Bulgar Prensliği oluşturuluyordu. Makedonya, halkının itiraz ettiği ve İngiltere'de de eleştirilen bu kararla Sultanın doğrudan yönetimine bırakılıyordu. Eski Büyükelçi Lord Stratford da Redcliffe "The Times, gazetesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Karadeniz'den Adriyatik'e kadar uzatılabilecek hükümdarın yararına olan ve ona hâlâ bağımlı bir özerk devletler zinciri oluşturmayı düşünmenin pek çok sebebi olabilir. Ama, bütün olanlara rağmen, bir kere temizlendikten sonra kötü Türk yönetiminin aynı yerlerde tekrar kurulması en basit anlamıyla kışkırtıcılıktır."

İngiltere hükümeti Kıbrıs'ı işgal etti, Rusların Ardahan, Batum ve Kars'ı ele geçirmesine müsaade edildi fakat Sultan'ın Asya toprakları üzerindeki İngiliz garantisi ve ıslahat vaadleri bunlardan etkilenmedi.

Lord Beaconsfield döndüğünde şerefli bir barış getirdiğini ve Osmanlı İmparatorluğunu sağlamlaştırdığını ilân etti. Beklentilerinin hiçbiri gerçekleşmedi. Bulgaristan, Rusya'nın bir borazanı olmayı tamamen reddetti. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgali 1914-1918 harbinin tohumlarını ekti. Kıbrıs İtilafnamesi, İngiliz siyasetinin uzun zamandan beri savunduğu Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü koruma siyaseti ve İngiliz Hükümetinin bu devletin Asya'daki toprakları için girdiği taahhüdü etkisizleştiriyordu. Abdülhamid hakkındaki hükmü çok saçma bir şekilde onun lehineydi.

Hugheuden'den Lord Salisbury'ye yazdığı bir mektupta Abdülhamid hakkında şöyle diyordu: "Yeni Sultan hakikaten çok vaatkâr." Bu çok vaad edip hiç birini yerine getirmeme anlamında doğru bir tespit. Daha sonra Abdülhamid'in harem hayatına karşı çıkacak Belçikalı bir kadın terzisi ile evlendiğini hayal eden uyduruk ve canlı bir hikaye anlatıyor ve ahmakça soruyor "Bir Muhteşem Süleyman olacak mı?".

Kıbrıs İtilâfnamesinin imzasından sonraki birkaç ay içinde İngiliz donanması, bu vaadkâr hükümdarı itilâfnamenin şartlarını yerine getirmeye çağıran bir ültimatomu destekliyordu. Osmanlı Asya'sı için söz verilen reformlar gerçekleşmedi ve İngiliz Hükümeti ümitlerini birkaç eyalet valisine ve özelikle Mithat Paşaya – onun trajik sonu daha sonra anlatılacaktır.- bağladı. 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgali İstanbul'da diplomatik bir felâkete sebep oldu. Sultan ve onun siyasî görüşle-

1886, 1886-1892, 1895-1900 yılları arasında bazen başbakanlık göreviyle beraber dışişleri bakanlığı yapmış olan muhafazakâr siyaset adamı (ç.n.).

rini benimsemeyen Türk danışmanları çok hiddetlendi ve geleneksel İngiliz-Türk dostluğu sukut-u hayal ve şüphe bataklığına saplanıp kaldı.

Türkiye'de İngiliz siyasetinin başarısız oluşunun sebeplerini açıklamak gerekir. Katı siyasî-felsefî sistemlere ve onların müsamahalı amprizmine karşı genel İngiliz kayıtsızlığı büyük pratik faydalara sahiptir[44] fakat bu faydalar, tehlikeye sürükleyebilir. Son yıllardaki yeni siyasî inançların ilk prensiplerini incelerken bu başarısızlığın çok örneklerini gördük. Herr Hitler'i toplumu kızıl devrime karşı bir koruyucu olarak gören ve Führer'in Mein Kampf'ında anlatılan ırkçı görüşlerin sonuçlarının neler olabileceğini tetkik etmeyi devamlı reddeden Sağ Kanat mensupları, Palmerston'un ve Disraeli'nin yapmış oldukları hataların aynını ama daha az bahane ile yaptılar.

Beyaz Saray'da verilen bir çay partisine davetiye bulmakta zorluk çekmeyen bir İngiliz bankeri "Bay Başkan" demiş "İngiltere'deki en iyi insanların hepsi, Hitlerin Avrupa'daki bolşevizme karşı büyük bir engel oluşturduğuna inandığını söylemek isterim."

Mr. Roosvelt cevap vermiş: "En iyi insanlar ekseriya en kötü fikirlere sahip olur."

Daha yaygın ve bundan dolayı daha tehlikeli olanı da İngiliz Sol-Kanat mensuplarının hayalleriydi. Onlar yeni Rus despotluğunun dayandığı dört doğmanın yanılmazlığına yani Karl Marx ve onun takipçisi Lenin'e, materyalist felsefeye, devletin kâdir-i mutlak olduğuna ve liderlerin iktidar tekelindeki Komünist partisine ve bunların, en esaslı faziletlerle aydınlanan bir çeşit demokratik ütopya yaratacağına inanıyorlardı.

1830'dan Berlin Antlaşmasına kadar Türkiye'deki İngiliz siyasetinden sorumlu devlet adamlarının temel hatası, Osmanlı Sultanlığının üzerine bina edildiği dogma ve prensipleri incelemeyi ihmal etmeleridir. Onlar hiçbir şekilde birbiri içine geçmiş gerçeği göremediler: Sultan aynı zamanda Müslümanların halifesidir; Türk Sultanlığı Kuran ve Şeriatın (geleneksel dinî îslam hukuku) kelimesi kelimesine yorumlanmasına dayalı bir teokrasidir; bu yorum kanun önünde her türlü eşitliği inkâr eder ve herhangi bir politik eşitliği Halifenin Müslüman olmayan uyruklarına vermez; bundan dolayı Müslüman olmayan cemaatler için Sultandan zorla koparılan ve Türk reformcuları tarafından önerilen imtiyazlar Sultanlığın dayandığı inançların ve "köktenci" Müslümanların sert muhalefeti ile karşılaşır. Böylece Sultan aynı zamanda Halife olduğu ve Sultanlık, eski olduğundan dolayı muteber bir doğu monarşisinin despotik karakterini muhafaza ettiği sürece reformların ya çok az başarı şansı vardı veya bu şans hiç yoktu.

Stratford Cannig'in biyografi yazarı "Reşit ve Cannington sonra gelenler, Caning'in tamamlamayı ümit ettiği şeyi sonunda tahakkuk ettirebilirlerdi" diye yazıyordu.[45] Sefir-i Azamın kendisi, Sultanın Hükümetine bir kuvvetin devamlı baskısıyla reformların yapılabileceğinde ısrar ediyordu. Fakat bu düşünce Palmerston ve Disraelinin neden başarılı olmadığını gösteriyor. Stratford Caning'in enerji ve

[44] Elbette bu kuralın istisnaları vardır, fakat genelde Celtic'ler bu konularda daha az fikrî tembellik içindedir. P.P.G.

[45] L.O.S.C. II Sh. 110 P.P.G.

kuvvetine sahip elçiler nadirdir, birçok sorumlulukları olan bir büyük devletin vasat bir yeteneğe sahip bir diplomatın nezdinde bulunduğu ülkede uygulayabileceği tek bir siyaseti olmalıdır.[46]

İngiliz kamuoyu Türkiye'de reformlar yapılmasını istedi; İngiliz stratejistleri ve birçok İngiliz siyasetçisi, Büyük Britanya'nın Türk İmparatorluğunun bütünlüğünü korumasında ısrar etti. Bu iki istek gerçekte birbirine zıttı.

Reşit Paşa'nın bir keresinde birbirine hasım iki Fransız imtiyaz arayıcı grubu Bâb-ı âli'de bir araya getirdiği anlatılır. Grubun biri büyük bir banka topluluğunun temsilcisi, diğeri ise kudretli bir mühendislik firmasının temsilcisidir. Reşit Paşa bankerlere döner ve "Mösyöler siz banka kurmak mı istiyorsunuz?" diye sorar ve sonra mühendislere döner "siz de yol yapmak mı istiyorsunuz, bir araya gelin ve Yolbankası kurun" der.

İflâs, Sultan-Halifeye reformlar için yapılan İngiliz teşebbüslerinin ve aynı zamanda onun hükümdarlığını bütün gelenlere karşı savunulmasını deruhte etmesinin sonu olacaktı.

[46] 3.6.1855 tarihli Lord Clarendon'a yazılan mektuptan P.P.G.

BÖLÜM I
HAMİD YÖNETİMİNİN BAŞLANGICI (I)
KİŞİLİK

Abdülhamid Padişah oluyor – Murat'ın delüği – Sıkıntılı miras – Yeni Padişahın geçmişi – Mithat Paşa ile işbirliği – İstanbul Konferansı – Anayasa ilân ediliyor – Mithat'ın ilk sürgünlüğü – Rusya ile Harp – Muhalefetin çıkışı – Abdülhamid'in zaferi – Mithat Paşa'nın kaderi – Abdülhamid'in yöntemleri – Divide et İmpera – Polis Devleti– Fehim Paşa ve düşüşü.

1 Eylül 1876'da, Sultan Abdülmecid'in esir bir Ermeni kızından olan oğlu Abdülhamid, Saltanat ve Hilafet tahtına çıktı.[1] Amcası Abdülaziz üç ay önce tahttan indirilmiş, o da dört gün sonra bilek damarlarını makasla keserek intihar etmişti. Osmanlı Hanedanı kurallarına göre, hanedanın en yaşlı erkek üyesi tahta varis olurdu, Abdülaziz, kardeşi Abdülmecid'in yerine tahta çıkmıştı, kendisi israfı ve kötü yönetiminden dolayı tahttan indirildiğinde saltanat kanun gereği Abdülmecid'in oğlu Murat'a aitti. Fakat V nci Murat'ın sağlığı bozuktu ve akli dengesizliği vardı. Öldürüldüğünü zannettiği amcasının intiharı[2] daha sonra Abdülaziz'in intikamını almak için Bakanlar Kurulunu basarak Harbiye nazırı ile Hariciye nazırını ve birçok polis ve askerî öldüren Çerkez Hasan Bey olayı, yeni hükümdar için çok fazlaydı. Bu olaylar karşısında çöktü ve bir zaman için aklî melekelerini kaybetti. İyileşmesine en azından resmî olarak, fırsat verilmedi. Murat'ın kardeşi Abdülhamid vakit geçirmeden emekli olmasına rağmen Veziri-i azam ve Harbiye nazırı ile işbirliği yaparak müsrif Abdülaziz'in tahtan indirilmesini sağlamış olan parlamentoya dayalı bir hükümetin natıkalı savunucusu ve reformcu eski Vezir-i azam'ın etrafını kuşattı. Mithat'ın görüşlerine sempati duyuyormuş görünerek ve meşrutî bir monarşi tesis edeceğine söz vererek kurnaz şehzade, aklî yetersizlik sebebiyle V ncü Murat'ı tahttan uzaklaştıracak bir fetvayı Şeyhülislâmdan almak için Mithat'ı ikna etmeyi çok geçmeden başardı.

Tahtın kanunî sahibi Abdülhamid oldu ve kimse buna itiraz etmedi. Talip olduğu mevki, çok ender olarak gıpta edilecek bir yerdi. Sırbistan ve Karadağ halen Türkiye ile harp halindeydi ve Rusya bu iki Slav devletine yardıma hazırlanıyordu. Yetkililerin ve onların göz yumduğu başıbozukların Bulgar milliyetçilerinin ayaklanmasında uyguladıkları vahşi şiddet, İngiliz kamuoyunda dehşet yaratmıştı. Mr. Gladstone, Disraeli'nin yıkılmak üzere olan Türk binasına payanda olmak politikasına karşı bir kampanya yürütüyordu ve "Bulgaristan zulmü" İngiltere'de politik bir slogan olmuştu. Bütün bunların Türkler için anlamı, yirmi sene önce kendilerini Moskoflara karşı savunan bir Büyük Devlet'in artık onları terketmiş olmasıydı. Hepsi bu kadar da değildi. Hazine boştu, yönetim darmadağınıktı ve iktidar, milletin servetini har vurup harman savurmasına göz yuman ve Abdülmecid ölmek üzereyken iktidarı sahiplenen vezir-i azamların ellerindeydi. Durum hiç de davetkâr değildi. Fakat Abdülhamid, hevesle değilse de kararlılıkla bütün bunlara göğüs gerdi.

---

[1] Abdülhamid'in annesi konusunda "Yayıncının Sunuşu"na bakınız. (ç.n.).

[2] Abdülaziz'in kendini öldürdüğünden şüphe etmek için bir sebep yoktur. P.P.G.

Abdülhamid o zamana kadar herhangi bir özel yetenek belirtisi göstermemişti. Boğazın Avrupa yakasında geniş arazilere sahipti. Buraları, cimrilik pek çok Türk tarafından büyük günah sayıldığı halde kendisine "Pinti" takma adı verilecek kadar eli sıkılıkla idare ediyordu. Buralarda zamanının çoğunu yaban domuzu, çulluk ve sülün avlamakla geçirmişti ve her türlü ateşli silah kullanmakta ustaydı. 1867 yılında Paris ve Londra'ya yaptığı ziyaretlerde amcalarına Murat'la beraber refakat etmişti. Fakat bu ziyaretlerde Batı'da bıraktığı tesir hakkında hiçbir kayıt yoktur, kendi üzerinde de etkisi olduğuna dair bir belirti görülmemiştir. Sakin ve içine kapanık bir kişi olarak siyasi görüşleri hakkında hiçbir ipucu vermemişti. Pek çok Türk onun siyasî bir görüşü olup olmadığından şüphelenmiş, bazı eski kafalı muhafazakârlar da onun nüfuz edilemezliğini tehlikeli bir radikalizmi saklamakta olduğunu zannetmiştir. Kısacası Abdülhamid bilinmeyen bir kişilikti ve bu Türkiye için değilse de kendisi için şüphesiz iyi bir şeydi. Eğer iki selefini ortadan kaldıran nazırları, onun ne plânlar kurduğunu tahmin etmiş olsalardı o da ya mezara ya da sürgüne giden yolda seleflerini takip ederdi.

Abdülhamid'in Mithat'a ihtiyacı vardı. Mithat'ın politik idealizmini mahirane bir şekilde kullandı. Liberalizm taklidi ile, hem Müslüman olmayanları korumak ve hem de kendi spekülatör uyruklarının acele ile verdikleri büyük yekün tutan borçların gelir ödenmesinde Türk hazinesini denetleyebilmek için her zaman olduğu gibi ortalığı velveleye veren Hıristiyan Devletlerin gözünü boyayabileceğini farketti.

Abdülhamid Büyük Devletleri ve özellikle Büyük Britanya'yı kendisine yardıma ikna edebileceği ümidiyle onbeş gün için Osman'ın kılıcını bir kenara koydu. Mithat Paşa'ya ve Genç Türklere, onların hazırladığı anayasayı ilân edeceğine, sorumlu nazırların tavsiyelerine uyacağına ve mabeynin önemli mevkilerine anayasaya taraftarı kişiler tayin edeceğine söz verdi. Büyük Devletler Abdülhamid'i hayal kırıklığına uğrattılar ve Abdülhamid de bazı beklentilerinde Mithat Paşa'yı hayal kırıklığına uğrattı. Son zamana kadar anayasal bir Türkiye'yi kendi haline bırakan Büyük Devletler, Türk meselesine çare bulacak Rus, Avusturya-Macaristan ve İngiliz plânlarını müzakere ettiler. Sultanın hükümeti mağlup olan Sırplarla altı aylık bir mütareke isteyen Rus ültimatomunu reddettiğinde en az maceralı görülen İngiliz plânı taraftar buldu. Londra, İstanbul'da diplomatik bir konferans toplanmasını talep etti. Sultan ve Mithat kabul etti; ve ikisi de büyük devletleri alt edeceklerini ümit ediyordu ve Sultan da Mithat Paşa'yı altetmeye niyetleniyordu.

İlk hareketi başarılı oldu. Konya Çelebisinin,[3] Osman'ın kılıcını hünkâra kuşandırdıktan sonra, Abdülhamid, kendisinin tebrik eden ekâbire hitap etti: "Teb'amın barış ve refahını temin etmekten başka hiçbir arzum yoktur. Yapacaklarım, ıslahat vaadimin teyidi olacaktır." Bunlar onun sözleriydi, bununla beraber ilk işi, hanedandan bir sultanla evlenmiş olan Mahmud Celâlettin Paşa[4] ile iki Sait Paşa'ları mabeyne kâtip olarak tayin etti. Celâlettin Paşa, yolsuzlukla itham ediliyordu, hırslıydı, her ne kadar Abdülaziz'in tahttan indirilişinde payı olmuşsa da anayasal reformlara düşmandı. Askerî eğitimini İngiltere'de aldığı için lâkabı **İngiliz** olan Sait

[3] Mevlevî tarikatının başı ve Osmanlı hanedanından önceki Konya Selçuk sultanlarının doğrudan ahfadı. P.P.G.

[4] Bundan dolayı "Damat" unvanını taşıyordu. P.P.G.

Paşa onun kayınbiraderi ve maşasıydı. İngiliz Sait'in adaşı olan, sonraki yıllarda bütün dünyaca vücut yapısından dolayı "*kuchuk*" (Küçük) diye adlandırılan Sait Paşa da öteki gibiydi. Bu Sait Paşa ileri yaşlarında gençliğinde yaptığı hataları tamir etmek için bazı gayretlerde bulunacaktı. Sultanın memleketin ileri gelenlerine, tahta çıktığında yaptığı konuşmanın metnini bu üç kişi hazırlamış olmalıydı.

Bütün olanlara rağmen konuşmada köleliğin kaldırılmasından, hükümdarın bütçesinden indirim yapılmasından, anayasaya uygun bir hükümetin kurulmasından ve Genç Türklerin programındaki diğer önemli noktalardan bahis yoktu. Mithat endişelendi. Sultanın kendi eliyle yazdığı bir mektuba verdiği cevapta anayasa taslağının gözden geçirilmesi ve saltanat haklarının korunması gerektiğini söylüyor ve Büyük Devletlerin baskılarına karşı koymanın en iyi yolunun Konferans toplanmadan önce söz verilen reformları yapmaya başlamak olduğunu belirtiyordu. Aksi takdirde hükümet Büyük devletlerin yaptığı teklifleri ve onların karışacağı Avrupa'nın vasiyetini kabule mecbur olacaktı.

11 Aralıkta altı devletin temsilcileri Türkler olmaksızın programlarını hazırlamak üzere toplandılar. Bu program, Sırbistan'daki statükonun eski haline getirilmesini, Karadağ'ın terk edilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a kendini yönetmek hakkının tanınmasını ve bu bölgelerin reformlar yapılana kadar Belçika askerî birlikleri tarafından işgalini içeriyordu. 19 Aralıkta Abdülhamid Mehmet Rüştü Paşa'nın yerine Mithat'ı vezir-i azam olarak tayin etti.

23 Aralıkta Türk delegeleri Avrupa'lı murahhasların yanında yerlerini aldılar. Bâb-ı âli bu olayı, atanmışlardan oluşan bir senato ile seçilmişlerden oluşan bir meclisi, sorumlu bir yürütmeyi, serbest basını, hâkim teminatını ve mecburî eğitimi havi parlamenter anayasayı ilân etmek için bir vesile saydı. Halice bakan Amirallik Dairesinin salonunda toplantı açılmak üzereyken bir top 101 parelik atışın ilkini yaptı.

Türk heyetinin başkanı Saffet Paşa "Efendiler" diye açıklamaya başladı: "işittiğiniz top sesi imparatorluktaki bütün vatandaşların ayırım gözetilmeksizin haklarını ve hürriyetlerini teminat altına alan Majeste Sultanın anayasasının ilân edildiğinin işaretidir. Bu büyük olayın huzurunda görevimizin artık gereksiz olduğuna inanıyorum".

İstanbul sevince boğuldu. Padişahın yayınladığı bir ferman, parlamentonun toplantıya çağrılacağını ve anayasa taslağının Bakanlar Kurulu tarafından büyük bir coşkuyla kabul edildiğini bildiriyordu. Rumlar ve Türkler, papazlar ve dervişler sarmaş dolaş olmuşlardı. Buna rağmen Büyük Devletler yerinden kımıldamadı ve Konferans işine devam etti. Sultanın oynayacağı başka bir kartı daha vardı ve kendi yerine Mithat'ı bu kartı oynamaya ikna etti.

18 Ocak 1877'de Veziri-i azam Müslüman ve Hıristiyan, ülkenin 250 ileri gelen kişisini bir Divan'da toplantıya çağırdı. Divan, son tebliği ile Bâb-ı âli'ye karar vermesi için bir haftalık süre tanıyan Büyük Devletlerin tekliflerini oybirliği ile reddetti.

20 Ocak'ta bu karar Büyük Devletlere iletildi. Onlar da murahhaslarını ve sefirlerini geri çektiler, sultanın Mithat'a karşı cephe alışından hemen sonra Konferans dağıldı. Mithatın anayasal jestleri sultanın maksadına hizmet etmişti, şimdi o, bu

jestlerin efendisinin isteğine göre olduğunu anlamalıydı. Mecburi eğitimi ve Hıristiyanların askere alınmasını sağlayan vaat edilmiş bir iradeyi imzalaması için baskı yaptığında sultan tekrar söz verdi, sonra yine caydı ve Mithat(Paşa) protesto etmek için bir harekette bulununca onu bir hile ile saraya çağırdı, **"İzzeddin"** yatına bindirdi ve 11 Şubat'ta Brindisi'de karaya çıkarttı. Sonra, parlamentoyu topladı. Bu, Abdülhamid'in adamı olan başkanının isteklerine cevap vermeye hazır, itaatkâr bir meclisti, fakat dışarıya çok az güven verdi.

Fransa ve İngiltere'deki şöhretine rağmen yeni parlamento, Londra Protokoluna başarılı bir direnç göstermesi için efendileri biraz özgürlük verdiğinde maalesef fırsatı kaçırmadı. Londra Protokolu, Karadağa yirmi fukara köyün barışın bedeli olarak verilmesini Türkiye'den isteyen altı büyük devlet tarafından imzalanmıştı. Bu devletler "genel barışın sağlanması ve Hıristiyan nüfusun mutluluğunun en uygun vasıtalarla temin edilmesi" için birbirleriyle danışmaya hakları olduğunu kabul etmişlerdi.

Hariciye Nazırı, bu şartları kabule karşı çıkmanın Rusya ile harp etmek olduğu konusunda meclisi uyardı. Türkiye adına ne yazık ki fanatikler, vatanseverler ve Arnavutlar herhangi bir imtiyaz lafı duymak istemiyorlardı. 9 Nisanda Bâb-ı âli, Türkiye'nin hükümranlığını ve bağımsızlığını ihlal ettiği gerekçesiyle Londra'da alınan kararları protesto etti. Parlamento bu protestoyu oybirliği ile onayladı. 25 Nisanda Çar, harp ilân etti. Parlamento, hükümetin Londra'da temininde başarısız olacağı 5.000.000 liralık bir borçlanma kanununu kabul etti. Abdülhamid parlamentoyu feshetti. Meclis Başkanı, milletvekillerine seçim bölgelerine dönmelerini ve "ülkemizin ihtiyaçlarını bilen mantıklı milletvekilleri" seçmek üzere hazırlanmalarını tavsiye ediyordu.

Sekiz ay süren harbin sonunda Türkler açık bir şekilde yenildiler. Ordunun çok yeteneksiz bir başkomutanı vardı. İki en iyi general, biri Plevne kahramanı Osman Paşa, diğeri Kürdistanı cesurca savunan Muhtar Paşa, muhtemelen Sultanın çok yetenekli Türklere olan güvensizliğinden göndermediği takviyelerden dolayı perişan oldular. Çünkü Sultan annesinin milleti Ermenilerden hoşlanmadığı kadar da Türklerden de hoşlanmazdı. Rus ordusunun İstanbul kapılarına dayanması ihtimali ile karşı karşıya kalan Abdülhamid, Hıristiyanları ve Müslümanları şehri koruyacak bir birliğe kaydetmeye, parlamentoyu toplantıya çağırmaya ve sevdiğinden değil ama Avrupa'da sempati toplar ümidiyle Mithat'ı geri getirmeye karar verdi. Yeni parlamento oradan buradan toplanmış üyelerden oluşuyorsa da içinde potansiyel pek çok muhalif vardı. Sultan, tahtından yaptığı konuşmada bu millî felâket günlerinde tek dayanağın anayasa olduğunu ifade ettiğinde, muhalifler onun bu sözlerini kaçırmadı. Bazıları Bulgaristan'da zulüm yapıldığını kabûl etti, bazıları Mahmud Celâlettin ve iki Sait'in cezalandırılmasını istedi. Diğerleri de resmî görevlilerin zulmünü ve kötülüklerini kınadı.

31 Ocak 1878'de Ruslar mütareke yapmayı kabul etti. Rus Ordusu Ayastefanos'a kadar ulaşmıştı ve şimdi başkent onun merhametine bırakılmıştı.

Fakat Türk meselesi şimdi uluslar arası bir sorun olmuştu. Eğer Çar Ayastefanos Antlaşmasında ısrar ederse, Büyük Britanya ve Avusturya-Macaristan yorgun düşmüş Rusları muhtemelen bir yerden sıkıştıracak görünüyordu.

Abdülhamid, M. Berard'ın sözleri ile "... dışarıdaki bütün bu reformcuların arasındaki... düşmanlığa güvendi; içerdeki reformculara ise daha fazla ihtiyacı yoktu".

12 Şubatta, Nazırlardan, eski nazırlardan, ülkenin ileri gelenlerinden, tamı tamına beş milletvekilinden, meclis başkanı ve yardımcılarından, özellikle bir şey söylemeyeceğinden emin olunan bir Yahudi'den ve mütevazı bir aileden gelen tuhafiyeciler esnafı odasının başkanı bir Ahmet'ten oluşan bir divan topladı. Ahmet, Sultanın bütün telkinlerinin aksine, aklındakileri açıkça söyledi: "Bu felâketten hâlâ kurtulma imkânı varken bize danışmalıydınız. Meclis, hiç ilgisi olmayan bir durumun bütün sorumluluğunu üstlenmeye hazırdı. Hiç kimse onun tavsiyelerini dinlemedi. Kararlarından hiçbiri yürürlüğe konmadı".[5] Abdülhamid kızgın bir şekilde cevap verdi: "Islahatı ikna ve liberal kurumlar vasıtasıyla yapmayı düşünen babam Abdülmecit'i taklit etmek istediğimde hata yaptım. Büyük babam Sultan Mahmud'un izinden gitmeliydim. Allah'ın muhafazasını bana tevdi etmiş olduğu halkı ancak onun gibi zor kullanarak harekete geçirebileceğini anlıyorum".

3 Martta Bâb-ı âli, bunun bir Avrupa krizine yol açacağını bilerek Ruslarla Ayastefanos Antlaşmasını imzaladı. Berlin Kongresi, Avrupa Türkiye'sinin önemli bir bölümünü yabancı hâkimiyetinden, Abdülhamid'in söylediği gibi daha çok yabancı reformculardan kurtardı. İngilizler hâlâ Küçük Asya'daki reformlarla ilgileniyorlardı, ama boşuna. Abdülhamid ve nazırları herşeyi vaad ediyor lâkin hiç birini yerine getirmiyordu. Parlamento ve anayasa şimdi maksatlarına hizmet etmişti. Parlamento dağıtıldı ve ortam kayboldu. Ve anayasa derlenip toparlanıp sarayın ve Bâb-ı âli'nin tozlu raflarına kaldırıldı.

Bazı reformların yapılabileceğini hâlâ ümit eden Mithat Paşa, Şam'a Suriye Genel Valisi olarak gönderildi. Mithat görevine iyi, ama çok iyi başladı. İngiliz Elçisi, Sultanın rahatsız olmasına rağmen onu ziyaret etti. Dostları, şöhretini Araplar arasında yaygınlaştırdı, düşmanları bunu ona karşı kullandı. Abdülhamid, İngiliz ve Fransızların Mısır'a müdahalesini bahane ederek Mithat'ı Suriyeden aldı ve İzmir'e Genel Vali olarak tayin etti. Mayıs 1881'de onu tutuklattı ve Sultan Abdulaziz'in katlinden dolayı mahkemeye verdi. Mahkemede ölüme mahkûm oldu. Cezası İngiliz Hükümetinin baskısıyla sürgüne çevrildi. Mithat, arkadaşı Şeyhülislam ve Abdülhamid'in kayınbiraderi Damad Mahmud Paşa Taife sürgüne gönderildi. Burada Mayıs 1883'e kadar ıstırap çekti. Bu tarihte, Abdülhamid, İngilizlerin Mısırda kalıp dostlarını kurtaracaklarını zannetti. Mithat ve Damad Mahmud bir gece boğularak öldürüldü. Mithat'dan kalanlar İstanbul'a gönderildi. Bunların arasında etiketinin üzerinde "Japon fildişi süsleri" yazılı bir çekmece vardı. Bu çekmece Abdülhamid'e gönderildi. İçinde Mithat'ın başı bulunuyordu. Böylece idari tecrübeye ilerici bir görüş yeteneğine sahip anayasacı birinden kurtulan Abdülhamid kendi çizdiği yolu takip etmeye başladı.

Abdülhamid'in gayesi, ecdadından miras kalan teokratik monarşiyi onarmak ve kuvvetlendirmekti. Önceki padişahlar, ne kadar despot olsalar da vezirlerini dinlemişlerdi. 17 nci yüzyılda meşhur Köprülü ailesinden gelen vezir-i azamlar, imparatorluğu tehdit eden felâketlerin etkisini azaltacak ve diğer yabancı orduları geçebilecek ıslahatı yapmışlardı. Abdülhamid'in siyaseti, kendi iradesi ve inisiyatifi olmak-

[5] V. B. Sh. 113,114. P.P.G.

sızın sadece sultanın verdiği emirleri başka yerlere aktaran bir makine haline gelinceye kadar Bâb-ı âli'nin otoritesini zayıflatmak ve yok etmekti. Kendinden önceki üç padişah zamanında ülkenin siyaseti o padişahların kontrolünde vezir-i azam ve hariciye nazırı tarafından yürütülmüştü. Şimdi, bu siyaseti sultan ve menfaatlerini korumak ve plânlarına yardım etmek için kendisi tarafından teşkil edilen bir heyet tarafından yürütülecekti.

Mabeyn, Türkiye'nin gerçek hükümeti oldu. Vezir-i azam ve Hariciye Nazırı, hükümdar ile yabancı devletlerin bakanları ve sefirleri arasında bir tampon durumuna getirildi. Onlardan bazıları rollerini çok güzel oynadı ve bugün git yarın gel oyununda olağanüstü maharet kazandı. Bu oyun, elbette Abdülhamid, bir yabancı elçilik tadsız bir meseleyi önüne getirirken onu geciktirmek istediğinde oynanırdı.

Hariciye Nazırı, "Ah Ekselâns" derdi. "şu Yeşilhisar tuz ve antimuan imtiyazı işi, hükümetinize kesin bir cevap vermeden önce hünkâra arz edilmelidir". Birkaç gün sonra elçiliğin baştercümanı, saraya gider, orada sorumlu sekreterden Hariciye Nezaretinden hünkâra herhangi bir raporun gelmediğini öğrenirdi. Baş tercüman arabasıyla elçiliğe döner, durumu şefine haber verir sonra raporun akıbetini öğrenmek için Bâb-ı âli'ye yollanırdı. Orada raporun yolda olduğunu veya hünkâra arz edildiğini ama onun henüz karar veremediğini öğrenirdi. Bu böylece , elçi Yeşilhisar'a küfredinceye, baş tercüman lânet okuyuncaya kadar devam ederdi.

Daha ciddî meseleler böyle uzun bugün git yarın gel yöntemine tabi tutulmazdı. Fakat böyle durumlarda sultan, büyük devletlerin baskılarına karşı daha rafine usuller kullanırdı. Muhtelif sefaretlerin ve onların hükümetleri arasındaki kıskançlıkları kullanmadaki mahareti, bazen profesyonel diplomatları kendi oyunları ile onları alteden bu emperyal amatörü takdir etmelerine sebep olurdu.

Müstehzi, kurnaz ve şüpheciydi. Makedonya'da reform yapılmasını isteyen veya Ermeni katliamını protesto eden hükümetlerin iyi niyetine inanmazdı. Onların halis niyetlerle yaptıkları protestoları nazik bir tavırla reddedişinin pek çok haklı sebebi olduğu kabul edilmelidir. Çar Rusya'nın istediği en son şeyin Türk Ermenistan'ına otonomi verilmesi olduğunu biliyordu zira, böyle bir şey Kafkas ötesi Ermenilerinin daha iyi ve daha liberal bir yöntem için taleplerini kuvvetlendirirdi. Alman Kayzerinin demiryolu imtiyazı ve Krupp'tan askerî malzeme satışı fırsatı üzerine nasıl atladığını, Kızıl Sultan'ın elini tutmak için diğer büyük devletleri nasıl terk ettiğini ve kendini nasıl militan îslâmın bir dostu olarak ilân ettiğini görüyordu.

Makedonya'daki durum genel bir rezalet halini aldığında dahi Abdülhamid hâlâ büyük devletlerin buradaki kötülükleri önleyecek bir uzlaşmaya varmamaları için aralarındaki bölünmelere ve bir araya gelip kendi müstebit yönetimine karşı Balkan devletlerinin bir ordu kurmalarını veya ordularını birleştirmelerini önlemek için, Balkan halklarının, Yunanın Bulgar'a Bulgarın Sırp ve Yunana Arnavutun hepsine duyduğu nefrete güveniyordu. Kuvvetli bir devlete veya küçük bir devletler grubuna karşı Türkiye'nin çok az şansı olduğunu biliyordu. Fakat her çeşit mahir entrikalarla, tatlılıkla kandırarak, uzlaşma ile hükümranlığına dokunulmamak şartıyla hasımlarını birbirinden ayırabileceğini hesaplıyordu ve hemen hemen bir nesil boyunca da başarılı olmuştu.

Aynı entrika yeteneği, aynı **divide et impera**[6] siyasetine inatla teksif olma, uyrukları arasında herhangi bir örgütlenme teşebbüsünü yok etmesine imkân verdi. Tehlike ister fertlerden gelsin ister topluluklardan gelsin, Avrupalı Devletlere karşı koyduğu aynı inatçı ustalıkla onlarla mücadele etti. Avrupa'da, İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği ile "ayrımcı" Bulgar Ekserhah'lığı arasında husumetin bütün avantajlarından faydalandı.

Küçük Asya'da Kürt aşiretlerinin kibirli, aptal veya gaddar şeflerini, Ermenilere, Kuzey Mezopotamya'daki Araplara ve hatta bu aşiretleri şamatacı beylerin ve ağaların komutasında disiplinsiz suvari birlikleri şeklinde örgütleyerek kendi ordusuna karşı sürdü. Padişahın müsamahası Hamidiye süvarilerini polis ve jandarmaya kafa tutmaya, kendi halindeki çiftçileri soymaya, alay veya tugay[7] denen bu birliklere tayin edilen muvazzaf subayların kendilerini bir çeki düzene sokma gayretlerine karşı koymaya teşvik etti.

Suriye'de Dürzileri Bedevilere, Şamlıları Dürzilere, Rus hakimiyetinden kaçan Çerkezleri bütün komşularına karşı kullandı. Güvenmediği kişileri veya zaruri gördükleri itaat etmek üzere terbiye edildi veya mevkiini aniden kaybetme, Kürdistan'ın ücra bir köşesine sürülme veya Afrika'da Trablusa veya Arabistan çöllerine meşhur olan tabir ile "transfer" olma şeklinde alçaltıcı muameleye maruz bırakıldı. İspiyonculuk teşvik edildi ve ödüllendirildi. Her önemli hafiye kendisini takip edecek başka bir hafiyeye ihtiyaç gösterdiğinden tahttan indirildikten seneler sonra dahi başkentte 40.000 gizli polis, hafiye ve paralı muhbir olduğu tahmin ediliyordu. Ordu hatta okullarda bile hafiyeler vardı ve bazı yüksek mevkiler, bu mevkilerde daha önce bulunanlara hicap duyuracak şekilde bir çeşit haydutlar tarafından işgal ediliyordu.

Abdülhamid'in esvapçıbaşı'sının oğlu ve kendisinin süt kardeşi Fehim Paşa böyle biriydi. Bu zat şöhretini ilk olarak Ermeni katliamı sırasında sarhoş bir şekilde Pangaltı sokaklarında yoldan gelip geçenlere ateş ederek kazanmıştı. Yabancı diplomatlar protestoda bulundular ama Fehim'in sarayda dostları Majesteye ateş ettiğini, eğer birkaç zararsız vatandaş yaralanmışsa bunun onun kabahati olmadığını söylediler. Fehim affedildi ve rütbesi yükseltildi. Çok geçmeden hafiye şeflerinden biri, sonra Pera'nın,[8] askeri valisi, daha sonra da gizli polis şefi oldu. Bu görevde şantajla haraç ve çeşitli şeyler topladı, güzel kadınların kocalarını kadınlar bedelini ödemedikleri takdirde vatana ihanet ithamı ile tehdit etmesiyle her dürüst vatandaşın nefretini kazandı.

1907 yılına kadar bu azgın adam ne efendisi ne de herhangi bir Türk tarafından görevinden uzaklaştırılabildi. Ancak Alman Büyükelçisi Baron Marschall Bieberstein bunun başardı. Büyükelçi, Fehim bir Alman firmasından para sızdırırken yakaladı ve yaptıklarını Sultanın önüne serdi. Bundan sonra dahi "çok hamiyetli" Fehim sadece çok güzel bir Anadolu şehri olan Bursa'ya rahat bir sürgüne yollandı ve burada çok geçmeden hakkettiği ölüm onu aldı götürdü.

---

[6] Böl ve Yönet (ç.n.).

[7] Bu teşkillerin çoğu Genç Türk ihtilâlinden sonra lâğvedildi. Kalanlar ise 1914-1917 arasında askerî açıdan bir değerleri olmadığını ispatladılar. P.P.G.

[8] Beyoğlu – İstanbul. (ç.n.).

BÖLÜM II
HAMİD YÖNETİMİNİN BAŞLANGICI (II)
SARAY VE ADAMLARI

Etkisiz bir istibdat- Çelişkili bir karakter – Yıldız Sarayı korkunun mimarisi – Artistik bir labirent – Garip bir resim - Baş maiyeyniciler – Tahsin Paşa – "Arap İzzet" – Vilayetlerdeki İsyanlar – Bakanlar ve Bakanlıklardaki casuslar – Melhame Kardeşler – Ordu – Sabit bir Donanma – Rüşvet – İş hayatı Basın – Sansür tabuları – Panislamizm– Zehirli bir rejim.

. Okuyucu şu ana kadar, Abdülhamid her ne kadar Türkiye'yi Almanların ve Avusturyalıların dediği gibi bir **Polizeistaat** (Polis Devleti) haline dönüştürmüşse de, bu devletin benzetildiği modelin etkinliğinden yoksun olduğunu anlamış olacaktır. Türk yönetiminin niteliği 17 nci Yüzyıldan bu yana gittikçe bozulmuşsa da Abdülhamid'ten önceki nesil boyunca enerjik vezirlerin meselâ Gözlüklü Reşidin, küçük reformlara geçici hız verdiği, vilayetlerde düzeni sağladığı dönemler olmuştur. Bu vezirlerin hükümdarları onlara bir dereceye kadar serbestlik tanımıştı. Ama Abdülhamid "kendi **iradesi** olmadıkça imparatorluğun hiçbir köşesinde herhangi bir şey yapılmamasını kural haline getirdi".[1] Hiçbir şey onun için önemsiz değildi. Bir elçilikteki kıdemsiz bir kâtibin tayini, tâlî bir yol üzerindeki küçük bir köprünün inşaası, daha büyüğünün tamiri, önemsiz bir Arap şeyhine tahsisat bağlanması gibi konular ekseriya daha önemli konuları bir kenarda bırakarak zamanının çoğunu işgal ederdi.

Ayrıntılarla bu kadar meşgul olmasının ve işlerin bir kısmının başkasına devretmemesinin sonucu, hiçbir şey zamanında yapılmadı, yapılması gerekenlerin çoğu da hiçbir zaman yapılmadı. Aptal gezginlerin bahsettiği köprüler, köylüleri kahkahaya boğdu, uzayıp giden yollar giderek birbirine girdi, Hükümetin söz verdiği tahsisatı bekleyen bıkkın Arap şeyhi, yetkililerin dikkatini çekmek için küçük bir eşkıyalığa girişti. Abdülhamid emrindeki memurların çoğu gibi çok çalışkandı ancak o ve onların gayreti semeresiz, ıvır zıvıra harcanmış, işçi ve köylülerin dışında her vatandaşın toplumsal hayatını, temaslarını, fikirlerini, özel hayatlarını içeren raporların moral bozucu takibi için boşuna sarfedilmiş bir gayretti. 1907 yılında Kahire'de rastladığım bir sürgün bana şöyle söylemişti: "Her üç Osmanlı'dan birini diğer ikisinin peşine hafiye olarak takmak ve Van'dan Karadağ'a kadar onun haberi ve rızası olmadan herhangi bir şey yapılmasına müsaade etmemek, sultani bir siyasettir."

Lakin, şüpheci ve ekseriya zalim olan bu müstebit, bazı uyruklarının hayâlini heyecana getirecek, bazılarını da etrafına kendisini tehlike anında terkedecek dalkavuklar ve maceracıların dolaşmasına ve yönetime karışmasına müsaade ettiği için esef ettirecek belirli niteliklere sahipti. Mithat'ı öldüren, vahşi ve tahrik edilmiş güruhların Ermenileri katetmesine seyirci kalan bu adam, çok gariptir 1906 da kendi hayatını hedef alan bir komplo da dahil olmak üzere pek çok olayda ölüm fermanı

[1] **The Times**, 28. IV. 09 P.P.G.

imzalamaktan kaçınmıştır. Aynı şekilde dikkate şayandır, bilinen en şiddetli sansürü Türkiye'de uygulayan hünkâr, Anadolu'nun ücra köşelerinde okullar yaptırmakta, vilayetlerin önemli şehirlerinde hastahaneler ve sağlık okulları açmaktaydı. Yabancı diplomatlar, onun tavırlarını nazik ve vakur bulurdu, çok ender de olsa misafirlerini ağırladığında mükemmel bir ev sahibiydi. Ailesine karşı şefkatliydi. Muhaliflerinin, saray görevlilerinin engelini aşıp kendisine kadar ulaşabilen akrabalarına karşı umulmadık derecede cömertti.

Batıl inançları hakkında çeşitli hikâyeler anlatılırdı. İyi bir müslüman olduğu söylenmesine rağmen, astrologlarla ve gaipten haber verenlerle ilgilenirdi. Serveti ve bütün saltanatı boyunca içinde yaşadığı Yıldız Sarayının ihtişamı hakkında bütün söylenenler aşırı derecede mübalağalıydı. Tahttan uzaklaştırıldıktan birkaç ay sonra bu sarayı ziyaret ettim. Sarayın ihtişamı, hazinelerinin zenginliği ve hünkârı gözlerden uzak tutan örümcek ağının elmaslar ve incilerle süslü altın tellerden olduğu hakkındaki efsanevî söylentilerde hiçbir gerçek yoktu ve asla da olmamıştı. Elmaslar cam, altın teller acemice yapılmış kaplama ve zincirler de yapaydı. Hünkârın kaldığı iç saray, bir tek zihniyeti yansıtıyordu "ne bir plân ne de bir düzen vardı" diye, ziyaretimden sonra yazmıştım."[2]

"Odalar, merdivenler, koridorlar lâbirentinde bir kimse şaşırır kalır. Çünkü Abdülhamid ikametgâhında devamlı değişiklikler yapıyordu. Kapılar tuğlayla örülerek kapatılır, bir başka yerden yenileri açılırdı. Koridorlar kapatılır veya daraltılır, odalar bölünür, pencereler gelişigüzel açılır veya hiç yapılmazdı. Yeni bölümler, yeni odalar, yeni duvarlar ana binaya devamlı eklendiğinden bina giderek değişmiş eski modelinden değişik bir yapı oluşmuştu. Bu, açıklıktan nefret eden büyük odalardan düz ve geniş koridorlardan korkan bir zihniyetin eseriydi."

"Sarayın arkasındaki Merasim Köşkü, geniş koridorlu, büyük ziyafet salonlu bir plâna göre Alman İmparatoru için yapılmıştı. Abdülhamid, saltanatının son yıllarında ziyafet salonunu, silahlı muhafızları kendisine yönelik herhangi bir saldırıyı imkânsız kılsa da kullanmaya cesaret edemedi. Yıldız Sarayının içinde, Hünkârın içine nadiren girdiği sadece iki büyük oda gördüm. Son on sene içinde çok nadir olarak büyük bir yatak odasında uyudu. Daha ziyade gâh şu odaya gâh bu odaya taşınan küçük bir divan üzerinde uyumayı tercih ediyordu. 1896 daki büyük İstanbul depreminden sonra, alt kattaki odalardan sık sık kullandığı birine giden biri hariç bütün koridorlar kapatılmıştı. Açık kalan koridor ise yan yana iki kişinin geçmesine imkân vermeyecek şekilde, sandıklar, çekmeceler kaplar ve herhangi bir yatak odasının mütevazi diğer eşyaları ile doldurulmuştu. Abdülhamid zırh giydiğinden ve hemen her yerde bulabileceği bir tabancayı çok iyi kullanabildiğinden, tek bir düşmana karşı kendini emin hissederdi.

Yıldız'da sanatkârane hiçbir şey yoktu. Dolaştığım odalar arka plânda kırmızı kadifeler ve altın kaplamaların bulunduğu, dünya üzerindeki her stildeki – imparatorluk taklidi, modern Japon, en yeni art **nouveau**- mobilya ve öte beri ile tıkış tıkış

[2] **The Times**, 16. XI. 09 P.P.G.

doluydu. Odalardan biri diğerlerinden daha az gözleri rahatsız ediyordu. Çünkü daha loş, diğerlerine nazaran daha az gösterişli döşenmişti, duvarda anilinle boyanmış parlak yünlerden yapılmış, zümrüt yeşili bir korunun gölgesindeki bir İsviçre köyünü gösteren bir tablo vardı. Ortada yeşil çuha örtülü yuvarlak masa bulunuyordu. Tuğralı parşömene basılmış ticarî kataloglar, lokomotif ve destriyer çerçeveli altın kaplama saatler etrafı çevreleyen ağır havaya biraz da komik bir aydınlık katıyordu."

"Üç oda, diye yazmıştım, "hafızamdan çok yer etti. Biri ikinci katta beyaz ve mavi tavanlı, onunla eş halısı olan, sarı ve kırmızı perdeli ve kilim yerine güveler tarafından yenmiş bir kutup ayısı postu kullanılan bir odaydı. İki piyano ve iskemlelerinden başka, odada birbirine uyan tek eşya yoktu. Odanın öbür ucunda Tirol hanlarında görülen bir org, eski moda madeni bir nefesli çalgı ve büyük bir orkestra davulu bulunuyordu.

Ekseriya uyuduğu odada taç sahiplerinin ve hanedanın erkek üyelerin fotoğrafları, propaganda kitapları ve tabancalar vardı. Diğer bir odada bir başka org daha vardı. Tahttan indirildiğinin tebliği bu orgun önündeki iskemlede otururken yapılmıştı. Orgun hemen gerisinde duvarda siyah bir perde ile yarı yarıya örtülmüş bir tablo vardı. Tabloda bir kayığa binmiş sırtlarında cübbeleri, başlarında takkeleri ile altı keşiş görülüyordu. Kayıkçı sağ eliyle bir küreği tutuyor diğer eliyle de yaklaşmakta oldukları kıyıda bekleyen siyah uzun saçlı, genç altı çıplak kadına içinde para bulunan bir keseyi uzatıyordu. Kadınların arkasından ise kara, çıplak, boynuzları, kuyruğu ve keçi ayakları resmedilmiş kocaman bir şeytan vardı.

Bana Abdülhamid'in bu tabloyu, keşişleri eski sadrazamlarına ve seraskerlerine benzettiği için aldığını ve onların günahkar keşişler gibi dizildiği ve şeytanın tuzağına düştüğü fikriyle eğlendiğini anlattılar.[3]

İddia edildiği gibi Yıldız sanat eserleri hazinesi diye bir şey mevcut değildi. Kaliteli ve pahalı bazı porselen kap ve tabak vardı. Üzerinde tuğralar işlenmiş altın yaldız çerçeveli değersiz tablolar duvarları kaplamak için alınmış görünüyordu. Kadınların kaldığı harem dairesinde, hizmetkarların yere serili yataklarda tıkış tıkış yattığı odalar ve tahtadan yapılmış ve Abdülhamid'in 20 metreden delik deşik ettiği ve onun iyi bir nişancı olduğunu gösteren yarım boy hedefinin bulunduğu atış salonu en eğitici olan yerlerdi. "Jurnaller" dolapları, kutuları, sandıkları dolduruyor ve bazı küçük odaların zemininde sürünüyordu. Bütün bunlar onun herhangi bir sanat zevkinden mahrum ve son yıllarında devamlı suikast korkusuyla yaşayan bir adam olduğu izlenimi veriyordu.

Abdülhamid için yazdıklarım bu kadar yeter. Şimdi de biraz mabeyn'deki ve hükümetteki başlıca elemanlarına bakalım. Onlar garip bir hükümdara hizmet etmeye uygun garip kişilerdi. Baş Mabeynci Tahsin Paşa, itibarlı bir Türk ailesinden gelen yorulmak bilmeyen, vicdan sahibi, devamlı görevinin başında olan bir zattı. Zamanı üç kıtadan Yıldız Sarayına akan muhaberatı almak, tasnif etmek ve Hünkara sunmakla geçerdi. Elçilik baş tercümanlarından, Dışişleri Bakanlarından, Hıristiyan Patriklerden, kara ve deniz kuvvetleri subaylarından, İslâm dininin ileri gelenlerin-

[3] Bu hikâyeyi hiçbir şekilde teyid ettiremedim. P.P.G.

den, Avrupalı imtiyaz avcılarından, dilenen dervişlerden Panislam fanatiklerden, Eski Dünya'nın otuz üç devletinin[4] koruması altında olduğunu söyleyen her üç dine mensup maceracılardan gelen mektupları, muhtıralar mesajlar baş mabeyinciye rahat vermezdi. Bir çok meslektaşı ve yakın doğuda uzun zaman yaşayan pek az Avrupalı gibi işlerinin bir kısmını astlarına devretmez veya devretmeye cesaret edemezdi. Bu işe başladıktan sonraki on iki yıl içinde sadece bir gün izin alabilmiş ve bu süre içinde başşehir banliyölerinden öteye gidememişti.

Tahsin Paşa'nın hasmı, ikinci katip farklı bir kişilikti. Her ne kadar Holo Paşa'nın oğlu ise de Arap olduğunu iddia ettiğinden kendisine "Arap İzzet" denen İzzet Paşa el Abid, Suriye'de geniş malı mülkü olan bir Kürt idi. Holo, kiracıları gibi Arapça konuşurdu, sonradan Arap dünyasında maarifteki önderliği Kahire ile tartışılan Beyrut'taki Cizvit Kolejinde oğlunu okutmuştu.

İzzet, bu okulda kaldığı seneler içinde sofu öğretmenlerini ahlâki karakterinden ziyade nazik tavırları ve işlek zekâsı ile etkiledi. Osmanlı sivil idaresinde çok çabuk yükseldi. Herhangi bir ilkeye dayanmayan yeteneği mabeyne girmesine yardımcı oldu. Burada, gerçekte nefret ettiği[5] ama hürmette kusur etmediği endişeli despotu nasıl teskin edeceğini, nasıl idare edeceğini ve nasıl ona yaranılacağını çok çabuk öğrendi. Hareketli, zalim, doğuştan entrikaya, bazen çok parlak ama ekseriya gösterişli fikirlere sahip biriydi. Hünkârla başı derde girdiğinde yılan gibi güvenli bir köşeye kaçarak işin içinden sıyrılırdı. İstanbul-Bağdat demiryolu, Mekke ve Medine'ye bağlayacak hac yolu projesini ortaya atan Büyük Alman askeri Freiherr von der Goltz olsun veya olmasın, projeyi, bütün İslâm alemine, halife olarak kabul edilen sultanın itibarını arttıracak bir şekilde takdim eden İzzet'in mahareti oldu.

İzzet Paşa Mabeyn'den hizmeti süresince büyük bir serveti (Avrupa hisse senetlerine yaptığı yatırımlar da çok dikkatliydi) ve onu Sultanın kulağı olan ve imparatorluğu tahrip eden yozlaşmış bir Arap maceraperest olarak gören Türklerin nefretini kazandı. O ve Tahsin Paşa, Mabeyn'in tam gün çalışanlarıydı fakat Sultan'ın maiyetinde arada sırada ortaya çıkan saray'la Arap Panislamistleri arasında irtibatı sağlayan Sultanın astroloğu Halepli Şeyh Abül Hüda gibileri de vardı. Değişik Nezaretlerin bazı önemli şahsiyetleri en iyi bir şekilde Yıldız'ın "part time" mensubu olarak tarif edilebilirdi, zira bu kişiler Yıldız'daki işlerine resmî görevlerinden daha çok önem verirlerdi. Onlardan daha sonra bahsedeceğim.

Jurnalciliğin artması, Nezaretlerdeki önemli mevkilere bir takım dalaverelerle sarayın gözüne girmiş kişilerin getirilmesi basının susturulması, liberal görüşlere sahip olan veya rejimi açıkça eleştiren subayların veya memurların itibarlarının zedelenmesi, sürgüne gönderilmesi veya hapsedilmesi, hükümetin bağımsızlığını yıkıp yok etmişti. Kabine, sarayın bir aleti haline gelmişti. Vilayet yönetimleri, nüfusu tamamen Türk olan vilayetlerin dışında her yerde otoritelerini kaybediyordu. Makedonya'nın üç vilayetinde, Selânik, Manastır ve Kosova'da Müslüman azınlığın muhayyel menfaatlerinin kötü yönetimi, Balkan devletlerinin ihtirası, Yunanlılar,

[4] Bunların arasına sureta Türkiye'nin eyaleti gibi gözüken Tunus ve Mısır'ı katabilirim ancak San Marino gibi küçük devletler hariçtir. Sultanın zamanında Amerikalı maceracılar Türkiye'de bilinmiyordu. P.P.G.

[5] Abdülhamid'ten ettiği nefreti yakınlarından saklamamıştır. P.P.G.

Bulgarlar ve Sırplar gibi Hıristiyan çoğunluğu teşkil eden farklı unsurlar arasındaki kıskançlıklar, içinden çıkılması mümkün olmayan bir durum yaratmıştı.

Almanya hariç büyük devletlerin bu vilayetlerdeki yönetime müdahalesi anarşiye mani olmuştu ama, köylerde yaşayanlar, şu veya bu kesime ait çetelerin devamlı saldırısına, bütün ülkeye yayılmış olan çoğunlukla Arnavut eşkıyanın tedhişine, vergi tahsildarlarının rüşvet isteklerine ve arada sırada asker ve polisin zulumüne açık bir haldeydi. Küçük Asya'nın doğu vilayetlerinde Kürt aşiret reisleri ve onların düzensiz süvarileri, Türk memurları ve köylüler için hayatı çekilmez, Ermeni azınlığı için imkânsız kılmıştı. Arap topraklarında emir ümera'dan oluşan bir azınlık, patronları olan ve kendilerine çıkar sağlayan Sultan'ı destekliyordu. Çoğunluk, Mısır, Hindistan ve Cezayir'deki dindaşlarının hayatına gıpta ediyordu. İngiliz etkisi Basra bölgesinde kuvvetliydi ve Suriye'de de kendisini hissettiriyordu. Lübnan otonom bölgesi Fransız siyasî etki alanının direniş noktasıydı. İngilizler etki yarışında en iyi ikinciydi. Beyrut Fransız Cizvitlerinin eğitim merkeziydi ve Amerikalı Protestanlar yeni yeni bir şeyler yapmaya başlamıştı.

Akabe olayı hikâyesi başladığında Ferit Paşa Sadrazamdı. Kendisi iyi bir Arnavut aileden geliyordu, zeki ama güvenilmezdi ve dış görünüşü itibariyle bir Alman severdi. Hariciye Nazırlığı, nazik ve vakur bir Arnavut beyefendisi olan, tarihi bilgisinden ve diplomatik tecrübeden yoksun fakat en kritik anlarda soğukkanlılığını koruyan, sadrazam veya saraydan ipuçlarını alan Ahmet Tevfik Paşa'nın yönetimindeydi. Nazarî olarak Dışişlerindeki en önemli yardımcıları şunlardı: Sonraları Paris'te Büyükelçi iken ölen, yetenekli bir Suriyeli Hristiyan olan Bakanlık Müsteşarı Naum Paşa; iki Hukuk Müşaviri, kıdemli Hakkı Bey (Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa) ve orduya ekmek satmaktan servet sahibi olan Kirkor Noradonkyan'ın oğlu olan Gabriel Nuradukyan Efendi. Lâkin bu yetenekli şahsiyetler bir Fransız'ın oğlu olan Mehmet Nuri bey tarafından gölgeleniyordu. Nuri, Yabancılarla Muhaberattan sorumlu Müsteşar yardımcısıydı, fakat hakiki görevi yabancı diplomatlar arasında ve Osmanlı Hariciye Nazırlığında baş hafiyelik yapmaktı. Hafiyelik,diğer bakanlıklarda da olağandı. Belki Harbiye Nezaretinde daha azdı. Bununla beraber **Serasker** (Harbiye Nazırı) Mehmet Rıza (Paşa) sadık bir Abdülhamid bendesiydi. Tembel ve boğazına düşkün olan serasker Almanlarla dostluğu kârlı bulmuştu.

Kayda değer iki şahsiyet daha var. Maden ve Orman Nazırı Selim Melhame Paşa, Türkiye'yi kendi ifadesiyle "ikinci bir Transvaal" olmaktan korumayı kendisine iş edinmişti ve jurnalcılar (vatandaşların ne yaptıkları hakkında günlük rapor tutan kimse) arasındaki yüksek mevkii onu devlet içinde ve Sarayda önemli bir kişi yapmıştı. Kardeşi Necip, Bayındırlık Nezareti Müsteşar Yardımcılığı gibi önemsiz bir mevkide olmasına rağmen aynı etkinliğe sahipti. Necip'in ürkütücü bir geçmişi vardı. Fransız himayesindeki Tunus'da ticaret ve jurnalcılıkla meşgul olup saldırı ve adam dövmekten üç kere mahkûm olduktan sonra bir gün aniden Paris Büyükelçiliği müsteşarlığına tayin oldu. M. Hanotaux onu Paris'ten attı – arada madalya satışı skandalı olmuştu.- ve henüz Türkiye'ye bağlı bir devlet olan Bulgaristan'a yüksek komiser olarak gönderildi. Orada çok geçmeden ev sahibi devlet ile çatıştı, casusluk ve Müslümanları Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçe ikna etmekle itham edildi ve bir sene içinde Bulgar mahkemesi ve hükümeti tarafından geri gönderildi.

Hafiyelerin verdiği inanılmaz raporları incelemeye memur edilinceye kadar yaklaşık üç yıl geçti. Bu görevde kabûl etmek gerekir ki umulmadık bir şekilde aklı başında hareket etti. Sultanın hayatına kastedilen Cuma selâmlığındaki bomba olayında açılan soruşturmanın başına getirildiğinde bu komploya iştirak eden Avrupalı anarşistlerin ve Ermeni ihtilalcilerin çoğunu yakaladı. Bu olay dahi Hıristiyan sonradan görmeler, Arap toplumu üyeleri ve tehlikeli ve vicdansız casuslar olarak ondan ve Selimden Türklerin nefret etmelerini önleyemedi.

Sarayın yazılacak hafiyeleri bu kadar değildi. Aralarında muhtelif milletlerden Avrupalılar ve her türlü kuşkulu olayda aracı olarak kullanılan, kökenleri karanlık kişiler de vardı. İstanbul'da bulunduğum tarihlerden önce bir İngiliz de hafiyelik etmişti. İyi bir aileden geliyordu ve iyi ailelerin bazı çocukları gibi çok çalışmayı sevmiyordu. Sultanın hizmetine girdi, düşüncelerini öğrendiği mümtaz İngiliz ziyaretçilerini yanlış istikametlere yönlendirdi, yabancı gazetecileri etkilemeye veya onlara rüşvet vermeye teşebbüs etti. Sonunda pis bir iş üzerindeyken yakalandı ve Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı.

Dişe dokunur bir sonuç alamadan yabancı basına çok paralar harcandı. İngiliz basını, malî ikna metodlarına veya Abdülhamid Türkiye'sini yeryüzünde bir cennetmiş gibi gösteren propagandacıların gayretlerine karşı son derecede katıydı. Bu konudaki tek başarı 1894-95 Ermeni katliamı sırasında memlekete gönderilen bir hükümet görevlisinin, Abdülhamid rejimini savunan ve Ermenileri nankörlükle itham eden tek bir yazısının ticari bir gazetede yayınlanmış olmasıdır. İstanbul'a dönüşünde gazetenin okunma oranı kendisine sorulunca Saray görevlilerine gururla söz konusu gazetenin her iki bardan birinde muhakkak bulunduğunu söylemişti.

Hükümetin en düzenli kurumu ordu idi. Yolsuzluklara karışmış veya uygunsuz bazı subaylar üst makamları doldurmuştu ama dürüst ve kimseye bağlı olmayan küçük rütbeli subayların orduda devletin diğer kurumlarına nazaran (eğer dillerini tutarlarsa) daha fazla ilerleme şansları vardı. 1905 yılında Arabistan'daki yürüyüşü, her ne kadar önemli bir askeri sonucu olmasa da dikkate şayan bir yiğitlik olan Ahmet Fevzi Paşa veya Trablus garnizonunun şahane komutanı Recep Paşa gibi şahsiyetler her orduya itibar kazandırırdı. İyi eğitim görmüş, mesleğinde bilgili, sorumluluk almaya hazır ve en tehlikeli durumlarda astlarını peşinden sürüklemeye muktedir pek çok genç subay vardı. Ordu'nun en kötü unsurları cesaretleri asgarî bilgilerinden çok fazla, davranışları Türklere meskun olmayan yerlerde zulüm hikayelerine mesnet olan, erlikten subaylığa yükseltilmiş **alaylılar**'dı. Onlardan pek çoğu, içinden geldikleri sınıfın dini önyargılarına, Müslüman olmayanlara karşı duyulan içgüdüsel nefrete ve Sultana karşı duyulan kökleşmiş saygıya sahipti ve okulda eğitim görmüş **(mektepli)** subayları nefretle değil ama kıskançlıkla yabancılarla temas ettiklerinden dolayı kirlenmiş, kötü Müslüman ve hünkara olan sadakatleri şüpheli kişiler olarak görürlerdi.

Mektepli'ler arasında sarayın hafiyeleri ve ajanları vardı ama alaylılar içinde bunlar daha çoktu. Bunun sebebi alaylıların hikaye anlatmaya meraklı oluşları değil fakat fanatizmi, kıskançlığı, sadakati ve dar kafalılıkları onların hafiye olmasını kolaylaştırıyordu. Bu etkenler, okulda eğitim görmüş silâh arkadaşlarının hareketlerini gözetlemeye ve rapor etmeyi vatanseverlik görevlerinden biri olduğuna ikna etmeye yetiyordu. Kötü giydirilmiş, kendilerine para ödenmeyen, hastalandığında

veya yaralandığında[6] yetersiz personel ve teçhizata sahip hastahanelerde inanılmaz bir şekilde ihmal edilen erat sınıfı, herşeye rağmen askerlik gururunu, komutanlarına olan sadakatini, irsî metanetini ve disiplinini muhafaza ediyordu.

Eğitim, öğretim ve teçhizatındaki noksanlıklara rağmen ordu, karada bir güç olarak kalmaya devam ederken, Sultanın şüpheci mizacı, bir zamanların mağrur donanmasını aciz bir duruma düşürmüştü.[7]

Donanma, Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren komploda büyük bir rol oynamıştı. Bunu unutmayan Abdülhamid, Rus savaşı sırasında Bahriye Nazırı vasıtasıyla donanma komutanı İngiliz Amirali Hobart Paşa'nın bütün muhalefetine rağmen Karadeniz'de uygun bir şekilde kullanılmasını engelledi. Savaş sona erdiğinde de Bahriye nazırlarına, gemilerin manevra için denize açılmalarını, atış eğitimi veya eğitim seyiri yapmalarını engelleyecek emirler vererek donanmayı hareketsizliğe mahkum etti. Bir zamanların güçlü muharebe gemilerinin de içinde bulunduğu büyük gemiler, böylece yüzen bir kışla durumuna getirildi. Bu gemilerin subayları bazı durumlarda, düzensiz ödenen maaşlarını telafi için gemilerinin güvertelerinde kümes hayvanları besleyip sebze yetiştirdiler. Daha küçük gemilerin denize açılmasına müsaade edildi fakat onların da bakımları için bir şey yapılmadı. Haliç kıyılarındaki tersaneler, aralarında 1870'lerden kalma iki Norden feldt denizaltısı ve torpidoların da bulunduğu inanılmaz miktardaki gemi hurdasının depolandığı bir yer olmuştu.

Diğer kamu hizmetleri ihmal veya tercih edilmekten ve Hünkar'ın nazırları üzerinde uyguladığı bitmek tükenmek bilmeyen geciktirme düzenlerinden en az etkilenenlerdi Maliye Nezareti, bazı memurları Fransa-İngiltere kontrolu altında olan Duyun-u Umumiye idaresinden ve daha sonra, Büyük Devletler tarafından kurulan ve 1905-1906 yılları arasında Makedonya'nın üç vilayetinin malî kontrolunda kullanılan uluslararası komisyondan gerekli dersleri aldığı için belki daha şanslıydı. Böyle olmasına rağmen Sultan'a yakın pek az memurun dışında çoğunun, Kara ve Deniz Kuvvetleri ile Jandarma subaylarının maaşları zamanında ödenmez, kamu hizmetleri müteahhitlere ödeme yapılamadığından aksardı. Yolsuzluk yaygındı. Bunun sebebi Türk halkında mevcut bir kusur değil, genellikle hiç maaş alamayan veya çok az alan memurların yaşamak ve çocuklarının öğrenimini sağlamak için rüşvet almaya mecbur kalışlarıydı.

İstisnalar vardı, 18 nci yüzyılda İngiliz devlet adamlarının ve Doğu Hindistan Şirketindeki memurların yabancısı olmadıkları yöntemlerle bazıları servet sahibi olmuşlardı ama genel olarak bakıldığında, denilebilir ki Türk resmi görevlilerinin büyük bir kısmı kendilerine şans verildiğinde dürüsttüler. Maalesef Sultan rüşvet ve haraca göz yumuyordu. Okul öğrencileri arasındaki bir komplo söylentisi onu korkutur ve hiddetlendirirdi ama maliyedeki yüksek dereceli bir memurun zimmetine para geçirmesiyle veya bir hakimin rüşvetle iş görmesiyle ilgilenmez, kayıtsız kalırdı. Çok gariptir, bütün imparatorlukta oldukça namuslu işleyen bir tek sivil idare vardı. O da doğrudan sarayın kontrolü altında olan Hicaz Demiryolları Yönetimi idi. Bu dikkate şayan işletme hakkında bir sonraki bölümde daha çok bilgi verilecektir.

---

[6] Hastahanenin ölmek için gidilen bir yer olduğu, Türkiye'de yaygın bir düşünceydi. P.P.G.

[7] 1877-1878'de Türkiye güçlü bir donanmaya sahip olan dört büyük devlet arasında üçüncü sıradaydı P.P.G.

Daha çok lumpen proleterya olarak nitelenebilen işçiler hamallar, rıhtım işçileri ve benzeri işlerde çalışanlar Abdülhamid yanlısı kâhyaları vasıtasıyla saray tarafından kontrol altında tutuluyordu. Başkentteki1896 Ermeni katliamı, Halifenin bir sözü ile ayaklanmaya hazır ilahiyat öğrencilerinin (softalar) önderliğinde hamallar odasının işiydi; bu utanç verici olay, pek çok dürüst Türkü dehşete düşürdü ve büyükelçileri korkuttu, fakat, Ermeni rakiplerini zevkle katleden Laz, Kürt ve Türk hamal ve rıhtım işçileri; Sultanı namuslu müslüman işçilerin koruyucusu olarak görüyordu.

Diğer sınıflar kararlı bir şekilde herhangi bir şeye istekli görünmezdi. Mitingler yasaktı, yabancılarla arkadaşlık etmek isteyen Türkler, bu tür temaslardan kaçınmaları için ikaz edilirdi. Bir Türk için zalim bir memurla başetmenin tek yolu sarayla ilgisi olan ve özellikle padişahın hareminden birisine derdini anlatmaktı. Fakat çok az Türk bu "birisini" bulmaya başarabilirdi, çünkü haremdeki hanımların çoğu Çerkezdi. Yabancı müdahalesi bazen müessir olurdu ancak büyükelçiler tabii olarak ferdler namına bu tür müdahalelerde bulunmakta ihtiyatlı davranırlardı.

Basının sıkı bir denetim altında olduğunu söylemeye gerek yoktur. İstanbul'da hepsi de saraydan yardım alan dört gazete çıkıyordu. Bunlar, **İkdam, Tercüman-ı Hakikat**, **Saadet** ve **Sabah** idi. Yarım düzine kadar da muhtelif nezaretlerin, tıp fakültesinin ve Osmanlı Ticaret Odası gibi kurumların yayınladığı haftalık, on beş günlük veya aylık dergiler vardı. Resimli bir gazetede ve **Ladies Journal**'de okuyucu, faziletli bir cemiyetle ilgili haberleri bulurdu.

Belki bir düzine kadar Türkçe olmayan günlük gazete İstanbul, İzmir ve Selanik'te yayımlanırdı. Bunlardan beşi Yunanca, ikisi Ermenice, diğerleri ise Fransızca ve İngilizce'ydi. Bunların hepsi sansüre tabi idi ve yazı işleri müdürleri, hava durumu, o yıl ki hasat, yabancı elçilerin verdiği garden partilerin, ziyafetlerin ve dansların anlatılması, saray tebliğleri ve benzeri konuları yazmaya adeta mahkûmdu. Dış haberler için Reuter, Havass ve diğer ajanslara bağımlıydılar.

Yaptıkları iş zor olsa da Türk gazetelerinin yazı işleri müdürleri ile mukayese edildiklerinde mutlu olmalıydılar. Bu talihsiz insanlar, gazete sahiplerine ödenen paradan belki pay alıyorlardı ama hafiyeler tarafından gözetlenen, Sultan-Halife'yi ve rejimini övmeye mecbur olan, sarayın köleleri durumundaydı. Ne kadar ehliyetsiz, rüşvetçi veya zalim olursa olsun bir memuru eleştirmeleri, Makedonya'daki anarşiden, Yemendeki Arapların Harran'daki Dürzi'lerin, Fırat boylarının başına buyruk aşiretlerin ayaklanmalarından, lisanslı birer haydut olan Kürt bey ve şeyhlerinin yaptıklarından bahsetmeleri yasaktı.

Muayyen bazı kelimeler ve konular birer tabuydu. Sultanın uyruklarının grevleri, politik suikastları, isyanları ve diğer ülkelerde vuku bulan komploları öğrenmeleri güvenli sayılmazdı. Gazetesinin mütevazı sayfalarını "istibdat, konuşma hürriyeti, ihtilâl, casusluk" gibi sarsıcı kelimelerle kirlenmesine müsaade eden bir yazı işleri müdürü azarlanmanında ötesinde bir riske girerdi. "Dinamo" kelimesinin "Dinamit" kelimesine benzediği için sansür tarafından bir gazetenin geçici olarak kapatıldığı hikayesinin doğru olduğuna inanıyorum.

Dış haberler tabiatıyla ağır bir sansüre maruz kalır ve bazen de tahrif edilirdi. Dış olaylar hakkında yorum yapılmasına nadiren müsaade edilir ve müsaade edildi-

ğinde de aşırı derecede âdi olurdu. Bu kuralın bir istisnası vardı. Sık sık kuvvetli panislamist ağırlıklı makaleler Yıldız'ın ajanları tarafından telkin edilir veya Halife'nin propagandacıları tarafından katkıda bulunulurdu. Bu makaleler, Halife-Sultan'ın gücünden ve ihtişamından, ordusunun kuvvet ve kudretinden, İslâm inancına kendisini adamasından ve uyruklarının sadakatinden bahsederdi. Bu makalede çok sık olmasa da onu hünkârları bilen mesut müslümanlarla, isim vermeden ama kolayca tahmin edilecek şekilde kâfir hükümdarların ıstırap çeken uyrukları arasında mukayeseler yapılır ve müminlerin Emîri, İki Denizin Hâkimi[8] Mukaddes şehirlerin[9] muhafızı Abdülhamid Han'ın önderliğinde Müslüman ittihadı ve işbirliğinin lüzumu anlatılırdı. Çok gariptir, bu makaleler Türkiye'de belirli bir etkiye ama sultanın doğrudan veya dolaylı hükümranlık alanı dışındaki İslâm ülkelerinde daha fazla bir etkiye sahipti.

İran bir istisnaydı. Şii İranlılar kendilerini sapkın sayan Türklerden hiçbir zaman hoşlanmadı. İran basının dalkavukluğu Şahları üzerineydi. Fakat Mısır'da Hindistan'ın bazı bölgelerinde, Tunus'ta ve Çat'ta, Malezya'da Hamid propaganda dünyasının önemli tesirleri vardı. Zeki Hintli ve Mısırlıların Hamid rejimini karakterize eden hafiyelik, ihmal ve baskıyı izah edilemez bir şekilde görmezlikten gelmeye ve İngiliz yönetiminin ve kontrolünün kendilerine sağladığı faydalara karşı nankörlük etmeye devam ettiklerini gördüğümde kibirlenmeden kabûl etmeliyim ki şaşırdım kaldım. Hâlâ sitemlere şöyle bir sitemle karşılık veriyorlardı "Fakir ama bizim". İslâm inancı geleneği ile yetiştiklerinden, istiklâlini ve askerî gücünü muhafaza eden Müslüman bir devletin çağrısına cevap vermeden yapamazlardı.

Bu kişiler, Sovyet Rusya'yı alacele Introurist'in rehberliğinde dolaştıran ve gösterdikleri ana okullarını, kreşleri, yuvaları sanki bir Rus icadıymış gibi anlatıp yazan ve bu hayallerini Hitler-Stalin paktı gözlerini açıncaya kadar muhafaza eden İngiliz ve Amerikalı turistlerle ev sahiplerinden daha aptal olmazdı.

Panislamcı hayaller Türkleri fazla ilgilendirmiyordu. Onlar canlanmak ve eski kudretlerinin bir kısmını tekrar kazanmak istiyorlardı ama farklı bir biçimde ve çerçeve içinde. Ortalama köy kökenli bir Türk neferi için Panislamizm hiçbir manâ ifade etmezdi. Gürültücü ve isyankâr olarak kabûl ettiği Arapları, kendi dinî liderleri ne söylerse söylesin sevmiyordu. Onu askerlikten firar etmeye iten tek şey kendi bölgesindeki **redif**lerin (daha yaşlı sınıf yedekleri) Yemen'deki bir isyanı bastırmaya gönderilmek üzere askere çağrılma haberleriydi. Eğer oraya gönderilirse savaştan değil, sıtmadan, koleradan, dizanteriden öleceğini, oraya gidenlerin hastalıktan ve mahrumiyetten yok olduğunu veya bir enkaz halinde geri dönebildiğini, hizmet süresi bittiği halde orada alıkonulduğunu biliyordu. Subayları ve astsubayları daha az mutluydular zira Yemen, Harbiye Nezaretinin gözünden ıraktı ve bu durumda gözden ırak olan gönülden de ırak oluyordu.

Türk halkının, Abdülhamid'i şahsi ihtirası ve korkularının üzerlerine yüklediği bu ahlâk bozucu düzene niçin boyun eğdiği sorulabilir. Dinin, kitlelerin hareketsizliğinde bir payı vardı. Halife, kendisine karşı isyanın mümkün olmadığı Allah'ın vekiliydi. Bununla beraber, İslâm tarihinde güvenilmeyen halifelerin görevden

[8] Karadeniz ve Akdeniz P.P.G.
[9] Mekke ve Medine P.P.G.

uzaklaştırıldığı ve bazı kesimlerin mümin kitlelerden farklı olarak dinî gerekleri daha az yerine getirmeyi kabul eden örnekler vardır. Askerî geleneğin, bir emre itaat edilmelidir çünkü o bir emirdir şeklinde eğittiği Türklerin disiplini, her ne kadar az da olsa, bir başka faktördür. Fakat Abdülhamid istibdatının bu kadar uzun sürmesinin asıl sebebi ordunun, bir ihtilal hareketine karışmayı reddetmesidir. Ordunun bu reddedişi, en muktedir ve en vatansever subaylarının iç harbe benzer herhangi bir çatışmanın, Büyük Devletlere bir davetiye çıkaracağı ve İmparatorluğun küçük parçalara bölüneceği konusundaki doğru gerekçelere dayanan inançlarıdır. 1908'deki olaylar, bu korkunun bazı gerekçelerinin doğru olduğunu gösterecekti. Fakat bu rejime uzun zamandır gösterilen müsamaha siyasî hayatı zehirlemişti ve yeni bir nesil damarlarında dolaşan bu zehirden kurtulana kadar pek çok sene geçecekti.

BÖLÜM III
PANİSLAMİZM VE ALMAN EMELLERİ

Halifelik üzerinde Türk iddiası – Hamidi Panislamizm - Asya ve Afrika'daki faaliyetler – Savunma yönü – Bismarck'ın Türkiye'ye karşı kayıtsızlığı – Genç Kayzer – Von der Goltz - Ermeni Katliamı – Kayzer'in fotoğrafı- Girit meselesi - Türkiye ile Yunan Harbi – Tekrar Girit – Kayzer'in İkinci Ziyareti – Kayzer'in Şam nutku- Pastor Naumann'ın yorumları – Tehlikeye karşı uzun süren İngiliz körlüğü.

Abdülhamid'in hilafet üzerindeki iddiası pek güvenilir olmayan meşru temellere dayanmaktaydı. Müslümanların büyük çoğunluğunu teşkil eden Sünni inancın kabul ettiği hilafet teorisi, Sir Thomas Arnold'un ifadeleriyle[1] şu faraziyeye dayanmaktaydı: "Bütün müminler daima bir Müslüman emirin yönetiminde yaşamalıdır ve emir Kureyş aşiretinden (Peygamberin kendisi de bu aşirettendi) olmalıdır. Nitekim dokuz yüz yıl boyunca bütün halifeler Kureyştendi" Bu sürenin son üçte iki bölümünde İslâm İmparatorluğunun bütünlüğü yok oldu. Bir çok bağımsız krallıklara bölündü ve bizim tarihimize göre 10 ncu yüzyılla beraber Halife hakikatte paralı Türk askerlerinin esiri oldu. Mamafih teori hayatta kalmaya devam etti ve emirlerden pek çoğu Halifeyi otoritenin kaynağı olarak gördü ve mevkiini meşru kılacak bir belge veya bir şeref payesi için ona başvurdu".

1258'de Moğollar Bağdat'ta son halifeyi öldürdüler ancak halifenin ailesinden bir kişi katliamdan kurtulup Mısır'a kaçabildi. Halifeliği tekrar tesis etmeye çalıştıysa da Moğollar tarafından öldürüldü. Ailenin bir başka mensubu, ona halife ünvanı veren Memluk emirleri tarafından korundu. Halife gerçek bir iktidara sahip değildi ama Memluk emirlerinin sultan ünvanıyla meşruiyetlerini sağlıyordu. Diğer bazı İslâm hükümdarları da belge ve ünvan için onlara başvurdu; başkaları onları Halife olarak kabûl etti ve İslam alimleri yeni bir hilafet teorisi geliştirdiler. Buna göre halifelik Allahın istediğine bahşettiği bir görevdir. Halife ünvanını alan ilk Türk Sultanı 1362 de bu adımı atan I nci Murat'tır.

1517'de Yavuz Sultan Selim Suriye ve Mısırdaki Memluk ülkesini fethetti, Kahire'deki son Abbasi halifesini görevden aldı ve maaşa bağladı. Halifenin, haklarını ve ünvanını resmi olarak Selim'e devredip etmediği çok şüphelidir. Fakat Türkler İslâm aleminde en kuvvetli devlet olduğundan Müslümanların büyük bir çoğunluğu, ünvanın meşruluğunu araştırmaya zahmet etmeden onların hükümdarlarını halife olarak kabûl etti. Ne zaman ki Türk İmparatorluğu gerilemeye başladı o zaman hükümdarlar Avrupalılarla yaptıkları müzakerelerde Türk olmayan Müslümanlar üzerinde ruhani yetkileri olduğu iddiasında bulunmaya ve diplomatlarının, kendi durumları ile Papa arasında mesnedi olmayan mukayeseler yapmasına müsaade etmeye başladılar. Yanlış bir benzetmeydi ama işe yaradı ve zamanla en kuvvetli ve en bağımsız İslam hükümdarı olarak sultanın iddiaları Sünni inanca bağlı kendi Müslüman uyrukları tarafından da kabullenildi.

---

[1] Bu ve bundan sonraki iktibaslar, Sır Thomas Arnold'un Encyclopaedie Britannica'ya (1929) yazdığı Hilâfet konulu şahane makalesinden alınmıştır. P.P.G.

Saltanatının ilk gününden itibaren Abdülhamid, işine Avrupalıların veya Allahsız Türk reformcularının müdahalesi olmadan bildiği şekilde kendi halkını yönetme gayretleri için Müslümanların, Orta Asya'daki Türklerin, Arapların, Mısırlıların Hintlilerin, Pathan'ların ve Malaya'lıların sempatisini kazanmak maksadıyla bu halifelik iddiasını büyük ölçüde kullandı. Çin'e kadar bu iddiasının kabul edilmesi için misyonlar veya ajanlar gönderdi ve bunlar belirli bir miktarda başarılı oldu. Hünkârın Panislamizm'inin hedefi savunmaya yönelikti. Eğer Makedonyalılar ve Araplar hesabına İngiliz müdahalesinin Hindistan'ın Kuzey Batı sınırında heyecana veya çarpışmaya veya Bombay'da karışıklıklara sebep olabileceğinden emin olsaydı, propagandaya tahsis ettiği para yerine harcanmış sayılırdı.

Sultan ve taraftarlarının Panislamist faaliyetleri en çok belki de basının daha serbest olduğu, Lord Cromer'in yönetimindeki Mısır'da göze çarpıyordu. Burada Mustafa Kâmil Paşa'nın yönlendirdiği Türk yandaşları daha doğrusu Abdülhamid yandaşları, 1904 İngiliz-Fransız yakınlaşması oluncaya ve İngilizler Mısır'da serbest hareket edinceye kadar Fransızlar tarafından desteklenmişlerdi.

Milliyetçi yayın organları bilhassa **el-Liva** (Standart) İslam hassasiyetini kullanmaya kalktı ve halifeyi ve yönetimini yüceltecek birkaç fırsatı kaçırdı. Bunlar aynı zamanda bir dereceye kadar Hidiv tarafından da kontrol ediliyordu. Korktuğu ve nefret ettiği ama yaltaklanmaktan da geri kalmadığı Abdülhamid'e karış İngiliz yönetimine yönelik eleştirileri teşvik etmeye hazır olan Abbas Hilmi Paşa, Türk hükümranlığına halâ bağlı olan Mısır'ın Türkiye ile olan politik bağlarının kuvvetlendirilmesini istemiyordu. Para, paye ve madalyalar üzerinde olan hakimiyeti Türk propagandasını kontrol etmek gücü veriyor ve kendi çıkarlarına ters düşecek Türk entrikalarına engel oluyordu.

Abdülhamid Panislamcılığın üzerindeki en devamlı ve İngiliz bakış açısından en değerli kontrol aracı gizli polisin öfkesine hedef olmuş ve daha müsamahakar bir ülkeye sığınmış olan, sultanın Mısır'daki Türk ve Arap uyruklarıydı. Türkler ve bürokrasinin üst makamlarında etkili bir şekilde temsil edilen Mısır'ın Türkleşmiş üst sınıfı Türkiye ile pek çok irtibatları vardı ve Abdülhamid'e göze çarpar bir şekilde sadakat gösteriyorlar ve orada neler olduğunu biliyorlardı.

İngiltere'nin hükümran veya ittifak içinde olduğu Arap ülkelerinde Abdülhamid'in çok az etkisi oldu. Körfezdeki ve Hadramut'un Arapları halifenin ismini, Mısır ve Hindistan camilerinde zikrettiği gibi Cuma hutbelerinde işitmiş olabilirlerdi fakat onlar Türkleri iyi birer Müslüman olarak kabul etmezlerdi. Ayrıca bu Araplar Türklerle, Suriye'de Mısır'da, Hindistan'da ve Irak'ta temas ederek tanımışlardı. Türklerin yönetimi, İngiliz yönetimi tarafından adil bir şekilde korunan tacirler için hiçte tercih edilen bir yönetim değildi. Körfez Arapları, halen Yemen'de hükümranlıklarını pekiştirmiş olan Türklerin Kuveyt üzerinde de hakimiyet kurmaya teşebbüs edeceğinden korkuyordu. Bu hakimiyet dış ilişkiler hariç bütün bağımsızlıklarını ellerinden alacaktı. İç Arabistan'daki Vahhabi'ler Türk'ten siyasi ve dini sebeplerden ötürü korkuyor ve ondan nefret ediyorlardı. Büyük Britanya'nın müttefiki olan Muskat Devleti, çoğunluğu harici olan halkını etkilemeyecek olan propagandaya önem bile vermedi.[2]

[2] Muskat Sultanı ve halkının çoğu ibadî mezhebindendir. P.P.G.

Türkiye'ye olan uzaklığı İslâmî görüşe bir sihir katan Hindistan'da sultanın temsilcileri bazı gelişmeler sağladılar ve birçok camide Halifenin ismi Cuma hutbelerinde zikredildi. Birden fazla olayda gezici vaizler veya yerli mollalar, Hindistan'ın Kuzey batı sınırındaki Pathan aşiretleri arasında, bazıları başarılı olan ve İngilizlerin Türk kışkırtması olarak kabûl ettiği karışıklıklar çıkarmaya kalkıştılar. Hind Müslümanlarının öğrenim geriliği, hükümet görevleri için yumuşak başlı Hindularla rekabette onlar için bir mahzur teşkil ediyordu. Egemenlik hatıraları ile dolu geçmişleri mevcut güçlüklerle birleştiğinde, Batı karşıtı, bir temayüle kapılıyorlardı. Raja'larla aktif, hatta pasif bir sadakatsizlik bile olayların çoğunda görülmüyordu ama Sultanın Avrupayla ve kendi uyrukları ile arasında çıkan her meselede haklı olup olmadığına bakılmaksızın Raja'ları bir tarafa bırakıp Sultanın yanında yer alma eğilimleri yeteri kadar güçlüydü.

Rusya Asya'sında Türk propagandası, çok büyük bir askerî güçle desteklenen polis gözetimi karşısında çok az etkili oldu. Rusya, Müslüman tebaası ve komşuları tarafından nefret ediliyordu, fakat onun ağırlığından ve baskı uygularken giriştiği şiddetten korkuyorlardı. Abdülhamid zamanında Kafkas ötesindeki Müslümanlar arasında bile çok az Rus karşıtı tahrik olayı olabilirdi. Burada aslında Ruslar ve Müslümanlar Ermenilere karşı düşmanlıklarında bir ortak bağ buldular; Ruslar herhangi bir sebep mevcut değilken Ermenilerin ihtilâlci eğilimlerinden şüpheleniyor ve Türkler de onlardan rakipleri olarak nefret ediyordu.

Bir bütün olarak Kuzey Afrika'daki Türk propagandasının Mısır hariç bir etkisi görülmedi. Etkinin en aşikar olanı Sultanın üzerinde halâ hakimiyet iddiasında bulunduğu Tunus'da[3] görüldü ama orada dahi çok zayıftı. Doğu Berberîlerinin büyük dinî kardeşliği, Sultanın ruhani liderlik iddiasını kabul etmiyordu, güçlü Sunisîler de bunların arasındaydı. Gerçekte, tespit edildiği gibi bu kardeşliğin kurucusu, Türklerle temastan kaçınmak maksadıyla Bingazi kıyısındaki Derne'den Jaghbub vahasına çekilmişti. Oğlu ve halefi, Şii Muhammet el Mehdi, 1889 da Bingazi'deki Türk valisinin bir askeri birliğin başında olarak kendisini ziyaret etmesinden o kadar çok rahatsız olmuştu ki, karargahını Libya çölünün derinliklerinde bulunan ücra bir vaha olan Kufra'ya nakletmişti.

Libya içlerindeki Sunisîliğin gücü Türklerin hakimiyetlerini Trablus Vilayetinin[4] uç bolgelerine yaymalarını devamlı olarak engellemiştir. Abdülhamid'in mizacı, Müslümanlar arasında hasım bir otoriteye tahammül edemezdi. İtalyan açgözlülüğüne açık bir bölgede sivil bir çekişmeye yol açacağı korkusu Sultanı bu kardeşliğe karşı ciddî tedbirler almasını engellemişti. İtalyanların Trablus'u istilasından sonra ancak Türklerle Sunîsiler elele verdiler. Batı Berberîleri arasında birkaç Berberî veya Arap, Sultanın ruhanî liderliğini kabul etti. Fas Müslümanlarının başı bu ülkenin hükümdarıydı. Kendilerine Şerif denen bu hükümdarlar Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın soyundan geliyordu ve bu onlara Bağdat Halifesi'nin halefleri olmaya Türklerden daha fazla hak veriyordu.

[3] Fransız Hükümeti bunu kabûl etmiyordu. P.P.G.

[4] Bu bölge, Türklerin başkentinin isminden dolayı Bingazi diye adlandırdığı Serenika'yı da kapsar. P.P.G.

İran'da Abdülhamid'in Panislamcılığının hiç etkisi olmadı. İranlıların büyük bir çoğunluğu İslâmın Şii mezhebindendir. Türkler Sünnîdir ve bu iki mezhep Romalı Katolikler ile Belfastlı Prespiteryenler kadar birbirinden uzak, karşılıklı zıddiyet içindedir. Abdülhamid bu arada, Irak'taki büyük Şii din adamlarını kullanmak için zamanı uygun buldu. Bu ülkedeki Müslümanların çoğu Şii idi ve Kerbelâ, Necef ve Meşhed gibi şehirler Şii'lerin nazarında en kutsal yerlerdi. Irak'ın Şii din adamları sapkın Türkleri sevmeyebilirdi ama ikna edildikleri veya rüşvetle kandırıldıklarında Sünnî Efendileri ile farklılıklarını bir kenara koyup, İngilizlere veya Moskoflara karşı propagandaya giriştikleri pekçok durum vardı.

Abdülhamid'in Panislamcılığı, Avrupa karşıtlığı üzerine tesis edilmesine rağmen ilk bakışta bir savunma hareketi idi. Hedefi, ilk önce Abdülhamid'in itibarını hem içerde ve hem de dışarıda pekiştirmek ve ikinci olarak da Müslüman uyruğu olan devletler, kendisinin tasvip etmediği bir siyaseti Türkiye'ye karşı uygulamaya kalkıştığında onları zor duruma düşürmekti. Bu kendi içinde çok tehlikeli değildi. Ama ne zaman ki Osmanlı İmparatorluğunda Alman etkisi artmaya başladı ve genç Alman Kayzeri "Kızıl Sultan"ın Avrupalı yegâne dostu oldu, Panislamcılık büyük bir tehdit oluşturmaya başladı. Abdülhamidin tahtan indirilmesinden sonra bu tehditin gelişmesi, İngiltere hükümetini, mümkün olduğu sürece Asya Türkiye'sinin toprak bütünlüğünü muhafaza siyasetini gözden geçirmeye mecbur etti.

Bismarck'ın, Balkanların tamamı bir tek Pomeranyalı neferin bile kemiklerine değmeyeceğinden, İstanbul'dan gelen haberlerle ilgilenmenin gereksiz olduğu şeklindeki beyanı, yeni Kayzer tahta çıktığında Yakın Doğu'nun haritasını inceleyen Alman yayılmacılarının hoşuna gitmemişti. Büyük Prusyalı devlet adamı Avusturya-Macaristanı, yani eski hasmını, şimdilerin muhtemel bir dost ve müttefikini minnettar kılmak için Selânik'e doğru yönlendirmişti ama Alman İmparatorluğunun Güneydoğuya aç gözlülükle bakmasını gerektirecek bir sebep görememişti. Fakat genç İmparatorun farklı görüşleri vardı. 1880'lerin başlarında Türkiye'deki Alman Büyükelçisi olan Kont Hatzfeld, son yarım yüzyıldaki İngiliz-Türk dostluğunun kısmen Mr. Gladstone ama başlıca Abdülhamid tarafından öldürüldüğünü İngiliz devlet adamlarından çok daha iyi anlamıştı.

1889'da Kayzer ve eşi, saltanatlarının ilk resmî ziyaretini İstanbul'da Abdülhamid'e yaptı. Sultan bu iltifattan derinden etkilendi. Bu olaydan sonra Türkiye'de Alman etkisi giderek arttı, Büyük Britanya ve Fransa'nınki azaldı. Hatzfeld, Almanya'da "Türkolog" diyebileceğim ekole benzer şeyin oluşumuna yardım etmişti ve 1886'da Şarkiyatçı Sprenger, Almanya'nın Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı, Kazaklar el koymadan önce alıp kolonize etmesi gerektiğini söylemişti. İki sene sonra Anadolu içlerinde demiryolu inşaası için bir İngiliz-Yunan ortaklığına[5] verilmiş olan imtiyaz Deutzche Bank'a devredildi ve Kayzer'in ziyaretinde Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi, Alman sermayedarları tarafından başarılı bir şekilde finanse edilmişti. Her tipten Alman, arkeologlar, araştırmacılar, tüccarlar, kurmay subaylar gittikçe sayıları artan bir şekilde Anadolu'ya akın etmeye başlamışlardı.

[5] Bu ortaklık, bir dereceye kadar Türklerin engellemesi yüzünden sonuç olarak haklarından istifade etmede başarılı olamamıştı. P.P.G.

Fakat Türk-Alman ilişkilerinin geleceği açısından daha önemli olanı, dikkate şayan bir asker, Freiherr Colmar Von der Goltz'un çalışmalarıydı. Goltz, Avusturya ve Fransa'ya karşı üstün bir şekilde hizmet etmiş, Fransız-Alman savaşının etkili ve tarafsız bir tarihini yazmış ondan sonra Das Volk in Waffen -Millet-i Müsselleha- (Silahlı Milletler) ve diğer askerî klâsikleri neşretmişti.

1883'de Türk Hükümetine hizmet etmeye başlamış ve 1895'e kadar Türk ordusunun yeniden teşkilatlanmasıyla uğraşmıştı. Yaptığı işte karşılaştığı güçlükler sonsuzdu. Ne kendisine ne de diğer meslektaşlarına Sultan tarafından emir-komuta yetkisi verilmişti ama başardığı işler Türk Genelkurmayının ve kıtalardaki subayların, çok takdir ettikleri Von der Goltz'un[6] temsilcisi olduğu Alman ordusuna çok büyük saygı duymalarını sağlamıştı.

1894'de ilk Ermeni katliamı vuku buldu. Abdülhamid'in Kürtleri himaye etmesi, Ermeni köylülerini ümitsizliğe sevketmiş ve aralarında Rusya'daki ihtilâlci gruplarla ilişkisi olan Daşnak ve Hınçak isimli iki örgütünde bulunduğu gizli örgütlerin büyümesine sebep olmuştu. Bu durum Ermenilerin Rus Hükümetinden herhangi bir şekilde yardım almalarını engelledi. Bulgaristan tecrübesinden sonra Rusların arzu ettiği en son şey, "kadir kıymet bilmez" bu ülkenin[7] Asya'da bir benzerini oluşturmaktı ve Çar Hükümeti "kurtarıcı" geleneğine[8] sırt çevirerek Abdülhamid'e kendi başına ne isterse yapabileceğini ima etti.

Birçok küçük ve kötü silahlanmış Ermeni gruplarının Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde Türk yönetiminin boyunduruğundan kurtulmak için giriştiği teşebbüsler, durumu dindaşları için daha da kötüleştirdi. Katliam devam etti. İngiliz kamuoyu bu olaylar karşısında hiddete kapıldı. Anadolu'da reformların yapılmasında kendini sorumlu gören İngiltere Hükümeti Kıbrıs Protokolünün birinci maddesi ve Berlin Antlaşmasının 61 nci maddesi mucibince müdahale etti ve diğer devletleri Rusya'ya baskı yapmaları için elinden gelen gayreti gösterdi, fakat konsolosların soruşturma yapmasına ve Abdülhamid'in bir senelik gecikmeden sonra reform yapmaya söz vermesine rağmen, daha iyi şartların sağlanması konusunda daha etkili bir yol bulunamadı. Almanya ve Avusturya-Macaristan ilgilenmedi. Rusya Abdülhamid'e baskı yapmayı reddetti. Ne Fransa ne de İtalya bağımsız bir tavır alacak durumdaydı. İngiliz donanması da Anadolu yaylalarında bayrak gösteremiyordu.

25 Ağustos 1896'da Rusya Başbakanı Prens Lobanoff, Viyana'da Avusturya-Rusya yakınlaşmasının anahatlarını ortaya koydu. Ertesi günü, bir Ermeni grubu korkunç bir hareketle Avrupa'nın dikkatini çekmek ümidiyle İstanbul'un iş muhiti Galata'daki Osmanlı Bankasını bastı. Abdülhamid bu olaya Kürt ve Türk hamalları ile liman işçilerini, Hıristiyan ve kendilerine rakip oldukları için nefret ettikleri Ermenilerin üzerine salarak mukabele etti. Büyükelçiler, altı bin kadar Ermeninin öldürülmesinden sonra eli sopalı adamlarını geri çeken Abdülhamid'e çok sert bir şekilde durumu protesto ettiler. Büyük Güçler yine güçsüz kalmıştı. Alman Kay-

[6] Goltz, birinci sınıf bir asker olduğu kadar tam bir beyefendi, bir alîm ve bir tarihçiydi. P.P.G.

[7] Bulgarlar, Rus diktasını reddetmişlerdi. Bu reddediş, kurtarıcılarının canını çok fena sıkmıştı. P.P.G.

[8] Ermeniler, Balkan Hıristiyanları ailesine ve Yunan Ortodoks kilisesine bağlı değildir. P.P.G.

zer'i, eşi ve çocuklarıyla çekilmiş imzalı bir fotoğrafı, Sultanın doğum gününde dostluklarının bir hatırası olarak gönderdi. Bu Batı Avrupa'da acı yorumlara sebep oldu ve Abdülhamid'i cesaretlendirdi.

Aynı yıl Girit'te karışıklıklar çıktı. Büyük Devletler, Girit'in Hıristiyan çoğunluğu ile uzlaşarak olayın daha fazla büyümesini önlemek ve özellikle 1889'da tek taraflı olarak fesh ettiği Halepa Paktını yenilemek üzere Sultana baskı yaptılar. Sultan kabul etti ve Giritli bir Hıristiyanı vali olarak tayin etti. Fakat çoğunluğu adalı dönmelerin ahfadından olan ve atalarının fanatizmini tevarüs eden Müslüman azınlık, saraydan da işaret alarak reformlara karşı olan hoşnutsuzluklarını gösterdi. Hıristiyanlar çok geçmeden neler olduğunun farkına vardılar ve Abdülhamid'e olan güvensizliklerini isyan ederek ortaya koydular.

Şubat 1897'de demagogların saldırılarına karşı Kral George'un tahtını güçlendireceği inancıyla Yunanistan, adaya asker çıkardı. Büyük Devletler, bundan çok rahatsız oldular ve adaya savaş gemilerini gönderdiler. Karaya, deniz piyade birlikleri çıktı. İsyancılar Türk garnizonlarına saldırmaktan vazgeçmeyince, Amiraller onların birkaç tahkim edilmiş mevziini bombaladı. Bir seferinde **Sissoi Veliki** isimli Rus savaş gemisi 12 inçlik top taretlerindeki cephanenin infilâk etmesiyle önemli derecede hasar gördü ve mürettebatı zayiat verdi. Bu olay, adalı Hıristiyanlar tarafından Giritli gerçek iman sahiplerini bombalayan Ortodoks Ruslara Allahın verdiği ilâhî bir ceza olarak görüldü. Bu satırların yazarı, o zamanlar çok moda olan ve hatta Türkiye'de bile binlerce satan, yukarıdaki olayın renklendirilmiş bir resmini görmüştür. Resimde, bir bulut kütlesinin üzerindeki tahtına oturan ve yanında melekler havarîler, azizler bulunan Allah Baba, bulunduğu yerden yıldırımlar yağdırıyordu. Resmin merkezinde bulunan Rus savaş gemisinin tareti yıldırımların etkisiyle infilak ederken kıyıda, bir papazlar keşişler ve **palikaryalar**[9] topluluğu ellerini göğe kaldırmışlar, artık Girit'in Zeus'una demeliyim, dua ediyorlardı.

Bu olaylara rağmen Abdülhamid adayı kaybetmedi Büyük Devletler, Yunan birliklerinin çekilmesinde ısrar ettiler ve kendi himayeleri ve hükümranlıkları altında adanın özerkliğini ilân ettiler, buna karşılık Abdülhamid ada'daki Türk garnizonlarını takviye edemeyecekti. Yunanistan'da halk galeyana geldi ve başıbozuklar Türk sınırına tecavüz edince Sultan, Yunanistan'a harp ilan etti. Sultanın bu işe Türk ordusunun hala beceriksiz ama Yunan Ordusunun da bir kuru kalabalık olduğunu bilen Alman İmparatorunun tavsiyesi ile giriştiği söylendi. Savaş bir aydan fazla sürdü. Yunanlılar tam bir yenilgiye uğradılar, manâsız bir panik yüzünden rezil oldular, daha büyük bir felâketten Büyük Devletlerin müdahalesi sayesinde kurtuldular. Kayzer Wilhelm'in kayınbiraderi olan Veliaht Prens Constantine hakkında başka düşünceleri vardı. Bu arada Von der Goltz'un Türkiye'de başardığı işlerden dolayı Sultanı kutladı ve Girit sularından savaş gemilerini geri çekti. Elbette Avusturya-Macaristan da müttefikini takip etti.

Yunanistan olayı geçip gittikten sonra, Kayzer Türkiye'ye yeni bir dostluk gösterisinde bulunmaya hazırdı. 1898 sonbaharının son günlerinde, Sultan tarafından büyük bir itibarla karşılanacağı İstanbul'u ziyaret etti. Oradan, Lutheran Kilisesini açmak ve Halife'nin bazı muhalif Arap uyruklarına, Almanya'nın Abdülhamid'in

[9] Cesur, yiğit genç anlamında Yunanca bir kelime. P.P.G.

dostu olduğunu göstermek üzere Kutsal Topraklara gitti. 8 Kasımda Şam'da yaptığı konuşmada bütün dünyayı şaşırtan ve alârma geçiren şu paragraf vardı: "Majesteleri Sultan Abdülhamid ve onu Halife olarak tanıyan üçyüz milyon Müslüman, her zaman Alman İmparatorunun dostları olacağından emin olmalıdır..."[10]

Bu olay, sonraları **Mitteleuropa**'nın yazarı olacak Pastor Freidrich Nauman'a[11] kamuya yayınlanmayan ama sadece uzmanların faydalanabileceği bir belgede yorumlar yapmak fırsatını verdi. Bu yorumda Nauman, eğer İstanbul'daki Halife Rus hakimiyeti altına düşerse, yerine dostluğu Alman Devleti için değerli olabilecek bir Arap Halifenin geçebileceğine dikkat çekiyordu. Türk İmparatorluğunun dağılmasından önce bir "Dünya Harbi"nin çıkma ihtimalini irdeliyor ve böyle bir durumda İstanbul Halifesinin "Kutsal Savaş" sancağını açabileceğini söylüyordu. "Hasta adam, son defa mücadeleye kalkışıp, Mısır, Sudan, Doğu Afrika, İran, Afganistan ve Mısır'da 'İngiltere'ye hücum, diye haykırabilirdi..." Ona göre hasta adam yatağından doğrulup son savaş çığlığını atarken kimin onu tutacağını bilmek önemsiz değildi. Pastor'un söylediklerinde hem merak hem de istihza vardı; Türkiye Rusya'nın kucağına düşebilirdi, dolayısıyla Arap atı üzerine bahis oynamak tavsiye olunabilirdi. Almanya Hasta Adam'ı son cihad[12] çağrısı için teşvik edecek ve sonra ölüp gitmesine müsaade edecekti. Elbette Hasta Adam'ın iyileşip kendine gelmesi mirasına konacak olanın işine gelmeyecekti.

Kayzer'in Doğu gezisinden önce Girit'te yeniden meydana gelen olaylar yüzünden İngiltere'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin her zamankinden daha kötüleşmesi bir talihsizlik oldu. Alman ve Avusturya-Macaristan Hükümetlerinin bu sorunlu adada[13] donanma gözetimi yapmada işbirliğinden vazgeçmesinden sonra, diğer dört Büyük Devletin Amiralleri, küçük bir askeri birlik desteğinde dört ayrı bölgede, yönetimden ve düzenin sağlanmasından sorumlu olmuşlardı. İngilizlerin yerleştiği Kandiye şehri, Hıristiyan asilerle hemen hemen ablukaya alınmıştı ve şehirde çok miktarda kızgın bir Müslüman nüfus vardı.

Türk Hükümeti'nin, Büyük Devletler tarafından yasaklanmış olmasına rağmen ilk önce gizlice sonra açık bir şekilde asker göndermiş olduğu açığa çıkmıştı. Amiraller, Sultanın memnun olmamasına rağmen müdahale ettiler. Türk garnizonun komutanı ve sivil valisi, saraydan gelen emirlere itaat ediyor ve bir olayın en azından bir Hıristiyan Valinin atanmasını geciktirebileceği ümidini besliyordu. Böyle bir durumda Eylül'ün altısında kızgın Müslüman kalabalıklar önce mahalli Hıristiyanla-

---

[10] Sayılar abartılıdır. Müslümanların hiçbir şekilde tamamı Abdülhamid'i halife olarak kabûl etmiyordu. P.P.G.

[11] Pastor Freidrich Nauman: (D. 1860- Ö. 1919) Alman emperyalizminin en etkili savunucularından, siyaset adamı ve kuramcısı. Genç bir Papazken Hıristiyan sosyalist hareketine katılmıştır.(ç.n.).

[12] Cihad, İslâm alimlerine göre İslamiyet tehlikeye düştüğünde veya ilânıyla bir fayda temin edileceğinde İslamın Halifesi tarafından ilan edilen Kutsal Savaştır. Kutsal Savaşçı da Mücahid'tir. P.P.G.

[13] Bu, Almanya'nın Prens Bülow'un ifadesiyle "Flütü çalmayı bırakıp konserden ayrıldığı" olaydı. P.P.G.

ra sonra orada burada dolaşan İngiliz askerlerine ve denizcilerine saldırdı. Sonra çalışanları içinde iken İngiliz Konsolosluğunu ateşe verdiler, yabancılara ait eşyaları tahrip ettiler ve dört saat boyunca Hıristiyanlara istediklerini yapmalarına göz yumulduktan sonra garnizon komutanı Ethem Paşa'nın emriyle durana kadar yağmaya ve katliama devam ettiler.[14]

Bu son olay, en sabırlı olan devlet için bile çok fazlaydı. Büyük Devletler, sembolik Türk bayrağını gözetecek küçük bir müfrezenin dışında bütün garnizonun geri çekilmesini Sultana bildirdiler, aksi halde zor kullanacakları tehdidinde bulundular. İngiltere ile Fransa'yı harbin eşiğine kadar getiren Fashoda krizine rağmen Dört Büyük Devlet Girit meselesinde beraber hareket ettiler. Sultan askerlerini geri çekti ve kendisinin ve hükümetinin af çağrılarına rağmen, bir çok Müslüman, konsolos yardımcısının ve hastanede yatan hasta altı İngiliz askerinin öldürülmesine çok kızan İngilizler tarafından halkın gözü önünde asıldılar. Bu satırların yazarı, 1910 yılında önemli sayıda Türk'ün halâ bu olaydan dolayı çok elem duyduğunu ve aşırı milliyetçilerin olaydan "İngiliz felaketi" diye bahsetmelerini görmekle çok şaşırmıştır.

Sultanlarla ve onun sayesinde Türklerle genellikle İngiliz basınında pek fazla ilgilenilmediğinden, İngiliz politikacıları ve gazetecileri Türkiye'deki Alman faaliyetlerine garip bir şekilde pek fazla önem vermediler. Kayzer'in Şam nutku, **The Times** sütunlarında yorumlanmadı. Pastor Naumann'ın yorumlarına dikkat edilmedi ve birçok İngiliz çevrelerinde Almanların Anadolu'ya ve Suriye'ye sızması Fransa'nın ve Rusya'nın faaliyetlerini kontrol altına alacak bir hareket olarak kabul edildi.

Kayzer'i Filistin ziyaretinde takip eden **The Times**'in özel muhabiri Mr. J. D. Bourchier 18 Ekim'de[15] İstanbul'dan, İngiltere'nin Anadolu'da ve Suriye'deki demiryolu inşa girişimi engellenirken Alman yatırımcıların zengin Anadolu yaylasına ulaşmak için gayretlerin iki katına çıkardığını ve demiryolu projesinin gerçek hedefinin Bağdat ve Fırat vadisi olduğunu yazıyordu. İran Körfezine varacak bu ana hat Hindistan'a karadan ulaşacak bir yolun ilk aşaması olabilirdi.

Mr. Bourchier ileriye gönül rahatlığı ile bakıyordu. Nitekim sonraki olaylar, Rusya'nın Fırat vadisine doğru yayılmasına ve Suriye'de Fransız etkisinin artmasına engel olabildiğini kanıtlayan bu hırslı projenin gerçekleşmesini imkânsız kılacaktı. Mr. Bourchier şunları ilâve ediyordu: "İngiltere sayesinde Anadolu'da ve Suriye'de Alman etkisinin artması, hoşnutlukla değilse de itidalle kabul edildi... Türkiye'de İngiltere'nin itibarı hemen hemen yok oldu ve İngiliz malî yatırımları felce uğradı... fakat eğer İngiltere Anadolu'nun ve Suriye'nin ekonomik gelişmesinde küçük de olsa bir rol oynayabilseydi bu, bölgede Fransa ve Rusya'nın hırslarına mukabil bir kuvvet ve Doğudaki dengenin muhafazasında değerli bir unsur olarak Almanya'nın üstünlüğünü müsait karşılamada belki hevesi kırılmayabilirdi.

Hatırlanmalıdır ki o günlerde Fransa halâ en muhtemel düşmandı, arkasından Rusya geliyordu. Ne İmparator Wilhelm'in ABD Başkanına gönderdiği meşhur

[14] Ethem Paşa, ilk silah atışından dört saat sonra İngiliz karargâhına geldi ve şehrin hemen dışında oturmasına rağmen ayaklanmayı duymadığını söyledi. P.P.G.
[15] 28 Ekim 1898'de yayınlandı.

telgraf, ne Şam nutku ve ne de Alman basının ikrarları, Alman Devleti'nin içindeki büyük ve etkili unsurların düşmanlığına karşı İngilizlerin gözlerini açabilmişti. Bu tür hareketler, Kayzer'in heyecanlı mizacının bir tezahürü olarak algılandı.

Aslında çok sıkı Alman yanlısı olan Kraliçe Viktorya döneminin etkisi hâlâ itibardaydı. İngiliz orta sınıfı yabancı dil öğrenmeye heves ettiğinde, Almanca'yı tercih ediyordu. Tarihçi ve yarı tarihçilerden oluşan ve tipik örneğini J.D.Green ve Charles Kingsley'de[16] bulan bir ekol "Anglo-Sakson"ların ırkî cazibelerini ve bunun Alman Devletindeki Töton akrabalarını vurgulamaktan yorulmadılar.

Boer Savaşı vesilesiyle Almanya'ya duyulan nefretin patlama noktasına gelmesi pek çok İngiliz'in gözlerini açtığında ve Alman deniz kuvvetlerinin büyümesi İngiliz devlet adamlarının endişelerini kabartmaya başladığında bile Mr. Josep Chamberlain[17] bir İngiliz-Alman ittifakını önerebiliyordu ama İngiltere ve Alman İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yakın bir anlayış projesine destek bulamıyordu.

[16] Bu kişinin Cambridge'den verdiği "Romalılar ve Tötonlar" konulu seri konferanslar Herr Rosenberg tarafından yazılmış olmalıdır. P.P.G.

[17] Joseph Chamberlain: (D. 1836- Ö. 1914) İmparatorluğun bütünlüğü politikasını kararlılıkla savunan İngiliz devlet adamı ve toplumsal reformcu. Önce Liberal sonra Muhafazakâr Parti saflarında yer almıştır. (ç.n.).

BÖLÜM IV
AKABE OLAYI

Türk-Alman İşbirliği – İngiltere İran Körfezinde kontrola çıkıyor– Hicaz demiryolu – Avrupa'da değişim – Almanlar Algeciras'da– Türk-Mısır Hududu – Muhtar Paşa'nın Kahire'deki faaliyetleri – Akabe Olayı – Mütevazi bir teklif – İngiliz Ültimatomu – Krizin etkisi – İngilizlerin gözü açılıyor – Hicaz demiryolunda şahsi tecrübeler – 1905'teki ziyaret – Saçma bir talihsizlik – 1907'de Medayin Salih'e doğru

Türkiye'ye Alman sızması devam etti. Büyük Britanya, 1899'dan 1902'ye kadar Güney Afrika seferine bağlandı, Fransa ile sömürge anlaşmazlıklarını gideremedi ve dikkatinin çoğunu Avrupa ve Yakındoğu'daki olaylara çeviremedi. Rusya ve Avusturya, Avrupa Türkiye'sinde statükonun devam ettirilmesinde hem fikir oldular ve Rusya daha çok Uzak Doğu ile ilgilenmeye başladı. Balkan Devletleri, Viyana ve St. Petersburg'daki emperyal koruyucularına itaatkâr bir şekilde baka durdular. Fransa, Foshada olayından muzdarip olarak Levantenlerin düşük yatırım tuzağına düştü, çünkü İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinde M. Cambon'un yerini M. Constans almıştı. Kürdistan karışabilir, Makedonya ihtilâllerle tehdit edilebilir, Sultanın yaptığı işler dürüst Türkleri ve Hıristiyanları ümitsizliğe sürükleyebilirdi; M. Constans bunların hiçbirine aldırış etmedi ve reform değil imtiyaz istedi. Fakat bazı İngilizler tehlikeyi farketmişti. Kahire'de Lord Cromer, Mısır ve komşu ülkelerde İngiliz menfaatlerini tehdit eden Alman faaliyetlerini göz altında tutmaya başladı.

Katar yarımadası hariç Arabistan sahilinin İngiltere'nin ya müttefiki olan ya da himayesi altında bulunan İran Körfezinde, Lord Curzon[1] aynı uyanıklığı gösterdi. Bombay'a Kral Vekili ve Genel Vali olarak varışından birkaç hafta sonra, Körfezin en önemli liman'ı olan Kuveyt'in[2] muktedir şeyhi ile gizli bir anlaşma yapma konusunda, Lord Salisbury'nin rızasını aldı. Anlaşma 1899 Şubatında kararlaştırıldı. Anlaşmaya göre İngiltere'nin rızası olmadıkça Şeyh Mübarek İbn. Sabah hiçbir yabancı temsilci kabul etmeyecekti. Daha sonraki yıllarda Ruslar burada bir kömür yükleme istasyonu için müracaatta bulundular ve 1899'da Türkler ve Almanlar Kuveyt'i, Bağdat Demiryolunun bir terminal noktası olarak kullanmanın imkânlarını tartıştılar. Güney Afrika savaşının çıkışı, bu iki devleti Mübareki kendi taraflarına çekmek için teşebbüs etmeye cesaret verdi. Bu devletler, İngilizlerle Mübarek arasında bir anlaşma olduğundan kuşkulanıyor ve böyle bir anlaşmanın bozulmasından fayda umuyorlardı.

1900 yılında İstanbul'daki Alman Başkonsolusu Herr Stemrich, Mübarek'le anlaşmak üzere bir teşebbüste bulundu ancak kurnaz ihtiyar Şeyh'in başlıca politik hedefi Türkleri uzak tutmak olduğundan, kandırılamadı. Türkler kendilerini Kuveyt'in hakimi olarak gördüklerinden çok kızgındılar, geçmişteki İngiliz Hükümetlerine bu hakimiyet bir lûtuf olarak bahsedilmişti. Bundan başka Kuveyt, Türklerin yerel Beni Raşid hanedanıyla müttefik olduğu Merkezî Kuzey Arabistan'ın Cebel-i

[1] Lord Curzon, George Nathaniel: (D. 1859-Ö. 1925) İngiliz devlet adamı. 1898-1905 yıllarında Hindistan Genel Valiliği, 1919-1924 yıllarında dışişleri bakanlığı yapmıştır. (ç.n.).

[2] Kuveyt ile Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin hikayesi yazarın, Hutchincon Co. Ltd. tarafından basılacak "Sir Percy Cox'un Hayatı" isimli kitabında anlatılacaktır. P.P.G.

Şammar bölgesinin tabii limanıydı. Arabistan'daki politikası "böl ve yönet" olan Abdülhamid, Arap şeyhleri tarafından başlarında bir efendi olarak görülmek istenmediğinden, Panislamizm davası için kötü bir reklâm vasıtasıydı.

1901 yılında Türk Hükümeti bazı Alman diplomatik desteği ile Kuveyt üzerindeki İngiliz himayesinden çekindiğini kabûl ederek, Cebel-i Şammar Emirini Mübarek'e saldırması için kışkırttı. Yılın geri kalan kısmında Kuveyt meselesi, Körfez siyasetinin önemli bir kısmını teşkil etti. Emir Raşid uzun bir yürüyüşten sonra limana ulaştı ama bir İngiliz savaş gemisinin limanda görülmesiyle gerisin geriye kendi bölgesine döndü. Kendisi ile Mübarek arasındaki mücadele, şimdi Hicaz'ın, Necid'in ve aslında Arabistan'ın en büyük kısmının Kralı olan Abdulaziz İbn Suud'un ecdadının kuvvetli kalesi Riyad'ı ani bir hücumla alıp gâh çarpışarak gâh sabırlı bir diploması ile, şimdiki imparatorluğunun atlama taşı olan Merkezi Arabistan'ın hükümdarlığına doğru yürümesiyle sona erdi.

1903'de Lord Lansdowne[3] Lordlar kamarasında yaptığı bir konuşmada, herhangi bir Büyük Devletin İran Körfezinde müstahkem bir liman veya deniz üssü elde etmesinin, her türlü imkân kullanılarak direnilecek İngiliz menfaatlerine aykırı bir tehdit olarak kabul edileceğini ifade etti.[4] 1904'te Binbaşı (daha sonraları Sir Percy) Cox İran Körfezinde İngiliz temsilcisi oldu ve çok geçmeden İngiliz Hükümetini, Kuveyt'in bağımsızlığının korunmasında aktif olarak rol almak ve dostu Abdulaziz İbn. Suud'un cesur ve kurnaz liderliği altında Vahhabi hareketinin canlandırılmasına endişeye kapılmadan bakmak konusunda ikna etmeyi başardı.[5] Körfeze yönelen Türk-Alman ilerleyişi kontrol altına alınmıştı.

Fakat Abdülhamid ve danışmanları inatçıydı. Eğer İngilizler körfezde çok kuvvetli bir yer edindiyseler de Mısır'da daima kendilerine kafa tutulabilirdi. Zira Mısır'da Panislamcı propaganda çok canlıydı ve Saray'ın hesabına göre İngiliz kontrolüne karşı Hidiv'in duyduğu hoşnutsuzluk önemli bir unsurdu. Güney'e uzanan Hicaz demiryolundaki ilerleme stratejik noktalara askeri kuvvet kaydırmaya imkân verebilecekti. Buralardan yapılacak gösteriş hareketleri hem küçük uzlaşmalar elde etmek için İngilizleri korkutabilir, hem de bu hareketler, İslâm alemine Halife'nin gücünü ve ihtişamını göstermek üzere kullanılabilirdi.

Nisan 1900'da Sultan, Şam'dan kutsal şehirlere, Medine ve Mekke'ye demiryolu inşa etmek niyetini açıklamıştı. Bütün İslâm alemine bu demiryolu projesini gerçekleştirecek bir fon oluşturmak için müracaat edildi ve Sultan 50.000 TL[6] ile bağış listesinin başında yer aldı. İnşaat yeni yılın 31 Ağustosunda, Sultanın tahta

[3] Lord Lansdowne, Henry Charles Keith Betty-Fitzmaurice (D. 1845-Ö.1927) İrlandalı aristokrat ve diplomat. Kanada ve Hindistan'da Genel Valilik, 1900-1906 yıllarında dışişleri bakanlığı yapmıştır. (ç.n.).

[4] 5 Mayıs 1903 P.P.G.

[5] Vahabilik, İslamiyetin sünnî inanışının en püriten mezhebidir. Vahabiler 19 ncu yüzyılın başlarında hemen hemen bütün Arabistanda teokratik bir İmparatorluk kurdular, Irak ve Suriye'ye saldırdılar. Sonunda 1818'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından mağlup edildiler. Körfez bölgesindeki başarıları bölgedeki korsanlığı büyük ölçüde teşvik etmiş ve sonraki yıllarda İngiltere ve Hindistan Hükümetleri tarafından da onlara bu nazarla bakılmasına sebep olmuştu. P.P.G.

[6] TL: Türk Lirası: O günlerdeki değeri 18 Şiling kadardı. P.P.G.

çıkışının 25 nci yıldönümünde başladı ve ara verilmeden devam etti. Şam, başlangıç noktası olarak düşünülmesine rağmen o yılın başlarında Halep ile bağlantısı sağlanmıştı ve Bağdat demiryolu hattının Toros kesimi tamamlandığında Kutsal şehirlerin İstanbul'la doğrudan bağlantısı olacaktı. Fakat, demiryolu hac yolculuğu için yapılmasına rağmen aynı zamanda asker de taşıyacaktı. 1906'da tanınmış bir Suriyeli gazeteci, bu satırların yazarına "Chemin de fer est Chemin de querre en Turguie"[7] demişti. Demiryolu Türkiye'ye Mısır'ın Sina hududuna yakın ve steplerin ve çölün gerisinde ve denizden saldırınası güç bir bölgeye nispeten güçlü askeri birlikler kaydırma imkânı verdi.

1906 yılıyla beraber Avrupa'da manzara değişti. Uzakdoğu'daki Rus macerası felâketle sonuçlandı ve dahili meselelerle uğraşan Çar Hükümeti Yakındoğu'da Almanya'ya mukavemet edecek durumda değildi. Diğer taraftan Kral VII nci Edward, Lord Lansdowne ve M. Delcasse[8] sömürgelerdeki İngiliz-Fransız çekişmesine son vermişlerdi ve İngiliz-Fransız yakınlaşması, kuvvet dengesini iyileştirmişti.

16 Ocakta açılan Algeciras Konferansında, bir yıl önce Fas'taki gösterişli müdahalesi Avrupa'da bir krize sebep olan Kayzer, İtalya'yı kendisine destek vermede isteksiz buldu. Avusturya-Macaristan, Almanya'dan sonra "en parlak ikinci" olarak oradaydı ancak Alman donanması birinci sınıf bir deniz savaşına hazır olmaktan halâ uzaktı ve Alman İmparatorluğunun askerî gücü gelecek beş yılda olacağından daha az gelişmişti. Bir çeşit oyalamaya ihtiyaç vardı ve her ne kadar Abdülhamid'in bir sonraki hareketinin resmen Alman diplomasisi tarafından telkin edildiğine dair bir delil yoksa da böyle bir şaşırtma hareketi ihtimali Lord Cromer tarafından düşünülmüştü. Tarihçiler bunu bir kenara atmamalıdır.

Türkler, daha doğrusu Sultanın etrafı, durumdan memnun değildi. Bir önceki yıl Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Almanya bir araya gelerek Makedonya'da düzenin bozulduğu vilayetlerin maliyesini kontrol etmek üzere uluslararası bir komisyon atanmasında ısrar etmişlerdi. Almanlar, Türk maliyesinin ve bu bölgedeki büyük Türk ordusunun, yönetimin geliştirilmesiyle ilgili böyle tedbirler alınmasında çıkarları olacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdi. Fakat bu ısrarlar Abdülhamid'in gururuna dokundu ve dört devletin donanmasına ait bir müşterek kuvvet Midillî adasını işgal edinceye kadar talepleri kabul etmemekte direndi. Aralık ayında uluslararası baskı karşısında pes etti ancak İngilizlerin Makedonya'da reformların yapılması için kuvvetli baskısını Mısır'da onlara ödetmek için ajanlarının İskenderiye'de çıkarttıkları Avrupa karşıtı bir ayaklanma onu cesaretlendirdi.

Türkiye ile ona bağımlı olan Mısır vilayeti arasındaki sınır tam olarak tespit edilmemişti. Hidiv Abbas Hilmi Paşa 1892'de Vali olduğunda, görevlendirme fermanında ihtilaflı bir husus vardı ve bu belge Lord Cromer'in başlattığı İngiliz baskısı sayesinde Sadrazam'dan gelen bir telgrafla düzeltilmişti. Buna göre Sina'daki statüko devam edecek ve bu yarımada önceden olduğu gibi Mısır Hükümeti tarafından yönetilecekti. Statüko, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğine verilen bir notada tarif

[7] "Türkiye'de demiryolu savaş yoludur". (ç.n.).

[8] M. Theophile Delcasse: (D. 1852- Ö. 1923) Fransız siyaset adamı. 1898-1905 ve 1914-1915 yıllarında dışişleri bakanlığı yapmıştır. I nci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da oluşturulan yeni ittifakların başlıca mimarlarındandır. (ç.n.).

ediliyordu. Notada, Akdeniz kıyısında el-Ariş yakınındaki Rafa'dan Kızıldeniz kıyısındaki Akabe arasında çizilen bir hattın batısının tamamen Mısır yönetimine bırakıldığı ifade ediliyordu. Aradan geçen ondört sene boyunca Sina hududu ile ilgili olarak İngiliz veya Mısırlı sahil güvenlik unsurlarının veya deveyle sınıra kadar gidip bedevilerle görüşen polis memurlarının arada sırada verdiği raporların dışında bir şey duyulmadı.

1905 yılı Aralık ayı sonuna doğru Lord Cromer, Sultanın Mısır'daki Yüksek Komiseri Ahmet Muhtar Paşa'nın Avrupalı dört devlete ait donanmanın giriştiği gösteriş hareketinden sonra sakin ve çekingen tavrını değiştirdiği ve Mısır'daki İngilizler hakkında kavgacı bir dil kullanmaya başladığını rapor etti. Raporda Paşanın "Arkamızda Alman Ordusuyla ve Suriye'deki dört kolordumuzla onları bu ülkeden sürüp atmak zor olmayacaktır" demiş olduğunu yazıyordu. Mısırlı milliyetçilerin lideri Mustafa Kâmil Paşa'nın el-Liva'da milli olduğu kadar Panislamcı duygulara da hitap etmesi Berlinde memnuniyetle karşılandı. Çok geçmeden, İngiliz Hükümeti, Kahiredeki bir Alman diplomatının aşırı milliyetçilerle temas kurmak için, bilgi toplamaktan çok daha fazla zaman harcadığı konusunda uyarıldı. Fransız-Alman ilişkileri gerginliğini muhafaza ediyordu ve Alman Hükümeti desteklemese de Türklerin girişeceği bir şaşırtma hareketini muhtemelen teşvik edecekti.

Akabe olayı, sınırdaki Türk faaliyetlerini Bedevilerden öğrenen İngiliz-Mısır yetkililerinin Binbaşı Bramly'i bir Mısır müfrezesinin başında Türklerle temasa geçip, sınır boyunca bazı ihtilâflı noktaları düzenlemek üzere sınıra göndermesiyle, Ocak 1906'da ortaya çıktı. Bromly bölgeyi vardığında Türkleri Taba'yı işgal etmiş buldu. Taba, 8 Nisan 1892'de Sadrazamın Mısır hükümetine gönderdiği telgrafta Akabe körfezinden Akdeniz sahilindeki Rafaya çizilen hat olarak tespit edilmiş bulunan hududun batısındaydı ve buraların yönetimi Mısır'a bırakılmıştı. Türklerin davranışı dostça değildi. İngiliz Hükümeti işgali protesto ettiğinde ve hududun müştereken tespiti teklifinde bulunduğunda Türkler biraz daha ilerlediler ve Hidiv'ın sahil muhafızları tarafından işgal edilmiş olan Taba'nın biraz açığındaki bir adanın tahliye edilmesi istediler. Bunun üzerine H.M. Diana isimli Kruvazör Akabe'ye gönderildi. Yapılan çeşitli müracaatların sonunda Sultan meseleyi incelemek üzere Kahire'ye iki subay gönderdi. Bu subaylar İngiliz veya Mısırlılarla temas etmekten kaçındılar. Sadece Yüksek Komiserle görüşüp geri döndüler.

31 Martta Türkiye Büyükelçisi, mülayim bir üslûpla, Taba Akabe'nin Türk bölgesinde olduğundan tetkik için bir komisyon göndermeye gerek olmadığını Sir Edward Grey'e[9] bildirdi. Sonra Sultan, Mısır Hükümeti ile müzakerelerde bulunmak için Muhtar Paşaya yetki verdi. Muhtar Paşa'da hududun, Rafa'dan Süveyş'e, oradan da Akabe'ye uzanacak şekilde geçirilmesini teklif etti. Böylece Türkler Süveyş'e ulaşmış olacaktı. Hidiv, Sadrazamın telgrafını göstererek cevap verdi. Bunun üzerine Ferit Paşa, diğer şeyler arasında cevap verirken söz konusu telgrafın yorumunun sadece Türkleri ilgilendirdiğini söyledi. Türkler zaten, Mısır'ın hududun müştereken tespiti teklifini Akabe ve Taba'nın Mısır içinde imtiyazlı bir bölge olmadığı ve Mısır'ın Osmanlı mülkünün önemli bir ülkesi olduğu iddiasıyla reddetti-

[9] Edward Grey: (D. 862 – Ö. 1933) İngiliz diplomat ve devlet adamı 1892-1895 arası dışişleri bakan yardımcısı 1905-1916 yılları arası dışişleri bakanı. (ç.n.).

ler. Ferit Paşa'nın cevabından sonra söylenecek herhangi bir şey kalmamıştı. Mısır'daki İngiliz garnizonu takviye edildi. Türkler Rafa'yı işgal etti ve Akabe'de ki kuvvetlerini 4500 asker ve 8 topa çıkardı.

3 Mayısta İngiltere Büyükelçisi, Rafa'nın ve Taba bölgesinin on gün içinde tahliyesini talep eden ve Rafa'dan Akabe'ye uzanan hududun müştereken işaretlenmesini isteyen bir ültimatomu Bâb-ı âli'ye verdi. On günlük sürenin sonuna doğru İngiliz donanması Doğu Akdeniz'de toplanmaya başladı. 12 Mayıs'ta Türkler pes etti fakat boş yere şartlar sürdüler. Mayıs 14'te Sultan çamaçar boyun eğdi ve Akabe-Rafa sınırını ve müşterek bir komisyon tarafından bu sınırın işaretlenmesini kabûl etti. İşaretleme yazın yapılacaktı.

Akabe krizi bize bir ders oldu. İlk önce bu olay bize gösterdi ki Panislamcılık Mısır şehirlerinin Müslüman nüfusu arasında, İngiliz Hükümetinin zannettiğinden daha kuvvetliydi. Milliyetçi Parti'nin organları kriz boyunca gösteriler düzenledi, en korkunç şayialar ortalıkta dolaştı bazı kasaba camilerindeki vaazlar tehlikeli bir şekilde heyecanlı oldu. Meselâ Süveyş'te İmam 27 Nisan'da Hıristiyanlara karşı Müslümanların kalbine şevk vermesini Allah'tan niyaz etmişti. Mısırlı bakanlar ve resmi görevliler çok mükemmel şekilde davrandılar, fellahlar hiç ilgilenmediler. Fakat birkaç liberal Müslüman önyargılı güruhların karşına çıkıp kendi fikirlerini söylemek cesaretini gösterdi. Bu birkaç kişiden biri de uzun yıllar başbakanlık yapmış ve mümtaz eski bir politikacı olan Rıza Paşaydı. Rıza Paşa, Türklerin Mısır üzerindeki iddialarını kabullenmenin divanelik olduğunu açıkladı ve Mısır milliyetçiliğinin, Mısır'ın Türklere değil Mısırlılara ait olduğu anlamına geldiğini ısrarla belirtti. Eğer Sultan, 3 Mayıs'ta verilen İngiliz ültimatomunda zikredilen talepleri reddetseydi bazı Mısır şehirlerinde kamu düzenini sağlamak üzere özel tedbirlerin alınması gerekecekti ve Türk askerinin Süveyş kanalına doğru ilerlemesi, ihtilâfın hemen hemen her safhasında şehirlerdeki ahali tarafından sempati ile karşılanacaktı.

İhtilâfın son altı haftasında, Kahire'deki halkın davranışlarındaki bariz farklılığa dikkat ettim. Normal olarak halk dostane ve iyi huylu idi ancak ihtilâf süresince ters bakışlarla karşılaştım ve sık sık şu sözleri duydum: "Allah Sultana zafer nasip etsin" veya ".....gün sonra, İngiliz gidiyor" Gün sayısı, konuşmacının iyimserliğine göre beş ile on arasında değişiyordu. Din, itici güç idi. Şehir ahalisi için Sultan Halife halâ hükümdardı. Hidiv, onun vekilinden başka bir şey değildi. İngilizler faydalı ve muhterem kâfirlerdi. Fakat kâfirler, Büyük Efendi emir verdiğinde yok edilebilirdi.

Akabe olayında edinilen diğer bir ders, Mısır'ın doğudan yapılacak bir taarruza karşı olan hassasiyetini anlamamız oldu. Güçlü İngiliz takviyelerinin Mısır'a ulaştığı tarih olan 7 Mayıs'tan önce eğer Türkler, Akabe'den veya Gazze yakınındaki Hanyunis'den veya her iki noktadan birden hareket yeteneğine sahip ve iyi donatılmış 5000-6000 kişilik bir birlik göndermiş olsalardı onları Süveyş kanalına kadar Sina Yarımadasının tabii arızalarından başka hiçbir şey durduramazdı. Türkler bir maceraya hazır değillerdi. Herhangi bir müttefiki yoktu ve Hicaz demiryolundaki vagon, lokomotif vs. noksanlığı meşhur olmuştu. Blöf yaptılar ve blöfleri görüldü. Ellerini göstermişlerdi. Mısırın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra ilk defa İngiliz askeri yetkilileri, Süveyş Kanalına doğudan yapılacak bir taarruz ihtimalini düşündüler.

17 Mayıs 1906'da şöyle yazmıştım: "Kanal'ı geçmek için herhangi bir teşebbüse kalkışılmasa bile Sina Yarımadasının işgali Mısır'daki durumumuzun güvenliğini sarsar ve Osmanlı İmparatorluğunun stratejik demiryolları karşı bir taarruz imkanını azaltır. Sınırın belirlenmesi Rafa ve Taba olaylarının tekrarını önler ancak, eğer İngiltere dünyanın herhangi bir köşesinde Panislamcı Halife'ye fırsat tanıyacak olursa sınır, bir tecavüzü önlemede pek faydası olmayacaktır... Mısır meselesini, Bâb-ı âli ile sonuçlandırmış gibi görebiliriz, ancak ben şahsen çok ilgi çekici bir oyunun sadece birinci sahnesini seyretmiş olduğumuz kanaatindeyim. Fakat istikbalde ne olursa olsun son ihtilaf, eğer İngiliz kamuoyuna, Mısır'ın savunulması için sadece deniz kuvvetlerine güvenilemeyeceğini öğretmişse faydalı olmuş sayacaktır."[10]

Gazeteciliğe yeni başlamış biri için bu, -her ne kadar gerçekleşmesini istemesem de- çok kötü bir kehanet sayılmamalıdır. Bu tahminimi, Kasım 1914'de Mısır'a gelip, bütün ülkeyi İngiliz ve Hintli askerler ile kaynaşır bulduğumda ve Avustralya ile Yeni Zelanda'dan yola çıkan bir kolordunun da Süveyş'e doğru yolda olduğunu öğrendiğimde hüzünlü bir tatmin duygusu ile hatırladım.

Kendi hesabıma Akabe olayını kutsamak için hertürlü sebebe sahibim. Bir önceki yıl Mayıs ayında Suriye'ye gitmiş ve Beyrut'ta esen kavurucu sam yeli altında birkaç gün geçirdikten sonra Şam'a geçmiştim. Burada bu güzel şehiri gezip ve ömür boyu merakım olan koleksiyonum için kelebek topladıktan sonra Hicaz demiryolunun başlangıç noktasına gitmeye karar verdim. Bu hac yolunun yapımından sorumlu çekici bir Sakson mühendis olan Meisner Paşa'ya uğradım ve ondan Maan'daki demiryolu başlangıç noktasına gitmek için izin aldım. Yorucu bir seyahatti ve ben de bir uşak tutamayacak veya yanıma erzak alamayacak kadar parasızdım.

Filistin seferi sırasında meşhur bir kavşak noktası olan Der'a'ya kadar Meisner ile beraber gittim. Orada bir şantiye trenine bindim. Tren İtalyan işçilerini, Çerkezleri, hem bedevi hem Şamlı Arap makinistleri ve birkaç üniformalı Türkü taşıyordu. Yol boyunca ekmek, soğan, sardalye balığından başka yiyecek bir şey bulamadım. Fakat aç olmama rağmen geçtiğimiz yerler açlığımla ilgilenmeyecek kadar ilgi çekiciydi. Yol arkadaşlarımla aram iyiydi. Birkaç kelime Türkçe öğrendim. Türklerden bir kaçı, İtalyanların hepsi Fransızca konuşuyordu ve bu lisanlar bana Arapça'dan daha fazla yardımcı oldu. Çünkü Suriye Arapça'sı bana vurgulama ve kelimeler bakımından anlaması zor gelmişti.

Ne yazık ki bir hâta yapmış ve uyurken örtünmek için hafif bir palto almayı unutmuştum. Maan'ın İsmailiye ile aynı enlemde olduğunu biliyordum. Bundan Mayıs ayında Maan'ın da Süveyş sahilleri ile aynı ısı derecesinde olacağı gibi düşüncesizce bir sonuç çıkarmıştım. Baktığım harita bana başlangıç noktasının deniz seviyesinden 1300 metre yüksekte olduğunu söylememişti. Yayla'da hava çok soğuktu, oturduğum yer üçüncü sınıf bir vagonun en sonundaydı, kapı doğru dürüst kapanmıyordu ve pencere kırıktı. Böylece bir hava cereyanı arasında yatmak zorunda kaldım uyumaya çalıştım ve sonunda uykuya daldığımda beni yolcular arasında son derecede güç duruma düşürebilecek bir kazanın kurbanı oldum.

[10] **The Times**'de 26. V. 1906'da yayınlandı. P.P.G.

Maan civarında bol miktarda akrep ve tarantula örümceği bulunduğunu duyduğumdan Şam'da bir eczacıdan bir miktar amonyak almıştım. Halen hatırladıkça utançtan kızardığım bir düşüncesizlikle amonyak şişesini pantolonumun cebine koymuştum. Uyku sırasında dönerken şişe kırıldı ve ortalığı keskin bir amonyak kokusu sardı. Ne olduğunu anlayamadan sağdan soldan homurdanmalar başladı. Kendimi vagonun dışındaki aralığa zor attım. Bir yandan amonyak kokusundan gözlerimden boşanan yaşları silmeye çalışıyor bir yandan da pantolonumu cam kırıklarından temizliyordum. Neyse ki hava cereyanı amonyak kokusunu çabucak giderdi ama ben bir süre vagona dönemedim ve dışarda titreyip durdum. İçeriye döndüğümde endişemin yersiz olduğunu gördüm. Herkes horul horul uyuyordu ama ben güneş doğana kadar bir daha uyuyamadım.

Maan, başlangıç noktasının biraz uzağındaydı. Portatif karyolamı[11] ve diğer eşyalarımı şantiyenin yakınında bir kahve işleten arkadaş canlısı bir Rum'a emanet ederek Maan'a kadar yürüdüm ve Palgrave'in bir vaha olarak tarif ettiği bu yeri görmeye hazırlandım. Arabistan seyyahları gibi ben de onun hikayesinin biraz fazla renkli buldum. Düzensiz birkaç köyü, temiz bir su kaynağını, hurma ağaçlarını, sebze ve meyve bahçelerini William Gifford Palgrave[12] bana biraz abartmış gibi geldi.

Daha öteye gidemedim Maan demiryolunun başlangıç noktasıydı, seyyahların daha ileri gitmesine izin verilmiyordu ve Rum kahveci bana bazı kişilerin orada neler yaptığımı, casus olup olmadığımı kendisine sorduğunu söyledi. Maan'da bir gün kaldım. Gündüz çok sıcaktı gece ise doğuya doğru esen soğuk bir rüzgâr etrafı kaplıyordu. Monotonluğu bozan tek şey uzaklardaki yaban domuzu dişine benzeyen bir dağdı. Kahve, geceleyin Yunanlılar, Türkler İtalyanlar, içlerinden birinin on yıl kadar önceki bir Ermeni katliamında üç Ermeniyi öldürmekle öğünen Çerkezler ve her cinsten Araplarla doldu. İtalyanlar dürüst insanlardı, tabii olarak duvarcı ustasıydılar ve konuşmaya da hazırdılar. Onların bana anlattıkları ve bir Hıristiyan Arabın da teyid ettiği hikâyeye göre Akabe'ye kadar gideceklerdi ve oraya çok geçmeden İngilizleri gözetlemek üzere Türk askerleri yerleşecekti. Maan ile Akabe arasında kabaca bir keşfin yapıldığını söylediler.[13] Onların bana söylediklerinden ve Şam'da karşılıklı bira içtiği bir Alman mühendisin öğünmelerinden çıkardığım sonuç, bu demiryolunun sadece hac maksadıyla kullanılmayacağıydı.

İki gün sonra Şam'daki Victoria Otelindeydim. Otel müdürü, banyo yapmamı ve bir oda tutmadan önce elbiselerimi bir saat güneş altında asılı bırakmamı, bana ısrarla tavsiye etti. O günlerde demiryolunun şöhreti böyleydi. Demiryolu hakkında biraz daha bilgi topladıktan sonra Mısır'a döndüm. Mısır'da, Lord Cromer'in Şark işleri sekreteri, bir âlim ve İngiliz temsilciliğin mümtaz bir şahsiyeti olan ve uzun yıllar Yüksek Komiserlik yapan Harry Boyle'u arayıp buldum. Boyle, ilgiyle dinledi. Lord Cromer kuşkuluydu, Abdülhamid'in bir riske atılmaya hazır olduğu hak-

[11] Vagondaki sıralar, portatif karyolamı açıp kullanmama imkân vermemişti. P.P.G.

[12] William Gifford Palgrave: (D. 1826- Ö. 1888) İngiliz diplomatı ve seyyah. Suriye ve Arabistan'da Cizvit misyonerliği yaptı. Suriyeli bir doktor kimliği ile bütün Arabistan'ı dolaştı. Gezi notlarını kitap halinde yayınladı. (ç.n.).

[13] Akabe'ye yapılacak bir yan hat fikri sonradan terkedildi. Güzergâhtaki iniş-çıkışları aşmak çok zordu. P.P.G.

kında şüpheleri vardı. Boyle o kadar emin değildi. Fakat şefi, söylediklerimi unutmadı.

Ertesi sene geldiğinde kendimi, kehanetleri gerçekleşen bir kâhinin içinde olabileceği o hoş hava içinde buldum. Lord Cromer çok takdirkârdı ve takdirlerini beni daha önceleri uzun yıllar **The Times**'in ve eski dostu Moberly Bell'e tavsiye ederek gösterdi. Bell kabul etti ve dört yıl askerlik hizmetim dışında kesilmeden devam eden bağlantım böylece başladı.

1907'de Hicaz demiryolunda bir kere daha seyahat ettim. Bu sefer Meisner Paşa Medayin Salih'e ulaşmış olan demiryolu inşaatına yapacağı teftiş gezisinde beni yanına almıştı. Medayin Salih'in ve Nabatilerin [14] mezarlarının 25 kilometre kadar ötesinde Hicaz'ın kutsal topraklarının ilk yerleşim yeri olan ve en önce Charles Daughty[15] tarafından tasvir edilen El -Ala[16] bulunuyordu. Buraya Müslüman olmayan hiçbir kimse hatta Meisner Paşa dahi gidemezdi. Bu aynı zamanda iyi bir Avrupalı[17] da olan ve defalarca okuyup gezerek Türkiye'yi tanıyan bir Almanın refakatında Ağustos ayında vahşi tabiatın ortasında yapılan olağanüstü ilgi çekici bir gezi oldu. İnşaat çalışmaları çok iyi gidiyordu.

Bedevilerle çıkan küçük çarpışmalara, vagon ve lokomotif noksanına, sıcağa, farklı sulara rağmen demiryolu bir yıl içinde Medine'ye ulaşacaktı. Çoğu Arap olan ve Türkler tarafından sıkı bir şekilde yönetilen demiryolu birlikleri muhteşem bir iş yapıyorlardı. Bir çok kere bir günde 3,5-4 kilometreden fazla demiryolu döşeyebilmişlerdi. Maan'da bir otel, bir tamirhane, bir lokomotif barınağı, taş binalar ve depolar vardı. Köyler temizlemiş ve güzelleşmişti. Teyma'dan ve diğer yoldan uzak yerlerden insanlar, Maan'dan sonraki istasyonlarda iş bulup çalışmak için gelmişlerdi. Demiryolu yapımı, Suriye'de, Filistin'de ve hatta Arabistan çöllerinde bile Abdülhamid'in itibarını ziyadesiyle arttırmış veya yeniden canlandırmıştı. İnsanların zihinlerini etki altında bırakan şey, sadece girişilen işin büyüklüğünü veya Dünya'ya İslâm cemaatlerinin dayanışmasını ve cömertliğini gösteren bir delil değildi. Bu demiryolunun yapımında ve yönetiminde görev alanlar bunu dinî bir mükellefiyet olarak kabûl ediyorlardı ve sadece burada yolsuzluğun hüküm sürdüğü Abdülhamid rejiminin Türkiye'si dürüst ve hükmü saygı ile karşılanan bir büyük yönetimdi.

---

[14] Nabatiler: Arabistan yarımadasının kuzeybatısına yerleşmiş en eski Arap kabilesidir. Nabatiler ele geçirilmesi imkânsız Petra şehrinden de faydalanarak Helen krallarına karşı bağımsızlıklarını koruduular ve M.S. I nci yüzyıla kadar bölgedeki egemenliklerini sürdürdüler. (ç.n.).

[15] Charles Montagu Doughty: (D. 1843 – Ö. 1926) İngiliz filolog, yazar, gezgin ve mistiği. Kimliğini gizleyerek Mekke'ye hacca gitti. İslâm dünyasını ve Arabistanda yaptığı gezileri "Arap Çöllerinde Geziler" isimli kitabında anlatır. (ç.n.).

[16] Türkler buraya El-Ula derler. P.P.G.

[17] Annesi Fransızdı. P.P.G.

BÖLÜM V
MAKEDONYA VE TÜRK DEVRİMİ

Makedonya'da Bulgar ayaklanması – İngiliz tepkisi – Balkan Komitesi – Dışişleri Bakanlığının Siyaseti – Viyana Programı - Rus politikası – Kral VII nci Edward Viyana'da – Lord Lansdowne'nin görüşleri – Mürzsteg Programı – Öldürücü madde – Sonuç, öldürücü Savaş – İngiltere'nin ısrarı – Padişah üzerindeki baskı artıyor – Kont Aehrenthal'ın demiryolu politikası – İngiltere-Rusya yakınlaşması – Reval – Genç Türk darbesi – Abdülhamid Anayasayı yeniden yürürlüğe koyuyor.

1896 Avusturya-Rusya yakınlaşması 1902 yılına kadar Balkan'larda barışı ve Makedonya'da zulmü idame ettirmişti. O yıl Manastır Vilayeti, nüfusunun Bulgar asıllı ahâlisinin isyanı, vergi toplayıcılarını bıkkınlığı, Türk toprak sahipleri, Arnavut eşkıya çeteleri ve Büyük Devletlerin kayıtsızlığı ile karşı karşıya kaldı. Makedonya'nın birbirine komşu Selânik ve Kosova vilâyetlerinin bazı kısımlarına da yayılan ayaklanma kanlı ama yarım yamalak bir şekilde bastırıldı. İsyan, Bulgarların veya Bulgaristan taraftarı Makedonyalıların sığındığı Bulgaristan'daki Makedonyalılar Komitesi tarafından bir dereceye kadar kışkırtılmış ve desteklenmişti. Avrupa Türkiye'sindeki reformları destekleyen İngilizler, İngiltere'nin Berlin Antlaşmasıyla[1] Makedonya'da Abdülhamid rejiminin sürdürülmesinde sorumlu olduğunu düşünerek bir Balkan Komitesi teşkil ettiler. Bu komite, Makedonya vilayetlerinde şartların ıslah edilmesi hedefiyle Hariciye Nezareti üzerinde Parlâmento ve basın vasıtasıyla etkili olmaya çalıştı. Balkan Komitesi üyelerinin gayesi insanîydi. Çok defa haksız olarak Müslümanlara karşı Hıristiyanlar lehinde hareket etmekle, Makedonya'nın Türk olmayan unsurlarından çok Bulgarların tarafını tutmakla itham edildiler. Bu ithamlara, eğer bu bölgenin Müslümanları da zulümden, eşkıyalıktan ve jurnalcilikten çekmişlerse her şey bir tarafa, onlar Asya Türkiye'sinde olduğu gibi burada da hakim unsurdular, yönetim düzeltilmesi için Sultan'a baskı yapabilirlerdi ve Bulgarlar bölgedeki Hıristiyanların sayıca en kalabalık olanlarıdır ve Berlin Antlaşması en çok onlara zarar vermiştir, şeklinde karşılık veriyorlardı.

Hariciye Nezareti de aynı şekilde Abdülhamid'in kötü yönetiminden veya Sultanın himayesindeki Kürt beylerine, ağalarına tanıdığı haraç ve yağma özgürlüğüne sahip Arnavutların keyfi zulmünden zarar gören halka karşı dikkatliydi ama İngiliz diplomatları, İngiltere'nin tek başına yapacağı bir müdahalenin, olay kurbanlarına her hangi bir fayda sağlamadan Avusturya-Rusya ikilisinin şüphesini ve Abdülhamid'in husumetini çekeceği tehlikesini üzüntüyle dikkate alıyorlardı. Bir Avrupa krizi veya diplomatik bir felaket çıkarmaktansa, diğer ilgili devletlerle birlikte hareket etmeyi tercih ediyorlardı. 1902 sonbaharında Abdülhamid epey acele bir şekilde, Bulgaristan'da yerleşmiş Makedonyalı ihtilalci derneklerin gittikçe artan faaliyetlerine engel olmak için Bulgaristan Hükümetine baskı yapmak üzere Büyük Devletlere müracaat etti. Sultanın aşırı endişesine karşılık Lord Lansdowne, Makedonya sorunu konusunda Büyük Devletlerin görüş alış verişinde bulunmalarını teklif etti.[2]

---

[1] Giriş bölümüne bak. P.P.G.
[2] 20 Ekim 1902'de P.P.G.

Bundan sonra Büyük Britanya, Makedonya'da Türk yönetiminin reformlar yapması için Büyük Devletler üzerindeki baskının öncülüğünü üstlendi. Fransa, özellikle imtiyaz avcısı M. Constans olmadığı zaman M. Bapst İstanbul'da maslahatgüzar olduğunda sık sık işbirliği yaptı. İngiltere'nin Ruslarla ilişkisi hâlâ tatminkâr değildi ve Çar Hükümeti, reformlar konusunda baskı uygulaması için Fransa Dışişleri Bakanı M. Delcasse tarafından ikna edildi. Berlin ve Viyana'nın da tavsiyesiyle, Abdülhamid, Makedonya'nın Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerine Genel Müfettiş olarak Hüseyin Hilmi Paşayı tayin etmeye ve bölgedeki durumu islah çarelerini incelemeye karar verdi. Aynı zamanda herhangi ciddi bir reform girişimini engelleyememenin mükemmel bir yönetimi olarak Bâb-ı âli'de oturup Hilmi Paşa'nın tekliflerini inceleyecek bir komisyon teşkil edildi.

Geçici bir hal çaresi bulunmasını çabuklaştırmak üzere nüfuzunu kullanması için M. Delcassé tarafından zorlanan Rus Hükümeti, Avusturya-Macaristan ile uzlaşabildi. Bulgaristan Hükümetine, bu iki İmparatorluk tarafından Makedonya Komitelerinin faaliyetlerine engel olması için baskı yapıldı. 1903 baharında Avusturya-Rusya ikilisi "Viyana Programı" adı altında bir doküman ortaya koydular. Bu dokümana göre Belçika ve İskandinav subayların kontrolunda, geleceği şüpheli bir Jandarma örgütü kurulacaktı. Bu o kadar uyuşturucu bir düzenlemeydi ki Abdülhamid, kendisine hiçbir mükellefiyet getirmeyen dokümanı kabûl etti. Daha sonra ortaya çıkması muhtemel taleplere karşı kendini güvenceye almak için Kosovalı Arnavutları yabancı müdahalelere ve idarî reformlara karşı kışkırtmak üzere ajanlarını gönderdi. Arnavutlar ne yazık ki Sultan'ın talimatlarını aşırı bir şekilde canla başla yerine getirdiler. Rus Konsolosunun öldürülmesiyle tatmin olmayarak, soylu hiddetlerini teskin etmek için alelacele saraydan gönderilen komisyona da kafa tuttular ve Metroviçe'deki kışlaya doğru yürüyüşe geçtiler. Onların huysuzluklarından bıkmış olan Türk Komutan beklenmedik bir şekilde topçusunu üzerlerine çevirip ateş açtırdı ve yürüyüşçüleri püskürttü. Dört yüze yakın kişi hayatını kaybetti.

Arnavut kalkışmasının ilk sonucu, Sultanın hükümetinin vaadlerine kanmamaları gerektiğine Makedonyalı isyancıların inanmaları oldu. Ayaklanmalar ve sabotajlar arttı. Bir yerde bastırılan bir ayaklanma başka bir yerdekini teşvik etti. Bulgaristan'da kamuoyu hareketlendi ve Sultan, Bulgar Prensliğine karşı savaş hazırlıklarına başladı. Avusturya-Macaristan ve Rusya Hükümetleri ciddi bir şekilde kaygılanmaya başladılar. 20 Nisan 1903'de bu ülkelerin İstanbul'daki Büyükelçileri, hükümetlerinin Bulgaristan'ın uygun davranmasından sorumlu olduğundan Arnavut isyanının derhal bastırılması ve söz verilen reformların hemen yapılması konusunda Bâb-ı âli'ye mümkün olan en şiddetli bir şekilde baskı uygulamaları için talimat aldılar. Aksi halde, Sultanın taahhütlerini yerine getirmede gösterdiği başarısızlıktan doğan tehlikelerle Türkiye'yi baş başa bırakacaklardı. Buna rağmen Abdülhamid Bulgaristan'la savaş için hazırlandı, Prens Ferdinand, muhtelif doğumların askere çağrılmasını emretti.

Ağustos ayında Manastır'daki Rus Konsolosunun bir Arnavut tarafından öldürülmesi Çarı muhtemelen daha bağımsız bir siyaset izlemeye ikna etmiş gözüküyordu. Muktedir Maliye Bakanı M. De Witte ve onun taraftarları o sıralar Fransa ile yakınlaşmak isteyen İngiltere hükümetiyle bir anlaşmaya varmak için ısrar etmek-

teydiler. Bakan, Doğu Asya'da İngiltere ve Japonya hesabına ileri politika uygulamak isteyenler tarafından eleştiriliyordu. Bunların arasında Kore'de servet yapmak isteyen hanedan üyeleri de vardı. Bu muhaliflerin sesi galip geldi, de Witte düştü ve Rusya, Makedonya rezaletine bir son vermek yerine Doğu Akdeniz'de statükonun devam etmesine daha çok meyyal bir tutum takındı.

Bu sırada, Kral VII nci Edward, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanıyla uzun bir görüşme yapacağı Viyana'ya geldi. İngiliz Hükümetinin Viyana Programı sonuçlarından tatmin olmadığı artık açığa çıkmıştı. Ay sonunda Çar Nicholas ile Kaizer Franz Joseph'in bir araya geleceği, yeni bir reform programının görüşüleceği açıklandı. Kral Edward'ın ziyaretinin meyvasını verdiği görülüyordu.

29 Eylül'de Lord Lansdwne İngiliz hükümetinin görüşlerini Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetlerine iletti. Bu hükümetler bir reform programının başarısı için herhangi bir Avrupa denetiminden bağımsız bir Müslüman Genel Valiye güvenilemeyeceğine karar verdiler. Bir alternatif olarak Balkan yarımadası ile veya Berlin Antlaşmasını imzalayan devletlerden biriyle hiçbir ilgisi olamayan bir Hıristiyan Valinin tayinini veya Müslüman bir Valinin yanına Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri tarafından seçilecek bir muavin veya müşavirin atanmasını teklif ettiler. Ayrıca jandarmayı yeniden örgütlemek üzere Avrupalı subay ve astsubayların seçimini, başıbozuk Türk birliklerinin geri çekilmesini ve garnizonlara nizamî askeri birliklerin yerleştirilmesini tavsiye ettiler. Bundan başka Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri altışar subayı, asilere karşı harekata girişecek Türk birliklerinin yanında bulunduracak ve sağa sola dağılmış bir vaziyette bütün bölgeye yayılmış bulunan mültecilere, yardım malzemesinin dağıtımını sağlayacaklardı.

Avusturya-Macaristan ve Rusya Hükümetleri İngiliz Hükümetinin tekliflerini inceledikten sonra Lord Lansdowne'nin tavsiyelerinin sulandırılmış ve bozulmuş bir şekli olan Murszteg Programını kabul ettiler. Programın birinci maddesi Müslüman genel müfettişe müşavirlik edecek ve aynı zamanda genel müfettişle söz konusu iki devletin büyükelçileri arasında irtibat görevi yapacak iki kişinin tayinini öngörüyordu. Ne yazık ki bu madde atanacak müşavirlerin görev süresinin iki yıl olacağı ve sonra bu maddenin yürürlükten kalkacağı gibi bir şarta bağlanmıştı. İki devletin pek fazla hevesli görünmek istemediği intibaını veren bu madde ile Türk Hükümeti işlerine burnunu sokan iki yabancıdan bir süre sonra kurtulacağından emin olacaktı. İkinci madde, Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde polis ve jandarmanın Büyük Devletler tarafından görevlendirilecek subaylar vasıtasıyla yeniden örgütlenmesi ile ilgiliydi. Bu maddenin zararı yoktu. Esas tehlikeli olan ve muhtemelen Abdülhamid tarafından dikte ettirilen üçüncü maddeydi. Bu madde şöyleydi: "Ülkede sükûnetin sağlandığı tespit edildiğinde Büyük Devletler, Türk Hükümetinin, farklı milliyetlere mensup olanlar daha düzenli bir gurublandırma içinde bulundurmak maksadıyla bölgenin idari bölünmesini yeniden belirleme talebini kabul eder."

Bâb-ı âlî bu programa karşı çıktı ama her iki hükümet bu muhalefeti kırmayı başardı ve 1904 Şubatının başında İtalyan generali Degiorgis ve beş Avrupalı subay jandarmayı ele almak üzere Türkiye'ye geldi. Bir hafta sonra Rusya ve Japonya birbirleriyle kapıştı ve Avusturya-Macaristan Makedonya'da serbest kaldı. İkili Monarşinin siyaseti yeteri kadar açıktı. Makedonya'nın hiçbir bölgesi herhangi bir

Balkan devleti tarafından ilhak edilmeyecekti. Diğer bir deyişle Selânik yolu, Avusturya-Macaristan ordularına açık kalacaktı. Ayrıca Sultan'ın Hıristiyan ve Müslüman uyrukları arasındaki ilişkilerde de hiçbir düzelme olmayacaktı. Zamanı geldiğinde, Viyana bahane yokluğu çekmemeliydi.

Birkaç ay içinde Abdülhamid Mürszteg programını biraz daha sulandırdı. Bulgaristan'a harp ilan etme tehdidinde bulundu. Her ne kadar Büyük Devletler, onu bu tehlikeli projeden vazgeçmeye tehdit veya baskıyla ikna ettilerse de onlar da Makedonya'da reform projesinden vazgeçilmesine ve kıymetli Arnavutlarının çoğunlukta olduğu Kosova'nın jandarma gözetiminden muaf tutulmasına razı oldular. Ve 1904 yılı hasatı başlamadan önce, Makedonya, 22 Ekimde Avusturya-Macaristan ve Rusya Büyükelçileri tarafından Sultana sunulmuş bulunan meş'um üçüncü maddenin etkisini hissetmeye başladı.

Makedonya halkının milliyetine göre ülke idarî taksimatının yapılması beklentisi içinde olan ve üçüncü maddenin cesaretlendirdiği birbirine hasım Hıristiyan gruplar, en büyük bölgenin kendilerine ait olması için harekete geçtiler. Hasım kiliselerin Yunan Patrikliğinin ve Bulgar Ekserhah'lığının Bulgar, Yunan ve Sırp ihtilalci örgütleri birbirlerine saldırmak için vakit kaybetmedi. Yunan ruhban sınıfı Bulgarlardan mümkün olduğu kadar çok kilisesine yetki alanı koparmak için silahlı cani çeteleri de dahil her türlü vasıtaya başvurdu. Bulgarlar aynı şekilde karşılık verdi. Yunanlılardan[3] eğitim ve dinî konularda bağımsız olmak isteyen Ulah[4] çetelerinin ortaya çıkışı zaten karışık olan duruma yeni unsurlar ekledi.

Yunan, Bulgar Sırp Hükümetleri ve bir zaman sonra Rumenler ihtilalcilere, onları cesaretlendirecek ve barındıracak şekilde en geniş bir serbestlik tanıdı. İlk üç devlet ilerde Avrupa Türkiye'sinin parçalanacağını görerek en büyük kısmın kendi payına düşmesinin temini için uğraşmaya başladı. Rumenler, dağlardaki koyun çobanlarını Yunanlılardan ve Bulgarlardan taviz koparmak için kullandılar. Bütün taraflar bu öldürücü mücadelenin yanısıra, "gerçekleri tespit" etmek yerine "gerçekleri yaratma teşebbüsü" yarışına giriştiler. Yığınlarca gazete, kitap, broşür, istatistiki cetveller, harita, Avrupalıların sempatisini değilse bile dikkatini çekmek için ortaya döküldü. Balkan devletleri ordularının subayları görevlerinden istifa ettiler ve Türk bölgelerindeki eşkıya çetelerinin başına geçtiler.

Abdülhamid şimdi rahatlayabilirdi. Bundan böyle Hıristiyanlar, birbirlerini etkisiz kılmak için uğraşabilirlerdi. Osmanlı ordusu, sadece taraflardan birinin sorunlu bölgelerden birinde yekdiğerine üstün olma ihtimali belirince müdahale edecekti. Onu rahatsız eden yegane husus, yeni jandarmanın vicdan sahibi Avrupalı subayların hasım çetelerin kurbanları namına müdahale etme ihtimaliydi. Bu arada Sultan ve propagandacıları, Makedonyalı Hıristiyanların ve onların Balkan destekleyicilerin ahlâki düşkünlüklerini vurgulamak içini fırsat kaçırmamıştı. Sultanın Avrupalı karşıtları, bunlara onun teokratik hakimiyetinin sonuçlarının kötü bir reklamı olduğu şeklinde cevap verdiler.

---

[3] Yunan Patrikliği, dinî lisanı Helenistik Yunancası olarak kabûl etmişti. Ulahların ve Hıristiyan Arnavutların dinî lisanda özerklik taleplerine karşı çıkıyordu. P.P.G.

[4] Ulahlar veya Kutzo-Ulahlar Rumenceyle ilgisi olan bir çeşit Lâtince konuşurlar, Orta ve Batı Makedonya'nın dağ köylerinde yaşarlardı. P.P.G.

İngiliz Hükümeti Makedonyada reformların yapılmasında ısrar etmeyi bırakmadı. Lord Lansdocone'nin, Fransa ve İtalyan Hükümetlerinin gayretleri sayesinde, Avusturya-Macaristan ve Rusya diğer Büyük Devletlerin Makedonya vilayetlerinde yapılan malî reformları kontroluna iştirak etmelerine razı oldular. Tsuşima savaşından ve Fas'la ilgili Fransız-Alman tartışmasından cesaret alan Abdülhamid, Çanakkale önlerinde Avusturyalı bir amiralin komutasında uluslararası bir filo görününceye kadar böyle bir taviz verilmesine karşı çıktı. Bazı adaları ve gümrük binalarını işgal eden bu filoda hiçbir Alman savaş gemisi yoktu ama bir önceki bölümde anlatılan sebeplerden dolayı, Alman Hükümeti direnmesi için Sultan teşvik etmedi. Abdülhamid yenilmiş olsa da, Makedonya gelirlerindeki açığı kapatmak için gümrük vergilerini arttırmak talebini yeniledi. İngiliz Hükümeti kabûl etmekte ağır davranıyordu. Akabe olayı, Sultanın bu isteğini kabul etmeme fırsatını verdi. Artan gümrük gelirleri Halifenin Panislamcı propagandasını kuvvetlendirmede kullanılabilirdi.

Haziran 1906'da Sultan, Tunus'un içlerindeki iki vahayı işgal etmek üzere askeri birlik gönderme teşebbüsünde bulunarak Fransızlar nezdinde kendini hoş olmayan bir duruma soktu. Bu teşebbüs başarısız oldu ve Kasım ayında nihayet malî reformlara rıza gösterdi. Buna rağmen, 1905'deki Liberallerin zaferinden sonra Lord Lansdowne'nin yerine geçen Sir Edward Grey'in tavsiyesi üzerine İngiltere Hükümeti, gümrük vergilerinin arttırılmasına, Sultandan jandarmanın daha fazla ıslahı sözü koparılıncaya kadar razı olmadı.

Abdülhamid'in endişesi büyüyordu. Daha fazla baskıyı üzerinden uzaklaştırmak için Büyük Devletlere ve hatta nefret edilen İngilizlere bile imtiyaz kılığında *bakshees (*bahşiş) vermeye teşebbüs etti. Anadolu Demiryollarının sermayesini iki katına çıkarmaya Almanya'yı yetkili kılan bir kararnameyi imzalayarak, Fransız sermayesine mukabil Alman sermayesini bir kuvvet olarak kullanmayı umdu. Fakat İngilizler reformlar için baskı yapmaya devam ettiler. VII nci Edward'ın ve Sir Charles (Sonradan Lord) Hardinge'nin[5] Francis-Joseph'e, Ischl'de yaptıkları resmî ziyarette, İngiliz kamuoyunun fikirlerine tercüman oldular. Bu arada İngiltere-Rusya yakınlaşması, Sultana, Viyana'nın ve St. Petersburg'un Makedonya rezaletine daha fazla gönül hoşluğu ile bakacağına güvenmemesini göstermişti.

1907 Eylülünde Avusturya-Macaristan ve Rusya Hükümetleri, Balkan ülkelerindeki temsilcilerine yeni talimatlar verdiler ve bu konuda diğer devletlere bilgi aktardılar. Bu bilgi verme sırasında geçte olsa Murszteg programının üçüncü maddesinin ihtilal komiteleri tarafından yanlış yorumlandığını itiraf ettiler. Ancak, bunun kendi hatalarından kaynaklandığını kabûl etmedikleri gibi eskiden olduğu şekilde Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünde ısrarlı olduklarını belirten ifadeler kullanmadılar. İki emperyal Hükümet, görüşlerini büyük küçük ilgili her devlete ilettikten sonra bir adlî reform plânı hazırladılar. Haydut çeteleri her ay birkaç yüz Hıristiyan ve birkaç Müslümanı öldürmeye devam ederken Sultan bu plânla eğlenerek vakit kazandı.

[5] Charles Hardinge: (D. 1856 – Ö: 1944) İngiliz diplomatı. İngiltere'nin 1904-1906 yılları arası Moskova; 1920-1923 arası Paris büyükelçiliği görevini yapmıştır. (ç.n.).

Ekim 1906'da Kont von Aehrenthal, Avusturya-Macaristan Hükümetinin Dışişleri Bakanı ve Müşterek Bakanlar Konseyinin Başkanı olarak Kont Goluchowskinin yerine geçti. Kont von Aehrenthal kartlarını çok mahirane kullandı, gerçek niyetlerini sakladı ve 1908 Ocak ayında Metroviçe-Selânik demiryolu hattını, Bosna'daki Avusturya-Macaristan demiryolları ile bağlantısını sağlayacak bir hattın yapımı maksadıyla Kuzey Kosova'da bir araştırma yapmak üzere Türk Hükümetine izin için başvurdu. "Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın özel görevinin sonu gelmiştir" şeklindeki sözleri ve hareketleri Rusya'da tepkilerin doğmasına yol açtı ancak, Çar Hükümeti buna sadece, Makedonya'nın yararına olacak ama Makedonya topraklarından geçmeyerek, Arnavutluk dağlarını aşacağı için çok pahalıya çıkacak olan iyi hazırlanmamış Tuna-Adriyatik demiryolu projesi ile karşılık verdi. Bu proje, 1908 baharına kadar Rusya'yı meşgul etti.

İngiliz Hükümeti Makedonya'da yapılacak reformlar özellikle adlî reformlar konusu üzerinde ısrarla durdu ve Abdülhamid de bunları bozacak yeni plânlar kurdu. Bulgar, Sırp, Yunan ve Ulah komitaları, Helenizmi, Slavizmi veya katilleri hangi "izm" in yolundaysa onu kabul etmeyen karşıtlarının gırtlaklarını kesmeye devam ettiler. Fakat Makedonya'daki Türk garnizonlarının Subay mahfellerinde, Yahudi Selânik'in Mason Localarında, Hükümet dairelerinde ve hatta yüksek dereceli memurların evlerinde, büyük devletlerin bütün plânlarını yırtıp bir kenara atacak ve Makedonya'da (bir süre için) Türk hakimiyetini tesis edecek bir hareket mayalanıp duruyordu.

1908'de Genç Türk hareketi olgunlaşmıştı. Birbirini takip eden bir sürü olay, genç subayları her türlü tedbirin ötesinde ziyadesiyle rahatsız etti. Nisan ayında, Trablus'taki olaylar, İtalyan'ların donanmayla bir gösteriş hareketinde bulunmasına yol açtı. Mayıs'ta kudretli Alman Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein Toros dağlarını aşıp Bağdat'a ulaşacak Anadolu Demiryolu'nun devamı için kilometre garantisini sağladı. Alman basınındaki yönlendirilmiş yazılar, Almanya'nın bu teşebbüse İngiliz, Fransız ve Rus sermayesi'nin iştirak etmesini kabûl edeceğini ancak Bağdat yolunun kontrolunu elinde tutmak istediğini bildiriyordu. İngilizler ve Ruslar, Almanya'nın bu diplomatik başarısından aynı şekilde rahatsız oldu fakat onların bu rahatsızlıklarının Genç Türkler için bir anlamı yoktu. Onlar, İtalya'nın Trablusta gözü olduğunu biliyorlardı ve Almanya'nın bu işte suç ortaklığı yaptığından şüpheleniyorlardı. Aylardır maaşlarını alamadıklarında, casuslar ve hafiyeler her zamankinden fazla faaliyette olduğunda, Devletin askerî ihtiyaçları gittikçe artan bir şekilde ihmal edildiğinde, Abdülhamid'in yeni yapılacak demiryolunun her kilometresi için 20.000 frank'tan az olmamak üzere (800 İngiliz lirası civarında) garanti ödemeyi deruhte ettiğini duyunca çok kızdılar. Sultanın ülkeyi Almanlara sattığını söylemeye başladılar.

Mayıs ayında Büyük Devletler, Girit'ten askerlerini çekti. Bu Genç Türkleri, adanın Yunan işgaline bir başlangıç teşkil edeceği için korkuttu. Sonunda, en son

darbe geldi. VII nci Edward ve II nci Nicholas 10 Haziran'da Reval'de buluştular. İki Hükümdar ve onlara refakat eden yüksek rütbeli görevliler Makedonya konusunu tartıştı. On gün sonra Dışişleri Bakanlığı, bu dertli bölgenin istikrara kavuşturulması için çok ayrıntılı bir İngiliz-Rus plânının hazırlanmakta olduğunu bildirdi. Plân hazırlandığında her iki devlet, diğer Büyük Devletlerin tasvibini almak için ellerinden gelen her gayreti gösterecekti. Ancak bir Avrupa Konferansı düzenlemeyi istemeleri için haklı bir mazeretleri yoktu.

Makedonya'nın bir konferans konusu olup olmaması Genç Türkleri fazla ilgilendirmedi. Onlar, zaten Sultanın doğum günü olan 27 Eylül'de ayaklanmaya karar vermişlerdi. Reval'i Büyük Britanya ile Rusya'yı sonunda bir araya getiren, Doğu Rumeli, Mısır ve Tunus gibi Makedonya'yı da Türkiye'den kopartıp imparatorluğa kaybettirecek olan Abdülhamid politikasının en son bir kanıtı gibi yorumladılar. Onun için hemen darbeye karar verdiler. 30 Haziranda Bâb-ı âlî büyükelçilere, Makedonya konusunda daha fazla taviz vermeyeceğini bildirdi. Fakat bölgede görevli Abdülhamid karşıtı subaylar onun baskı karşısında teslim olacağına ve Avrupa'ya daha etkili bir cevap verilmesi gerektiğine inanmışlardı.

1 Temmuz'da Ohri gölü ile Prespe gölü arasındaki Resne'de görevli olan Binbaşı Niyazi bey birliği ile dağa çıkarak hükümete meydan okudu. Aralarında Enver Bey'in de bulunduğu diğer subaylar da, dağdaki çetelerini Hıristiyanlara herhangi bir zarar vermeyecekleri, hareketlerinin sadece hükümete karşı olduğu konusunda ikaz ederek Niyazi Bey'i takip ettiler. Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerindeki büyük garnizonların komutanları isyancıları ya desteklediler ya da subaylarının isyancılarla aynı görüşte olduklarını görerek karşı bir harekete geçemediler. Sarayın çok tanınmış birkaç casus ve hafiyesi ya vuruldu veya bölgeden kovuldu.

8 Temmuz'da isyancıları cezalandırmak üzere bölgeye gelen Abdülhamid'in güvendiği generallerden Şemsi Paşa, genç bir subay tarafından vurularak öldürüldü. Saray'a hergün kötü haberler geliyordu. Her ne kadar basında herhangi bir haber yayınlanmıyor ve sansür hâlâ basını kontrol altında tutuyorsa da Yıldız Saray'ına yüksek rütbeli görevlilerin gidiş gelişlerinin artması ve hafiyelerin asık suratları, kamuoyuna rejimin sallantıda olduğunu söylüyordu.

Sultan'a bilgi vermeyip onu karanlıkta bırakmak çok tehlikeliydi. Bundan dolayı etrafındakiler ona gerçeği söylediler. Saray'da toplantı üstüne toplantı yapıldı. Sultan, isyanda diğer nazırlardan daha fazla sorumluluğu olmayan Sadrazam Ferit Paşayı azletti. Sadrazam olarak tayin ettiği Sait Paşa'yı ve uzun yıllar hayatının Sultanın elinde olduğuna inanmış olan Kamil Paşa'yı huzuruna çağırdı. Onların da fikirleri Halife'yi neşelendirecek nitelikte değildi.

23 Temmuz'da Sait Paşa, vekiller heyetini toplantıya çağırdı. Heyet toplandı, başlıca garnizonlardan gelen raporları dinledi ve Sait'in teklifi üzerine Sultana topluca gidip Anayasa'yı yürürlüğe koymasını tavsiye etmeye karar verdi. Sait Paşa kararlarını Abdülhamid'e sunduğunda neler olduğu bilinmiyor ama ertesi gün, 1876 Anayasa-

sına göre Meclis'e milletvekili seçmek için genel seçimlerin yapılması maksadıyla bütün vilayetlerin valilerine padişahın fermanı gönderilmiş bulunuyordu. İngiltere maslahatgüzarı hükümetinden, Sadrazama gidip tebriklerini sunma ve Ermenistan'la Makedonya'da majestelerinin hükümetinin yapmakta olduğu reformlar konusunda İngiliz hükümetinin telkinlerinin sadece o bölgedeki yönetimin ıslahı gayesinde matuf olduğunu ve asla Türkiye'ye yönelik hasmane bir davranış olarak kabül edilmemesi gerektiğini bildirme talimatını aldı. Sultan, Anayasayı ilga etmeyeceğine yemin etti ve bu yemin töreninde bulunan Şeyhülislâm yemin işlemine nezaret etti ve hatta zaptını tuttu. Teokrasi, yenilmiş dizleri üzerine çökmüştü. Ne yazık ki onun fikirleri Abdülhamid'i kurtaracaktı.

BÖLÜM VI
KISA SÜREN BİR SEVİNÇ

İzzet Paşayı ziyaret – Şayla günleri – Anayasanın ilânı – Genel bir sevinç – Hamidiye Marşı – Sürgünler dönüyor – Said Paşa istifa ediyor – Sir Gerald Lowther'in gelişi – Büyük Devletlerin Türkiye'ye karşı tavrı – Yabancı okullar – Balkan tepkisi – Yunan ve Bulgarların endişeleri – Kâmil Paşa – Tahtsız bir Kraliyet mesajı.

Eylül ayında yapılacak Hicaz demiryolunun açılışını görmek, fes ve diğer uygun kıyafetler giyerek Medine'ye girebilmek maksadıyla bana yardımcı olabilecek Türk dostlar temin etmek ümidiyle 1908 yılının Temmuz başlarında İstanbul'a geldim. Aslında bu ümitsiz bir girişimdi. Aradan iki üç sene geçtikten sonra geriye baktığımda, eğer el-Alâ'ya kadar ulaşabilmiş olsaydım dahi, Kutsal Şehirde törenler yapılırken bu sıcaktan kavrulan vahada fırın gibi sıcak bir kulübeye kapatılacağımı sonra nazik bir şekilde selâmlanıp gerisin geriye Şam'a gönderileceğimi ancak farkedebiliyorum.

Temmuz'un 9 unda veya 19 unda Yıldız Sarayında Mabeyn ikinci katibi İzzet Paşa ile bir görüşme sağlamayı başarabildim. Mabeyn'e girdiğimde, bana bu görüşmeyi ayarlayan Türk dostum birdenbire kendine çeki düzen verip bana "Necip Melhame" diye fısıldarken selâm vermek üzere eğildi. Peşinde bazı memurlar olan bir kişi durdu ve beni bir süzdü. Çok fazla etkilendiğimi söyleyemem. Necip Paşa'nın da etkilenmediği ortadaydı. Bana refakat eden Türk'e hâkim bir eda ile "Demek İzzet Paşa'yı görmek için getirdiğiniz İngiliz gazeteci bu!" dedi. Sonra bana bir tebessüm fırlatarak yürüdü gitti. İyi giyimli, sakallı, başarılı bir gangster havasında olan bu levanten, etrafı heyecanlandırmaktan hoşlanıyordu.

İzzet el-Abid (Holo-Arap İzzet Paşa), tamamen farklı bir kişiydi. Orta yapılı yavaş ve aksansız fakat süslü bir Fransızca ile konuşuyordu vakur biriydi. Bana Hicaz demiryolunda neyi görmek ve ne yapmak istediğimi sordu. Törende **The Times**'in bir muhabirinin bulunmasına müsaade edilmesinin ne kadar önemli olduğunu söyledim. Hafif bir tebessümle "Araplar, bu önemi takdir etmeyebilir" diye cevap verdi. Buna (Allah beni bağışlasın) kimliğini gizleyerek Medine'ye girebileceğim bir yol bulunduğu takdirde, buradan **The Times'**a Abdülhamid'in demiryolunu öven bir telgrafın çekilmesi bu önemi belirtebileceği şeklinde karşılık verdim. İkinci Katip "bu sadece" –etkilemek için kısa bir süre sustu- "Hünkârın tezekkür edip karar vereceği bir husustur. Onun bir hizmetkârı olarak size başka bir şey söyleyemem" dedi. Bu konuşmalardan iyimser bir sonuç çıkarnamam için olacak Arap dünyasındaki İngiliz etkisinin Türk İmparatorluğuna karşı pek dostâne olmadığını ilâve etmek gereğini duydu. Ben de belki de patavatsızca Mısır'la olan hudut meselesi İngiltere'nin endişe etmeyeceği bir mutlu sona ulaştığından, Sultanlık ve Hilafetle olan ilişkilerinin bundan böyle daha samimî olacağını ümid ettiğimi söyledim. İkinci Katip "inşallah" diye cevap verdi. Hicaz demiryolu ve üzerinden geçtiği çölün olağanüstü manzaralarından, şurdan burdan biraz daha konuştuktan sonra izin alarak ayrıldım. Onu bir daha hiç görmedim. Makedonya'da neler olup bittiğini bilmiş olması gerekirdi, fakat herhangi bir endişe belirtisi göstermedi.

Daha sonraki iki veya üç gün içinde, Avrupalı çevrelerde, sefarethanelerde ve yabancı temsilciliklerde yabancı arkadaşları olan Türkler vasıtasıyla bazı şayialar duyulmaya başlandı. Samimî arkadaşım Erenköylü Thomsons, evinde konukseverliğinden istifade edip kalırken ilk haberi bana ulaştırdı: "Orduda bir şeyler oluyor". Bu duyduğum ilk haber oldu, daha sonra şayialar, gerçek bilgilerle somutlaşmaya başladı. Şu Paşa vurulup öldürülmüş, bu bey tehdit edilmiş, hafiyeler dövülmüş ve kovulmuş; bu gibi haberler arkadaşlar arasında kulaktan kulağa yayılıyordu. Abdülhamid Türkiye'si, yabancıların tanıştıkları kişilerle siyaset konuşmaya cüret edecekleri bir ülke değildi. Trenlerde, vapurlarda, tramvaylarda konuşanlar sadece havadan sudan, hasattan, spordan ve müşterek dostlardan söz ederlerdi. Şayiaların etrafta dolaştığı Temmuzun o gergin günlerinde bütün haber kaynakları kurudu. Erenköy-Haydarpaşa arasındaki banliyö treninin sessizliği, Londralı tacirleri işe götürüp getiren İngiliz trenlerinin birinci mevki vagonlarını kıskandıracak seviyedeydi.

23 Temmuz günü öğleden sona heyecan aniden attı. Sait ve Kâmil Paşaların vekiller heyetini toplantıya çağırdığı öğrenildi. Halk garip bir şekilde hafiyelerin ve sivil polislerin ortalıkta görünmediğini farketti. Ertesi sabah sanki bütün İstanbul halkı sokakları doldurmuştu. Herkes birbiriyle konuşuyordu. Bir gece içinde Anayasa yürürlüğe konulmuştu. Polis şaşkındı; askerî birlikler kışlalarına çekilmişti; bazı *softaların* (ilahiyat öğrencisi) yüzleri asıktı, fakat mollalar ve dervişler dahil hemen hemen herkes, biraz çekingen de olsa gülümsüyor görünüyordu. Halk hâlâ Sultan'ın niyetinden emin değildi.

Sonraki iki üç gün içinde durum kesinleşmeye başladı. Manastır'da bir ayaklanmanın örgütlendiğine, Selânik'te, daha sonra Edirne ve diğer küçük şehirlerde Anayasa'nın ilân edilmiş olduğuna dair Makedonya'dan haberler gelmeye başladı. Başkent'te sevinç dalga dalga çoğaldı. Yıldız Sarayı'nın önünde kalabalıklar toplanıp Sultanı alkışladılar. Bunlar, yıllardır Arap İzzet ve yandaşlarının Hünkârı kandırıp habersiz bıraktığına inanmış saf ve dürüst insanlardı. İngiltere Büyükelçiliği önünde de kalabalıklar göründü, bunlar da Sultan ve Kral VII nci Edward'ı alkışladılar. Genç Türklerin yerel önderleri tahminen yüzbin kişiyi Beyazıt meydanında topladı. Rumlar, Türkler, Ermeniler ve Yahudiler sarmaş dolaş oldu. Bir keresinde bir mollanın uzun saçlı ve sakallı bir Rum papaz tarafından sarılıp kucaklandığını gördüm. Molla da bunu gönül hoşluğu ile karşılamıştı.

Pera Palas otelinin arkasındaki çay bahçeleri akşamları heyecanlı İstanbullular tarafından doldurulmaya başlandı. Temmuzun sonunda Eylül başlarına kadar akşamları burada bir tür dinsel törene dönüştü. Bando bazen heyecanlı vatanseverlerin isteği, bazen de bando şefinin inisiyatifi ile Abdülaziz'in bando şefliğini yapmış olan Donizetti'nin kardeşi tarafından bestelenmiş olduğu söylenen Hamidiye marşını çalardı.[1] Bu marşta, **Linda di Chamonix** veya daha çok **Lucia di Lammermoor**[2]

[1] Ginseppe Donizetti (Donizetti Paşa) (d: 1788 İtalya-Ö: 1856 İstanbul) 1828-1856 yılları arasında Muzıka-yı Hûmayun'un ustakârlığını yapmıştır. Mahmudiye ve Mecidiye marşlarının bestekârıdır. Hamidiye Marşının bestecisi, Muzıka-yı Hûmayun'un sonraki şeflerinden Ahmet Necip Paşadır. (d. 1812-ö.1883). (ç.n.)

[2] Gaetano Donizetti'nin (d:1779 – ö:1848) operaları (ç.n.).

un benzer melodileri vardı ve hemen herkes bu melodilere ayak uydurarak yürüyebilirdi. Bando bu marşı çalmaya başlayınca dinleyicilerin çoğu masalarından kalkar, defalarca tekrarlanan marşa ayak uydurarak, marşın bir güftesi varsa bile kimse onu bilmediğinden tray lay lam diye haykırarak, yoruluncaya kadar masaların etrafında dolaşıp dururdu. Sonra kan ter içinde kalırlar, soğuk limonata veya Bomonti'nin biralarıyla serinlerlerdi. Bu basit eğlenceden kimse yorulmuş görünmezdi. İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri Selânik'ten gelinceye kadar bu eğlence devam etti ve sonra bahsedeceğim şekilde marş aniden demode oldu.

Hükümetin hafiyelerin jurnalleriyle mahkum olmuş dürüst vatandaşlar için çıkardığı af sayesinde hapisten kanlı katillerin de kurtulmuş olmasına rağmen, bu dönem içinde inanılmaz bir şekilde şehirde hiçbir suç işlenmedi. Sadece, eski dönemin gözdelerinden biri olan ve kısmen gözden düşmüş bir şekilde sürgünde bulunduğu Bursa'da halâ etrafı kasıp kavuran Fehim[3] bir intikamın kurbanı oldu. Yaptıklarından dolayı şehri terketmesi istendi. Eşyalarını yüklediği arabalar ve etrafındaki hizmetkârlarla giderken, yol üzerinde konakladığı bir handa köylüler tarafından sarılıp sağa sola ateş açtı. Kalabalık da üzerine saldırıp onu linç etti.

Necip Melhame İstanbul'da kaldı ve Parlamentoyu desteklediğini açıkladı fakat kardeşi, Selim ondan korkak çıktı ve kaçtı. İzzet Paşa bir vapurla Mısır'a sıvıştı. Tahsin Paşa tutuklandı ve bir süre sonra serbest bırakıldı. Eski dönemin adamlarından bir kısmı bir süre için hapsedildi, bir kısmı Hükümete veya İttihat ve Terakki'ye büyük paralar vererek cezadan kurtuldular ve köşelerine çekildiler. Önde gelen sürgünler dönüş hazırlığına başladılar. Bunlardan biri bir zamanlar gizli polisin şefi olan Ahmet Celâlettin Paşa, diğeri de 1877'de üstün Rus kuvvetlerine karşı muhteşem bir zafer kazanarak sarayın gözdesi olan Deli Fuat Paşaydı. (Müşir, 1835-1931)

Fuat Paşa ne yazık ki etrafını hicvetmekten zevk alan bir kişiydi. Bir gün sarayda yapılan bir eğlencede Sultan, kendisine kılıç yutan bir cambazın gösterisi hakkında ne düşündüğünü sorduğunda "Bu da bir şey mi? Bu cambaz, Zat-ı Şahane'nin bütün bir donanmasını yutan Bahriye Nazırı ile mukayese bile edilemez"[4] diye cevap vermiş, Sultan da gülmüştü ama bu olaydan çok geçmeden de Suriye'ye sürgüne gönderilmişti.

Ahmet Celâlettin Paşa o Sonbaharda döndü ve iştiyak ve maharetle briç ve piket oynayıp yeni dostlar edindiği Pera Kulübünün devamlı bir üyesi oldu. Claude Farrere'in **Katil Kim**[5] isimli eserine model teşkil ettiğine inanılırdı. Mütevazi bir aileden gelen, mükemmel bir ahlâka ve yüksek bir cesarete sahip, bağımsız bir kişiydi. Abdülhamid'e olan sadakatından kopması seneler aldı ama kopuşu sürekli oldu. Onun bu davranışının, bir zamanlar yönetimin en nefret edilen bölümünün başı olmasına rağmen vaktiyle desteklediği rejim yıkıldıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti onun hakkında, zulüm veya yolsuzluk yaptığına dair bir ithamda bulunmayışına sebep olduğu söylenmekteydi.

Siyasete dönersek, Anayasanın yürürlüğe konmasından sonraki ay içerisinde yerel durumun açıklıktan uzak olduğunu görürüz. Hemen her yerde çıkış sebepleri

[3] Bölüm I'e bak. PPG
[4] Bölüm II'e bak. PPG
[5] Daha fazla tarif pek kibar olmaz . PPG.

tamamiyle haklı olan olaylar görüldü. Hapishanelerden salıverilen mahkumlar herhangi bir şey yapmadılar ama etrafta dolaşmaları polisin sinirlerini bozdu ve onları tereddüte sevketti. İsyancıların üç yıllık mecburî hizmetten sonra onsekiz ay ile iki sene daha fazla askerlik yapan ve artık terhis olup memleketine dönmek isteyen askerler olduğu anlaşılıncaya kadar Edirne'de çıkan bir isyan İstanbul'u korkuttu. Fakat en büyük güçlük, bir otoritenin olmayışı idi.

Sait Paşa görevinde fazla kalmadı. 1 Ağustos gecesi, Sultan'ın Şeyhülislam, Harbiye ve Bahriye nazırlarını atama yetkisini teyid eden hatt-ı humayunun okunmasına müsaade etmişti. Başkent'de kamuoyu fermanın bu paragrafının önemine pek dikkat etmemişti. Fakat Ordu ve Selânik'deki Cemiyet bunu çok iyi farketmişti. Şeyhülislâm bu yetkinin kendisi tarafından telkin edildiği zannedileceğinden korkarak vekiller heyetinin bir toplantısında görevinden çekildi. Selânik, Ordunun niyeti hakkında bir şüpheye yer vermeyecek şekilde protesto etti ve 5 Ağustosta Sait Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Kâmil Paşa tayin edildi. Kâmil Paşanın bir İngilizsever olarak şöhreti, İngiltere'yi bir şekilde zor bir durumda bıraktı. Kendisi, gerek gördüğünde Selânik'in baskılarına direnecek yetenekteydi ama İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetle müzakerelerde bulunmak üzere gönderdiği heyetin üyelerini devamlı değiştiriyordu ve kimsenin heyetin başkanının kim olduğunu bilmeyişi Paşa'nın işini daha da zorlaştırıyordu.

31 Temmuz'da İngiltere'nin yeni Büyükelçisi[6] Sir Gerald Lowther İstanbul'a geldi. Coşkulu bir şekilde karşılandı. 6 Ağustosta Sultan'a itimatnamesini takdimindeki ve Bâb-ı âlî'de nazırlar, yüksek rütbeli görevliler ve Cemiyet azaları tarafından kabulündeki hava bu coşkunun bir teyidi mahiyetindeydi. Yıldız Sarayına giderken kalabalıklar yol boyunca kendisini alkışladılar. Büyükelçi ülkesini birçok devlet nezdinde temsil etmişti. Şili'de ve Fas'ta elçilik müsteşarı olarak bulunmuştu. En önemli nitelikleri, tarafsızlığı, soğukkanlılığı ve sağduyulu oluşuydu. Tipik bir taşra beyefendisi, bir sportmen, kilolu olmasına rağmen iyi bir tenis oyuncusu ve mükemmel bir ev sahibi olarak kısa zamanda İngiliz Cemaatinin sevgi ve saygısını kazandı. Mutlak doğru sözlülüğü ona meslektaşlarının ve Bâb-ı âlî'nin saygısını kazandırdı. Her ne kadar sonraki günlerde onun tamamiyle onurlu diplomasi usulleri, diğer büyükelçilerin metodları ile mukayese edildiğinde zarar gördüyse de ve bazı Genç Türk liderleri tarafından kendisine hücûm edildiyse de, prestij kazanmak için tutumunu değiştirmedi, dengesini ve hükümlerini muhafaza etti. Cazip ve çok nazik bir hanımefendi olan Amerikalı karısı, büyükelçiliği boyunca ona büyük destek oldu.

Eskiden Abdülhamid karşıtı olan İngiliz siyaseti şimdi tamamen Türk yanlısı olmuşken diğer hükümetler Genç Türklere kur yapmayı deniyordu. Almanlar ciddî bir gerileme içinde görünüyordu. Kayzer, bu anayasa hareketinin Hindistan ve Mısır'a yayılıp İngiltere'ye zarar vereceği ümidiyle kendisini avutuyordu. Kayzer'in ve Hükümetinin endişeleri mübalâğalıydı. Zira yenilgi, realiteden daha kolay algılanıyordu. Baron Marschall von Bieberstein, bekle-gör oyununun ustasıydı; Türk Ordusu içindeki Alman etkisinin hâlâ güçlü olduğunu ve Türklerin, Selânik'e doğru

[6] Sir N. O'conor İlkbaharın başlarında ölmüştü. PPG.

Avusturya'nın; Boğazlara doğru Rusya'nın ilerleyişini ancak Almanların durdurabileceğine inandığını biliyordu.

İtalya, her ne kadar Marchese İmperiali tarafından mükemmel bir şekilde temsil ediliyorsa da, Trablus'u unutamayan Türkler, bu ülkeye güvenmiyordu. Rusya, yeni rejime hoş görünme eğilimindeyse de tarihî bir düşman olarak kabûl ediliyordu. Avusturya-Macaristan'ın niyetlerine de pek fazla güven yoktu. Fransa, öğrenim görmüş tabakanın Fransızca konuştuğu Türkiye'de bir dost yığınına sahipti. Fransa'nın yegane handikapı, M. Constans'dı. Kendisi, bir gazetede çok bilinen ama biraz abartılmış olan malî yolsuzlukları açıklandığında bir daha dönmemek üzere Türkiye'yi terk ettiğinde pek az Fransız üzülmüştü.

Amerika her zaman olduğu gibi bir gözlemciydi. Amerikan Büyükelçiliği, özellikle ticaretle ve aralarında meşhur Robert College'in ve Beyrut'taki American Protestan College'in bulunduğu çeşitli Amerikan destekli eğitim kurumları ile ilgileniyordu. Türk liseleri ile mukayese edildiğinde bu eğitim kurumları ve diğer benzeri yabancı okullar faydalı olmakla beraber, hemen hepsi öğrencilerini, milliyetlerinden uzaklaştırmayı gözetiyordu. Bu okullara devam eden Araplar, Ermeniler ve Yahudiler bir Avrupa lisanına aşina oluyor ve kendi ana dilleri ve milletleri ile ilgili bilgiler bahasına yüzeysel bir şekilde Avrupa felsefesini ve edebiyatını öğreniyorlardı. Bu eğitimden en az etkilenen Türklerdi.

Amerikalıların öğretim müfredatı bana biraz fazla ağır görünmüştü. 1920'ye kadar Robert College'de Ermeni ve Türk kızlarına metafizik, kimya ve hatırladığım kadarı ile haftada yarımşar saat mantık ve astronomi öğretmek saçmaydı. Yabancı okulların en iyisi Cizvitlerin yönetiminde ki Fransız okulları veya onların rakibi olan Alliance İsraelite Universelle idi. Fakat Türklerin bakış açısına göre her ikisi de propaganda yuvasıydı.

Doğu Avrupa'nın küçük devletlerinden Yunanistan rahat değildi ve bu rahatsızlık Yunanistan Patrikhanesi tarafından dile getiriliyordu. 1897 harbinden sonra Abdülhamid Türkiye'deki Rumları kendi hallerine terketmişti. Zira artık onlardan korkmuyordu. Bu Rumlar zenginleşmişti. Okulları Patrikhane tarafından yönetiliyordu ve aslında sonunda Yunanistan'la birleşmek olan megalo idea'nın propagandasının yapılabileceği kadar geniş özgürlüklere sahiptiler. Tabiî bu propagandaların sonunda Sultan'a alışagelmiş hayır dualarının edilmesi unutulmuyordu. Türkler Makedonyalı Yunanlıları, Makedonyalı Bulgarlara saldırmaları için teşvik etmişler ve yardımda bulunmuşlardı. Türklerin gayesi Türkiye'nin parçalanmasına karşı bir tedbir olarak Manastır ve Selânikte tarafların arazi taleplerini genişletmelerini sağlamaktı. Yeni Milliyetçi Türk Hükümeti Sultan'ın bu politikasını terk edebilirdi. Bu durumda Avrupa Türkiye'sindeki Yunan faaliyetleri büyük ölçüde kısıtlanacaktı. Diğer taraftan Türkiye Girit üzerindeki sözde hükümranlığından da vazgeçmeyebilirdi.

Bulgaristan Prensliği de endişeliydi. Onların da Makedonya üzerinde gözleri vardı; okullarının geleceğinden korkuyorlardı; kendilerine Sosyalist diyen ve "Makedonya, Makedonyalılarındır" çağrısında bulunan iki zalim devrimci Sandansky ve Panitza'yı İttihat ve Terakki Cemiyetinin tutması onları rahatsız etmişti. Makedonyalı Bulgarların yapılacak seçimlerde yeteri kadar temsil edilmeyeceğinden endişe

ediyorlardı. Nitekim bu endişelerinde haklı çıkacaklardı.[7] İstanbul garnizon komutanının eğer Girit'ten vazgeçerlerse, düşmanlarına karşı Yunanistan'a ittifak teklif eden bir konuşma yapması Sofya'yı ürkütmüştü. Sırpların zihinleri, yeni yöneticilerin "Kadim Sırbistan" daki Sırp köylülerin Arnavutlar tarafından ezilmesine engel olmayacakları korkusu ile Türklerin yeniden canlanmalarının Avusturya ve Bulgaristan'ın emelleri ile dengelenebileceği ümidi arasında ikiye bölünmüştü. Rumenler olup bitenlerden memnundu.

Tarafların liderlerinin zihinlerinde saklı olan düşünce ne olursa olsun, Avrupa Türkiye'sinin pek çok yerinde kardeşlik havası günün modasıydı. Anadolu'nun batısında herşey sâkin görünüyordu, fakat daha doğuda Kürt beyleri ve ağaları, Ermeni yarıcılarının kânun önünde eşitlik isteme ve sahip oldukları ve çoğunu Hıristiyanlardan ve Türklerden silâh zoru ile gasp ettikleri arazilerin mülkiyet hakkını hükümetin araştırma ihtimali karşısında öfkelenmişti. Suriye ve Irak'da düşünceler ikiye ayrılmıştı. Hicaz demiryolu Sultan'ın itibarını arttırmıştı ve Arap din adamları Türk meslektaşlarından daha çok Abdülhamid yanlısıydılar. Arabistan'da Şerifler ve Şeyhler olup bitenlerle pek ilgilenmiyorlardı.

Bütün güçlüklere ve karmaşaya rağmen durum, ümit vericiydi. Türk halkı disiplinli ve yumuşak başlı bir halktı ve müslüman olmayan ahalinin bir kısmı onlarla işbirliği yapmaya hazırdı. Kâmil Paşa (Kıbrıslı) ideal bir sadrazam olmayabilirdi ancak, kendi zihnî yeteneğinin farkında olmak gibi üstün niteliklere sahipti. Türk-Yahudi kökenli bir Kıbrıslıydı. Abdülhamid tarafından 1895 de bir vekiller heyeti toplantısında azarlanıp Halep'e sürgüne gönderilinceye kadar nazırlık yapmıştı. İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin müdahalesi olmasa öldürülebilirdi.

Birkaç yıl sonra itibarı iade edildi ve İzmir'e vali olarak atandı. Burada 1907'ye kadar kaldı. Bu tarihte aniden görevden alındı ve Rodos'a gitmesi emredildi. Adaya giderken gemiden denize atılacağı korkusuyla İngiliz Konsolosluğuna sığındı. Burada Sultan merhamete gelip İstanbul'a dönerek köşesinde oturmasına müsaade edinceye kadar kaldı. Çok tecrübeliydi ve dürüst olduğuna inanılırdı. Genç Türklerle olan ilişkisinde en büyük sakıncası ilerlemiş yaşı idi. Yetmiş dokuz yaşında olduğunu söylüyordu, lâkin daha yaşlı da olabilirdi. Zihinsel melekeleri yerinde olmasına rağmen fizikî olarak yıpranmış gözüküyordu ve sarkan alt çenesinin sık sık eliyle tutmak zorunda kalıyordu. İngilizcesi düzgün ve sadeydi. Fransızca ve Rumca da konuşurdu. Sarayın gözdesi olan en küçük oğlu Amiral Sait Paşa'ya çok düşkündü. Sait Paşa, babası İzmir'de vali iken bir eşkıya çetesini himaye etmekle itham olunmuştu.

15 Eylül'de Sultan'ın cülûs yıldönümünde Majestelerinin Hükümeti, mümkün olan bütün iyi niyetine rağmen, İngilizsever Sadrazam'a ağır bir darbe indirdi. Dışişleri Bakanlığında birisine Kral VII nci Edward adına Abdülhamid'e bir kutlama mesajı kaleme alması talimatı verilmiş. Mesaj Kral'a sunulmuş, o da imzalamış. Kral, mesajında Sultanın anayasanın kabûlünden sonraki ilk cülûs yıldönümünü kutladıktan sonra şöyle diyordu: "Mümtaz sadrazamınızın muktedir yönetiminde Majestelerinin İmparatorluğunun barışçı ve müreffeh bir geleceğe sahip olacağını ve

[7] Sadece üç milletvekili çıkarabildiler. Halbuki nüfusları altı veya yedi milletvekili çıkaracak kadardı. (PPG.)

gelecek nesillerin Majestelerine saygı duymalarını temin edeceğini ümit etmek için her türlü sebep mevcut bulunmaktadır."

Sultan bu alışılmamış mesajdan dolayı ne hissederse hissetsin, İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderleri çok öfkelendiler. Bu mesajı onlar, çok tutucu buldukları Kâmil Paşayı İngilizlerin özel himayesi altına aldığı ve İngiltere hükûmeti arzu ettiği sürece Sadrazamlığa devam edeceğinin bir ifadesi olarak yorumladılar. İngiltere Büyükelçiliğinde endişe ile karşılanan bu mesajı böyle yorumladılar diye kimse onları suçlayamazdı. Türkiye için zor günler gelmekteydi, Gueshoff olayı[8] henüz vuku bulmuştu. Sofya ve Viyana'dan kötü şayialar geliyordu. Kâmil Paşa'nın İngilizlerin beğendiği adam olduğunu söylemenin ve onun görevde kalmasının Türkiye'nin müstakbel refahının bir şartıymış gibi göstermenin zamanı değildi.

[8] Bir sonraki bölüme bakınız. PPG.

BÖLÜM VII
ÜÇLÜ BİR KRİZ

Bir ihmalin sonuçları – M. İzvolski ve Baron Aehrenthal Buchlau'da - Şeyla ve endişe – Bulgaristan'ın bağımsızlığı – Bosna-Hersek'in ilhakı – Giritliler Yunanistan'a ilhak olduklarını ilân ediyor– Kâmil Paşa'nın siyaseti – Margrave Pallavicini'nin yanlış hesabı – Avusturya ticaretine boykot – Büyük Britanya'nın tavrı – Kral VII nci Edward haberi nasıl öğrendi – Sir Edward Goschen'in sözleri – Girit meselesi rafa kaldırılıyor – Rusya ve Boğazlar – Sırplar tazminat talep ediyor – Avusturya-Türkiye uzlaşması – Rusya Bulgarlara yardım ediyor – St. Petersburg'da silahlar parlatılıyor – Kriz sona eriyor – İngiltere'nin barışa katkısı.

11 Eylül 1908'de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Sultan'ın doğum günü münasebetiyle geleneksel bir akşam yemeği verdi. Bulgaristan'ın Türkiye'deki diplomatik temsilcisi M. Gueshoff, daha önceki benzer davetlere Sultan tarafından davet edilmiş olmasına rağmen bu yemeğe çağrılmadı. Bunun üzerine, M. Gueshoff Kâmil Paşa'ya durumu şikayet etti. Kâmil Paşa kendisine sadece hükümran davetlerinin temsilcilerinin davetli olduğunu söyledi. M. Gueshoff, Sultanın cülûs yıldönümlerinde sarayda yapılan törenlere diğer diplomatik temsilcilerle beraber davet edildiğini söyleyerek itirazlarını sürdürünce Kâmil Paşa, ince bir istihza ile sarayın protokol kurallarının son senelerde dikkat çekecek şekilde gevşemiş olduğu cevabını verdi. M. Gueshoff, eğer davet edilmezse ülkesine geri döneceğini söyleyince de Kâmil Paşa "Şimdi kavga etsek de aramızı bulacak dostlara sahibiz" diye karşılık verdi. Aslına bakılırsa Türk Hükümeti bu olayı ve M. Gueshoff'un ülkesine dönmesini hafife almıştı.

Bir sonraki olay demiryolunun sınırdaki Mustafa Paşa'dan Filibe'ye kadar olan kısmına Bulgar Hükümeti tarafından el konulması oldu. Demiryolu Türk Hükümetinin kontrolunda olan Şark Demiryolları Şirketine aitti. Bir grev bütün Türk Trakya'sındaki demiryolu işletmesinin altüst etmişti. Grev demiryolununun Bulgaristan'daki kesimine yayılınca, Bulgaristan Hükümeti, kendi demiryolu birliklerine istasyonları işgal etme ve trafiği yönetme emrini vermişti. Grev sona erdiğinde Bulgar birlikleri yerlerini terk etmedi. 23 Eylül'de Türk Hükümeti, işgalin demiryolu üzerindeki mülkiyet haklarının ihlâli olduğunu söyleyerek birliklerin geri çekilmesini talep etti. Bulgar Hükümeti buna, hattın gelecekteki kontrolu hakkında Şark Demiryolu Şirketi ile müzakereler yapabileceği şeklinde bir cevap verdi.

Kendi için de bu olaylar o kadar ciddî değildi ancak Avusturya-Macaristan'dan gelen haberler Türkiye'de olduğu kadar Londra ve Paris'te de endişelerin artmasına sebep oldu. 15 ve 16 Eylülde Rusya Dışişleri Bakanı M. İzvolski, Buchlau'da Baron Aehranthal ile buluşmuştu. İkisi arasında neler konuşulduğu henüz kesin olarak bilinmiyorsa da, Boğazlar'dan Rus harp gemilerinin serbest geçişi için Çar Hükümetinin taleplerini desteklemeye söz vermesi karşılığında, Rusya Bosna'nın İkili Monarşi tarafından ilhak edilmesini kabul ettiğine dair inandırıcı sebepler vardı.[1] Aehranthal'in Bosna-Hersek'in ilhakında aceleci olmayacakları konusunda Rusları

[1] Bu konular hakkında Profesör Bernadotte Schmidts'in Bosna ile ilgili çalışmalarına bakınız. İzvolski'nin yokluğunda ona vekâlet eden Charykoff'a göre, İzvolski, ilhaka razı olmadığını ancak bunun için de savaşmayacaklarını, Aehranthal'e söylemiş. PPG.

ikna etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir.[2] Buchlau toplantısından birkaç gün sonra, işgal edilmiş bölgelerin ilhak edileceği haberlerini yaydığı için Viyana basını resmen azarlandı. 23 Eylülde İmparator-Kral Francis Joseph, Bulgaristan Prensi Ferdinand'la Prensesi Elenora'yı Budapeşte'de hükümranlıkları şerefine kabûl etti.

28 Eylülde Kâmil Paşa Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânını Türkiye'nin müsamaha ile karşılamayacağı konusunda büyük devletleri uyardı. Aradan geçen endişeli günlerden sonra 4 Ekim Pazar günü iki darbenin de gelmekte olduğuna dair haberler ulaştı. Amcam Robert (Sonradan Sir Robert) Graves, İngiltere delegesi olduğu Makedonya Malî Komisyonu'nun çalışmaları hakkında rapor vermek üzere Selânik'ten geldiğinde o pazar günü kulüpte bana, pazartesi günü Prens Ferdinand'ın eski Bulgar Krallığının başkenti olan Tırnova'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edeceğini, salı ve çarşamba günü de Avusturya-Macaristan Hükümetinin Bosna'nın ilhakını açıklayacağını söyledi.

Almanya ve İtalya'nın İkili Monarşinin bu girişiminde rızaları olduğuna inanılmıştı ve İngiliz diplomatik çevrelerinde Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânının Giritlileri Yunanistan'la birleşmeye teşvik edeceğinden korkulmaktaydı. Kâmil Paşa'nın evine gitmek için hiç vakit kaybetmedim. Eve vardığımda beni hemen Paşa'nın çalışma odasına almalarına şaşırdım. Çalışma odasında Kâmil Paşa, Tevfik Paşayla karşılıklı oturmuş sakin ve hüzünlü bir şekilde kahve içip konuşuyorlardı. Onlara getirdiğim haberi ana hatlarıyla duyduklarını söylediler. Avusturya'nın işgal etmiş olduğu iki vilayeti ilhak ederken Almanya ve İtalya'nın engel çıkarmayacağına inanmışlardı. Bu iki ihtiyar adamın vakarından ve sakinliğinden çok derin bir şekilde etkilendim. Türkiye'nin bir darbeye maruz kaldığını hissediyorlardı fakat Avusturya'nın girişmek üzere olduğu anlaşma şartlarının ihlâli karşısında ne şikayet ediyorlar ne de bağırıp çağırıyorlardı. Yaşlı Sadrazam kendisini sadece şunları söylemek zorunda hissetti: "Mr. Graves eğer devletler imzaladıkları anlaşmaları istedikleri zaman ihlâl ederlerse bu bütün dünya için çok kötü olur." Her ikisi de İngiltere'nin diplomatik yardımını bekliyordu, Rusya'nın tavrını kuşku ile karşılıyordu.

5 Ekimde Prens Ferdinand, kendini "Bulgarların Çarı" olarak ilân etti. 7 Ekimde, işgal altındaki iki vilayet halkına hitap eden ve İmparator-Kral tarafından imzalanmış bir beyanname ile Bosna-Hersek'in ilhakı açıklandı. İlhak, Francis Joseph tarafından Avusturya ve Macaristan Başbakanlarına, Dışişleri Bakanına ve Ortak Maliye Bakanına da bildirilmişti. Beş büyük Avrupa devletinin hükümdarına 29 Eylül tarihli fakat 5 veya 6 Ekim'e kadar, büyükelçilerince muhataplarına teslim edilmeyecek olan mektuplarla da niyetini açıklamıştı. Emperyal bir kararın diğer hükümdarlara bu şekilde iletilmesi herşey olup bittikten sonra haber verildiğinden dolayı nezaketsizlikten de öte bir davranıştı. Programın dışına çıkan bir Büyükelçi Kont Khevenhueller Fransız Dışişleri Bakanı M. Pichon'u 3 Ekim'de Almanya, İtalya ve Rusya'nın rızalarıyla –ki bu gerçek değildi- Bosna'yı ilhak etmek üzere olduklarını haberdar ettiğinde ve aynı gün İmparatorun mektubunu Cumhurbaşkanı Fallieres'e sunduğunda, muhatapları bu üç devletin[3] rızaları karşısında duydukları

[2] **The Times**. 22. IX. 1908. PPG.

[3] A.H.D. 1, 128 Aehrenthal'un büyükelçilere telgraf çekerek onları konuşmalarından dolayı eleştirdiğini gösteriyor. PPG.

şaşkınlığı ifade etmişlerdi. İmparator'un mektubunun diğer muhatapları da onların rızasını önceden öğrenmiş oldular.

Bosna ve Bulgaristan'dan gelen haberler tabiî olarak Girit'te ve Atina'da heyecana sebep oldu. 12 Ekimde Hanya'daki Girit Meclisi, Giritli Müslümanların alarma geçmelerine ve ilgili büyük devletlerin küçük düşürülmelerine rağmen Yunanistan'la birleşme kararı aldı. 1898'deki[4] Kandiye isyanından sonra dört büyük devlet, sonradan sekiz yıl olarak uzatılacağı üzere üç yıllığına Girit'e Yüksek Komiser olarak Yunanistan Prensi George'u davet etmişti. Genç bir avukat – siyasetçi olan Elefteros Venizelos, 1899'da Kurucu Meclis tarafından kabûl edilen bir anayasayı kaleme almıştı. Böylece birkaç yıl boyunca Giritliler barış ve huzura kavuşmuştu. Fakat Hıristiyan çoğunluk Prens George'un atanmasını sonunda adanın Yunanistan'la birleşmesinin dört devlet tarafından bir ön kabûlü olarak görmüştü.

Prens George, M. Venizelos için çok otokratikti. Venizelosun siyasî hayatı, onun yumuşak başlı bir başkanın altında kifayetsiz kalacağını gösterecekti. Prens büyük devletleri, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi için ikna etmekte başarısız kalınca, Girit'in siyasî önderleri ona karşı devrimci bir hareket başlatmışlardı. Asiler dağa çıkmış, ilhak ilân etmiş böylece büyük devletleri müdahaleye zorlamışlardı. Prens George sonunda istifa etti. Babası Yunan Kralı I nci George, yerine M. Zaimis'in atanmasına izin verdi. Uluslararası askerî kuvvet bir kere daha kargaşa içindeki adaya barışı getirdi. 1908 krizi patlak verdiğinde ada sulh ve sükûn içindeydi. M. Zaimis'in adada olmadığı bir zamanda Meclis, Yunanistan'la ilhaka karar verdi, M. Venizelos'un Adalet ve Dışişleri Bakanı olduğu geçici bir hükümet kurdu.

Talihsiz Türk Hükümeti böylece üçlü bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Kâmil Paşa'nın ilk tepkisi Bulgaristan'ın bağımsızlık ilânını, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakından daha ciddiye almak oldu. Kabûl edilmeli ki bu tercihi doğruydu. Bulgaristan Prensinin "Bulgarların Çarı" ünvanını üstlenmesi, Makedonya Bulgarlarının kendisine müstakbel hükümdarları olarak bakmaları için bir davetti ve bu, imparatorluğun, bütünlüğünü korumayı muhtemelen her zamankinden daha güç bir duruma sokmuştu. Her ne kadar Türklerin çoğu Bulgarların er veya geç bir gün kendilerinden kopacağını beklemekteyse de, Doğu Rumeli'nin kaybına rıza gösterme eğiliminde değildi. Burası hâlâ özerk bir Osmanlı vilayeti idi. Bulgar Prensi, onların bir genel valisiydi. Nüfusun önemli bir kısmı müslümandı ve Edirne ile İstanbul'a ulaşan istikameti kontrol ediyordu.

Bundan başka Türkler, bir Avusturya-Macaristan saldırısına karşı koymaya askerî bakımdan yetersiz olduklarının farkındaydılar ve Bulgaristan'ın kendilerine başarıyla karşı koyamayacağını biliyorlardı. Kâmil , iki ayrı meseleye, Avusturya-Bulgaristan cephesini bozmak maksadıyla farklı bir şekilde yaklaşmayı düşünüyordu. Böylece Avusturya Büyükelçisi Margrave Pallavicini Kâmil Paşa'ya Hükümetinin işgal ettikleri vilayetleri ilhak edeceğini ama Sancak ve Yenipazar'dan[5] Berlin Antlaşması ile Türk yönetimine verilmiş olan idarî haklara dokunmaksızın askerlerini çekeceklerini söylediğinde Kâmil, hemen karşı çıkmadı. Avusturya askerlerinin

[4] Bölüm III'e bakınız PPG.

[5] Sancak, Hıristiyanlar ve Müslüman Sırplarla meskûn olup Sırbistan ve Karadağ arasında bulunmaktadır. PPG.

Sancak'tan geri çekileceğini öğrendiğinde ise söylediği tek şey "Onları orada bırakabilirsiniz. Bizim için farketmez" oldu. Bundan dolayı Bâb-ı âlî protestosunu Avusturya-Macaristan Hükümetine ve Berlin Antlaşmasını imzalayan diğer devletlere gönderdiğinde bunun Bulgaristan'a verilen protesto notasına nazara daha ılımlı olduğu görüldü. Kâmil ve Ahmet Tevfik (Okday) Paşaların tutumu, Avusturya Büyükelçisine, onların ilhakı makûl bir süre sonra tanıyacakları izlenimini verdi ve Türklerle meseleyi hallettiği inancıyla (bunu hükümetine bildirmişti)[6] tatile çıkmak için izin istedi.

Yanıldığını çok geçmeden anladı. Kâmil ve Tevfik, Büyük Devletlerin tepkisini öğrenmek için zaman kazanmak maksadıyla böyle davranmış olsalardı bile, büyükelçi Selânik'teki İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığını ve bundan daha önemlisi kamuoyundaki kuvvetli milliyetçi duyguları unutmuştu. Avusturya ve Bulgaristan'dan gelen çifte darbe her ikisini de ayağa kaldırınıştı. Türkler, Avusturya-Macaristan teşvik etmeseydi Bulgarların böyle bir harekete girişmeye cüret edemeyeceklerini düşünüyordu.

10 Ekimde halkın içindeki öfke Avusturya-Macaristan'a ait dükkanların, bankaların ve gemi işletmeciliğinin önemli ölçüde maddî kaybına neden olan örgütlü bir boykota dönüştü. Bir gün önce Alman büyükelçisi, son olayların Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki bir uzlaşma sonucu olduğunu zanneden Bâb-ı âlî'yi bu sebepten hükümeti adına protesto etmişti. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus büyükelçileri, Bâb-ı âlî'ye birbirini takiben Berlin Antlaşmasının imzacı devletlerin rızası olmadıkça değiştirilmesini hükümetlerinin kabul etmeyeceğini ifade eden beyanlarda bulundular. Kâmil, kendini daha güvende hissetti ve Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'in ikili monarşiyle birleşmesini onaylamayan bir anlaşmayla sonuçlanabilecek bir konferansa katılmayacağını bildirdiğinde (15 Ekim); Aehranthal'in bizzat kendisi Viyana'daki Türk Maslahatgûzarıyla tehdit edici bir şekilde konuştuğunda ve Pallavicini ilhakın Türkiye tarafından tanınması için baskı yaptığında boyun eğmeyi reddetti.

Bu arada İngiltere Hükümeti, gayet açık bir tutum almıştı. 5 Ekimde Sir Edward Grey Viyana'daki İngiliz Büyükelçisi Edward Goschen'e, Avusturya-Macaristan'ın Londra Antlaşmasının ve ona ekli 17 Ocak 1871 tarihli protokolun imzacısı olduğunu, bu belgelerin taraf devletler tek başlarına bir harekete girişmek istediklerinde antlaşmaların tarafların ortak rızası ile bozulabileceği veya değiştirilebileceği şartına bağladığını Baron von Aehranthal'e hatırlatması talimatını verdi. Talimatta ayrıca Berlin Antlaşmasının tarafların ve özellikle en çok zarar gören Türkiye'nin rızası alınmadan ihlâlinin, Majestelerinin Hükümeti tarafından onaylanmayacağı ve tanınmayacağı da bildiriliyordu. Büyükelçi bu hususları gayet açık bir şekilde Avusturya-Macaristan Hükümetine bildirmesi ve işgal edilmiş vilayetlerin ilhakından vazgeçilmesinde ısrar etmesi talimatını da almıştı. Aehranthal, İngiliz Hükümetinin bu davranışından dolayı üzüntü duyduğunu ifade etti ve kararlarından dönmeyeceğini açıkladı.

İki gün sonra, Londra'daki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Kont Mensdroff iki vilayetin ilhakını resmen açıkladı. Kamuoyu ayağa kalktı. Resmî çevreler,

[6] L.C.B., I, 292 ve A.H.D. 9 ve 12 Ekim 1908 tarihli Pallavicini'nin telgrafları.

Aehranthal'ın iki yüzlülüğünün böyle ortaya çıkması karşısında şaşkına döndü. Kral VII nci Edward'ın İmparatorun kendi el yazısı ile yazılmış mektubu ve mektubu getiren Kont Mensdorff'un nasıl kabul ettiği Sir Sidney Lee[7] tarafından anlatılmaktadır. Karşılama çok soğuktur ve Kral, Sir Grey'in Aehranthal'e Sir Edward Goschen,[8] tarafından iletilmiş olan mesajın hemen hemen aynını Kont Mansdorff'a söylemiştir. Lord Redesdale, Balmoral Sarayında Kral'ın ilhak haberini nasıl öğrendiğini şöyle anlatıyor:[9] "Çok kızmıştı zira ondan başka hiç kimse Berlin Antlaşmasının getirdiği düzenlemeyle oynamanın ne kadar tehlikeli olduğunu onun kadar bilemezdi. Kral, kişisel olarak ihanet derecesinde kendisinin aldatıldığını düşünüyordu. Yaklaşmakta olan tehlike hakkında yaptığı tahminler onun bir devlet adamında olması gereken basirete sahip olduğunu gösterdi. O gün söylemiş olduğu her kelime doğru çıkacaktı."

Aldatılmış olmanın verdiği rahatsızlık ve Berlin Antlaşmasının ihlâlinin yarattığı endişe bir yana İngiliz devlet adamları, Türk Hükümetine ve Türk halkına duydukları kuvvetli ve gerçek olan bir sempati ile hareket ettiler. Yeni rejimin maruz kaldığı ve kalabileceği darbeler, onu yıkmakla ve Yakın Doğu'yu eski despotların dönüşüne veya yeni kargaşalara açık bir hale getirmekle tehdit ediyordu. Türklerin cehaletin karanlığındaki Avrupa karşıtı bir rejimin prangalarından kurtulma teşebbüsü çok acı bir karşılık görüyordu. Avusturya-Macaristan iddiası hakkında ne söylenirse söylensin, Sir Edward Gosehen'in eleştirideki tavrı, pek çok İngiliz'in görüşünü ifade etmekteydi. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Baron Call tarafından neden ilhakın büyük bir hata olduğunu söylediği kendisine sorulunca Sır Edward şu dört kelime ile cevap vermişti: "Prensip, teamül, ahval, yöntem"[10]. Alman Kayzeri'nin müttefikinin kendisini haberdar etmedeki ihmaline duyduğu kızgınlığa rağmen[11] kendisine sunulan diplomatik evrakın kenarına bu bağlamda notlar koyarak duygularını ifade etmişti. Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın yanında olduğu gayet açıktı. Böyle davranmaması kendisinin tecrit edilmesi ile sonuçlanabilirdi, hiçbir Alman Hükümeti de aksini yapmaya cesaret edemezdi. Fakat, Almanya'nın İkili Monarşiyi desteklemesi gelecekteki Avusturya girişimleri için verilmiş açık bir çekti ve İngiliz devlet adamları bu davranışlarda kendilerini Abdülhamid zamanında alarma geçirmiş olan **"Şark'a doğru"** politikasının hızlanmasını görüyorlardı.

Şeref, menfaat ve basiret mülahazaları hepsi birlikte İngiliz devlet adamlarını Türkiye'yi müteakip saldırılardan uzak tutmak, yeni rejimi korumak ve Avrupa barışını devam ettirmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya mecbur etti. 3 Ekim'de Mensddoff'un "Bütün İngiltere şimdi kuvvetli bir Türksever oldu" diye Aehranthal'e yazması şaşırtıcı değildi. Bir ay sonra, Türkiye'yi desteklemek ve İslâm aleminin yeniden kazandığı ve İngiltere İmparatorluğu için her türlü ittifaktan

[7] Kral VII nci Edward. Bir biyografi. II. 663-664 PPG.
[8] Önceki sh.lere bak. PPG.
[9] Hatıralar, I. Sh. 178-179. PPG
[10] L.C.B., I, 344. PPG.
[11] a.g.e., 297 ve Alman Resmî Belgeleri Die Grosse Politik der Europaischen Kabinette 1871-1914 PPG.

daha değerli olan sempatisini muhafaza etme arzusu İngiltere Hükümetini geleneksel politikasından uzaklaşmaya ikna edebilir; diye yazıyordu.[12]

Bosna ve Bulgaristan meseleleri barışçı bir şekilde çözülseydi bile, Türkiye'nin başında üç belâ daha vardı. En önce Girit meselesi geliyordu. Burada Geçici Hükümetin davranışları, Türkiye'de kızgınlığa, Yunanistan'da heyecana sebep olmuştu. Zayıf Yunanistan hükümetinin Girit ilhakını isteyen heyecanlı kamuoyu tarafından devrilmesi tehlikesi söz konusuydu. Böyle bir gelişme genel durumu daha karmaşık bir hale getirir ve baskı altındaki Türkleri ümitsiz bir harekette bulunmaya itebilirdi.

Bereket versin kara ve deniz kuvvetleri ile malî açılardan Yunanistan'ın kifayetsiz oluşu ve İngiltere'nin ön ayak olduğu devletlerin diplomatik çabaları, Atinayı böyle bir maceraya atılmaktan alıkoydu. Türkler, başlarında yeteri kadar dert olduğundan kendi davalarını dört büyük devletin ellerine bırakmayı uygun gördüler. Böylece bu devletlerin askerî birliklerinin adadan ayrılması ertelendi, başlıca Girit limanlarına harp gemileri gönderildi ve Giritli Müslümanların güvenliği teminat altına alındı. Dört devlet idarî ilişkilerde geçici hükümeti tanımayı reddettiler ama Hanya kararının kaldırılması için baskı yapmada kendilerini haklı görmediler. Böylece Girit meselesi, çözülmedi ama rafa kaldırıldı.

İkinci mesele, M. İzvolski'nin, boğazlardan Rus harp gemilerinin serbest geçiş hakkı temini için Türkleri ikna ederek diplomatik bir başarı elde etme arzusundan çıktı. Temmuz ayında, M. İzvolski Çar'ın da muvafakatını alarak Aehranthal'e bir muhtıra vermişti. Bu muhtırada, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakının bir Avrupa meselesi olduğu ve iki imparatorluk tarafından halledilemeyeceğini ve bu durumun aynı şekilde İstanbul ve boğazlar için de geçerli olduğunu ifade ediyordu ve Rus Hükümetinin, her iki devlet için de çok önemli olan bu konuyu dostluk ilişkileri çerçevesinde karşılıklı görüşmekten memnun kalacağını belirtiyordu. Bunun anlamı, M. İzvolski'nin Avusturya-Macaristan ile bir pazarlığa oturmak istediği ve pazarlığın sonuçlarını uygun gördüğü bir zamanda diğer devletlere bildireceği idi. M. İzvolski, Kral Edward'ın Çar'la Reval'de son buluşmalarına rağmen, bu düşüncelerinden İngiltere Hükümetine tek kelime bile söylemedi. Ama Buchlau'da Aehranthal'le buluştuğunda herhalde onunla konuşmuştu. Ekimin ikinci haftasında elinde bir Avrupa Konferansı teklifi projesi ve projede yazılı olmayan Rusya ve diğer Karadeniz devletlerinin (Romanya ve Bulgaristan)a bir seferde üç harp gemisini boğazlardan geçirme talebiyle Londra'ya geldi. Bu teklifleri, 10 Ekimde Sir Edward Grey'e iletti.

Grey, daha sonra hatıralarında kabûl ettiği gibi, eğer Büyük Britanya ve Rusya dostça ilişkilerini sürdürecekse İngiltere Hükümetinin Rusya'nın denizlere ulaşmasını devamlı engelleme politikasını terketmesi gerektiğine önceden beri inanıyordu. Fakat Türklerin Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan tarafından böylesine bir muameleye tutulduğu zamandan daha kötü bir zaman seçilemeyeceğini görmüştü.

12 Ekim'de Grey, Sir Gerald Lowther'a İzvolski'nin konu hakkında ağzını aradığını ve Türkiye ile doğrudan bir anlaşmaya varmak istediğini bildirdi. Grey, İzvolski'ye bu teklifin bir tarafa çok fazla gözeten bir anlaşma olarak gördüğünü söylemişti ve İngiliz Hükümetinin görüşü de buydu. Londra'daki Türkiye Büyükel-

[12] A.H.D. I, 344 ve 489 sh. 373 Mensdroff, durumu çok değilse de biraz abartmış PPG.

çisi Rifat Paşa'ya İngiltere Hükümetinin bu tekliften hoşlanmadığını, İngiltere'den en ufak bir olumlu eğilim görürse Türkiye'nin teklifi gönüllü olarak kabûl edebileceğini bildirdi. İngiltere Hükümeti de tekliften hoşlanmamıştı ve yapılacak bir konferansta konunun gündeme getirileceğinden ölümüne korkan Türkler, İngiliz Hükümetinin, bu tavrına minnettar kaldı.[13]

Üçüncü mesele Sırp ve Karadağ Hükümetinden kaynaklandı. İki Güney Slav Devleti, işgal edilmiş vilayetlerin bir gün kendilerinin olacağı ümidini besliyordu. Düş kırıklıkları büyük oldu; Sırbistan harp havası içine girdi. Hükümet, diğer devletler nezdinde protestoda bulunduktan ve kuvvetli olanın tek taraflı giriştiği bu yeni tecavüze karşı adalet ve korunma talep ettikten sonra[14] ordusunu seferber etti; Veliaht Prens George'un St. Petersburg'a gönderdi ve Karadağ'la Türkiye ile yapılabilecek askerî bir ittifak için müzakerelere girişti.[15] Bunları yaparken Sırbistan-Bosna sınırında bir arazi şeridinin tazminat olarak Sırbistan'a verilmesini veya Sancak sınırın yeniden düzenlenmesini ve Sancak'taki Sırbistan ve Karadağ'ın özel durumunu Türkiye ve diğer devletler tarafından tanınmasını talep etti. Bu son teklif, önce Sırbistan Dışişleri Bakanı M. Milovanovitch tarafından Karadağ Hükümetiyle müzakere edilmişti.[16] Bunların hiçbir şekilde Türkler tarafından kabûl edilmesi mümkün değildi. İngiltere Hükümeti, Türkiye'deki büyükelçisi ve Belgrad'daki müsteşarı vasıtasıyla bu tür teklifleri hoş karşılamayacağını bildirdi; İstanbul, Çetine ve Belgrad'da giriştiği uygun müdahalelerle tehlikeli Türk-Sırp-Karadağ askerî ittifakı teşebbüsünden vazgeçirdi. Kâmil, zaten 8 Aralıktan sonra vazgeçmişti.[17]

Önemli konulardaki krizlerde İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği destek devamlı olduğu kadar da kıymetliydi. Viyana'da ve Berlin'de söylenildiğinin aksine İngiliz politikası devamlı yatıştırıcı oldu. İngiltere Hükümetinin veya onun İstanbul'daki temsilcilerinin Türkleri uzlaşmaz bir politika takip etmek için teşvik ettiklerine dair hiçbir kanıt yoktur. Mesela 12 Ekim de Grey, Genç Türkleri, Yunanistan'a karşı savaş niyetlerinden vazgeçirtmek için Lowther'ı ikaz etmiştir. Büyükelçimiz ve Sofya'daki müsteşarımız Türk ve Bulgar Hükümetlerini sınır boyunca toplanmakta olan ordu birliklerinin ve yedeklerinin –her iki devlet de seferber olmuştu- tehlikeli bir durum yarattığı konusunda uyarmıştı.

Bosna sorunu ile ilgili olarak, Sir Edward Grey, Türkiye uygun bir malî tazminat aldığı takdirde iki ülke arasında doğrudan bir anlaşmaya hiçbir şekilde karşı

---

[13] St. Petersburg'ta Izvolski'ye vekalet eden Tcharykoff, bu dönem içinde büyükelçimizle konuşurken aynı konuya değinmişti. Nintchitch'n belirttiği gibi boğazlar konusunda Ruslar ikiye ayrılmıştı. L.C.B. I PPG.

[14] Loc. Cit. I. 373 PPG.

[15] Loc. Cit. Ii 85-95 Nintehitch'e göre teklif Türk tarafından gelmişti. Bir süre, Kâmil Avusturya-Macaristanla olacak bir ihtilaf pahasına böyle bir ittifaka taraftar görünmüştü. PPG.

[16] L.C.B. II, 85 PPG.

[17] a.g.e., II 90 İngiliz Belgeleri, V, 447 Grey'den Whitehaad'e (Belgrad'daki İngiltere Müsteşarı) 14. XI.1908 tarihli talimat'a ve V 432, Lowther'in konu hakkında Kâmil ile yaptığı görüşmenin raporuna bakınız. Kâmil Avusturya karşıtı bir ittifaktan 6.XI.1908 tarihinde vazgeçmişti. Ama Hâlâ Bulgaristan'a karşı böyle bir ittifakın yapılacağını düşünüyordu. Rus Hükümeti, Sırpları İkili Monarşiyle girişecekleri bir savaşta Rus yardımına güvenmemeleri konusunda uyarmıştı. PPG.

çıkmamıştı. Viyana'da nüfuzunu bir çok kere şu görüşü ileri sürerek kullanmıştı: "Kriz derinleştikçe İngiltere hükümetinin, iki tarafı bir uzlaşma zeminine çekmek için yapacağı müdahaleler de artacaktır."[18] Türkiye'ye yönelik tavrı başından sonuna kadar ziyadesiyle zarif ve anlayışlı olmuştu. Lowther, Bosna veya Bulgar anlaşmazlığında belirli bir çözüm şeklinin hükümeti tarafından Türkiye'ye telkin edildiği izlenimini vermekten daima kaçınmıştır. Kâmil Paşa'nın her zaman yaptığı gibi İngiltere'nin tavsiyesini istemesini beklemiş ve onun bu davranışı şüphesiz itibarını arttırmıştır.

Aehranthal, sonunda tazminat verilmesine rıza gösterdiğinde ve 26 Şubat 1909 tarihli bir protokolle bu tazminat teklifi[19] Türk Hükümetince kabûl edildiğinde, İngiltere'nin Türk menfaatlerini devamlı desteklemesi açıkça kendini gösterdi. Avusturya-Macaristan, Türkiye'ye ilhakla sahip olduğu devlet mülkü karşılığında 2.200.000 İngiliz Pound'u tazminat ödedi; Sancak üzerindeki bütün haklarından vazgeçti, Türk İmparatorluğundaki postahanelerini kapatmaya söz verdi ve birçok ticari imtiyaz sağladı. Türkiye bunların karşılığında, Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından ilhakına karşı yaptığı protestoyu geri çekti.

Bulgaristan anlaşmazlığı, düşmanlıkların sona erdirilmesini bir kere daha tehlikeye soktu ve bir sonraki bölümde anlatılacak olan İstanbul'daki ayaklanmanın sonrasına kadar devam etti. Kral Ferdinand'ın Viyana ile giriştiği flörtü sona erdirip kendi tarafına çekmek isteyen Rusya Hükümeti, sonunda Bulgaristan'a uzlaşması karşılığı malî yardımda bulunmayı kabûl etti. Bulgarlar bu tazminattan önce, Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığı St. Petersburg'da Almanların doğrudan girişimiyle sona erdirildiğinde Bulgarlar, Avusturya-Macaristan'a güvenmeden bir harp riskini göze almışlardı.

Söz konusu Alman girişimi, Alman Büyükelçisinin 23 Mart'ta M. İzvolski ile konuşurken Bosna-Hersek'in ilhakının Rusya tarafından tanınmasını istemesi şeklinde oldu. Bu mümkün olmazsa, Almanya işleri oluruna bırakacaktı. İzvolski, Londra ve Paris'e danışmadan kabûl etti. Sırplar böylelikle yalnız bırakılmış ve Avusturya-Macaristan'ın bir saldırısına açık bir hale gelmişti. Bazı yetkililerin düşüncesine[20] göre onları, bir felâketten ancak İngiliz diplomasisinin çabası kurtarabilirdi. Sırplar, Bosna-Hersek'in ilhakını tanımaya ve baştan beri sürdürdükleri[21] protesto ve karşı çıkma tutumundan vazgeçmeye mecbur edildiler. Fakat Sırplar tutumlarından vazgeçmeselerdi, Almanya'nın müttefiki ile beraber yaptığı kuvvet gösterisi karşısında Rusya'nın geri çekilmesi Bulgaristan'da ve daha çok da Türkiye'de ciddi sonuçlar doğurabilirdi. Bu her iki ülkede de Almanya'nın yenilmez olduğu ve Rus devinin zayıf bir tarafı bulunduğu inancına kuvvetli bir destek sağladı. Özellikle Rusya'ya karşı güvensizliğin her zamankinden daha çok olduğu Türki-

[18] L.C.B. II. 306. PPG.

[19] Teklif 12 Ocak 1909 tarihinde yapılmıştı. Boykot protokol imzalanıncaya kadar sürdü, o tarihte de Kâmil Paşa sadrazamlıktan düşmüştü. PPG.

[20] L.C.B. II. 306. Nintchitch bu görüşü kabul etmiş görünüyor. Ayın zamanda 1909 Martının sonunda tehlikenin en büyük olduğu bir zamanda Arşidük Franz Ferdinand'ın harp taraftarı olmaktan çok bir harbi önlemek için elinden geleni yaptığını söylüyor. PPG.

[21] L.G.B. II. 181 PPG.

ye'de, bu inanç Osmanlı İmparatorluğunun dış politikası üzerinde gittikçe artan bir etki yapacaktı.

İngiltere Hükümetinin kendisini doğrudan ilgilendirmeyen bir anlaşmazlıkta baş rolde bulunmasının gerekmediği münakaşa edilebilir. Mısır ve İran Körfezindeki durumu sağlamdı. Basit bir protesto ile yetinilmek varken böyle gereksiz bir atılganlıkla Türkiye'nin savunmasını niçin üstleniyordu? Bu soru, Türk ihtilâli ile I nci Dünya Savaşı arasındaki dönemde İngiliz siyasetindeki başlıca unsurların değerlendirme noksanlığını açıklamaktadır. İngiltere Hükümeti için Rusya ile nihayet 1907'de başlanmış olan iyi ilişkilerin devam ettirilmesi son derece önemliydi. Öte yandan, Türkiye ile iyi ilişkilerin kurulması da önemliydi. Aksi halde bu ülke Almanya'nın bir uydusu olacaktı. Rusya ve Türkiye ile İngiltere'nin dostluğu devam ettirmesi kolay olmasa da eğer Genç Türkler sözlerinde dursalardı bu iş o kadar zor olmazdı. Bu mülahazaların dışında Avrupa'da devletler hukukunun savunulması ve Avrupa barışının idamesi o dönemde İngiliz dış siyasetini kontrol eden şerefli kişilerin aynı derecede gözetmesi gereken hususlardı.

1930'dan bu yana dünya, büyük devletlerin antlaşmaları ihlâl etmelerine alıştı. Bu günkü nesiller, Berlin Antlaşmasının XXV nci maddesinin ihlâlinden dolayı, sadece İngiltere'de değil, her yerde duyulan öfkeyi anlamakta güçlük çekebilirler. Böyle davranışlar büyük devletlerden beklenmezdi. İngiltere Hükümeti adına daha temkinli davranışlar krizlerin süresini kısaltabilirdi, fakat diğer devletlerin Avusturya-Macaristan'ın girişimine karşı olan direnişini kesinlikle zayıflatırdı ve Baron von Aehranthal'i Sırbistanı işgal projesini gerçekleştirmeye heveslendirirdi. Kral Ferdinand da Bulgaristan'ın bağımsızlığını Türkiye'ye taarruzla kutlardı.

Bu olayları takip eden diplomatik düelloda Almanya ve Büyük Britanya çekişip durdular ama rekabetleri Balkan olayları ile ilgili değildi ve eğer Sr Edward Grey, Bosna'nın ilhakının protesto edilmeden geçiştirilmesine müsaade etmiş olsaydı ihtilâf kalıcı olurdu. Bütün bunlar dikkate alındığında, dürüstçe söylemek gerekir ki İngiliz diplomasisi, barışa çok kıymetli katkılarda bulunmuş ve yeni Türk Hükümetine büyük hizmetler etmiştir.

BÖLÜM VIII
"HOROZUN ÇOK OLDUĞU YERDE..."

Saçlılar – Türkler ve Makedonya Bulgarları – Ermeni taşkınlıkları – Selânik ve İstanbul – Balkan Komitesi – Kâmil Paşa'nın düşüşü – İstanbul'da fesat – 13 Nisan isyanı – Cinayetler ve firarlar – Selânikililerin karşı taarruzu – İstanbul'da çarpışmalar – Savaşların sayredilmesi – Yanlış bir haber – İttihat ve Terakki Komitesinin zaferi – Abdülhamid tahttan indirilmesi ve sürgünü – V nci Mahmet.

Avrupa'daki krizler, Osmanlının dikkatini iç politikadan uzaklaştırmıştı. Seçimler Ekim ayında yapıldı. Korkulduğu gibi Avrupa Türkiye'sindeki Bulgar unsurlar ve Anadolu'daki Ermeni ve Rum azınlıklar nüfusları oranında yeteri kadar temsil edilemedi. Bu sonuçlardan en fazla Bulgarlar etkilendi. Bulgaristan Hükümetinin davranışları İttihat ve Terakki Cemiyet'inin onlara karşı olmasına tabiî olarak zemin hazırlamıştı. Birkaç ay öncesine kadar Makedonya dağlarında Bulgar çeteleri peşinde koşan askerler, onlara halâ güvenemiyordu. Makedonyalı Bulgarların liderlerinin kendi cemaatlerinin eğitim ve dinî imtiyazlarını büyük bir şevkle savunmaları Türk sivil ihtilâlcilerinde sıkıntı veya kuşku yaratıyordu. Bir talihsizlik de Selânik'tekilerin Makedonyalı Bulgarlar arasından kendilerine sözde sosyalist denen küçük bir "merkeziyetçi" grubu taraftar olarak seçmiş olmalarıydı.

"Makedonya Dahili Teşkilatı" şefi Sarafoff'un uzlaşma sağlamak için verdiği noel davetinde, ziyafetten sonra tabancasını çekip ev sahibini vuran Sandanski gibi haydutlar, yüksek prensiplerden, Herbert Spencer, Mill, Auguste Comte ve diğer siyaset filozoflarından yabancı dostlarına sohbet sırasında bahseden politik reformcular için korunması uygun kişiler değildi.

Anadolu'da Türklerin ve Kürtlerin rahatsızlığı, Hıristiyanların güçlü cemaat teşkilatları sayesinde muhtemelen kuvvetli bir şekilde temsil edileceği anlaşıldığında öyle arttı ki, pek çok yerde azınlıklar daha fazla mesele çıkarmamak için adaylarını seçimlerden çektiler. İslamiyetin tefeciliği yasaklamış olmasına rağmen çoğu tefecilik yapan ve Ermeni yarıcılarını, Kürt ve Türk yarıcılarından daha fazla ezen Kürt toprak ağaları bu yeni idareye son derece düşmandı. Türklerin tutumu bölgedeki Ermenilerin temayülüne göre değişiyordu. Burada şu husus belirtilmelidir ki azınlıklar, Abdülhamid'e karşı yapılan ihtilâlden sonra, gaddar davranışları ile etraflarını aşırı derecede darıltılar. Kafkaslardan sınırı geçen "Entelektüeller" (iğrenç bir söz) fabrikanın bilinmediği, sendikaların yasaklandığı bir bölgede ileri bir sosyalizmin propagandasını yapıyorlardı.

Bu liderlerden bazıları yeteri kadar cesurdu fakat onların Rus ihtilalcileri ile olan bağlantıları, onlara pek çok dindaşlarını endişeye düşürecek tahripkâr bir davranış kazandırmıştı. Onları Ermenilerin arasında silâhlı **fedailerin**[1] başında gören Türkler dehşete kapılmışlardı. Diğerlerinin, ucuz politika ve laf ebeliği yapmaktan

[1] Kelime anlamı kendini feda edendir ama genellikle siyasi suikastçiler ve benzerleri için kullanılır. PPG.

başka siyasî bir kabiliyeti yoktu. 1915'de tam bir kıyıma[2] sahne olacak Van'daki İngiltere Konsolosu, ihtilâlden sonra verdiği raporda şöyle diyordu: "Ermeni mahallesinden dışarı çıkamayan, mazlum, korkudan yaltaklık eden serseri Ermeni şimdi gürültücü, kaba, mütehakkim tavırlı ve küstah bir kötü politikacı taslağı oldu." Konsolos, Türklere karşı da hayırhah değildir. "Hükümet memurlarından **zaptiye**lerden küçük arazi sahiplerinden ve çiftçilerden olaşan küçük Türk cemaati, evvelce Ermenilerin yok edilmesi için silahlı bir başıbozuk topluluğu oluşturuyordu. Şimdi ise suratları asıldı, maişetlerinin sağlanmasından onları yoksun bırakan olayların bu şekilde ters dönmesinde hiç hoşnut değiller".

Seferberliğin, Anadolu ve Arap vilayetlerindeki önemli unsurlar arasındaki husumetin getirdiği güçlüklere rağmen, Kâmil Paşa'nın Hükümeti, ihtilâli takip eden kritik aylarda Türkiye'nin birçok bölgesinde uzun senelerden beri süregelenden daha iyi bir düzeni devam ettirmeyi başardı. Hükümete başlıca güçlük Selânik'ten geldi. Selânik'teki bu yeni kişiler, öğüt vermeye, yardım etmeye ve yeri geldiğinde Hükümeti tehdit etmeye hazırdılar ama hükümet sorumluluğunu yüklenmekten korkuyorlardı. Emirlerin Bâb-ı âlî'den mi yoksa Cemiyet'in Selânik'teki merkezinden mi veya Bâb-ı âlî'ye yakın Şerif caddesindeki İ.T.C.'nin[3] temsilcilerinden mi geldiğini anlamak ekseriya zor oluyordu. Bu temsilciler sık sık değişiyor ve bazen partiyi değil de bir hizbi temsil ettikleri izlenimini veriyorlardı.

Parlamento üyesi Mr. Noel Buxton'ın[4] ve Balkan Komitesi'nin diğer üyelerinin Aralık ayında Türkiye'yi ziyaretleri, İ.T.C. içindeki bir gruba Kâmil'e saldırmak için iyi bir fırsat verdi. İhtiyar Kıbrıslı, Selânik'tekiler için çok fazla bağımsız görünüyordu. Kâmil, genç subayların siyasete karışmasından hoşlanmıyordu ve Mason Locası[5] ile ihtilâlci Komitenin kendisine ve arkadaşlarına yönetim konusunda akıl vermeye ehliyetli olduğunu kabûle yanaşmıyordu. İ.T.C.. adına bir nezaketsizlik meseleyi doruğa çıkardı.

Kâmil Paşa'ya danışılmaksızın İ.T.C..'nin şefleri, Mr. Buxton ve arkadaşlarını Sultan'la yapacakları bir görüşme ile Sadrazamın evinde verilecek bir akşam yemeğine davet etmişti. Kâmil zaten Genç Türklerin Paris Grubu ve Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in yetkisiz olarak Avrupa başkentlerini dolaşmasından rahatsızdı.[6] Lâfını esirgemedi ve İ.T.C.. temsilcisi Binbaşı Hafız Hakkı ve Rahmi Bey'e (Arslan) evinin Cemiyet'in aşevi olmadığını söyleyiverdi. Sonunda, meselenin temsilcilerle görüşülmesi ve akşam yemeği için bir tarihin kendisince uygun görülecek bir şekilde tespit edilmesi konusunda Abdülhamid tarafından ikna edildi. Kâmil, Londra'daki Türkiye Büyükelçiliğinin veya İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğinin tavsiyesi olmadan gayrı resmî bir kuruluş olan Balkan Komitesinin İstanbul'a gelişinin kendisini ve Hükümeti emri vâkî karşısında bırakmış olmasından dolayı İ.T.C..'ne serzenişte bulundu. Temsilciler ve dostları karşı taarruza geçtiler ve İngi-

[2] Bu kıyıma Ermeniler, Türkler ve Kürtler iştirak etti. Rus istilacıları zikretmeye gerek yok. PPG.
[3] İttihat ve Terakki Cemiyet'i PPG.
[4] Şimdi Lord Noel-Buxton PPG.
[5] Bu localar sonradan İtalyan Büyük Şark Locası ile ilişkilendirildi. PPG.
[6] Ahmet Rıza pot kırmak konusunda nadir görülen bir yeteneğe sahiptir PPG.

liz kamuoyunun önemli bir kesimini temsil eden Balkan Komitesinin[7] Kâmil Paşa'ya muhalif olduğunu basına söylediler. Mr. Buxton bir tekzip yayınladı. İ.T.C.. içindeki aşırılar ile ılımlılar arasında yapılan müzakerelerden sonra İ.T.C.. şefleri "dereyi geçerken at değiştirmemeye" karar verdiler.[8]

Şubat ayında, İ.T.C.'nin sivil ve asker üyelerinin kulislerde tabanca çekerek kendi amaçları için muhalif milletvekillerini etkiledikleri fırtınalı bir Meclis toplantısında yapılan oylama sonucu Kâmil hükümetten düştü.[9] Yerine Makedonya'nın üç vilayetinde genel müfettişlik yapan Hüseyin Hilmi Paşa tayin oldu. Tecrübeli, çalışkan -işleri astlarına devretmeyi istemezdi- oldukça Avusturya yanlısı, uzlaşmacı, nazik ve kaypak biri olarak, Cemiyet'in istediği bir kişiydi. Cemiyet, onu çok iyi tanıyor ve Saray'la olan ilişkisini biliyordu ve bütün ana meselelerde onun itaatkâr olacağına güveniyordu.

Kâmil Paşa'nın düşüşü Almanya ve Avusturya-Macaristan'da İngiliz siyasetinin geri tepmesi olarak yorumlandı. Kral Edward'ın gönderdiği talihsiz mesaja[10] öyle manâlar verilmesiydi, bu şekilde yorumlar yapılmayabilirdi. Bu olay ne Haricîye Nezaretinde ne de Beyoğlu'ndaki İngiltere Büyükelçiliğinde trajik bir şekilde ele alındı. Genç Türklerin aceleciliğinin, Selânikteki görünmez hükümetin İstanbul'daki hükümeti kontrol etme kararının bir kanıtı olarak diplomatlar tarafından algılandı. Fakat İngiltere Büyükelçiliğinde, İ.T.C. nezdindeki popülaritesi adeta İngiltere'ye bir mesuliyet yüklemiş olan sadrazamın düşmesi, belirli bir rahatlık yarattı.

Türkiye için esef edilecek durum, ülkenin gerçek hâkimlerinin halâ Selânik'te kalmaları ve İstanbul'da yeni rejime karşı gittikçe büyüyen muhalefeti görememeleriydi. İ.T.C..'nin ve subayların din karşıtı bir duyguyla yaptığı gereksiz bir yürüyüş; Arap ve Arnavut liderlerin, temsil ettikleri cemaatlerin taleplerine yeni rejimin aldırış etmeyeceği korkusu ve Abdülhamid karşıtı olmasına rağmen bir gazetecinin öldürülmesi ve Cemiyet'in komplocu metodlar kullanmasının acı bir şekilde eleştirilmesi, söz konusu muhalefeti arttırdı. Bir kısım muhafazakâr ûlema ve kalabalık bir ilâhiyat öğrenci grubu tarafından desteklenen dinî bir örgüt, İstanbul Garnizonundaki erat ve astsubayların kıskançlığını ve fanatizmini tahrik etmeye başlamıştı. Yıldız'daki İkinci Piyade Tümeni Anayasa üzerine yemin etmemişti ve geçen Kasım ayındaki henüz başlangıç halindeki isyanın bastırılmasından fena etkilenmişti. İlâhiyat öğrencileri isyancıların yerini almak üzere Selânik'ten İstanbul'a gönderilmiş olan bir piyade alayını kandırmışlardı.[11]

13 Nisan 1909 sabahı gün doğumundan önce İstanbul'daki iki kışlada bulunan askerler isyan ettiler, subaylarını ya uzaklaştırdılar veya hapsettiler ve kendilerine

[7] Gerçekten de öyleydi. PPG.

[8] "Köprüyü geçerken ayıya dayı denir" bir Türk atasözüdür. Bu atasözünü, onun hakkında ne düşündüğünü soran Rahmi Bey'den öğrendim. Rahmi, o günlerde benim fikirlerime, safiyetle inandığım şekilde değer verdiğinden değil, Kâmil Paşa düşerse **The Times** muhtemelen ne der diye merak ettiğinden ne düşündüğümü öğrenmek istiyordu. PPG.

[9] Kâmil Paşa, orduyu siyasetin dışında tutmayı başaramayan ve adı uğursuza çıkan Ali Rıza Paşa'dan daha disiplinci olan Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırı olarak tayin etmişti. PPG.

[10] Bölüm VI'ya bak PPG.

[11] İsyana teşebbüs edenler Arabistan'a gönderilmişti. Liderlerinden pek azı hapsedilmiş, birkaçı da kurşuna dizilmişti. PPG.

Selânik'teki dinsizlerin tehditi altında olduğu söylenen İslamın Kutsal kanunu Şeriatı savunmak üzere diğer kışlalarda ve gemilerde bulunan silah arkadaşlarına kendileriyle birleşmeleri için haber gönderdiler. Birkaç saat içinde garnizonun büyük bir kısım isyana iştirak etti. Mahmud Muhtar Paşa[12] kendisini takip eden bir kısım bahriyelilerin ve Yıldız'daki birliklerin elinden Boğazın Asya yakasında oturan Sir William Whittall'un evine sığınarak kurtuldu ve bu tanınmış İngiliz tarafından denizci uniforması içinde Alman yatı ve istasyoneri **Lorelei**'ye [13] ulaştırıldı.

Hilmi Paşa istifa etti. Zaten başka bir şey yapamazdı. Astsubaylar, alaylı subaylar ve bazen de propaganda da aktif bir rol alan beyaz sarıklı öğrenci gençler tarafından yönlendirilen heyecanlı asker güruhları sokaklarda yürüyüş yaptılar. Zaman zaman durup havaya ateş ettiler. Meclis binası önünde büyük kalabalıklar toplandı. Burada Dürzî milletvekili Emir Muhammed Arslan, Cemiyet'in en meşhur ve etkili yayın organı olan Tanin'in müşiri meşhur Türk gazetecisi Hüseyin Cahit bey'e benzetilerek yakalandı ve öldürüldü. Asker güruhu, milletvekillerini tartakladı, "şeriat istiyoruz" diye haykırarak, Selâniklilere söverek ve Sultanı alkışlayarak oradan uzaklaştı.

O günkü kişisel tecrübem ilgi çekiciydi. Meclis binasında olanların mübalağalı bir hikayesini dinlemiş olarak Beyoğlu'ndan aşağıya indim ve köprüyü geçtim. Köprü geçiş ücretlerinin toplandığı kulübenin biraz ötesinde bir grup sivil, bir kan birikintisinin etrafında toplanmış duruyordu. Bir karargah subayı (tesadüfen bir Rum) köprüyü geçmeye çalışan bir grup isyancıya görevleri başına dönmesi için ihtarda bulunmuş. Bir çavuş hakaret dolu sözlerle ona susmasını söylemiş, subay kılıcına el atmış fakat daha kılıcını çekemeden askerler onu ezip geçmişler ve emin olmak için de ateş edip vurmuşlar. Bir görgü tanığının anlattığı hikaye böyleydi, ben inanmıştım.

Üniformalı bir kalabalık köprü üzerinde olay yerinin hemen yakınında duruyordu. Gergin yüzleri, çoğu küfür olan sözleri veya **"Padişahım çok yaşa**!"dan daha çok haykırdıkları "Şeriat istiyoruz" sloganları ve mütecaviz tavırları, hikayelerini çok güzel anlatıyordu. Bu basit ve tek taraflı düşünen insanlar, fanatikler tarafından kandırılmış ve askerlerinden çok siyasetle ilgilenen subayları tarafından ihmal edilmişlerdi. Her şeyden aziz tuttukları şeyin tehlikede olduğunu zannederek ayaklanmışlar ve Selânik'teki "ateist"lerin kanını isteyerek şehrin sokaklarında yürüyorlardı ama aynı zamanda katı bir disiplini devam ettiriyorlar, şehrin barışçı sakinlerine zarar vermiyorlar ve böylesine büyük bir ayaklanmanın belirtisi olan hiçbir aşırı harekete tevessül etmiyorlardı.

O gün ve devam eden günler içinde, havaya gelişi güzel açılan ateş sonucu şehrin uzak mahallelerine sağanak gibi düşen mermilerden birkaç kişi öldü ve yüzden fazla kişi yaralandı. Hükümet yanlısı olan ve tamamı subay ve astsubay yirmi kişinin ayaklanmanın başlangıcından sonuna kadar geçen süre içinde "öldürülmüş" olduğunu zannediyorum.

---

[12] Harbiye Nazırı. Cesur bir asker ve şerefli bir insandı. PPG.

[13] Büyük Devletler 1895 katliamından sonra, bir sonraki ayaklanmanın Avrupalılara karşı olabileceği endişesi ile, uzun müzakerelerden sonra İstanbul'da hafif birer savaş gemisi bulundurma imtiyazı elde etmişlerdi. PPG.

Köprünün öte yakasında **Yeni Zaman** gazetesinin editörü olan arkadaşım Abdullah Zühtü Beye uğradım ve korkmadan beraberce Bâb-ı âlî'ye gittik. Orada hiç kimse bir sonraki adımda ne olacağını bilmiyordu. Nazırlar ortadan kaybolmuştu. Birkaç meraklı memur oturmuş, kahve üstüne kahve içerek merakla pencereden dışarıya bakıyordu. Biz de aynı şekilde bakarken havada uçuşan veya çatıya düşen mermilerin sesi bizi içeriye girmeye mecbur etti.

O akşam Zühtü ile beraber diğer gazetecilerin saraydan haber bekledikleri Pera Kulübüne gittik. Haber iri kıyım, korkunç görünüşlü, sakallı bir Ermeni tarafından getirildi. Düzenin sağlanması görevinin, sürgünden yeni dönen ama Cemiyet'in yöntemlerini beğenmeyen iyi bir disiplin adamı ve mükemmel bir asker olan Nazım Paşa'nın yardımcılığını yapacağı Sait veya Kâmil Paşalardan birine verileceğini zannediyor veya ümit ediyorduk.

Sarayın bir çeşit ajanı olan Ermeni, bize Hünkar'ın askerlere uslu çocuklar olup kışlalarına dönmelerini söylediğini, Tevfik Paşa'yı Sadrazam olarak tayin ettiğini, yanına yardımcı olarak da 1897'de Türk Ordularına Yunanistan'da komuta eden eski ve muhterem bir asker olan Harbiye Nazırı Ethem Paşa'yı verdiğini bildirdi. Takip eden birkaç gün içinde isyancılar kışlalarına dönmeye ikna edildi. Ayın 17 sinde eğlence sona erdi. Bir veya iki gün sonra, Selânik ve Edirne'deki askerî birliklerin Mahmut Şevket Paşa komutasında şehri işgal edip isyancıları cezalandırmak üzere hazırlandığı haberi geldi. Fakat isyandan sonraki ilk beş gün içinde vilayetlerde neler olup bittiğini öğrenmek mümkün değildi ve ben daha sonra **The Times**'a çektiğim telgraflarda yanılmış olduğumu görmekle hem eğlendim hem de rahatsız oldum.

Askerler yavaş yavaş kışlalarına döndürülürken Tevfik Paşa'nın Hükümeti de Selânik ile irtibata geçmiş ve Cemiyet'e anayasanın yürürlükte olduğu teminatını vermişti. Selânik'in cevabı kısa ve özlüydü: Birkaç entrikacının ve fanatiğin kışkırtması ile ayaklanan 30.000 lidersiz ve dar kafalı askere dayanan bir anayasanın daha kuvvetli bir desteğe ihtiyacı vardır, bundan dolayı Cemiyet ve Üçüncü Ordu Müfettişliğinin askerî liderleri bu desteği temin etmeye hazırdır. 22 Nisan'da Makedonya'daki 20.000 kadar asker, Arnavut ve Sandanski ile onun azgın yardımcısı Panitza'nın komutasındaki Bulgar gönüllü birliklerin desteğinde İstanbul'un batı banliyolarına kadar yanaştı ve bir yürüyüş kolu kuzeye kaçacak isyancıların önünü kesmek ve Yıldız'ın gözünü korkutmak maksadıyla Haliç'in kuzey ucuna yöneldi.

Ertesi günü Harbiye Nazırına yardımcı olarak atanmış olan Nazım Paşa halkın güvenliğin sağlanması amacıyla Mahmut Şevket Paşayı görmeye gitti ve onun karargahında gözaltına alındı. Yeni gelenleri görmek için Beyoğlunun dışına atla bir dolaşmaya çıktım ve onların 13 Nisan'da olanları Abdülhamid'e ve isyancılara ödetmeye kararlı oldukları kanaati ile geri döndüm.

Bir sonraki günün sabahı erkenden top ve tüfek sesleri, infilâk eden top mermilerinin gürültüsü ile uyandım. Hemen dışarıya fırlayıp Cadde-i Kebir'in üst kısmına koşarak gittim. Oranın Taksim kışlasının civarındaki evlerden açılan ateşin altında olduğunu gördüm, buna Selânik Ordusunun piyadeleri cevap veriyordu.

Bundan sonraki üç saat çok heyecanlı geçti. Önce yolun hemen karşısındaki evde oturan meslektaşım Moore'un ölümcül bir yara ile yattığı ve diğer bir tanıdığın

A.W.Booth'un durumunun biraz daha iyi olduğu haberi geldi. Aslında Moore ensesini sıyırıp geçen ve bereket versin omuriliğini zedelemeyen bir mermi ile yaralanmıştı. Bu yaralanmanın verdiği şoktan tedavi olması birkaç ayı buldu. Booth'u alnı sarılı, bir yatakta otururken buldum. Dünyada gördüğüm en güzel kadınlardan biri kendisine hemşirelik yapıyordu.

Bir sonraki işim, Selânik topçusunun ateş altına aldığı söylenen kışladaki çarpışmaları görmeye çalışmak oldu. Bunu kışlaya doğru itilerek götürülen bir topun kalkanı arkasına sığınarak yaptım. Bulunduğumuz yer kışla pencerelerine yüzelli metre kadar uzaktaydı. Önümüzde beyaz külâhlı Arnavut gönüllülerden bir kaçı vurulmuş yatıyordu. Kışla önündeki açık alanı geçerken pencereden açılan ateşle vurulmuşlardı.

Evlerdeki keskin nişancılar arasında süregiden çatışmayı seyretmeye ara verdik, temiz giyimli hoş davranışlı Selânikli piyadelere sigara ikram ettik. Bunu aniden açılan topçu ateşinin gümbürtüsü takip etti ve top sesleri yine aniden kesildi. Aynı şekilde tüfek ateşleri de duyulmaz oldu.

Daha sonra iki arkadaşımla, Makedonya jandarmasında görevlendirilecek Yarbay Bonham ve Binbaşı Stephen'le beraber isyancıların teslim olmasını görmek üzere Taksim Kışlasına gittik. Yaralanmış olan askerler kışladan çıkartılıyor, esir alınanlar gruplar halinde götürülüyordu. Aniden açılan bir yaylım ateşi Selânikli askerler ve onları takip ederek gelen siviller arasında kısa süren bir panik yarattı. Bu sırada Bonham, yakışıklı bir kurmay subayı kutladı. Bu subay Enver Bey'di, Stephen ve ben Taşkışla ile bahçe arasındaki alçak bir duvarı geçmesi için kendisine yardım ettik. Duvarın üzerinden canlı bir şekilde atladı ve silah arkadaşlarına yetişmek üzere koşarak gözden kayboldu.

Kulübe döndüğümde kendi ölüm haberiyle karşılaştım. Bu tamamen benim hatamdı. Cadde-i Kebir'in üst ucundaki çatışmaları seyrederken, pek iyi tanımadığım, yorgun görünüşlü bir gazeteci yanıma yaklaşmıştı. Biraz ötede kanlar içinde, beyni parçalanmış bir ceset yatıyordu. Bana, "Mösyö, **The Times**'in muhabirini tanıyor musun?" diye sormuş" ben de "Evet Mösyö, onu iyi tanıyorum" diye cevap vermiştim. İlerde, kaldırımın üzerinde yatan cesedi göstererek "İşte o" diye haykırmıştı. Onu mahcup duruma düşürmek istemediğimden kahkahalarımı zor tutarak ona herhangi bir cevap vermemiştim. Sonradan öğrendim ki öldüğüm rapor edilmiş, babam telâşa kapılmış ve iki Alman gazetecisi ölümümü hikâye etmişler ve benim Genç Türkler arasında etkili bir kişi olduğumu ileri sürmüşler. Bu son ifade benim için iyi bir şey değildi, her ne kadar hak edilmemişse de komplimanlara inanmayacak ve onlara aldırmayacak bir yaşta değildim.

Cemiyet, tam bir zafer kazandı. İsyancılar dağıtıldı. Liderleri ya kurşuna dizildi veya uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldı fakat Anayasaya karşı işlenen suçlara bakmak için kurulan askerî mahkeme intikam alıcı değildi, isyana katılan sıradan erat sadece silahlarından arındırıldı ve geri kalan askerlik hizmetlerini yol inşaatında çalışarak tamamlamaya mahkûm edildi. Bazı ilahiyat öğrencileri sığındıkları İstanbul camilerinde Sandanski'nin adamları tarafından boğazlandı. Pek çok din adamı ve aralarında Abdülhamid'in harem ağalarının da bulunduğu saray görevlisi yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Bir sabah kaldığım evin penceresinden bakarken

çeyrek mil ötede onların beyazlara bürünmüş cesetlerini darağacında sallanırken gördüm.

Abdülhamid'in sonu belli oldu. 31 Mart isyanı ile doğrudan ilgisi olduğuna dair bir kanıt bulunamadı ve bildiğim kadarı ile bugüne kadar da bulunabilmiş değil. Bazı isyancılar onun, saray adamlarının ve Sultanı tutan kişilerin isimlerini duruşmalarda zikrettiler. Eski hafiyelerden hiçbiri "Muhammedî Cemiyet"inin teşekkülü ve faaliyetlerini öğrenememişti. Halk doğru veya yanlış, Abdülhamid'in yönetiminde daima böyle ayaklanmalar olduğuna inanmıştı.

27 Nisanda görevi kendisine sorulan özel bir takım sorulara ve ülkeyi kimin yönetmesinin doğru olacağına İslâm hukukuna dayanarak cevap veren ve Şeyhülislamın bir görevlisi olan Fetva Emininden aldıkları bir fetva ile durumunu güçlendiren Millet Meclisi ve Ayan Meclisi oy birliği ile Abdülhamid'i tahttan iskat etti. Karar kendisine İ.T.C..'nin dört üyesi tarafından tebliği edildi. Bunlardan biri olan Selânikli Yahudi avukat Karasu Efendinin[14] bu heyete dahil edilmemesi gerekirdi. Sultan kaderine razı oldu ve kendisiyle çocuklarının hayatının teminat altına alınmasını istemekle yetindi. Selânik'e çocukları ve kadınları ile beraber gönderildi, orada şehrin önde gelen Yahudi ailelerinden birine ait Alatini Köşkünde ikamete mecbur edildi. İsyanla ilgili olarak suçsuz olabilirdi ancak tarih, işlemiş olduğu diğer suçların cezasız kalmış olduğunu gösteriyordu. Halkına ve bir dereceye kadar İslâm alemine vermiş olduğu maddi ve manevi zarar, tahttan indirildikten sonra kendini gösterdi. Yaşlı, nazik, kimseye zararı olmayan ve hemen hemen Abdülhamid tahta çıktığından beri hapis hayatı yaşayan kardeşi Veliaht Mehmet Reşat, V nci Mehmet ünvanıyla Sultan ve Halife ilân edildi.

[14] Bu kişinin karakteri için Bölüm IX'a bak. PPG.

BÖLÜM IX
YENİ PANİSLAMİZM

Adana katliamı – Bir Siyonist Planı – Genç Türklere Yahudi etkisi – Selânik- Dönmeler – Şark Farmasonluğu – Parlamenter muhalefet - İçerde çok az Türk var – Bulgar kulüplerinin kapatılması – Girit meselesi – Türk milletvekilleri Londra'yı ziyaret ediyor – Hakkı Paşa, Hilmi Paşa'nın yerini alıyor – M. Venizelos ve Türkler– Makedonya'da Müslümanların İsyanı – Dayakla silahsızlanma – Komitenin 1910 Kongresi - Ondört kemu – Panislamcı hareketler – İran Körfezi – Borç alma mücadelesi – Sir Ernest Cassel – Ahmet Samim'in KatD – Bir İngiliz yorumu

14 Nisan'da bir Ermeni ile karısına sataşan iki Türk arasında çıkan ağız dalaşı, Güney Anadolu'nun bir şehri olan Adana'da bir isyana sebep oldu. Kısa bir zaman içinde kargaşa silahlı güruhlar arasındaki bir iç savaşa dönüştü ve bütün Kilikya ovasına ve Kuzey Suriye'ye doğru bir orman yangını gibi yayıldı. Azınlıkta olan Ermeniler en fazla zarar gören taraf oldu, muzaffer olan Türkler, Kürtler ve Araplar yaş ve cinsiyet ayırımı yapmadılar. Yediyüzden fazla Ermeni evinin yakıldığı ve içinde yaşayanların çoğunun zalimce öldürüldüğü Payas gibi yerlerde Ermeniler, saldırının kurbanları olmuşlarsa da Adana'da mesele çıkarmak için çok fazla provakasyonda bulunmuşlardı.

Kilikya'da kuvvetli olan Hınçak Cemiyeti[1] bu bölgede bir Ermeni Prensliğinin kurulacağını övünerek söylemişti. Kilikya'da küçük bir Ermeni Krallığı Haçlı Seferlerinin sonuna kadar varlığını sürdürmüş, Memlüklerin bölgeyi fethetmesiyle ortadan kalkmıştı. Mersin'in silah ve patlayıcı madde kaçakçılığından ticari menfaati olan Gregoryan Piskoposu[2] Türkler hakkında duyulan korkuyu beslemiş ve cemaatine verdiği vaazlarda Ermenilere yapılan zulümleri anlatıp bunlara karşılık vermek zamanının geldiğini söyleyerek onları şevke getirmişti. Fakat ayaklanmanın ilk çıkışında değilse de devamında ve yayılmasında sorumluluk, düzeni sağlamak için ciddî hiçbir gayret göstermeyen Genel Vali'den aşağıya doğru bütün mahalli yetkililerdeydi. İngiltere'nin Mersin'deki Baş Konsolos yardımcısı Binbaşı Doughty Wylie[3] müdahale edip oradaki Askerî Komutanı, birliklerini kendi emri altına vermeye ikna etmeseydi kıyım ve tahribat daha büyük olabilecekti.

24-25 Nisan tarihlerinde Avrupa Türkiye'sinden gönderilen askerî birlikler, ateş etmenin ve etrafı yakmanın artık sona erdiği Adana'ya ulaştı. 25 Nisan akşamı yabancıları müdahale etmeye mecbur bırakır ümidiyle Hınçaklar yeni gelen askerlerden onbeşini öldürdüler ve böylece Adana'nın yarısının yakıldığı ve pek çok Ermeninin öldürüldüğü yeni bir ayaklanmanın provokasyonunu yaptılar. Silahlı kalabalıkların karıştığı bu ikinci saldırıya askerî birlikler iştirak etmedi.

---

[1] Hınçak ve Daşnaksityun ihtilalci iki Ermeni partisidir. Daşnak'lar, Partinin Kafkas ötesi (Rusya) branşı ile temasta olduklarından Doğu Anadolu'da kuvvetliydiler. PPG.

[2] Ermenilerin çoğunluğu, Üçüncü yüzyılda St. Gregory tarafından tesis edilen "Monofizit" Gregoryan Kilisesine mensuptur. Jakobit ve bir dereceye kadar Coptic Kilisesinin dışında başka herhangi bir kilise ile mezhep beraberliği yoktur. PPG.

[3] 25 nisan 1915'de Gelibolu yarımadasına yapılan çıkarmada ölen çok cesur bir subay. PPG.

Cemiyet, önce 10.000[4] cana mal olan bu katliamı önleyemediği, sonra da suçluları cezalandırdığı için haksız eleştirilere maruz kaldı. İlk ayaklanma çıktığında İ.T.C'i ve onun desteklediği hükümet isyan karşısında gafil avlanmıştı. İkinci ayaklanma, hükümetin isyanı tam bastırdığı anda patlak vermişti. Adana'da kurulan askerî mahkeme önceleri tarafgirlik gösterdi, ancak çok geçmeden denge sağlandı. Sorumlulukların tespiti için bölgeye gönderilen Meclis Komisyonunun hazırladığı rapor tamamiyle tarafsızdı. Hepsi önemsiz kişiler olan onbir Ermeni ve otuziki müslüman idam edildi. Bir Türk yetkilisinin bir İngiliz gazetecisine söylediği gibi Ermeni katliamından dolayı Türkler ilk defa idam edilmişti.

Bu karışıklıkların hoşa gitmeyen sonuçları oldu. Binbaşı Doughty Wylie'nin gösterdiği ataklık, pek çok Avrupalı tüccarın bulunduğu Mersin önlerinde bir İngiliz savaş gemisinin görülmesi ve bazı İngiliz gazetelerinin Genç Türklerin, yaşlılardan daha iyi olmadığı sonucuna atlaması, İ.T.C.'ni Adana konusunda çok hassas yaptı.

Haziran ayında Hilmi Paşa İngiltere Büyükelçiliğini ziyaret ederken maksatlı veya kaza eseri olarak, hükümetine güçlü bir Yahudi örgütü tarafından Kilikya'ya Kuzey Suriye'ye ve Irak'a Yahudi yerleşimciler gönderme teklifinde bulunulduğunu söyledi. Kilikya ve Kuzey Suriye'ye gönderilecek yerleşimcilerin öldürülen veya kaçan Ermenilerin terk ettiği ev ve arazilere yerleştirileceği açıktı. Sadrazam bu plânın Selânik'in belirli çevrelerince desteklenmekte olduğunu ama kendisinin hoşuna gitmediğini söyledi. Büyükelçiliğin de hoşuna gitmemişti; bu Ermenilere karşı bir haksızlıktı ve muhtemelen Araplarla sorun çıkarırdı. Hilmi Paşa bu teklifin İngiltere'nin muhalefeti ile karşılaşacağını İ.T.C'ne söylemiş olmalı ki bir daha söz konusu olmadı. Cemiyet üzerindeki Yahudi etkisi kuvvetliydi; Cemiyet'in bir çok Yahudi ve Türk üyesi bundan memnun kalmadı.

İngiltere'nin itibarı bir az gölgelenmişti. İngiltere Büyükelçiliği Abdülhamid'i sevmezdi fakat ne büyükelçi ve ne de elçiliğin herşeyden en çok haberdar olan mensupları Sultan'ın 31 Mart ayaklanmasıyla doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi olduğuna inanmıştı. Bu kişiler sorulan sorulara cevaben bu fikirlerini ifade ettiklerinde "tepkisel sempati" göstermekle itham edildiler. İsyan sırasında, muhafız kıtalarının muhtemelen nasıl davranacağını ve Sultan'ın bu kargaşada parmağı olup olmadığını anlamak için Elçilik Baştercümanı Mr. G.H. Fitzmaurice'nin Yıldız'a yaptığı ziyaret, bir fısıltı kampanyasının başlamasına sebep oldu. İngiliz liberallerinden meselâ Sir Herbert (şimdi Lord) Samuel'den gördükleri ve Enver Beyin Garibaldiye [5] benzediği gibi iltifatlardan tehlikeli bir şekilde etkilenen Ahmet Rıza ve Cemiyet'in diğer önemli kişileri, Cemiyet'in bazı dertleri beraberinde getirdiğini söyleyen bu satırların yazarı gibi gazetecilere öfke doluydu. Diğer taraftan da Türk Gümrüklerine Genel Müfettiş olarak atanmış olan Sir Richard Crawford'un ve Bahriye Nezaretinde müşavir olarak bulunan Amiral Sir Douglas Gamble'un somut çalışmaları "Yaşlı" veya "Genç" olsun Türkiye'deki aklı başında herkes tarafından takdir ediliyordu.

[4] Bu karışıklıktan sonra 13.000 kişi "kayboldu." PPG.

[5] Giuseppe Garibaldi (D. 1807-ö. 1882) Cumhuriyetçi ve yurtsever İtalyan askeri. Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketi sırasında "Kırmızı Gömlekliler" adıyla bilinen gerilla kuvvetleriyle Sicilya ve Napoli'yi alarak Savoy hanedanı yönetiminde İtalyan birliğinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. (ç.n.).

Şimdi burada yeni yönetimde aktif olan ve gittikçe artan bir şekilde Merkezî Devletler ile yeni rejim arasında irtibat sağlayan Yahudiler ve Türkiye'de Şark Farmasonluğunun büyümesi hakkında birşeyler söylemenin zamanı geldi. Türkiye'de başlıca Yahudi merkezi Selanik'tir ve bu şehir aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyet'inin faaliyetlerinin de merkezidir.

Selânik 1912'de Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu bir şehirdi. Bu şehrin, Belgrad, Edirne, İzmir ve İstanbul Yahudilerinin çoğu sefarad'dır. Yani İspanya engizisyonunundan ve aşırı milliyetçi İspanya krallarından kaçan Yahudilerin torunlarıdır. Bu kaçaklar sultanlar, -özellikle Muhteşem Süleyman- tarafından hüsn-ü kabûl görmüşlerdi.

Selânik'e gelen Yahudiler burada, İspanyolca'nın eski bir şeklini konuşan bankerlerden, tüccarlardan, avukatlardan diğer meslek mensuplarından, balıkçılardan ve işçilerden oluşan kuvvetli bir cemaat oluşturmuştu. Yunanlılara karşı ellerindekini koruyan faal tüccar ve esnaf kişilerdi. Politik görüşleri kuvvetli olarak Türk yanlısı, Rum karşıtı ve söylemeye gerek yok Hristiyan karşıtı idiler. Selânik'te mevcutları 80.000 kadardı. Orta sınıf mensupları liman ticaretinin tekelini ve gemi işletmeciliğinin kontrolunu ellerinde tutuyordu, liman işletmesi onların tekelindeydi gemicilerinin ve liman işçilerinin, diğer cemaatlerin rekabetine tahammülü yoktu. Batılı fikirlere sempati duyan ama çarpıcı bir şekilde kendi içine dönük olan bir cemaat oluşturmuşlardı fakat Avusturya ve Macaristan'daki uzak akrabalarından daha az batılılaşmışlardı ve tabiatıyla Türkseverdiler.[6]

Bunların yanında mevcutları 20.000 kişi kadar olan Yahudi kökenli bir cemaat daha vardı. Bunlar müminin yani inanmışlardı, onlara Türkler nazik olmayan bir şekilde **Dönme** diyordu. Dönmeler, 1648-1665 yılları* arasında inandıkları, sahte Mesih Sabatay Sevi'den sonra ve onun mesihlik iddiasından vazgeçme ve ölümden kurtulmak için İslamiyeti şeklen kabul etme örneğini taklit etmiş bir Yahudi grubunun torunlarıydı. Birbirine hasım ve üç mezhebe ayrılmışlardı ve farklı mezheplere mensup olanlar arasında evlilik olmazdı. Müslüman olarak adları geçer fakat Türklerle evlenmeyi reddederler, kendi içlerinde garip bir hayat sürerler, Türkler tarafından ve bir dereceye kadar da gerçek Yahudiler tarafından güvenilmezlerdi. Ticarette faaldiler. Dönmeler yönetime katip ve küçük memur da veren, fıtratden garip, arada sırada olağan üstü yetenekler yetiştiren bir halktı.

---

[6] H.N. Brailsford 1906'da dönmeler hakkında şunları yazmıştı: "Hristiyanları sevmek için bir sebepleri yoktu. Menfaat ve sempati, benzer şekilde Türklerle bir birlikteliği dikte etmişti. Karşılığını da... hiçbir Hristiyan kavmine nasip olmayacak şekilde kendilerine tam bir güven duyulmakla aldılar. Hristiyan kavimleri ile aynı kaynaktan bilgileri ve politik fikirleri almalarına rağmen gördükleri Avrupaî eğitim onları Hristiyanlarla yakınlaştırmadı. Bütün kültürleri Talmud bilgisi çerçevesi içinde olduğu zamanki kadar kendi içlerine dönük kaldılar. Türk Yahudilerinin bu tavrının, Yahudilerin sahip olduğu ve yönettiği gazetelerin ve haber ajanslarının üzerinde bu halkın etkisi olduğundan ve böylece Avrupa kamuoyunu geciktirdiğinden ve yanlış yönlendirdiğinden dolayı ciddi siyasî sonuçları oldu" **Macedonia,** 82-83 PPG.

* Sabatay Sevi 1626'da İzmir'de doğdu. 1665'de bir Yahudi olarak mesihliğini ilan etmesi üzerine 1666'da tutuklandı. Zahiren müslüman olduğunu söyleyip hayatını kurtardı. Sabatay Sevi 1676'da ölür. İki dinli deyimi bunlar için söylenir. (Bkz. Zorlu, Ilgaz, Evet Ben Selanikliyim.-Türkiye Sabetaycılığı, Belge Y. İstanbul 1998.

XX nci asrın ilk senelerinde Şark Farmasonluğu Selânik Yahudileri arasında oldukça yol almıştı. Localardan biri olan **Macedonnia Risorta**, kapitülâsyonların Türkiye'de yabancı konsoloslara ve mahkemelere sağladığı adlî imtiyazlar sayesinde, faaliyet gösterdiği bir İtalyan'a ait mülkte Abdülhamid polisinin nazarlarından masun bir şekilde faaliyetini sürdürüyordu. Bu locanın üyeleri arasında müvekkillerini savunmada gösterdiği maharetin, karakterinden daha çok takdir edildiği Emanuel Karasu isimli Yahudi bir avukat vardı. Türk devriminden birkaç sene önce, bu avukat, İttihat ve Hürriyet (daha sonra İttihat ve Terakki) Cemiyet'i toplantılarının kendi locasında yapılması gibi parlak bir fikri ortaya attı. Bu durum, Cemiyet'in pek çok önemli üyesinin Farmason olmaya ikna edilmesini kolaylaştırdı. Kısa zaman içinde bir iç grup, dairenin merkezindeki nokta gibi Türk masonları oluştu. Farmasonluğun bu şekli İslâmiyete inanmaktan vazgeçen pek çok Genç Türk için hemen hemen bir din oldu. Dönmelerin çoğu bu locaya ve diğer Şark localarına girdi.

Şark Masonluğunun, hemen ifade edilmeli ki dışarıda İskoç ritüeli diye bilinen masonlukla gerçek bir yakınlığı yoktur. Hemen hepsi Lâtin kökenli olmayan ülkelerde bulunan İskoç Farmasonları, Fransa Büyük Şark Farmasonluğundan XIX yüzyılın son çeyreğinde kopmuşlardı, zira onlar masonluğa üye olmak için Allaha inanmayı şart koşarken Fransa Büyük Şark Farmasonları ve onların taklitçileri böyle bir inanç ifadesinde bulunmayı terketmişlerdi. Bu dogmatik farklılığın dışında İskoç Farmasonluğu politikadan uzak durdu ve hayır işleri gibi sosyal faaliyetlerle meşgul oldu. Diğer tarafta Şark Farmasonları koyu siyasetçi olup ruhban ve monarşiye karşıydılar. Farmasonluğun İbrani mitolojisi ve sembolleri, Yahudileri Şark localarına cezbetti. Buralarda onlar büyük bir şevkle "ileri" fikirler adına kendi uslûblarından vazgeçecekleri çok büyük fırsatlar bulmuşlardı.

Ortalama bir Türk, Farmasonluk hakkında çok az şey bilir. O da işittiğine göre Abdülhamid'in o şeyden hoşlanmadığıdır. Farmasonluğun üzerindeki belli belirsiz dinsizlik etiketi, Abdülhamid zamanında çok muteber bir kuruluş olan İstanbul İngiliz locasına büyük bir ihtiyatla girebilmiş olan birkaç Türk'e beyaz sarıklı ulemanın yan bakmasına sebep olmuştur. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, Şark Farmasonluğuna kendilerini adayanlar uzun süre gizlenmiş olmalarının etkisiyle adeta zorla toplum içine girdiler. İster Türk ister Yahudi olsun Selânikliler, İstanbul'a gelirken Farmasonluklarını da beraberlerinde getirdiler ve şevkle propagandasını yaptılar. Bu arada bazı komik olaylar da oldu. Bir keresinde bu yeni dine girmiş biri Farmasonluk hakkında konferans veriyor ve meraklı kalabalığa masonluktaki özel işaretleri ve parolaları anlatıyordu. O sırada polis müdahale etti ve adamı tutukladı. Hangi sebepten tutukladığını Allah bilir. Bu satırların yazarı, üzerinde genelevlerin bulunduğu kestirme bir yoldan evine dönerken evlerden birinden feryatlarla birlikte iki adam dışarı atıldı. Adamlardan biri, cinayetle suçlanan bir İngiliz Farmasonunun davasını takip etmiş olan bir meslekdaşımdan tehlikede olan bir masonun yakınındaki biraderine bu durumunu bildiren bir işaret olduğunu daha sonra öğrendiğim dikkat çekici bir işaret yaptı. Biraz sonra polis gelip duruma el koymuştu.

Gizli bir cemiyet içinde gizli bir örgüt oluşturmuş olmanın bir sonucu- İ.T.C.; kararlarını ve merkez teşkilatını açıklamayan, yeminine bağlı bir örgüttü- polise,

geçici sıkı yönetime, hemen her yerde Şark Farmasonlarının doluşması oldu. Bu durumu, yeni yönetimin adamları arasında kimilerine göre devrimci, kimilerine göre ise komplocu bir ruhun devamına yardımcı oldu, normale dönüşü engelledi ve Cemiyet liderlerinin yönetimin tam sorumluluğunu yüklenmesini geciktirdi. Zamanla bu mesele İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerin de zedelenmesini etkiledi. Türk Farmasonları Türkiye'deki İngiliz localarına girmek istedi. İskoçya Büyük Locasının nezaretinde yürütülen bir araştırma sonucunda Türk Farmasonluğunun düzmece olduğu gerekçesiyle bu istek kabûl edilmedi. Ne kadar haklı olursa olsun bu karar bize pek çok düşman kazandırdı.

Cemiyet'in diğer fırkalara (partilere) karşı tavrı hasmane oldu. Seçimlerden sonra kurulan Ahrar Fırkası, İ.T.C 'dan özellikle azınlıklara karşı olan politikasıyla farklılık gösteriyordu. Bu partinin bazı üyeleri Makedonya'ya ve Kürdistan'ın Ermeni bölgelerine özerklik verilmesinin avukatlığı yaptılar ve Arnavutluk'la Arabistan'ın Arnavut ve Arap asıllı memurlar tarafından yönetilmesi yolundaki iddialara arka çıktılar. Ahrar'ın önemli şahsiyetlerinden biri Avlonyalı Ferid Paşa'nın akrabası, zeki, çekici muktedir ve cesur yaşlı bir Arnavut olan İsmail Kemal Beydi; kendisinin hitabet gücü azdı ve para konularında çok titiz değildi. Ahrar için esef edilecek bir husus, üyelerinden bazılarının 31 Mart ayaklanması ile sonuçlanan komplo ile hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen Selâniklilere olan husumetlerinden dolayı ayaklanmayı teşvik etmemek için çok az şey yaptıklarıdır. Parlamenter muhalefet için diğer bir talihsiz husus da, aralarında Lütfi Fikri Bey ve Gümülcineli İsmail Hakkı Bey varsa da çok az Türk asıllı üyesinin olduğu ve Türklerin bakış açısına göre üyelerinin çoğunun Arnavutların ve Arapların teşkil ettiği idi.

İ.T.C.'nın zaferinden sonra Ahrar baskı altında kalmak korkusuyla kendini feshetti ve parlamenter muhalefet, siyasi prensiplerden çok hükümetin mahalli sebepler veya partizanca tutumu dolayısıyla eleştirdiği birkaç grup tarafından yürütüldü. Basın giderek daha çok kontrol altına alındı. Hatta Cemiyetin en hızlı yayın organı olan ve editörlüğünü birinci sınıf bir gazeteci Hüseyin Cahit Beyin yaptığı **Tanin** gazetesi bile birkaç defa baskıya mâruz kaldı. Cemiyet'i desteklemeyen gazeteler çok dikkatli olmak zorundaydı ve İ.T.C. üyelerinin hükümette görev almasını kabul ettikten sonra başları dertten kurtulmadı. 1909 yazının sonlarına doğru Selânik grubundan Hilmi Paşa'nın hükümetinde ilk görev alanlar İçişleri Nazırı olan Mehmet Talât Bey ile Maliye Nazırı olan Hüseyin Cavit Bey oldu. Cemiyet daha sonra Anayasa doğrultusunda küçük bir adım attı ve Merkez teşkilatındaki üyelerinin açıklanmasına yetki verdi fakat daha ileri gitmedi. Sıkı yönetim, sansür ve İ.T.C'nin müfrit üyelerinin tehditleri arasında meşrû muhalefet tamamen yok edilmediyse de etkisini kaybetmeye devam etti.

Birlik ve ilerlemeye yönelen diğer benzer bir tehlike de İttihat ve Terakki Cemiyet'i tarafından Avrupalı azınlıkların ve Balkan komşularının husumetini çeken Batı Avrupa'daki dostlarının hevesini kıran ve en güçlü düşmanlarını teşvik eden bir politikanın benimsenmesi oldu. 1909 yazında Meclis, Avrupa Türkiye'sinde irkî esaslara göre külup veya dernek kurulmasını yasaklayan bir kânunu kabûl etti. Kânunun başlıca hedefi, Makedonya Bulgarları arasında en ılımlı ve mantıklı olanları temsil eden Makedonya Bulgar Anayasa Kulübü idi. Bu tedbirin tabii sonucu, Türklerle müzakere etmenin faydasız olduğu ileri sürenler ile Bulgaristan'daki ya-

yılmacı müfritlerin teşvik edilmesi oldu. 1909 Sonbaharı ile birlikte birkaç Makedonyalı Bulgar **Komitacı** ortaya çıktı. Yunanlı çeteler de ortada dolaşmaya çıkarken, Türk çetelerinin Bulgarlara karşı faaliyette bulunduğu iddia edilmeye başlandı. Bazı siyasî suikastların 1909 yazında artmaya başladığı ve olanlardan en çok Bulgarların zarar gördüğü kesindi.

Eylül ayında kabul edilen bir kanun, şüphe üzerine şahısları tutuklama gibi büyük bir yetkiyi **bekçilere** (köy korucusu) verdi. Bu düzenleme, bekçiler genellikle Türk olduğundan ve bundan dolayı Bulgarlar tarafından ön yargılı olarak itham edildiğinden ve eski komitacıların yaptıklarının acısını çıkarmak isteyen müslüman toprak sahiplerinin adamları olduğundan büyük bir infial uyandırdı. Kânun aynı zamanda yetkililere bulunamayan şüpheli şahısların akrabalarını tutuklama ve enterne etme yetkisini de veriyordu. Makedonya'nın pek çok yerinde askerî mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerin kararlarının temyizi yoktu, ölüm cezaları ancak Padişahın af fermanı ile affedilebiliyordu. Anayasa Kulübünün başı olan, Selânik ve Sofya'da Türk-Bulgar dostluğu adına pek çok iyi işler yapan arkadaşım Thomas Karayovoff bu yeni ve zora dayanan politikayı hafifletme müracaatında bulunmak üzere İstanbul'a geldi. Talât Bey ve diğerlerini gördü, ancak bana ümitsizlik içinde, Cemiyet'in bir uzlaşma istemediğini söyledi ve takip eden gelişmeler onu haklı çıkardı.

Mecburi askerlik hizmetine müslüman olmayanların da tabi tutulması hakkındaki kanunun kabûlü, azınlıkların sempatisini kazanmada beklenenden çok daha az etkili oldu. Rum Patriği ve diğer dinî liderler kanunun değiştirilmesi ve Harbiye nezareti tarafından tabiî olarak kabul edilmeyecek şekilde etnik esasa göre birlikler teşkil edilmesi için hükümete baskı yaptılar. Pek çok Türk de bu tedbirden hoşlanmadı ve 1911 yılına kadar hiçbir gayrimüslim askere alınmadı.

Bu arada Girit meselesi Yunanistan ile Türkiye arasında ciddî bir dert olmaya başlamıştı. Yunan Hükümetinin Giritlilerin Yunanistan'la ilhak kararına ihtiyatlı yaklaşımı disiplinsiz Yunan Ordusunda ve Donanmasında ciddî bir düşmanlık yaratmıştı. Koruyucu Devletlerin askerlerini 1909 yılının Temmuz ayında Girit'ten çekeceği haberi duyulunca memnuniyetsizlik doruğa tırmandı, hükümet düştü. Fakat bütün bu sıkıntılı zamanlarda Türk basınının bir kısmı Girit konusunda gerçekten dürüst davrandı. Hatta **Tanin** Girit'e Yunanistan'ın isyancıları cezalandırmak için birlik göndermesinin önündeki diplomatik engellerin kaldırılmasını hükümetten istedi.[7]

Bu ve benzeri heyecanlı yazıların amacı büyük Devletleri askerlerini çekmekten caydırmak veya mümkün olmazsa Türkiye'nin Girit üzerindeki hükümranlık hakkını tanınmasını temin etmekti. Bu mesele Yunan ve Türk basınında şiddetle tartışılırken ve Türk hükümeti konu hakkında dört devletle haberleşmeye devam ederken, bir Türk Parlamento heyeti Paris ve Londra'yı ziyaret etti. Heyet başkanı Talât Bey'di, İttihat ve Terakki Fırkası (İ.T.F) önde gelenleri heyetteydi. Heyet her iki başkentte de iyi karşılandı, Londra'da Kral VII nci Edward tarafından kabul edildi, kendilerine Avam kamarasında öğle yemeği verildi ve diğer yerlerde muhteşem bir şekilde ağırlandı. Her ne kadar içlerinden biri gazetesinde resmî bir

[7] **The Times**, 8. VI. 1909.

yemekte ev sahiplerinin yüzüne karşı onları yağmacılıkla suçladığını yazdıysa da heyet geziden memnundu.

Hem Büyük Britanya'da ve hem de Fransa'da bu gezi memnuniyet yarattı. Bazı malî meselelere adının karıştığı İstanbul gazetelerinde yayınlandıktan sona uzun süreli bir izin alan Büyükelçi M. Constans'ın istifasını kabûl eden Fransız Hükümeti, çok fazla Fransız sermayesinin yatırımda kullanıldığı Türkiye ile iyi ilişkilerini sürdürmek istiyordu. Böylece, Giritliler Dört Devletin askerleri adayı terk ettikten sonra Hanya yakınındaki bir kaleye Yunan bayrağını çektiklerinde Dört Devlet karaya asker çıkardı ve bayrağı indirdi. Koruyucu Devletlerin, Türkiye'nin Girit üzerindeki hükümranlık haklarını tanıması ve bayrak olayı Yunanistan'da bir siyasi krize sebep oldu, olayların sonunda oluşan Askerî Cemiyet, aylarca Anayasal Hükümetin işine son verdi.

Bâb-ı âlî'nin Yunan Hükümetiyle yaptığı haberleşme giderek daha tehditkâr oldu ve Girit yönetiminin Yunanistan'a ilhak için yaptığı oylama ile önceki tavrını tekrarladığı Aralık ayında durum iyileşmedi. Selânikli Yahudilerin büyük kazançlar sağladığı Yunan gemilerinin boykot edilmesi İ.T.F tarafından teşvik edildi. Ada'nın Türk nüfusu, bütün nüfusun onda birini teşkil eden müslümanların maruz kalacakları tehlikeye ait hikayelerle heyecana getirildi[8] Gazetelerde bir çok hamasi yazılar yayınlandı ve Mecliste nutuklar söylendi. Girit'te her taşın orada hayatını kaybetmiş olan bir Türk askerinin kafasını temsil ettiği iddiasında bulunan bir milletvekilini hatırlıyorum. Bu ifade kayalık bir adada yapılmış çeşitli savaşlarda ölmüş olan askerlerin miktarını astronomik bir seviyeye çıkarıyordu. Bâb-ı âlî'nin dikkati bu şekilde Girit olayları üzerine çevrilmişken Çar ve İtalya Kralı, Dışişleri Bakanlarının bir araya gelip İtalya'nın Çanakkale Boğazının açılmasını ve tarafsız hale getirilmesini, Rusya'nın da ileride İtalya tarafından Trablusun işgal edilmesini kabûl edip anlaştıkları Racconigi'de buluştular.

1909 kışında İ.T.F içindeki bir grubun husumeti sonucu Hilmi Paşa istifa etmeye mecbur kaldı. Yerine zeki, tembel, oldukça yüzeysel, dahilî ve haricî konuları kabinede ele alışı bazan infiale sebep olan Türk Hariciye Nezaretinden Hakkı Bey aldı. İ.T.F., Hükümetin başına geçmesi için Mahmut Şevket Paşayı davet etmişti ama Paşa, şüphesiz Cemiyet'in iyi bir iktidar ortağı olmadığını bildiğinden ve onların politikalarını bazı bakımlardan beğenmediğinden pek istekli olmadı. Bulunduğu yerde kuvvetli bir mevkiî vardı, karakteri ve dürüstlüğü otoritesinin sağlıyordu ve millî ekonominin berbat durumuna rağmen ordunun silahlanması ve yeniden teşkilatlanması için büyük krediler bulmakta fazla zorluk çekmiyordu.

1910 yılı Girit meselesine bir düzelme getirmedi. Askerî Cemiyet'ten bazıları M. Venizelos'u çağırdı. Onun tavsiyesi üzerine hükümet Ağustos ayında seçime gitmeye karar verdi. Giritliler bu fırsatı kaçırmadı ve Yunanistan'a ilhak kararlarının hakiki olduğunu göstermek için aralarında M. Venizelos'un da bulunduğu bazı Giritlileri Yunan Meclisi seçimlerinde aday olarak göstermeye karar verdi. Türk basını infiale kapıldı. M. Venizelos bir Osmanlı döneği olarak adlandırıldı ve Yunan gemilerine olan boykot arttırıldı. Koruyucu Devletler adalılara kaşlarını çattılar ama Türklerin kavgacı tavrına karşı hoşnutsuzluklarını da gösterdiler.

[8] Yakın geçmişte, Giritli müslümanlar katliamlara maruz kalmıştı. PPG.

Bir süre geçtikten sonra M. Venizelos ve beş arkadaşının adaylıktan çekilmemeye karar verdikleri öğrenildi. Seçimler yaklaşırken gerilim arttı. Bu arada Türkler hışımla Makedonya'daki Yunanlılara dönmüştü, buradaki ve Arnavutluktaki karışıklıklar bir savaşı muhtemel hale getiriyordu ve tehlike hükümet politikası ile zaman zaman İ.T.F.'nin ortaya attığı görüşler arasındaki koordinasyon noksanlığı yüzünden artıyordu. Ağustos ayında şerefli bir kişi olan Türk Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Sir Gerald Lowther'a, M. Venizelos Yunan vatandaşı olmak istediğinden Bâb-ı âlî'nin onun Yunan Meclisine seçilmesine bir itirazı olmadığını ancak onun ve Yunan vatandaşlığını tercih eden diğer Giritliler'in ada'da işgal ettikleri resmî görevlerden istifa etmeleri gerektiğini bildirdi.

Londra'da şimdi Türkiye Büyükelçisi olan Tevfik Paşa birkaç gün sonra Bâb-ı âlî'nin eğer Venizelos, milletvekili koltuğuna otururşa bunun bir savaş sebebi olacağını ifade eden bir telgrafını Dışişleri Bakanlığına gösterdi. Dört Devlet ortak bir nota ile Rıfat Paşa'nın sözlerini hatırlattılar ve eğer Venizelos seçilirse onun adayla olan bütün siyasî ilişkilerinin kesilmesinde ısrarlı olacaklarını deruhte ettiler. Bununla beraber, Giritliler üç kişiyi Yunan Meclisine seçtiler. Eğer onların seçilmiş olması onaylansaydı bir harp kaçınılmaz olacaktı, fakat 30 Eylülde Yunan Kralı George bir tebliğ yayınlayarak Mecliste üç sandalyenin boş olduğunu bildirdi, böylelikle savaş bulutları dağıldı.

Fakat bu sefer de İttihat ve Terakki Cemiyet'inin aşırı uçları parti organlarına hakim hale gelmişti. Yılın ilk aylarında hükümet, ya ordunun isteği veya onunla müşterek bir görüşe varmaları sonucu Makedonya'da- veya daha ziyade bu bölgenin Türk olmayan unsurlarının- ve Arnavutlukta halkın silahlarını toplamaya girişmişti. Aynı zamanda Bosna'dan, Bulgaristan'dan ve Sırbistan'dan gelen **muhacirlerin** yani gönüllü müslüman göçmenlerin bölgenin Avrupa sınırının yakınlarına ve sürgüne gönderilen veya yurtlarından edilen hristiyanlara ait topraklara yerleştirilmesine başlanmıştı. Hükümet, Balkanların Türkler tarafından ele geçirildiği tarihten beri dinî cemaatlerin yönetimine bırakılmış olan Yunan, Sırp ve Bulgar okullarında yeterli yerli hristiyan öğretmen bulunmadığından ötürü Osmanlı uyruğu olmayan öğretmen kullanılmasını da yasakladı.

Silahların toplanması berbat bir işti. Ordu tarafından büyük bir şiddet kullanılarak yapıldı. Yunanlılar, Sırplar ve Bulgarlar, askerler veya jandarmalar tarafından bazen ölesiye dövüldüler. Türk Parlamentosunda bir Bulgar milletvekili belgelere dayanarak yaptığı konuşmada 1 Temmuz ile 30 Eylül tarihleri arasında 4000'den fazla kişinin dövüldüğünü bunlardan 11'nin öldüğünü 60'dan fazlasının sakat kaldığını; hasat zamanı 2000 kişinin ülkeden kaçtığını; 2000'den fazla kişinin de orada burada saklandığını söylüyordu. 1908 yılında affa uğrayan çete reisleri şimdi İ.T.C.'nin Abdülhamid'in eski yöntemlerini benimseyerek organize ettiği ve silahlandırdığı çeteler tarafından öldürülmeye başlanmıştı. Müslüman toprak sahipleri bu olaylar karşısında birşeyler yapabilirdi, ancak onlar Makedonya'yı yeniden İslamlaştırmak arzusuyla müslüman olmayanlar için hayatı çekilmez hale soktular, onlar da ya Cemiyet'in programına uydular ya da başka yerlere göç ettiler.

Manastırda 1910 yazı sonlarında hoşgörüsüz ve fanatik Dr. Nazım'ın başkanlığında toplanan Cemiyet Kongresinin kabul ettiği program "yarı totaliter" olarak tanımlanabilir. Program, Türk olmayanlara ve 1910 yılında isyan eden ve Makedon-

yalılara karşı girişilen tedip hareketinden daha şiddetli muameleye maruz kalan müslüman Arnavutlara[9] bile çok az şey bahşediyordu.

Programın ana hatları şöyleydi:

I- Makedonya Hristiyanlarını tamamen silahtan arındırmak,

II- Bütün **Komitacı** çeteleri yok etmek,

III- Türk sınırı boyunca Müslümanları yerleştirmek,

IV- Büyük Devletler Girit meselesine Türklerin lehine bir hal çaresi buluncaya kadar Yunan karşıtı boykota devam etmek ancak Türk donanması güçleninceye kadar Yunanistan'la bir savaştan kaçınmak.

V- Sürgündeki Bulgar öğretmenleri, papazları ve tahrikçileri tarafından telkin edilen Bulgar milliyetçiliğini ve özerklik heveslerini bastırmak,

VI- Bütün yeni partileri baskı altında tutmak,

VII- Bütün ülkede "Osmanlılık" politikasını uygulamak ve Hristiyan propagandasını kontrol altına almak,

VIII- Panislamizm politikasını ve bütün İslâm ülkeleri ile yakın ilişkiyi devam ettirmek,

IX- Anayasal rejimi sağlamlaştırmak,

X- Rusya, Bulgaristan ve Kuzey Afrika'dan olan müslüman göçünü desteklemek,

XI- Türk olmayan okulları "gayrı millî" hale getirmek ve Türkçe öğrenimi mecbur kılmak,

XII- Ordu Bulgar veya Yunan taarruzuna karşı koyacak şekilde güçleninceye kadar Balkan devletleriyle iyi ilişkilerde bulunmak,

XIII- Üçlü İttifak'ın[10] dostluğunu tekrar kazanacak ve Üçlü İtilafın [11] dostluğunu kazanmayı deneyecek bir politika uygulamak,

XIV- Mümkün olan en kısa zamanda kapitülasyonların kaldırılması için Büyük Devletlerin muvafakatını temin etmek.

İngiltere Büyükelçisi,[12] "Abdülhamid'in siyaseti, yönettiklerini bölmekti. Genç Türkiye'nin yönetimi ise hiçbir şekilde bir araya gelemeyecek olanları, kendisine karşı birleşmeleri için onları zorluyor", diye yazıyordu. Onun bu tahmini iki sene sonra gerçekleşti.

Avrupa'da Türk olmayan unsurların kendisine karşı birleşmesiyle yetinmeyen İ.T.F., Büyük Britanya ve Fransa'nın dost olması muhtemel hükümetlerini alârma geçirmeyi ve Rusya'yı rahatsız etmeyi başardı. Programın on dört maddesinden bazıları, pek çok müslüman uyruğu olan devletler tarafından "devrimci" olarak bulundu, Türkiye Abdülhamid'in panislamcı politikasını takip ediyordu ve eğer Al-

[9] 1909 Sonbaharında mahallî ayaklanmalar olmuştu. PPG.

[10] Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında 1882 de imzalanan ve I. Dünya Savaşına kadar belirli aralıklarla yenilenen antlaşma. (ç.n.).

[11] İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kurulan ve I. Dünya Savaşında İtilaf devletlerinin çekirdeğini oluşturacak ittifak (ç.n.).

[12] F.O. 1910.

manya ile bir harp çıkarsa hoş olmayan sürprizlere hazırlıklı olmalıydılar. 1909'da müftü kılığında Türk subayları ve Panislamcı ajanlar Kafkasya'ya ve Türkistan'a girmişlerdi.

1910 yılının başlarında Türkiye Büyük Şark locası, Mısır Milliyetçi Partisinin başkanı ve İngiltere'nin amansız düşmanı Mehmet Ferit'i Mısır'a temsilci olarak atadı. Kıptî asıllı başbakanı Butros Paşa, Vardanî isimli bir öğrenci tarafından öldürülüp, katil asıldıktan sonra **Sıratü'l-müstakim** isimli Türk gazetesi -Türkiye dışında yaygın bir dağıtımı ve malî desteği olan Panislamcı bir yayın organı- sansürün müdahalesine uğramadan "Kahraman Vardanî'nin ruhu için dua edelim" diye yayın yaptı.

Türk telkinleri, Tunus'taki milliyetçileri harekete geçirmeye başladı. Tunus ve Trablus arasındaki çöl sınırında bulunan Dehibat'ta Türk ve Fransız askerleri arasında çatışma çıktı. İran Körfezi bölgesinde yeni rejimin faaliyetleri İngiliz Hükümetini ve onun uyanık ve yorulmak bilmeyen temsilcisi Sir Percy Cox'ı rahatsız etti. Bu arada Kuveyt meselesi yine İ.T.F. tarafından gündeme getirildi İ.T.F Bağdat demiryolunun bu muhtemel bitim noktası üzerindeki tartışmalı hükümranlık hakkını sağlamlaştırmak istiyordu. Bu cazip liman üzerindeki hak talepleri tabii olarak Almanlar tarafından desteklenmekteydi. İngiltere, üç nesil boyunca burada düzeni sağlamış, insanları aydınlatmış, buraların jandarmalığını yapmış bir devlet olarak statükonun değişmesine ve daha çok özellikle Almanya'nın buraya Türkiye vasıtasıyla el atmasına karşı çıktı.

1910 yılında İ.T.Fırkası'nın ortalığı karıştırıcı bir üyesi olan Genel Vali Süleyman Nazif Bey, bölgesinde barış ve düzeni sağlayan ve İngiltere'nin iyi bir dostu olan İran'daki Muhammera Şeyhi Gazal ile aralarında çıkan bir meseleden dolayı Şeyhe ait köylerden birini bombaladı ve Muhammera'ya asker göndermek tehdidinde bulundu. Körfezin güneyinde ve Bahreyn adasının karşısında bulunan el-Ukayr ve Kuveyt'in ötesinde bulunan arazinin hudutları İngiltere tarafından Türk topraklarının hududu olarak kabul edilmişti. Şimdi Türkler el-Ukayr'ın ötesindeki Katar yarımadasına **Müdir** (Vali Yardımcısı) tayin ediyor ve açıktaki bir adayı işgal etmek üzere jandarma gönderiyordu[13]. Türk basını da bu arada Körfezdeki İngiliz menfaatleri aleyhine bir kampanya başlattı. Bağdat milletvekili İ.T.F.'nin önemli bir üyesi olan İsmail Hakkı Babanzade, **Tanin**'de [14] Muhammera'nın Türk askerleri tarafından kontrol edilmesini ve Kuveyt'e baskı uygulanmasını talep eden şiddetli makaleler yazdı. Irak toprakları üzerindeki İngiliz hakları sık sık ihlal edilmeye başlandı. Türk askerleri ve Kürt başıbozukları bazı İran köylerini işgal etti. Bu tecavüzler İran'da Rusların karşı harekete girişeceğinden ve İtilaf devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin giderek daha da bozulacağından korkan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı endişeye sevketti.

Haziran 1910'da **Tanin,** Batılı Devletlere karşı Türkiye'nin dostluğu konusunda bir başmakale yayınladı. Sir Gerald Lowther'in bu başmakale hakkındaki görüşü

[13] Daha sonra mevzilerini terkettiler. **Müdir,** tayin olunmasına rağmen, İngiltere'nin protestosu sonucu Katar'a gelmedi. PPG.

[14] Bu yazıların bir özeti **The Times**'de 18.1.1991'de yayınlandı. PPG.

şöyleydi.[15] "Makalenin ifade ettiği duygular burada pek sık ifade edilmez yani Türkiye tarafından böyle bir dostluk beyanı, hareketlerle desteklenmese de kendi başına bir ödüldür".

Fransız Hükümeti, İ.T.F. tarafından Bâb-ı âlî'ye empoze edilen politikayı tasvip etmediğini kuvvetle belirten ilk hükümet oldu. 1910 yılının son ayları Fransız borcu olayı ile hareketli geçti. Ordunun istekleri, Türkiye'yi büyük bir bütçe açığı ile karşı karşıya bırakmıştı. Yetenekli ama kendine fazla güvenen Maliye Nazırı Cavit Bey, Paris'te Osmanlı Bankası ile borç için müzakerelere başladı. Ancak Fransız Hükümeti uygun bir güvence verildiği ve Türk Hazinesinin Osmanlı Bankası tarafından kontrolunu sağlayan bir plân kabûl edildiği takdirde, borç için bir anlaşmayı kabûl edecekti. Cavit Bey, bu şartları reddetti ve Credit Mobilier'e gitti. Fakat buradan temin edilen borcun Paris Borsasına kote edilmesine Fransız Hükümeti izin vermedi. Hükümet, Türkün basınının ateşli tavrından ve Makedonya'daki gelişmelerden heyecanlanmış ve Türkiye'de Alman etkisinin artmasından korkmuştu.

Bu sırada Sir Ernest Cassel kavgaya karıştı. Cavit Beye, bankerlerle tartışmamasını tavsiye etti ve eğer Fransa'da bir şey elde edemezse kendisine yardım edeceğine söz verdi. 1909'da Sir Ernest Cassel ve diğer İngiliz sermayedarları, Türk Millî Bankasının kurulması için İngiltere Hükümeti tarafından teşvik edilmişlerdi. İ.T.F., Abdülhamid döneminde Türkiye ile sıkı pazarlıklar yapan Emperyal Osmanlı Bankasına, bu bankanın rakip olacağını umuyordu. Sir Ernest, Berlin'deki Büyükelçimizin haber verdiği gibi, Alman finans çevreleri ile temasta bulunduktan sonra Türklere borç vermeyi teklif etti.

İngiliz Büyükelçisinin ifadesiyle Sir Ernest "Türkleri kurtarmaya koşmakla sadece Emperyal Osmanlı Bankasının menfaatlerine değil fakat Fransa'ya da karşı çıktığını; iç ve dış siyaseti, hiçbir şekilde Büyük Britanya'nın menfaatleri ve görüşleri ile ahenk içinde olmayan Türkiye'deki bir siyasî partiye maddî ve manevî destek verdiğini göremedi." Bu borç konusunun siyasi tarafını ne kadar az anladığı, Türk ve Fransız Hükümetleri arasında arabuluculuk yapmak için gösterdiği çaba sırasında görülmüştü. Büyük yatırımcılar ve bankerler halâ çok nadir olarak siyasî durumu iyi değerlendirdiler. Sir Ernest, masum bir bakireyi bir malî kriz canavarının pençesinden kurtarmaya gittiğini iddia ederken bu masum bakirenin bir cadaloza dönüşeceğinin farkında değildi.

İngiltere Hükümeti, Fransız örneğinde olduğu gibi onu bu teşebbüsten caydırdı. O da kızgın bir şekilde bu işten vazgeçti. Fakat, Mısırdaki İngiliz Acentasının bir borcu onaylamadığından dolayı Sir Eldon Gorst aleyhinde organize ettiği basın kampanyasını hatırlayanlar onun bu duygularına katılmıyorlardı. Cavit, sonunda bir Alman banka grubuna başvurdu ve buradan Fransa'dan elde edebileceği kadar iyi şartlarla olmasa da 11.000.000 TL borç temin edebildi.

Meclis dışında birkaç cesur ve bağımsız insan-savaştan sonra Londra'da başarılı bir Büyükelçi olan Ahmet Ferit Tek Bey, Lütfü Fikri, Gümülcineli İsmail Hakkı ve diğer birkaç kişi- seslerini duyuruyordu, fakat hiç kimse İ.T.Fırkası'nın iç ve dış siyaseti hakkında sesini çıkarmaya cesaret edemiyordu. Son bağımsız gazete olan **Seda-i Millet**, editörü Ahmet Samim "bir meçhul kişi" tarafından vurulup öldürül-

[15] F.O. 7. VI. 1910.

dükten sonra Haziran 1910'da kapanmıştı. Ahmet Samim bizzat Dr. Nazım tarafından tehdit edilmişti, ölümü bekliyordu, ölümden kaçınmak veya eleştirilerini azaltmak için hiçbir gayrette bulunmamış, sadece Meclise hitaben, kendisine yapılan tehdit ve uyarıları anlatan bir mektup yazmıştı. Bu mektup, sonradan hemen kapatılan küçük bir Sosyalist gazete olan **İştirak**'de yayınlandı. Bir İngiliz yorumu şöyleydi.[16] "24 Temmuz 1908 devrimine eşlik eden o güzel ilhamın böyle kötü bir şekilde sonuçlanması cesaret kırıcıdır. Herhangi bir gerçek inkişafa, bayındırlık işlerinde bir projenin başlatılmasına, adalet sisteminde bir ilerlemeye, liberal ve devlet adamlığına yakışır bir yasamaya şahit olmak mümkün olsaydı, bir an için bile olsa bir tatmin duygusu duyulabilirdi. Fakat durum şimdiki gibi olmaya devam ettiğinden Türk İmparatorluğunun en kötü düşmanları, olayların başka bir şekilde cereyanını istemeyeceklerdir... ve herhangi bir tavsiye veya ikaz kelimesi hırçın bir şovenizm, şüphecilik ve hassas bir gurur duygusuyla karşılanacaktır."

[16] F.O. 1910.

BÖLÜM X
POLİTİKALAR VE ŞAHSİYETLER

İttihad ve Terakki'nin hataları – İngiliz diplomasisi ve Türkiye – İngiliz eleştirisi kızdırıyor – Balkan Komitesi – Avrupa'da Türk mevkiinin zafiyeti – İtalya harp ilân ediyor – İngiliz Diplomatları ve Konsolosları – Birinci Dragoman – Alman etkisinin sebepleri – Meclis – Talât Bey – Cavit Bey – Parlak bir gazeteci – Karasu ve Dr. Nazım – Mahmut Şevket Paşa.

Okuyucu bir önceki bölümde, Abdülhamid'in polis yönetimine karşı yaptığı başarılı bir ayaklanma ile büyük ümitler yaratmış olan bir siyasî partinin suçlanmasını çok ağır bulmuş olabilir. Sonraki bölümlerde de, İngiliz devlet adamlarının ve Birinci Büyük Savaşın doğu cephesinde zorlukla kazanılmış bir zaferin İngilizler tarafından suistimalinin aynı şekilde ağır eleştirilerini okuyacaklardır. Bu oyunda suçlu olan kişiler, Genç Türklerden daha çok ayıplanmaya müstahaktır. Genç Türkler büyük ölçüde, kendi bilgisizliklerinin, tecrübesizliklerinin, sahte veya menfaatperest dostlarının kışkırtmasının ve otuz yıllık maddî ve manevî çöküntünün kurbanı oldular. Onların en ölümcül hatası, birbiriyle telifi mümkün olmayan idealler üzerine siyaset kurmaya kalkışmaları oldu.

Onların amansız muhalifi ve sonraki yıllarda onları kesin olarak ortadan silen Kemal Atatürk, Genç Türklerin, hem Türkiye'yi modern bir ulus-devlet haline getirmek ve hem de yıpranmış Sultan-halife teokrasisini muhafaza etme gayretinde olduklarına dikkati çekecekti. Bu iki hedefe bir üçüncüsünü de eklemek istediler. Türkiye Avrupalılaşacaktı; Avrupa'ya düşman olan Panislamizmin merkezi ve İslâmın başı olmaya devam edecekti; yüksek mevkilerden uzun zamandır desteklenen yeni Turancılar, Türkiye'yi Turanî halkların[1] lideri yapacak ve sonra dönüp, ırkî üstünlüğü doktrin olarak reddeden İslâmiyeti kabûl etmiş olan Araplar[2] Farisîler ve diğer ırklar üzerinde hakimiyet kuracaklardı.

O günlerde ve daha sonraları, büyükelçilik yeni rejime düşman olduğu için İngiliz diplomasisinin bir şansı olmadığı; İngiliz eleştirilerinin haksız olduğu ve İngiliz sermayedarlarının fırsatı kaçırdığı çok tartışıldı. Bu iddiaları tek tek ele aldığımızda, Türkiye'nin diplomatlarımızın geveledeği birkaç sözle Üçlü İtilaf'ın yörüngesine gireceği rüyasını görmüş olanlara en iyi cevap İ.T.F.'nın 1909-1910 yıllarında yapmış olduğu yanlışların tamamlanmamış listesini göstermektir. Kendi azınlıklarına yaptığı muamele ve komşusu olduğu devletlere karşı takındığı tavır ile gereksiz bir riske giren ve Panislamcılığı teşvik eden böyle bir hükümet, Üçlü İtilafa destek değil köstek olmuş olurdu.

Bir İngiliz eleştirmenin işaret ettiği gibi[3] İ.T.F. ümitsiz bir vakaydı. Fırka içindeki arkadaşlarına nazaran daha liberal ve daha esnek bir zekâya sahip olan Cavit Bey'in ara sıra gösterdiği istisna dışında İ.T.F. üyelerinin hiçbiri hiç kimseyi dinle-

---

[1] Türkçenin lehçelerini kullanan halklar, Kafkasya'dan Doğu Çin'e kadar uzanan coğrafyada yaşar ve çoğu Rus hakimiyeti altındadır. P.P.G.

[2] 1910-1911 yıllarında yüzden fazla taburu meşgul eden Arap vilayetlerindeki savaş hakkında hiçbir şey söylemedim. P.P.G.

[3] Bölüm IX, son sahife. P.P.G.

miyordu. Yabancıların sunduğu tavsiyeler "ilginç" görülüyordu; Şu veya bu büyükelçi – Genç Türklere güzel fikirler vermekte İngiltere Büyükelçiliği yalnız değildi– bazı düşmanca güdülerle hareket ediyordu; Büyükelçi ile Bâb-ı âlî arasında bir arabulucu gibi hareket eden elçilik Dragomanı[4] sadece eski Türkiye'yi bilmekteydi ve dolayısıyla yenisine düşmandı.

Balkanlardaki Türk politikasının uyguladığı aptalca şiddet karşısında kılını kıpırdatmayan, gayretlerini Türk Ordusunun inkişafına ve demiryolu projesinin ilerlemesine ve ticari çıkarlarına yoğunlaştıran Almanlar, her zaman değilse de bazen Komite basınının saldırılarından kurtulabiliyordu. Amiral Sir Douglas Gamble'in sıhhi sebeplerden dolayı 1910 yılında Türk Donanmasındaki müşavirlik görevinden istifa etmesi donanma içindeki İngiliz nüfuzu için bir kayıp oldu. Zira onun yerine gelen, bu güç görev için uygun değildi. İki eski Alman Savaş gemisinin Yunan zırhlı kruvazörü **Averoff** ile denge sağlamak üzere satın alınması ve iyi bir asker, ama pekçok iyi asker gibi bir Almansever olan Mahmut Muhtar Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak atanması son dayanak noktamızdaki etkimizi tehdit etti. Ancak, bu, Hariciye Nezaretinin değil, Deniz Kuvvetleri Komutanlığımızın bir hatasıydı.

İngiliz sermayedarları Türkiye'ye yatırım yapmaya heveskar değildi. Yeni rejimin istikrar getireceğinden şüphe ediyorlardı ve o sulh ve bereket döneminde önlerinde daha iyi fırsatlar vardı. Türkiye'deki geçmiş tecrübeleri pek olumlu değildi; Asya Türkiye'sindeki demiryolu inşaası Almanların tekelindeydi ve bir Amerikan grubu İstanbul-Bağdat demiryolu hattını dikine kesen bir demiryolu inşaası[5] için imtiyaz talebinde bulunduğunda, Alman Büyükelçisi bu projeyi engellemekte güçlük çekmemişti. Sir William Willcocks'un sulama konusunda müşavir olarak büyük işler yaptığı Irak'ta Alman ve Türk şüpheciliği, İngiliz sermayesinin kullanılmasına bir engel teşkil ediyordu.[6] Genç Türklere 1909 yılında en hoşgörülü olanlar İngiliz gazetecileriydi. 1876 yılında "Bulgar mezalimi"nin açığa çıkarılmasına öncülük eden, kıdemli bir gazeteci ve avukat olan Sir Edwin Pears, Mart 1909'da Balkan Komitesinden Mr. Buxton'a (şimdi Lord Noel Buxton) İstanbul'dan "Benim de içinde olduğum buradaki muhabirler ve gazeteler, durumun en kötüsünü bildirmeme konusunda bir tertibin içindeydi"[7] diye yazmıştı. Bu tertibin içinden, bazı meslektaşlarımdan daha önce ve İ.T.F.'na karşı bir entrikaya kalkışmadan ayrılmıştım. **The Times**'in okuyucularının ve şeflerimin dikkatini, benim değerlendirmeme göre iki kötü sonuç verecek olacak siyasetteki muhtelif hatalara çekmiştim. Bu hatalar ya Osmanlı İmparatorluğuna karşı bir Balkan ittifakının oluşmasına sebep olacak veya Türkiye'yi Batılı Devletlerden soğutacak ve Almanları (Türklerin azınlıklarını nasıl yönettiği onları hiç ilgilendirmiyordu).[8] Türklerin hakiki dostu gibi görünmeye ve

[4] Dragomanlar Türkçe bilgisi ve Türk adetlerine yakınlığı ile temayüz eden Konsolosluk servisi mensuplarından seçilirdi. Bu kişiler Bâb-ı âlî ile devamlı bir irtibat sağlardı. P.P.G.

[5] Bu, İskenderun'dan Ergani madenlerine ve belki de Sivas'a ulaşan ve "Chester Projesi" diye adlandırılan demiryolu projesiydi. PPG.

[6] Eğer Türkler Lord Morley'in ve Kral naibi'nin o günlerde gönderdiği mesajları okumuş olsalardı, İngilizlerin "saldırgan plânlarından" endişe etmezlerdi. PPG.

[7] C.E. 26 PPG.

[8] Bu azınlıklar Avrupa Türkiyesi nüfusunun çoğunluğunu teşkil ediyordu. PPG.

Rusya ile Büyük Britanya'ya karşı onların askerî desteğini sağlamaya muktedir kılacaktı.

İngiliz ve Fransız parlamento üyelerinin eleştirisi ile karşılaşan Türk Bakanlar ve Siyasetçiler, "birkaç sene içinde" her şeyin daha iyi olacağı şeklinde kaçamak cevaplar veriyor, zaman ve sabır istiyorlardı.[9] Cavit Bey, biraz da küstahlıkla "aklıma gelmişken söyleyeyim. Makedonya'da silahsızlandırına işleminin arzu edilen tam bir sükunetle yapılmasına dikkat ediyoruz" diyerek Noel Buxton'a bilgi vermişti. Gazetecilerin eleştirilerini, söz konusu gazetecilerin yanlış bilgilendirilmiş olduğu konusunda İngiliz editörlerini yumuşak bir tavırla uyararak karşılamaya çalıştılar, bunda başarılı olamadıklarında gazetecinin geri çekilmesi veya susturulması için Londra'daki ipleri gerdiler.

1910 yılında, o zamanlar **The Times**'in dış haberler direktörü olan Sir Valentine Chirol, Makedonya Bulgarlarına kötü muamele yapılması konusuna fazla önem verdiğim için şu sebeplerden dolayı beni eleştiren bir mektubu bana göndermişti: a) Bulgarlar, İngiliz menfaat alanının dışındadır. B) Böyle eleştiriler Hindistandaki müslümanlar üzerinde kötü etki yapar. Ben kendi davranışımı savundum ve Balkan Harbi çıktığında ondan benim haklı olduğumu kâbul eden bir mektup alarak ödüllendirildim.

Hindistan Müslümanlarına gelince; onların siyasî ve dinî özgürlüklerine saygı gösterilmesinden ve gerektiğinde Hindistan Hükümetinin onları Müslüman olmayanlara karşı savunmasından yana olmuşken neden Hind Müslümanlarının düşüncesinin Yakın Doğu meseleleri üzerinde İngiliz siyasetini bu kadar çok etkilemekte olduğu anlayabilmiş değilim. Son zamanlara kadar Hind Müslümanlarının çoğu karanlıkta yaşıyordu. Abdülhamid'i hiç eleştirmeden takdir etmişlerdi; 1914 Savaşına kadar İ.T.F.'na alkış tutmuşlardı. Kemal Atatürk'ün reformlarının kalıcı olduğunu anlamaları için de on yıl geçti.

Yabancı gazetecilere karşı İstanbul'dakilerin tavrına bakıldığında, Türkleri: daima nazik buldum. **Osmanischer L Loyd** ve **Jeunne Turc** gibi gazetelerin Yahudi-Alman editörleri daha az naziktiler. **The Times**'in Balkan'lardaki muhabiri olan ve hayatı boyunca dikkatli ve doğrucu bir gazeteci niteliğini koruyan Mr. Bourchier, bu gazetelerin özel hedefiydi. Ona, "Mr. Bautzer" adı takılmıştı. Ben de "Mr. Graf ve Graef" diye başlayan ve İ.T.F.'nın Türk olmayan kiralık adamları tarafından yazılan ve İngiliz eleştirilerini entrika, reaksiyon ve Türk karşıtlığı olarak itham eden mektuplar almıştım.

Bu tür eleştirilerin en rahatsız edici tarafı, Balkan Komitesi üyeleri gibi özellikle şahısları hedef aldığında görülüyordu. Balkan Komitesi üyeleri tam bir liberal ve barış yanlısı olmalarına rağmen, idealistmiş gibi görünmek ama aslında İngiliz Hükümetinin ajanları olmakta itham edilmişlerdi.[10] Ben Genç Türklere alternatif olarak herhangi bir kuruluş göremiyordum. Meclisteki muhalefeti başlıca Türk olmayanlar teşkil ediyordu ve bu manâda hiçbir ağırlıkları yoktu. Görüşlerimi 25 Şubat 1911 tarihinde Mr. Buxton'a yazdığım bir mektupla şu şekilde özetlemiştim:

[9] Bu ifadeleri içeren Talât, Enver ve Cavit Bey'in mektupları C.E. 29-31'de görülebilir. PPG.
[10] C.E. 24 PPG.

"Türkleri kabahatli bulduğum husus, imkânsızı gerçekleştirmek için gösterdikleri gayrette ısrar etmeleridir. Türklerin himayesinde "Osmanlılaştırma" mümkün olmayacak bir şeydir. 1 milyon kadar gelişmiş Rumelili" (yani Avrupalı Türkler) ve 7-8 milyon geri Anadolulu kendi isteklerini Türk olmayanlar üzerine empoze etmeye muktedir olabilecek mi? Abdülhamid', her ne kadar Türklerin millî duygularına değil Osmanlı'nın İslâmî duygularına seslenerek politikasını desteklemek için Arnavutların, Kürtlerin ve yerleşik Arapların iplerini elinde tutmaya çalıştıysa da sonunda başarılı olamadı. Genç Türklerin politikasına en çok bu yüzden karşı çıkıyorum, çünkü bu politika karışıklıklara sebep olacak ve Türkleri zayıflatacak."[11]

O günlerde ve daha sonraları, Balkan Komitesinin Türkiye'deki ve Balkan yarımadasındaki şartları iyileştirmek için giriştiği gayretleri kötülemek, olayların gidişine bir etkisi olduğunu inkâr etmek ve İngiltere Hükümetine ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine yardımcı olmaktan ziyade engel olduğunu ima etmek modaydı. Oysa, Komitenin görüşleri İngiliz Konsoloslarının tespit ettiği delillerle birleştirmiş ve Lord Crew ile Lansdowne'yi, Makedonya'da uygulanan silahsızlandırma yöntemleri konusunda duydukları endişeyi açıklamaya ikna etmişti.[12]

Sir Gerald Lowther, yayınlanan bir mektubunda Balkan Komitesinin görüşlerini "aşırı dürüst olmakla nitelendirmektedir" diye tarif etmişti.[13] Komitenin bazı üyelerinin ve benim de dahil olduğum bir grup gazetecinin yaptığı hata Balkan halklarını barış içinde işbirliğinde bulunma yeteneğini fazla büyütmek ve Doğulu Hristiyan başıbozukların savaşta sergilediği vahşeti küçümsemekti. 1911 yılının başlarında Sultanın Makedonya'ya ve Arnavutluk sınırına gidip halkı sakinleştirmesine karar verildi. Fakat çok geç kalınmıştı. Padişah daha yola çıkmadan Kuzeyin Katolik dağlı kabileleri, Makedonya usulü silahsızlanmaktansa ayaklanmayı tercih etmişlerdi.

Avusturya-Macaristan Hükümetinin büyük infialine rağmen kanlı ve beyhude bir sefere girişildi. Avusturya, güneye Selânik'e doğru inerse, Kuzeyli Arnavutların kendisinin muhtemel müttefikleri olacağını zannediyordu ve bu sebepten Katolik aşiretlere devamlı yakınlık göstermişti. Bu arada Komite içinde kendini gösteren bir başkaldırı hareketi, Cavit Bey ve diğer Selâniklileri bakanlık koltuğundan uzaklaştırmıştı. Mayıs ayında İ.T.F., ılımlılar ve aşırılar olarak iki kanata ayrıldı. Bu iki kanat arasındaki tartışmaların şiddetlenmesi, kulaklara fısıldandığına göre Mahmut Şevket Paşa'nın kontrolu altında olan bir çeşit askerî sansür tarafından engellendi. Fakat özdeki bu belli belirsiz işaretleri ve zavallı, ihtiyar ve yorgun Padişahın Makedonya'da yaptığı gezi, önceki cinayetlerin ve zulmün acılarını gideremedi. V nci Mehmet, Arnavut uyruklarının sadakatini heyecana getiremeyecek kadar göstermelik bir Halifeydi ve gayrimüslimlerin de gönülleri çok kırık ve "tabanları yaralıydı".[14] Askerî birlikler silahsızlandırma faaliyetine hızlı bir şekilde devam ettilerse de 1911 yılında Makedonya'da daha az dayak olayı vuku buldu. Türk çeteleri tarafın-

[11] Burada zikredilen rakamlar çok küçüktür. Avrupa için 2.000.000 , Asya için 11.000.000 gerçeğe daha yakındır. C.E. sh. 31'den iktibas edilmiştir. PPG.
[12] Hansard, Lordlar Kamarası S. II. 1911 PPG.
[13] 17.03.1911 tarihlidir ve C.E. sh. 25'te yayınlanmıştır.
[14] Türkiye'de dayak, genellikle ayakların tabanlarına sopa ile vurularak yapılır. PPG.

dan birkaç Türk olmayan öldürüldü -Hristiyanlar, uğursuz bir işaret olarak birbirlerine saldırmayı kesmişti- ve Bulgar teröristler sağa sola bomba attılar.

Arabistan'da çatışmalar devam etti ve yüksek karakterli bir Arnavut olan Müşir Ahmet İzzet (Furgaç)Paşa, kuşatılmış garnizonları kurtarıncaya ve isyancıların dinî ve siyasî lideri İmam Yahya ile bir barış anlaşması yapıncaya kadar bitmedi. Türk garnizonları özerklik hakkı tanınan vilayette kalmaya devam etti ve bu düzenleme 1914-1918 Savaşının sonuna kadar sürdü.

Suriye'de Dürzî'lerin insancıl ve politik bir general olan Samî Paşa tarafından kontrol altına alınması, bir Arap'ın Merkez-i Umumi'ye girmesinin İ.T.F., tarafından reddedilmesi sonucu doğan memnuniyetsizlikle dengelendi. Mısır bir din adamı tarafından kaleme alınmış Şark Farmasonluğuna saldıran bir yazıyı yayınlayan gazeteci Zeki Bey'in Temmuz ayında İstanbul'da öldürülmesi Komitenin siyasetine olan husumeti arttırdı ve Anayasanın ilânının yıldönümü olan 23 Temmuzda çıkan ve ellibin kişiyi İstanbul'da evsiz barksız bırakan bir yangın Allah'ın bir gazabı veya siyasî bir kundaklama olarak yorumlandı.

İ.T.F., kavgayla uğraşır ve Hükümet Selânik'in kendisine bahşettiği gücü kaybederken hiç kimse Racconigi'yi hatırlamadı. Racconigi'de yapılan toplantıda alınan kararların Türk diplomasisi tarafından hiç bilinmediği anlaşılıyordu. Bütün olanlar İtalyan taleplerini ve şikayetlerini tatmine yetmemişti. 20 Eylülde İstanbul'a ulaşan İtalyan'ların Trablus'a bir baskına hazırlandıkları haberi Bâb-ı âlî ve siyasetçiler üzerinde tam bir şaşkınlık yarattı. Afrika'daki Türk garnizonları, Arabistan'a ve Fransız Sudanı sınırına gönderilen askerler yüzünden çok zayıftı ve Türk donanmasının da herhangi bir müdahalede bulunacak gücü yoktu.

28 Eylülde İtalyan sefiri Bâb-ı âlî'ye bir nota verdi. İsmail Hakkı Paşa istifa etti, İ.T.F. kendisini pek sevmese de ihtiyar Sait Paşa'yı göreve çağırdı. Ertesi gün Türkiye, bir Asya teokrasisi olarak girdiği ama bir Avrupa Cumhuriyeti olarak çıkacağı birbirini takip edecek olan bir savaşlar serisinin ilkine girmişti.

O yılların endişelerine, korkularına ve Türk dostlarına verdiği düş kırıklıklarına rağmen, İstanbul yaşamak için olağanüstü ilginç bir şehirdi. İstanbul'un camilerini, çarşılarını, kiliselerini ve sokaklarını şehir rehberi kitaplarına bırakacağım ve Genç Türkiye'nin rol aldığı bu tiyatro oyununu okumaktan kasvete kapılan okuyucuya, Sultan'ın İmparatorluk başkentinin siyasî ve diplomatik hayatında rol alan bazı İngiliz ve Türklerin hikayesini anlatacağım. Sir Gerald Lowther'in karakterini ve niteliklerini zaten anlatmıştım. Bunlara, mükemmel bir İngilizce ile yazdığı ve arasına ince bir mizah serpiştirdiği diplomatik raporları ekleyebilirim. Başlıca yardımcısı, sonradan harp yıllarında İran'da ağır bir yükün altına girecek olan Konsolos Mr (daha sonra Sir Charles) Marling'di. Konuksever, huysuz bir görünüş altında nazik, olağanüstü yetenekli bir kişi olan Marling, cesarete, bazen müstehzi bir mizah anlayışına ve zekâya, dürüstlüğe ve cazip bir eşe sahipti. Onun astları olan pek çok kişi sonradan diplomatik hizmetin üst kademelerine kadar yükselmiştir.[15]

Baş tercüman olağanüstü bir insandı. Gerald Fitzmaurice, Lansdowne'in Katolik ailesine mensuptu. Bir Türk gibi konuşur ve Türkçe konuştuğu zaman bir Türk'e

[15] Sir Aexandor Cadogan, Sir Reginald Hoare, Sir George Mounsey ve Sir Patrick Ramsay bu kişilerin arasındadır. P.P.G.

benzerdi. Türkçe'nin değişik ağızlarını bilirdi. Hamallardan Paşalara kadar her sınıftan pekçok arkadaşı vardı. Hükümetlerinin işlerini en kötü bir şekilde eleştirdiği zaman dahi Türkleri çok sevecek kadar onların faziletlerini ve zaafların çok iyi biliyordu. Dindar bir Katolik olarak İslâmiyet'e büyük bir saygı duyuyordu. Dış ilişkilerin pek çok gözlemcisinin yaptığı ve yapmakta olduğunun aksine politikanın yüzeyinde görülenlerde tatmin olmazdı. Ermenilerin, Arapların ve Makedonya Bulgarlarının gizli cemiyetleri, ilk önce İtalya sonra Türkiye'deki Büyük Şark locası ile irtibatlanan Türk ve Yahudi masonları hakkında çok şey bilirdi. Balkan yarımadasında Yahudilerin malî, ticarî ve siyasî ilişkileri üzerinde özel bir araştırma yapmıştı.

Fitzmaurice'in bazı dehşet verici tecrübeleri olmuştu. 1896'da zorla Müslüman yapılmış Ermeniler hakkında kurulan Karma Komisyona İngiliz delegesi olarak atanmıştı. Bu görevde yazmış olduğu Urfa katedralinde 1000 kadar Ermenin canlı canlı yakılışını anlatan rapor, hüzün verici bir şaheserdi. 1902 yılından 1905'e kadar hiç izin almaksızın Türk Yemeni ile İngiliz Aden Mandası arasındaki sınırın belirlenmesinde, İngiltere Komiseri olarak görev yaptı. Bu görevi mükemmel bir şekilde yerine getirdi ama bu berbat iklimde sağlığını kaybetti. Baş Tercümanlar Büyükelçiliğin istihbarat memurlarıydı. Bu görevde, sinirlerinin bozulmasına rağmen takdire şayan bir hizmet verdi. Olayları yüzeysel görenler onu sıkıcı buldu, iyimserler ve politikacılar, "köşenin öbür tarafındaki" tehlikeyi tahmin etme yeteneği ve fazla düşünmeden atılan nutuklarla rahatlamayı reddedişi karşısında sarsıldılar. Bilgisi, İ.T.F.nin ve İngiltere'de aleyhine entrikalar çeviren Alman dostlarının hoşuna gitmiyordu.

Daily News'un editörü ve daha sonra bir bolşevik komiseri olan Rusya Yahudisi Mr. Theodor Rothstein 1910-1911 yılları arasında, sol kanat politikacılarının ve siyasal yazarlarının da katılacağı Fitzmaurice aleyhindeki bir kampanya yürütmeye başladı. Tesadüfen o günler Mr. Trebitsch Lincoln'ün Darlington'dan Liberal Parti milletvekili olduğu günlerdi.

İkinci tercüman Mr. (şimdi Sir Andrew) Ryan'da bir İrlandalıydı. Kendisi bilgili, ziyadesiyle katı, mizah anlayışı olan bir kişiliğe sahipti ve takdire değer ama (heyhat!) yayınlanmamış politik şiirlerin yazarıydı.[16] Osmanlı Duyunu Umumiyesinde İngiltere temsilcisi, daha önceleri baştercümanlık yapmış dinç görünüşlü sakallı, sportmen bir kişi olan ve Duyun-u Umumiye'deki görevini çok ciddiye alan Sir Adam Block'tu. Sir Adam, iki şeyden nefret ediyordu. Birincisi Abdülhamid'ti. Sultanın tahttan indirilişinin hatırasına bir şişe şampanyayı uzun seneler muhafaza etti; ikincisi ise halâ kazanmaya devam eden Emperyal Osmanlı Bankası idi. İstanbul'daki Başkonsolosumuz, bazen oldukça huysuzluk eden ama iyi bir insan ve kriket oyuncusu ve daha sonraları Arnavutlukta sevilen ve güvenilen bir Elçilik müsteşarı olacak olan Mr. (daha sonra Sir Harry) Eyres'di Mr. (şimdi Sir Telford) Waugh, soğukkanlı, zeki ve ticarî işlere yatkın bir kişi olarak Konsolosluk görevini yürütüyordu.

[16] Sir Andrew Ryan, sonraları elçilik müsteşarı olarak İngiltere'yi Suudî Arabistan'da ve Arnavutluk'ta temsil etmiştir.

Yeovil bölgesinden Muhafazâkâr milletvekili seçilen bir Türksever ve Urquhart ekolundan bir Rus karşıtı olan çok meraklı Aubrey Herbert* gibi George Lloyd'da (şimdi Lord) elçilikte fahri ataşelik yapmıştı ve İstanbul'a sık sık gelirdi.

Türkiye'deki temsilcilerimizin yeteneklerine rağmen, gazetelerin eleştirdiği gibi diplomatlarımızın anlamadığı veya anlayamadığı şekilde ciddî engellerle malûl idik. Hemen hemen her Türk'ün nazarında tarihî bir düşman olan Rusya ile olan ilişkimiz bizi ve Fransayı devamlı şüpheli bir duruma sokuyordu. İngiliz-Fransız etkisinin Rusya'nın yayılmacı siyasetini durduracağı doğru bir görüştü, ancak Türkler buna inanmıyordu. Deniz gücü anlaşılmıyordu ve her şeyden öte deniz gücü Rusya'nın Kürdistan üzerinden akıp gitmesine veya Bulgarların Edirne'ye doğru ilerlemesine engel teşkil edemezdi. Bütün bunların ötesinde bizim bir kara gücümüz yoktu. Türk askeri ve sivil yetkilileri askerliği bir milli hizmet olarak görüyorlar ve ordumuzu aşağılamasalar da Rus ve Avusturya orduları karşısında kendilerini koruyamayacak kadar küçük olduğuna inanıyorlardı. Ve bir gün bu ordu Mısırı da koruyamayacak kadar küçük olabilirdi.

Birden fazla düş kırıklığına uğramalarına rağmen Türk askeri liderleri içgüdüsel olarak yardım için güçlü ve yenilmez olduğuna inandıkları Alman Ordusuna güveniyorlardı. Onların kanaatına göre sadece Almanlar, Rus tehdidine ve Avusturya-Macaristan'ın Vardar ovasından Selânik'e inmesine mani olabilirdi. İngiltere açısından bakıldığında, Almanya ile bir harpten korkan ne devlet adamının ne de askerin Avrupa'da çıkacak bir ihtilafta İngiliz-Türk ve İngiliz-Rus askeri ittifakından hangisini tercih edeceği konusunda bir tereddüdü vardı. Dünya bir araya gelse Türkler Fransa'ya ve Belçika'ya yardım etmezdi. Muhtemel bir Alman saldırısının gücünü sadece Rus baskısı zayıflatabilirdi. Lakin bir İngiliz-Türk yakınlaşması ile 1914'ün İngiliz-Rus askeri ittifak arasında gerçek bir uyuşmazlık yoktu. Liberal devlet adamlarının aceleye gelen beyanları, Alman ittifakının Mısır, Kafkaslar ve İran için kızıştırdığı ihtiraslarla birleşince, İ.T.F. liderleri dört ıstıraplı yıl boyunca İngilizlerle Türkleri bir savaşın içine iten ölümcül adımı attılar.

İstanbul'daki çalışmalarımın çoğu çok ilgi çekiciydi. Meclise sık sık giderdim fakat itiraf etmeliyim ki parlamento görüşmeleri 1909' dan sonra heyecanını kaybetmişti. İ.T.F.'nın meclis grubu, iç kavgalara ve Fırkadan kopmalara rağmen Mecliste hala güçlü bir çoğunluğa sahipti ve İ.T.F'nın kendisinden daha örgütlü ve disiplinliydi. İ.T.F Meclis grubunun görüşmeleri gizli yapılırdı ve ekseriye uyguladıkları siyasetleri savunmak için nazırlar görüşmelere çağrılır veya Parti lideri görüşlerini veya direktiflerini milletvekillerine bildirmek üzere gelirdi. İ.T.F.'nın meclis üyeleri sessiz kalmak konusunda yemin etmişlerdi ve fırkadan ayrılanların dahi ağız sıkılığı çok etkileyiciydi. Hükümeti etkileyen müzakereler belirli bir usulü takip ederdi.

Muhalefet, bir çeşit eleştiri serbestîliğine sahipti. İ.T.F.'nın Meclis grubu bu eleştirileri karamsar bir sessizlik içinde dinler, arada sırada protesto eder, sonra liderleri kalkıp çoğunluğun görüşünü bir iki kelimeyle anlatır ve konuya göre ya otu-

* Aubrey Herbert'in Osmanlı seyahatlerini anlatan hatıraları **Ben Kendim, Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler**, adıyla Yılmaz Tezkan'ın tercümesiyle 21. Yüzyıl Yayınları arasında yayınlanmıştır. Ankara 1999.

rum kapatılması veya oylama yapılması teklifinde bulunurdu. Oylamaya geçildiğinde Meclis grubu, tek adam gibi hareket eder ve gelecek oturumda muhalefetle aynı komedi oynanıncaya kadar oturum kapatılırdı. Genel politikayı ilgilendiren konularda parti disiplini çok sıkı, yasama konularında ise gevşekti. Cavit Bey bile, malî konularda hazırladığı kanun tasarılarının Mecliste budanmasını engelleyemezdi. İşleri yolunda gitmeyen nazırları, askeri tavrı ile Meclis'in saygısına daima sahip olmuş olan Mahmut Şevket Paşa kurtarırdı. Bütün ilgi çekici olaylar, perde arkasında cereyan ederdi. Böylece Hilmi Paşa düştüğünde Sadrazam ve nazır adaylarının isimleri gizli bir yerde toplanmış olan fırkaya sunulmuş, adaylar yapılan oylama ile ya kabul edilmiş veya reddedilmişlerdi. O yıllar boyunca hiçbir sadrazamın kendi nazırlarını seçme özgürlüğü yoktu.

Benim Türklerle kişisel ilişkilerim devamlı iyi oldu. Kendisine gösterilen saygı, belki de kendinden daha güçlü bir etoburla uyum içinde olmak için isteksizce gösterilen bir saygı da olsa herkesin saygı hisleri ile dolu olduğu Talât Beyi pek çok kereler gördüm. Talât Bey, irikıyım, güler yüzlü, kızdığı zaman insafsız, dar görüşlü ama samimî bir vatansever, kesinlikle yolsuzluklardan uzak kalan ve Abdülhamid' döneminin zulüm ve şüphe atmosferi içinde yetişmemiş ve daha iyi bir iyi eğitim almış olsaydı çok daha ilerlerde olacak bir kişiydi. İyi yer ve içerdi, **rakıya** olağanüstü bir dayanıklılığı vardı, içince vekarını kaybetmeden gevşer ve kendi aleyhinde söylenen hikayeleri anlatırdı. Gazetecileri kabûl etmeye her zaman hazırdı. Onu, her zaman kolay yaklaşılabilen bir kişi olarak gördüm, yalnız birkaç kere benimle bir arkadaşımla el sıkışırken bize masonik bazı işaretler vererek bizi eğlendirmişti. Bu birkaç defa tekrarlanınca ona "Ekselans ben bir Farmason değilim" dedim. Hayretler içinde kalan Nazır "Ne" dedi. "Ben sizin ülkenizde ilerici olan herkesin Farmason olduğunu zannediyordum!" Mütevazi bir aileden gelen bir kişi olarak –ailesi kanlarına küçümsenen çingene karışmış olduğu söylenen, şimdi Batı Trakya olarak bilinen bölge halkındandı.[17] Türk halkının veya en azından Avrupa Türkiye'sindeki kitlelerin önyargılarını ve düşüncelerini, oldukça Levantenleşmiş şehirlerdeki **efendilerden** (resmi sınıf) daha iyi anlar ve yansıtırdı. Bir keresinde Makedonya ile ilgili olarak "Eğer Yunan veya Bulgar egemenliği altında yaşamak zorunda kalsaydınız, hangisi tercih ederdiniz?" diye sorduğumu hatırlıyorum. "Bulgarları tercih ederim. Zira Bulgarlar sizi kendi halinize bırakır, işinize karışmazlar. Eğer onların başına dert açarsanız, gelip hemen sizi keserler ancak Yunanlılardan daha disiplinlidirler. Yunan (Giritliler demek istemiyorum) egemenliğinde ise katliama uğrama tehlikesi azdır fakat orada da başınıza sizi üzecek binbir dert gelir. Yunanlılar sosyal disiplinden yoksundurlar" diye cevap vermişti.

Cavit Bey farklı bir sınıf insanıydı. Ufak tefek, devamlı tetikte, iyi eğitim görmüş ve Allah vergisi güzel konuşma yeteneğine sahip olan bir kişiydi. Çok sadık dostları, amansız düşmanları vardı. Yakûbî mezhebine mensup Dönme bir aileden geliyordu.[18] Bir agnostikti ve bunu belli ederdi. Devlet hizmetinin ilk yıllarındaki

[17] Sözde Müslümandırlar ama inançlarını dolaşıp durdukları bölgelere uydururlar. Türk çingeneleri bulundukları bölgeye göre müzisyen, her iki cinsten göbek dansçısı, fahişe ve at cambazı sağlarlar. Çingene aşağılayıcı bir kelimedir P.P.G.

[18] Bu garip halkın mensup olduğu üç mezhebin en büyüğü.

hatası kibirli olmasıydı. Paris'te borç müzakereleri için bulunurken şerefine verilen bir ziyafette, kendisinin Türk Sefirinden daha üst yerde oturması gerektiğini söyleyerek oturma düzenini değiştirmesi infial yaratmıştı. Malî yeteneği her türlü tartışmanın üzerindeydi. Amerikanın ve Avrupa'nın büyük Yahudi malî çevreleri ve Fransız Radikal-Sosyalist grubları kendisine itibar ederlerdi ve bu da onun mahvına sebep oldu.

Cavit Bey'in arkadaşı, **Tanin** gazetesinin editörü ve İ.T.F.'nın İstanbul milletvekillerinden biri olan Hüseyin Cahit, -şimdi Hüseyin Cahit Yalçın- birinci sınıf bir kalemşor, mükemmel bir mütercim, cesur ve şerefli bir insandı. Pek çok konuda ondan farklı düşündüm fakat kişisel ilişkilerimiz iyiydi. Meclis'te büyük bir risk altına girerek 1915-1916 olaylarında talihsiz Ermenilerden yana tavır alışını her zaman hatırlayacağım. Bir ihtilalci olarak başladı, olgunlaşıp bir liberal oldu,uzun politik zorluklardan sonra girebildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi onun varlığı ile daha da zenginleşti.

İ.T.F'nin diğer önemli bir üyesi kendisi çok takdir ettiğim Rahmi Bey, Selânik milletvekiliydi. Gazi Evrenos ailesinin ırkının özelliklerini taşıyan bir evladıydı. Kendisi hakkında ilerde daha çok şey söyleyeceğim. Dr. Nazım'dan hiç hoşlanmadım. Olayların farkında olan Türkler, Ermeni katliamında Talât'ın danıştığı şeytani yeteneğin o olduğuna inanırlardı. Onun Makedonya politikası halâ hatırlanmaktadır. Robespierre gibi cesurdu ve kişisel meziyetlerin hepsine sahipti. Onu sıkıcı bir fanatik ve bilgiçlik taslayan biri olarak görürdüm. Bir gün bir arkadaşıma, Cambrdige Üniversitesinde öğrenci odalarında yarış kayığı küreklerini asılı gördüğünden beri İngiliz Üniversite eğitimine güvenmediğini söylemişti.

Enver Bey'i, o günlerde askeri ataşe olarak Berlin'de bulunduğundan çok az görebilmiştim. Hali, tavrı güzeldi, bazı insanları etkiliyordu. Gözlerinde bir zalimliğin pırıltıları vardı. Zaman zaman heyecan patlamalarına engel olamazdı. Hitler gibi hırsı ve kendini beğenmişliği yabancıların iltifatları ve hanedana mensup bir prensesle evlenmesiyle artmıştı.

Tatsız ve meymenetsiz bir kişi olan Karasu Efendi[19] her mali işte parmağı olan ihtilalin yağmacı takımından biriydi. İ.T.F. içinde bile sevilemeyecek kadar sırnaşıktı. Mecliste bir gün müzakereler sırasında oturduğu yerden tam dokuz defa kalkıp kürsüdeki konuşmacının kulağına bir şeyler fısıldadığını görmüştüm. Basın locasında yanımda oturan Yahudi bir arkadaşım dayanamayarak, "Bu adam dikkat etmezse Türkiye'de bir gün bir pogrom'a[20] sebep olacak" demişti.

O günlerin Sadrazamlarından daha önce bahsetmiştim. 1913 yılında haince öldürülen, Harbiye Nazırlığı da yapmış olan Mahmut Şevket Paşa hakkında birkaç övücü söz söylemek isterim. Bağdat'ın köklü ailelerinden birine mensup olarak iyi bir eğitim görmüş bir Arap'ın bütün meziyetlerine sahipti. Bu uzun boylu sakallı, eli temiz ve vatanseverliğin kişisel ihtiraslarıyla kirlenmemiş sert görünümlü generalde asker kabalığı yoktu. Düşünceleri ılımlı, siyaseti ihtiyatlıydı. Ölümü, Türkiye ve onun dostları için çok kötü bir darbe oldu.

[19] Bölüm IX'a bakınız. P.P.G.

[20] Pogrom: Özellikle Yahudilere karşı girişilen plânlanmış katliam, kıyım (ç.n.).

BÖLÜM XI
SAVAŞ ÜSTÜNE SAVAŞ

Dostsuz Türkiye – Rusya ve Boğazlar – Trablus Savaşı – Komitenin 1911 kongresi – Genel Seçimler – Seçimlerin şaşırtması – İtalya Rodos'u alıyor – Ordunun isyanı – Arnavutluk karmaşası – Hükümetin düşüşü- Yaşlı devlet adamlarının kabinesi – Balkan Birliği – Büyük Devletler harekete geçmede ağır davranıyor – Berchtold önerileri– Balkan Devletleri tarafından kabûl edilmiyor – Harp çıkıyor – Mr. Asquith'in politika değiştirmesi – Barış müzakereleri – Engel, Edirne– Enver'in bükümet darbesi – Barış yavaş yavaş geliyor – Londra Antlaşmasının yansımaları.

İtalya ile savaş Türkiye'nin Avrupa'da tam manasıyla bir dostu olmadığı bir zamanda patlak verdi. Almanya nazik bir şekilde sempatisini ifade etti ama müttefiki İtalya üzerine herhangi bir baskı uygulamaktan kaçındı. İtalya'yı bir Arnavutluk macerasına karşı uyaran Avusturya –Macaristan, kendisinin Selânik'e doğru inmesine bir engel çıkarmadığı sürece Trablus'un -veya Türkiye'nin- kaderine karşı kayıtsızdı. Rusya, Türkiye'ye karşı olduğu gibi Avusturya-Macaristana da karşı olan Balkan diplomasisine kendini hasretmişti ve Racconigi Paktının kendisine fayda sağlayacak fırsatın çıkmasını bekliyordu.

İtalya'nın Üçlü İttifak'tan ayrılmasını her zaman ümit etmiş olan Fransız Hükümeti, Türkiye hesabına herhangi bir diplomatik hareket yapmaya pek gönüllü değildi. Rıfat Paşa'nın Bağdat Demiryolunun son noktası ve İran Körfezi üzerindeki İngiliz ve Türk taleplerinden doğan sorunların müzakereler yoluyla çözümlenmesini teklif etmiş olduğu 1911 Şubatından bu yana İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkiler düzelmekteydi.

17 Ağustos Sir Edward Grey, parlamentoda, müzakerelerin ilerlemekte olduğunu bildirmişti. Fakat Türkiye, İngiltere'nin diplomatik desteğini isteyince, destek yerine İtalya'nın Töton müttefikine yardım için başvurması nasihatını aldı. Savaşın patlak vermesinin hemen ardından Sir Edward Grey İtalyan Sefirine[1] İngiltere'nin tutumunu belirten bir beyanda bulundu.

İngiltere Hükümeti 1902 yılında İtalya'nın Trablus üzerindeki menfaatlerini gözeten bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmaya göre Majestelerinin Hükümeti, İtalya'nın Trablus'daki menfaatlerine yönelik herhangi bir hareketi hoş karşılamayacağını kabûl ediyordu. İki ülke arasındaki dostluk o kadar güçlüydü ki İtalya'nın menfaatlerini ve vatandaşlarını korumak mecburiyetiyle atacağı her adıma Büyük Britanya sempati ile bakacaktı. Ancak zor kullanılarak yapılan bir ilhakı İngiltere Hükümeti çok aşırı bir adım olarak değerlendirmişti zira böyle bir hareketin diğer büyük devletleri ve özellikle de pek çok müslüman uyruğu olan İngiltere'yi zor duruma sokacak sonuçları olmuştu. Aslında İngilizler de Fransızlar gibi İtalyanların müttefikler ile olan ilişkilerini güçlendirecek bir hareketten kaçındılar ve ondan hoşlandıkları numarası yapmamalarına rağmen İtalyan işgaline göz yumdular. İngiltere basını genel olarak İtalya karşıtı idi.

[1] İmperiali Markisi PPG.

Rusya'nın durumu kendi çıkarları için kullanma gayreti, bu ülkenin İstanbul'daki sefiri M. Charykoff'un eğer Türkiye Rus harp gemilerinin boğazlardan geçişine müsaade ederse Rusya'nın da Türklerin İstanbul'a sahip olmalarını garanti edeceği şeklinde bir anlaşmayı Türklere teklif ettiğini, Rus Sefirinin[2] Sir Edward Grey'e söylediği Ekim ayında başladı. İngiltere 1909 krizinden daha ileri gitmeye pek istekli değildi.[3]

4 Aralık 1911'de, Charykoff Sadrazama yazdığı bir mektupta yapmış olduğu gayri resmi teklifi, diplomatik bir beyanla resmileştirdi. Türkiye'ye belirli bazı avantajlar daha sunduğu anlaşılıyordu. Meselâ kapitülasyonların ilgasına Rusya rıza gösterecekti. Ancak bunların resmiyet derecesi kesin değildi. Türkiye bütün bunları, Rusların istemekte olduğu şeyin, diğer devletlerin harp gemilerine kapalı olduğunu belirten kâdim Boğaz geçiş kaidelerinin değiştirilmesi olduğuna vurgulayarak büyük devletlere bildirip onlara danıştı.

Rusya tarafından haberdar edilmiş olan İngiltere ve Fransa Hükümetleri eğer - Türkiye Boğaz Geçiş Kaidelerinin Türkiye'nin dışında diğer ülkelerin harp gemilerinin geçişini yasaklıyordu- değiştirilmesini kabûl ederse kendilerinin de kabûl edeceklerini, aksi halde değişikliğe rıza göstermeyeceklerini Bâb-ı âlî'ye bildirdiler. Eğer Türkiye kabûl etmezse, bu hükümetler Bâb-ı âlî'ye baskı uygulamayacaklardı. Alman ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri kurallardaki herhangi bir değişikliğe karşı çıktılar.

8 Aralık'ta Sadrazam, Berlin Antlaşmasıyla yürürlüğü onaylanan antlaşmalar, Rus donanmasının Boğazlardan geçişine izin vermediği ve Boğazlar üzerindeki bütün hakların sadece Türk halkına ve Onun Sultanına ait olduğu gerekçesiyle M. Charykoff'un teklifini reddetti. Aynı gün Rusya Dışişleri Bakanı M. Sazauoff, **Temps**'e Charykoff'un Türklerle yaptığı konuşmaların **"Akademik"** seviyede olduğu hakkında bir beyanat verdi ve çok geçmeden de Büyükelçi görevden alındı.

Bu sonuç pek beğenilmedi. Dışişleri konularında ölçüsüz bir tavır takınan ancak önsezisi yeterli olmayan Hüseyin Cahit, Rusya'nın teklifi kabûl edilemez dahi olsa Rusya ile olan sorunların dostane halli fırsatının kaçırıldığı şeklinde yorum yaptı. Ruslar düş kırıklığı içinde geri çekildiler.

Trablus'da savaş, yavaş yavaş yaklaşmaktaydı. İtalyan işgali, Arapları Türklerin yanına itmiş, İtalyan komutanın ihtiyatlı davranışı sonucu işgalciler sahilde ve savunanlar iç tarafta mevzilenmişti. Savaşın patlak vermesinden hemen sonra Enver Bey, Berlin'den ayrılmış ve Mısır üzerinden Trablus'a gitmişti. Diğer subaylar, direnişi örgütlemek üzere onu takip ettiler. Aralarında, ilerde Türkiye'nin Cromwell'i ve modern diktatörlerin en yapıcısı olacak olan Yarbay Mustafa Kemal de vardı. Mısırda Lord Kitchener askeri birliklerin ve münferit subayların üniformalı olarak ülkeden geçişine müsaade etmedi, bu şekildeki davranışı İngiltere'nin ve Mısır'ın menfaatleri açısından tamamen doğruydu. Ancak Mısırı hala kendi vilayetlerinden biri olarak gören –ki kanunen öyleydi- Türkler bu yasaklamayı kabullenemediler.

[2] Kent Benckendorff. PPG.
[3] Bölüm VII'ye bakınız. PPG.

Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyet'inin yıllık kongresi yapıldı. Kongre bazı bakımlardan ılımlı bir tavır gösterdi fakat ya kongre başkanı Hacı Adil Beyin zihni uyumsuzluğu veya onun veya onun grubunun aşırılarla uzlaşmada gösterdiği beceriksizlik sonucu alınan kararlar çelişkiliydi. Böylece kongre bir yandan Makedonya'daki Hristiyanların silahsızlandırılması faaliyetine son verilmesi kararı alırken, diğer taraftan ihtilalcilerle temasta bulunan kişileri ortadan kaldırmak için, eğitim görmüş jandarmalara ait olan bu görevi müslüman çetelere verilmesine tavsiye eden bir karar alıyordu.

Geçmiş yıllarda acayip olan dillerindeki sesleri[4] ifade etmek için Arap harfleri yerine Latin harflerini kullanmak istedikler için itilip kakılan Arnavutlar'a şimdi, Kuran'a ve diğer dini kitaplara saygısızlıkta bulunmamak kaydıyla okullarda Latin alfabesini kullanma hakkı veriliyordu. Bazı delegeler Üçlü İtilâf devletlerine yakınlaşma politikası takibini tavsiye ettiler fakat Rusya Müslümanları içinde İ.T.F.'nın şubelerini açmak ve Rus askerleri arasında Müslümanların devrim propagandası yapmasını teşvik etmek kararı alındı.[5] Eşitlik kongrede övüldü ancak birden fazla Hristiyanın vilayetlere vali olarak atanması gerçekleşmedi, genel olarak hristiyanların devlet hizmetinde kullanılması daha mütevazi görevlere münhasır kaldı.

Kongrenin tutanakları kış aylarında dışarıya sızdı. Onları temin ettim ve Rusya'nın kızacağından korkan İ.T.F.'nın rahatsızlık duymasına rağmen **The Times**'de yayınladım. Halbuki Ruslar bu tutanakları benden bir hafta önce elde etmişti. Serbestlik istikametinde yapılan bu küçük iyileştirmelerin Avrupa Türkiye'si üzerinde çok az etkisi oldu. Bulgar devrimcileri Vardar vadisindeki İştipde bir cami avlusuna bomba atarak küçük bir katliama sebep oldular. Arnavutların hoşnutsuzluğu azaldı ama tamamen giderilemedi.

Aralık ayında İstanbul'daki bir ara seçimi kaybeden İ.T.F. parlamentoyu feshetmesi için Sait Paşa'ya baskı yapmaya başladı. Genel seçim hazırlıkları devam ederken Hacı Adil Bey (Arda), Arnavutlukta ve Makedonya'da bir denetleme gezisine çıktı. Bu gezide yanına Makedonya Mali Komisyonu lâğv edildiğinden beri Türk Maliye Nezaretinde görev yapan amcam R.L.W.Graves'i ve jandarmanın yeniden yapılanmasına yardım eden Fransız Albay Foulon'u almıştı. Heyet, bir askeri birlik refakatında Arnavutluk dağlarında dolaştı ve sadece bir defa bölgesinde hiçbir resmi faaliyete müsaade etmeyen Ram[6] (Ramazan) Razkok isimli bir Arnavut eşkıya reisinin saldırısına uğradı. Hacı Adil heyeti bütün ülkeyi şikayet içinde buldu. Amcam bana, yabancı subayların jandarma teşkilatından ayrılmasından sonra bu örgütün Abdülhamid döneminin alışkanlıklarına dönme eğiliminde olduğunu, kırsal kesim ahalisinin koruyucusu olmaktan ziyade onlara zulmettiklerini anlatmıştı.

Hacı Adil bey ıslahat planları yaptı. Ne yazık ki Trablus savaşının ve genel seçimlerin meydana getirdiği durum karşısında hükümetin reformlarla uğraşacak vakti

---

[4] Arnavutlukta seyahat ettikten sonra, Arnavutça'yı "bir torba içinde çalkalanan taşların" çıkardığı seslere benzetmiş olan bir Türk'e hak verdim. PPG.

[5] Kongrede Rusya içinde partinin yedi şube açmış olduğu kabûl edildi. PPG.

[6] Dağlı Arnavutlar, düşmanlarının kafasını kestiği gibi isimlerinin de ilk hecesini keserek kullanırlar. Böylece bir Katolik şefi olan Joseph Antinius Trotz, Zef Nos Tritz; Nikola, Kol; Bayram, Bayo olur. İmparator kelimesi de Mpret olur ve Kral anlamına gelir . PPG.

yoktu. Trablus ve Bingazi'den daha içerlere ilerleme gücü bulamayan İtalyanlar Ege Denizinde tehlike yaratmaya başladı. 130.000 kişilik iki ordu muhtemel bir İtalyan çıkarmasına karşı koymak üzere İzmir ve Çanakkale civarında konuşlandırıldı. Erlerin çoğu, beklemekten sıkılmaya başlayan ihtiyat eratıydı. Genel seçimler, iki Anayasa maddesinde küçük değişiklikler yapacak yeterli çoğunluğu sağlamak için yapıldı.

İttihat ve Terakki Fırkası meclisteki çoğunluğunu, Hürriyet ve İtilaf adı altında birleşen muhalefeti baskı altında tutmak için kullandı. İ.T.F. seçmenler üzerinde baskı uygulayacak genel valileri, vali yardımcılarını, jandarma komutanlarını, kısacası bütün resmi görevlileri tayin etmişti. Bulgarlara ve Yunanlılara, milletvekili adaylarını Cemiyet'in tespit etmesi şartıyla destek verileceği vaat edildi ancak bu teklif reddedildi.

Muhalefet adayları ve seçmenler üzerinde baskı uygulamak için özellikle Avrupa Türkiye'sinde her türlü oyun oynandı ve İ.T.P. bu mücadeleden ezici bir çoğunluk kazanarak çıktı. Bu metotlar, Hürriyet ve İtilâf'ın bir kanadını çaresizliğe ve komplolara ittiğinden çok isabetsiz olmuştu. Gayrı memnunlar, çok geçmeden, İzmir ve Çanakkale'de boşu boşuna bekleyen orduların subayları ve ihtiyat eratı arasında faaliyete başlamıştı.

Nisan ayında, İtalyanlar daha başka baskı unsurlarını kullanmaya karar verdi. 18 Nisan'da Çanakkale tabyalarına uzaktan ateş açarak bir gösteriş yaptılar. Beyrut limanında iki eski harp gemisini batırdılar ve Rodos adasını işgal etmek üzere birlik gönderdiler. Bu birlik, Rodos ve civarındaki adaları, Yunanlıların hak iddia etmesine ve bu yüzden kızgınlık duymalarına rağmen kısa zamanda işgal etti. Fakat Türkiye ana karasına karşı bir harekata girişmekten dikkatli bir şekilde kaçındılar.

İtalyanların Çanakkale önlerinde yaptığı gösteriş hareketinden sonra Türkiye'nin boğazları ticari gemilerin geçişine geçici bir süre kapatması üzerine Rusya hükümeti barış için müdahalede bulunmayı İstanbul'a teklif etti. Ne İngilizler ve ne de Fransızlar bu tekliften yana oldu. Boğazların kapatılması tarafsız ülkelerde büyük rahatsızlıklara sebep olmuştu. Boğazlar bir ay sonra tekrar trafiğe açıldı. Fakat şimdi de Balkan Devletleri Türk hükümetinin ve İttihat ve Terakki Cemiyet'inin görmeyen gözlerinin nazarları altındaydı.

25 Haziranda Selanik'ten Londra'ya Manastır'da bir isyanın patlak vermiş olduğu haberi geldi. Bazı askeri birlikler firar etmiş ve subayları ile beraber Arnavut çeteleriyle davaları uğruna işbirliği yapmaya başlamışlardı. Üzerlerine gönderilecek kuvvetlerin güvenilmez olduğu anlaşılmıştı. İzmir ve Çanakkale'deki orduların ihtiyat eratı, dindaşlarına karşı savaşmak üzere gönderilecekleri şayiası çıkmasıyla her türlü memnuniyetsizlik belirtilerini göstermeye kalkışmıştı. Avrupa Türkiye'sindeki garnizonların Arnavut eratı isyan etmek üzereydi. Kuzey Arnavutluk ayaklanmıştı. Güney Arnavutları arasında kıpırdanmalar başlamıştı.

Muhalefet, Cemiyet'e mensup subayların siyasete bulaşmasına müsaade ettiği için Mahmut Şevket Paşayı suçladı. Nazırlar, askeri muhaliflerine karşı çok gevşek davrandığından dolayı ona saldırdı. Mahmut Şevket Paşa da 10 temmuzda istifa etti. 15 Temmuzda Meclis, içinde bir kere daha Cavit ve Talât Beylerin bulunduğu kabineye güven oyu verdi. **The Times** 197'ye 4 olan bu güven oyunu kaba bir çoğunluk

olarak nitelemişti. İki gün sonra Arnavutluktan ve Avrupa Türkiye'sindeki garnizonlardan gelen ve bir ihtilalin çıkmakta olduğu mahiyetindeki haberler üzerine Sait Paşa, hükümetinin istifasını Sultan'a sundu.[7] Rus-Türk Harbi kahramanı Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığındaki kıdemli devlet adamlarından kurulan hükümet görevi devraldı. Hüseyin Hilmi Paşa Adliye Nazırı, Kâmil Paşa Hariciye Nazırı İ.T.P.'nin amansız muhalifi olan Nazım Paşa Harbiye Nazırı oldu.

Yeni Panislamcılık en ölümcül icraatını Avrupa Türkiye'sinde yapmıştı. Sultanın Bulgar, Sırp, Yunan ve Arnavut uyruklarını zorla "Osmanlılaştırma" gayreti ve Türk olmayanlarla iktidarı paylaşmanın reddedilmesi, Türk anayasal idaresine duyulan bütün güveni yoketmiş, Müslüman olmayanları ve Balkan halklarını Türklere karşı müşterek bir düşmanlık duygusunda birleştirmişti.

Kabul edilmelidir ki İ.T.P. iktidarı, Abdülhamid'in elinden aldığında idari, mali ve teknik sorunlarla, inatçı ve isyankar halklarla, yolsuzluklarla ve Abdülhamid döneminin yarattığı maddi ve manevi çöküntüyle karşı karşıya kalmıştı. Kendileri bile Sultan'ın kötü yönetiminden etkilenmişler ve tahttan indirdikleri adamın siyasetini en ince ayrıntısına kadar taklit etmeye başlamışlardı. Prens Sabahattin'in Makedonya için teklif ettiği tam özerklik reçetesi belki çok fazla aşırıydı ancak diğer başka çareler de vardı.

Cemiyet'in 1909 yılında yaptığı kongrede, Türkiye'de ve Avrupa'daki tarihi yazacak olan iki delege diğer çareleri teklif etti. Bu iki delegeden bir Yarbay Mustafa Kemal (daha sonra Cumhurbaşkanı olacak Kemal Atatürk) ve diğeri Dr. Tevfik Rüştü idi. Tevfik Rüştü (Aras) daha sonra Mustafa Kemalin yönetiminde I nci Dünya Savaşı ertesinde Türk dış siyasetini idare edecekti ve şimdilerde de İngiltere'de Büyükelçilik yapacaktı. Bu iki delege Bosna-Hersek'in ilhakının ve bu sebepten alınacak tazminatın kabûl edilmemesini, Yunanlıların dostluğu karşısında Girit'ten feragat edilmesini ve böylece Bulgarlarla girişilecek bir savaşta veya konferans masasında mümkün olabilecek en elverişli bir durumda olunabileceğini ısrarla ifade ettiler. Ayrıca, Sultan'ın silahlı kuvvetlerinde görevli subayların herhangi bir şekilde siyasetle uğraşmasının yasaklanmasını da istediler. Nazım ve Talât taraftarları birinci teklife, Enver ve Hafız Hakkı (Sonra Paşa) taraftarları ise İkincisine karşı çıktılar.

1911 yılının baharında Yunanistan'la Bulgaristan arasında bir ittifak ihtimali, meslektaşım Mr. Bourchier ve sonradan **The Times**'in Viyana muhabiri olacak Mr. Wickkam Steed tarafından Bulgar Başkanı M. Gueshoff'a soruldu. Sırbistan ve Bulgaristan arasında yürütülen müzakerelerde bu ihtimal zaten öngörülüyordu. Nitekim Sırp-Bulgar İttifak Antlaşması 13 Mart 1912'de imzalandıktan tahminen onbeş gün sonra Bulgar-Yunan Antlaşması da hazırdı. Karadağ Eylül ayında Sırbistan ile bir ittifaka girmişti. Arnavutların ayaklanması, Koçana'da Bulgarların ve Verana'da Türk birliklerinin de katıldığı Sırpların katliamı, Sofya'da Makedonyalıların tahrikleri ve İ.T.P.'nin herhangi bir uzlaşmaya karşı gösterdiği inatçılık, parlamentonun feshine rağmen bir savaş tehlikesini arttırdı. Avusturya-Macaristan

[7] Sait Paşa hükümetinin istifa ettiğinde Balkan ittifakının mevcudiyetinden haberdar olup olmadığı belli değildir. PPG.

bir yana, Büyük Devletler durumun nezaketini anlamakta çok ağır davranıyorlardı. Ve Rusya muhtemelen kasıtlı olarak göz yumuyordu.[8]

15 Ağustosta Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Berchtold Büyük Devletler arasında bir görüş alışverişi yapılması teklifinde bulundu fakat bu teklif belirli bir sonuç vermedi. Buna rağmen Bakan, Arnavutluğa ve Makedonya'ya bağımsızlık verilmemesi ancak yeni bir Balkan devleti yaratmayacak şekilde bir özyönetim hakkı tanınması yolundaki görüşlerini ilgili devletlere iletti. Ancak Avusturya-Macaristan Büyükelçisi bu konuda Muhtar Paşa'nın ağzını aradığında yaşlı Mareşal yabancı müdahalesi lafını işitmek istemedi. Arnavutlarla kapsamlı bir uzlaşmaya henüz varmış olan yaşlı devlet adamları, İ.T.P.'ne kendilerini imparatorluğu parçalamakla ve yabancılarla işbirliği yapmakla itham etme fırsatını vermek istememişlerdi.

Eylül ortalarına kadar Avusturya-Macaristan'ın dışındaki Büyük Devletler durumun ciddiyetini anlayamadılar. Rusya Hükümeti Bâb-ı âlî'ye reformların yapılmasında ısrarlı olduğunu söyledi ve Balkan devletleri nezdinde barış girişiminde bulunmak istediğini bildirdi. İngiltere'de, İ.T.P.'nin ve ordunun kabûl etmeyeceği uzlaşmalar için Muhtar Paşa Hükümetine baskı yapmaktansa biraz geride durmak eğilimi vardı. Sir A. Nicolson, Sırbistan Maslahatgüzarını Türkiye'ye karşı saldırgan bir politikanın bir felaket olacağı şeklinde uyardı.[9] Aynı uyarı Bulgaristan'a da yapıldı.

Fransız Hükümetinin de nasıl bir hareket tarzı takip edeceğine karar vermesi zaman aldı. 4 Ekim de M. Cambon[10] Sir A. Nicolson'a Sir Edward Grey'in beş Büyük Devlet namına – İtalya halen Türkiye ile harpteydi- Balkan devletleri ve Türkiye üzerinde baskı yapmak üzere Avusturya-Macaristan'a ve Rusya'ya bir yetki verilip verilmemesi hakkında ne düşündüğünü sordu. Nicolson, Balkan devletleri söz konusu ise hemfikir olduğunu söyledi ancak Türkiye hakkında bazı çekinceleri vardı. İngiltere'nin o bölgede belki de diğer büyük devletlerden daha çok menfaati bulunuyordu ve Türkiye İslâm âlemi üzerindeki etkisinden dolayı bir anlamda bir dünya devleti idi.

30 Eylül'de Balkan Devletleri seferberlik ilân etti. Ertesi gün Türkiye de aynı şekilde hareket etti. Ama bu arada tehlikenin farkına vararak 1880'de Uluslararası Komisyonun hazırlamış olduğu ve o tarihten bu yana bir köşede duran Vilayetler Kanunu'nu yürürlüğe koyma teklifinde bulundu. Bu teklif Balkan Devletlerini tatmin etmedi. 6 Ekimde İngiltere Hükümeti belirli tekliflerin müşterek temsilciler vasıtasıyla Balkan Devletlerine ve Türkiye'ye yapılması hususunu kabul etti[11] ve ertesi gün Balkan Devletleri nezdinde bulunan Avusturya-Macaristan ve Rusya Müsteşarları, hükümetlerinin müşterek notasını bu devletlere verdiler. Nota, Büyük Devletlerin Balkan barışını bozacak bütün hareketlere göz yummayacağını; Berlin

[8] Belgrad'daki Rus elçilik Müsteşarı Hartwing, Türkiye'ye karşı bir Balkan devletleri işbirliğinin en ateşli savunucusu idi.

[9] 4 Ekim 1912 Nicolson, Sırbistan ordusunun başarı şansının olmadığına inandığı görülüyor. PPG.

[10] Londra'daki Fransız Büyükelçisi. PPG.

[11] Sir E. Grey'in parlamentodaki konuşması 7. X.1912 PPG.

Antlaşmasının XXII ncü maddesi uyarınca Türkiye'nin hükümranlık haklarına halel gelmeden idari reformların yapılmasını deruhte edeceğini ve eğer bir savaş çıkarsa, sonunda Türkiye'nin toprak statükosunda bir değişikliği kabûl etmeyeceğini ifade ediyordu. Türklere de aynı çerçeve içinde vaziyet bildirilecekti.

Her zaman olduğu gibi Büyük Devletler yine geç kalmıştı. Balkan Devletlerini bu sefer galip gelenlere ödül verilmeyeceği konusunda uyardıkları gün, Karadağ harp ilan etti. Bâb-ı âlî, Makedonya'ya İsviçreli veya Belçikalı bir vali atamayı, yerel yasama usullerini, eratının bölgeden teminini ve bu reformların İstanbul'daki Büyük Devletler Büyükelçilerinin ve Balkan Devletleri Müsteşarlarının nezaretinde uygulanmasını kabûl ettiğini Balkan Devletlerine bildirdi. Hiçbiri cevap vermedi. 15 Ekimde İtalya ve Türkiye barış yaptılar. Trablus kaybedildi fakat İtalya'nın buradaki yerli halkın direnişini kırması için yirmi sene geçecekti. 17 Ekim'de Türkiye ile Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan karşılıklı harp ilânında bulundular.

Balkan Birliğinin zaferleri sadece sol partilere münhasır olmamak üzere Batı Avrupa'da bir heyecan dalgası yarattı. Avusturya-Macaristan'da Bulgar başarıları alkışlandı, Sırplarınki resmî çevrelerde kaşların çatılmasına sebep oldu. Rusya'da Slav sempatizanlığı bastırılamayacak kadar kuvvetliydi. Bu ülkede ve ondan daha az olmak üzere İngiltere ve Fransa'da aslında kötü sevk ve idare edilmiş ve yeniden teşkilatlanmasını tamamlamadan harbe girmiş olan Almanlar tarafından eğitilmiş Türk Ordusunun mağlubiyetine çok fazla önem verildi. Bu heyecan dalgası Mr. Asquith'i "Galip gelenlerin elinden, kendilerine çok pahalıya mal olan galibiyetin meyvaları alınamaz" diye bir konuşma yapmaya sevketti. Türkler ve Türk olmayanlar, beş Büyük Devletin "galip gelenler ödüllendirilmeyecektir" diye ısrarla belirtmesinden bir ay sonra İngiliz Başbakanı'nın bu tavrını biraz ahlaksızca buldular. Makedonya'da Türk halkının yaşadığı bölgelerde Sırpların ve Bulgarların kullandığı çetelerin[12] uyguladığı barbarca öç almaların da dahil olduğu kısa ve vahşi bir çatışmanın sonunda 3 Aralık tarihinde Yunanlıların katılmadığı bir mütareke imzalandı. Komitenin ektiğini biçmiş olan yaşlı ve talihsiz devlet adamları kabinesine her ne kadar reformları uygulamaları konusunda yeteri kadar baskı uygulamadıklarından dolayı suçlamak mümkün değilse de İngiltere Hükümeti olanları önlemede yavaş hareket etmiş olabilirdi.

Sir Edward Grey tarafından yapılan ve Londra'da bir Barış Konferansının toplanması, Büyük Devletlerin büyükelçilerinin savaş sonrası durumu görüşmek üzere bir Avrupa başkentinde bir araya gelmesi mahiyetindeki teklifi kabul edildi. Türk ve Yunanistan'ın da dahil olduğu Balkanlı delegeler 16 Aralıkta St. James Sarayında ilk toplantılarını yaparken, büyükelçiler de Londra'da bir araya geldiler.

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki barışın bir engeli, halen bir Sırp birliği tarafından desteklenen Bulgar ordusunun kuşatmış olduğu Edirne idi. Türklere göre bu şehir duygusal ve askeri öneme sahipti. Burası, Türklerin Avrupa'daki ilk başkentiydi. Edirne, Doğu Trakya'nın en önemli şehri olup nüfusunun çoğu Türk'tü ve İstanbul'a doğru olan yaklaşma istikametlerini örtmekteydi. Makedonya ve Trakya'daki askeri felâketten sonra Muhtar Paşa'nın yerine Sadrazam olan ihtiyar Kâmil

[12] Bunların arasında en gaddar olanları bir zamanlar İTF'nın sevgilisi olan Sandanski'nin "Sosyalist" çeteleriydi.

Paşa'ya Büyük Devletler Edirne'yi ve Doğu Trakya'nın yarısını Bulgarlara bırakacak şekilde hududun Enez-Midye hattı olarak kabûl etmesi için baskı yapıyorlardı.

21 Ocak 1913 de Limni açıklarındaki bir deniz savaşı mağlubiyetinden sonra toplanan Ayân Meclisi Kâmil Paşaya müzakerelerle ilgili olarak açık bir çek verdi. Hükümet Edirne'yi ve kaybedilmiş bazı adaları terk etmeyi kararlaştırdı. Fakat 23 Ocak'da daha hükümet, şartları kabul ettiğine dair bir metni kaleme almadan, Enver Bey, Adana Valisi Cemal (Sonra Paşa) bey ve Talât Bey tarafından sevk edilen küçük bir subay grubu ve Cemiyet fedaisi Bâb-ı âlî'yi bastı, Harbiye Nazırı Nazım Paşayı öldürdü ve Mahmut Şevket Paşa Sadrazam oldu. Her ne kadar yeni hükümet Edirne'nin civarındaki araziden vazgeçmeyi ve adalar gibi kararın Büyük Devletlere bırakılmasını teklif ettiyse de Balkan devletleri müzakereleri kesti. Harp yeniden başladı. Trakyadaki bir Türk taarruzu akim kaldı.

2 Martta yeni hükümet, Büyük Devletleri arabuluculuk yapmaya davet etti. Yanya, Yunanlıların eline geçti. Edirne 26 Martta pes etti. Avusturya ile Rusya arasında çıkan bir gerginlikten sonra Büyük Devletler Arnavutluk hududunu etnik esasa göre tespit etti.[13] Ve Nisan sonlarında İşkodra'yı teslim almış olan Karadağa, ele geçirdiği avdan vazgeçmediği takdirde dünyanın bütün musibetlerini başına yığacağını bildirdi.

Bu arada İstanbul'daki Cemiyet'in hükümeti harbin kaybedildiği inancındaydı. 31 Martta altı Büyük Devletin -zira İtalya şimdi Türkiye ile barış yapmıştı-, büyükelçileri, hükümetlerinin Balkan devletlerine bildireceği barış şartlarını Bâb-ı âlî'ye ilettiler. Bu şartlar şunlardı:

1- Türkiye Enez-Midye hattının batısındaki bütün arazi haklarından vazgeçecekti,

2- Ege adalarının mülkiyet hakkı Büyük Devletler tarafından kararlaştırılacaktı,

3- Türkiye Girit ile ilgisini kesecekti,

4- Büyük Devletler harp tazminatı fikrine yatkın olmayacaktı.

Türkler bu barış tekliflerini kabul ettiler. Balkan Devletlerinin bazı çekinceleri oldu. Büyük Devletler şartları kabul etmeleri için onlara baskı uyguladılar ve başarılı oldular. 1 Mayısta Sir Edward Grey, şimdi Londra'daki Türkiye Büyükelçisi olan Tevfik Paşa'ya taslak bir barış antlaşması metni verdi. Türkiye iki gün sonra muhasebatın kesilmesi teklifini kabul etti. 18 Mayısa kadar bütün hasım devletlerinin delegasyonları Londra'ya ulaşmıştı. Türkiye ile yapılacak antlaşmanın şartlarını değiştirmek üzere bazı Balkan devletlerinin teşebbüsleri, Sir Edward'ın delegeleri barış antlaşmasını imzalamaları için karar vermelerini aksi takdirde Londra'da daha fazla kalmalarının gereksiz olacağını bildirmesiyle önlendi.[14] 30 Mayısta dört Balkan devleti ve Türkiye, Londra Barış Antlaşmasını imzaladı.

[13] Büyük Devletler, Avusturya-Macaristan'ın ısrarı ile Sırbistan'ın Adriyatik ile irtibatını kesmişti. Sırplar Makedonya'da bunun üzerine toprak talep etmişti. Ve böylece İkinci Balkan harbi başladı. Büyük Devletler, pek çok Arnavutu da Sırbistan'a bırakmıştı. PPG.

[14] Büyükelçilerin, Antlaşmanın gecikmesinden ve onu değiştirmek için girişilen gayretlerden dolayı duydukları üzüntüyü beyan etmeleri Sir Andew Grey'i desteklemişti. PPG.

Bu olay, biraz kendini beğenme fırsatı yarattı. Büyük Britanya'nın uzlaşmacı politikası sayesinde Avrupa devletleri aynı havadan çalmışlardı. Türkler yeni ve ilerici bir millet olma istikametinde yol almıştı. Makedonya ve Arnavutluk şiddet ve kargaşadan kurtulacak ve güzelliğin ve aydınlığın merkezi olacaktı. **Şark Meselesi*** böylece çözümlenmişti. Aralarında birkaç diplomatın da bulunduğu o günlerin iyimserleri iki şeyi unutmuşlardı. Sir John Marriott'un sözleriyle Antlaşma "Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki ilişkilerini tasfiye eden mukavelenin altındaki mühürden başka bir şey değildi. Alacaklar arasında malın nasıl bölüşüleceği, paylaştırıcıları ilgilendirmemişti. Ancak işin can alıcı noktası zaten buradaydı".[15]

Balkan devletleri ele geçirdikleri için birbirlerine düşmeselerdi dahi Avrupalı devlet adamları Balkan harbini önlemedeki başarısızlıklarının Avrupa'daki Osmanlı varlığının sonu olacağını farketmiş olmaları gerekirdi. Hiç şüphesiz bu Osmanlı varlığı, kötü yönetilmekteydi despotçaydı ve köhnemişti. Fakat bir boşluğu doldurmaktaydı. Onu yerini gücünden fazla iştahası olan üç yeni millet, emeklemekte olan bir Arnavut Devleti ve bir dağ – Zira Karadağ bir dağdan başka bir şey değildi- aldı veya almaya çalıştı. Dört Balkan devletinin beraberliği geçiciydi, kıskançlıklarının kökeni ortaçağa kadar uzanmaktaydı. Yıpranmış da olsa bir tuğlanın yerini dört eğri büğrü taş parçasının dolduramayacağı gibi, onlar da Osmanlı İmparatorluğunun yerini dolduramazlardı. Türkiye'nin bulunduğu yerde Büyük Devletler hep beraber 1914'de içine yuvarlanacakları bir boşluk yaratmıştı. Tabiatın boşluktan nefret ettiği söylenir. Siyaset de öyledir.

* **Şark Meselesi,** Edouard Driault tarafından yazılan kitabın Osmanlıca nüshasından aktarılan Türkçe baskısı 21. Yüzyıl Yayınları arasında çıkıyor.

[15] E.Q. 461.

BÖLÜM XII
HÜZÜNLÜ KISA BİR HİKÂYE

Mahmut Şevketin öldürülmesi – Türkiye için bir felaket – Aşırılar iktidarda – İkinci Balkan Savaşı – Türkiye Edirneyi tekrar alıyor – Bazı çekinceslerle Yunanistanla barış – Büyükelçi Sir Louis Mallet – İngiliz-Türk İttifakı bitiyor – General Liman'ın tayini – Yunanistan ve Türkiye – Türkler ve dretnotları – Panislamcı entrikalar – Aziz Ali el Mısri davası – Ermeni reformları – Avrupa Harbi – Enver Almanya ile birleşiyor – Türk dretnotları – Goeben ve Breslau – Büyükelçimizin ümitleri – Savaş.

İ.T.P. tekrar iktidara gelmişti ancak eskisi kadar güçlü değildi. Mahmut Şevket Paşa, kabinesine İ.T.P.'nin en önemli ve en çok eleştirilen liderlerinden hiçbirini almamıştı. Macera politikasından ve zorbalıktan hoşlanmayan biriydi, karakteri, yaşı ve tecrübesi saygı uyandırıyordu. Bir rezalet çıkmaması için hükümet darbesine karışmış olanları siyasetten uzak tutmak istiyordu, Zira Nazım Paşa kaza eseri vurulmuş dahi olsa kamuoyu onun bir cinayete kurban gittiğine inanmıştı. Bu arada Cemiyet içinde ılımlıların şansı olduğu işaretleri görülmeye başlanmıştı.

Balkan Harbi çıkmadan hemen önce toplanan Cemiyet Kongresinin Genel Sekreteri, Mısır Hidiv'inin akrabası, zengin ve liberal görüşlere sahip olan Prens Sait Halim'di. İki Hristiyan, bir Ermeni ve bir Arap, delegeler arasındaydı ve Arapların Merkez-i Umumi'ye seçilebilmeleri kabûl edilmişti. Dinî bir ihtilaf şeklini alan ve her iki tarafça da çeşitli zulüm hikayelerinin, kimi zaman doğru kimi zaman sahte fotoğrafların yayınlandığı Balkan Harbinin genel bir fanatizm ve şovenizm havası yarattığı bir gerçekti. Harbin meydana getirdiği heyecan söndüğünde bunların giderilmesi için bir ümit bulunmaktaydı.

11 Haziranda Mahmut Şevket Paşa, bir grup subay ve fedai tarafından hunharca öldürüldü. Birkaç gün içinde bir ikisi hariç katillerin hepsi yakalandı ve yetkiyi üstlenen İ.T.P., Hürriyet ve İtilâf Fırkasının bu komploya karışmış olduğu gerekçesiyle politik hasımlarından yüzlercesini tutukladı. Yakalananlardan edinilen kanıtların hepsi Nazım Paşa'nın ırkdaşı olan ve onun intikamını almak isteyen küçük bir Çerkez asıllı subay grubunu göstermekteydi. Çerkezlerin ileri gelenlerinden biri olan ve hanedana mensup bir kadınla evli bulunan Damat Salih Paşa diğer mahkumlar gibi asılarak idam edildi. Prens Sait Halim Paşa, nazik ve göstermelik bir kişi olarak Mahmut Şevket'in yerini aldı. Talât Bey ve İ.T.F.'nın diğer aşırı üyeleri, Halil (Menteşe) Bey kabineye girdi fakat ordunun kontrolü, Yemen'in eski idarecisi olan şöhretli Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın güvenilir ellerine teslim edildi.

Bu cinayetin, İngiliz-Türk ilişkileri üzerinde talihsiz bir etkisi oldu. Askeri ataşemiz, Mısırdan mahkeme kararıyla çıkartılan Yüzbaşı Jorge Nelcken Waldberg isimli bir maceraperest ile arkadaşlık kurmuş. Ben, şantajcılık ile geçimini sağlayan bu şahsı Mısırdayken tanımıştım. 1912-1913 Kasımda bir gün onu askeri ateşe ile samimi bir şekilde görüşürken görmüştüm. Beni tanıyınca ataşenin yanından uzak-

laşmıştı. Bildiğim her şeyi –daha fazlası da vardı[1]- ataşeye anlatmış ama hatalarını itiraf etmiş bir adam için huysuzluk ettiğim, doğru yola girmiş birisine yardım etmek gerektiği cevabını almıştım.

1913 Mayısında ataşemiz, Damat Salih Hayrettin Paşa'ya gitmek ve onun Mahmut Şevket Paşa'ya karşı olan askeri muhalefet hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere bu arkadaşı tarafından ikna edilmiş. Ataşe, bir komplonun kurulduğundan ve Waldberg'in Türk gizli polisinin ve muhtemelen kendisinin daha sonra çok güzel hizmet edeceği Almanlar tarafından bir **ajan provakatör** olarak kullanıldığından habersiz birkaç kere Salih Hayrettin Paşa'ya gitmiş. Bu temaslar ve komplocular dan bazılarının bir İngiliz'in sahip olduğu evde yakalanması üzerine İngiliz karşıtı Türkler ve Almanlar, büyük zararı görülen bir fısıltı kampanyası başlattılar.

Bu arada Balkan Devletleri kavga edip savaşmaya başladılar. Bulgaristan, diğerlerine karşıydı. Benelüks (Töton) devletler diplomatik oyununu kazanmış (İngiliz milletvekillerinin ve Arnavutluk taraftarlarının sempatisini istismar ederek) ve Balkan Birliğini torpillemişti. Balkan devletleri arasındaki amansız mücadele, Batılı devletlerin sempatisini azalttı ve Türklere Edirne'yi ele geçirmek için bir fırsat sağladı. Türk Hükümeti, İngiltere ve diğer ülke büyükelçilerinin önce tarafsız kalacağı teminatını aldı. Fakat her taraftan saldırıya uğrayan Bulgaristan'ın, -Zira Romanya da bazı yerleri işgal etmişti- bir Türk taarruzuna karış koyamayacağı anlaşılınca Türk birlikleri ve çeteleri Enez-Midye hattını geçtiler ve 22 Temmuzda Edirne'ye girdiler. Bulgaristan Hükümeti protestoda bulundu.

Mr. Asquith Birmingham'da 21 Temmuz akşamı yaptığı bir konuşmada, eğer Türkiye Londra Antlaşmasına karşı gelecek kadar basiretsiz davranacak olursa kendi menfaatlerinin tartışılacağı konuları gündeme getireceğini bildirmişti. Rus kamuoyu Türklere kızmaktan çok Bulgarlara olan sempati yüzünden galeyana geldi ve birkaç gün Rus müdahalesi tehlikesi belirdi. Fakat tehlike geçti.

Bükreş Barış antlaşması haberinin İstanbul'a ulaştığı gün (7 Ağustos) altı Büyük Devletin büyükelçileri Türkiye'nin Londra Antlaşmasına riayetini talep eden sözlü bir notayı Bâb-ı âlî'ye verdiler ancak eğer Türk ordusu Edirne'yi boşaltırsa stratejik bir tazminat kapısını açık bıraktılar. Bâb-ı âlî, bu notaya, hududun ötesine askerlerini oradaki halkı katliamdan korumak ve İstanbul ile Boğazların savunulmasını sağlayacak elverişli bir araziye sahip olmak için gönderdiği şeklinde cevap verdi. Büyük Devletlerin dikkati Bükreş antlaşması üzerine yoğunlaşmıştı ve Rusya ile Avusturya-Macaristan farklı sebeplerle onun değiştirilmesi için uğraşıyorlardı. Fakat Almanya aksini düşünüyordu. Gayrimemnun bir Bulgaristan Almanya'nın Balkanlardaki niyetlerine uygundu, onun ve müttefiki Avusturya'nın faydalı bulacağı bir Bulgar-Türk anlaşmasının gelecekte olabileceğine güveniyordu.

[1] Mısırdan atıldıktan sonra, Yüzbaşı, İskenderiye'den İstanbul'a giden bir gemiye binmiş. İkinci gün, bana bu hikâyeyi anlatan gemi kaptanına kamarasında hamam böcekleri olduğundan şikayette bulunarak, başına dert açacağını ama kendisine para verirse susacağını söylemiş. Kaptan bu arada Yüzbaşının kamarasını aratmış ve bir teneke kutu içinde beslenen hamam böceklerini bulunca Waldberg, yolun geri kalan kısmını demir parmaklıklar arasında geçirmiş. PPG.

Ağustos sonlarında Türk basını Bulgaristan'ı eğer Edirne'de olup biteni kabul etmediği takdirde savaşmakla tehdit etti. Bu noktada Rusya Bulgaristan'a yaranmak için İstanbul limanında bulunan iki harp gemisine Karadeniz'e açılma emrini verdi. Bu gemiler ve diğer devletlerin harp gemileri Balkan harbinin başından beri, Bulgarların harbi kazanacağı ve İstanbul'a ilerlerken Türklerin Hristiyanları keserek Asya'ya kaçacağı korkusuyla İstanbul limanında bulunuyordu! Rus gemilerinin Karadeniz'e açılması Türklere ileri gitmemeleri için bir ikazdı; bir iki gün gerginlik içinde geçti fakat ne Büyük Britanya ve ne de Fransa, Rusya'yı destekledi ve 29 Ağustos'ta Bulgaristan Türkiye ile müzakerelere başladı.

29 Eylülde imzalanan İstanbul Antlaşması Edirne'yi Türklere geri verdi. Bulgaristan Doğu Trakya'nın bir köşesini aldı ve Batı Trakya'daki toprakları üzerindeki hakları tanındı. Büyük Devletler Londra Antlaşmasının ihlâli üzerine yaptıkları protestodan vazgeçti. Zaten eğer bu protestoyu bir takım hareketlerle desteklemeye niyetleri yok idiyse hiç yapmamalıydılar. İngiltere Başbakanının bu harekette başrolü oynaması talihsizlikti ve bir Türkün söylediği gibi beş paralık bir değeri olmamıştı.

Türkler şimdi, ya Yunan Hükümetini geleceği Büyük Devletlere bırakılmış adalardan Sakız ve Midilli üzerindeki iddialarından vazgeçirmek ya da Yunan Makedonya'sından bir şeyler elde etmek için Bulgar desteğini sağlamak maksadıyla Yunanistan'la barış anlaşması imzalamayı savsaklıyordu. Rumen devlet adamı M. Take İonescu'nun aktif müdahalesi ve Türkiye'nin talep ettiği Fransız kredisinin askeri bir macera arayan bir devlete verilmeyeceğinin ima edilmesi Türklerin bu beklentisini boşa çıkardı ve Türkiye Yunanistan'la barış antlaşmasını-adalarla ilgili pek çok zihni çekincelerle- imzaladı.

7 Temmuzda Sir Gerald Lowther emeklilik yaşına ulaştığı ve Türkiye'de beş hizmet yılını doldurduğu için diplomatik hizmetten emekli olmuş ve İstanbul'dan ayrılmıştı. Halefi Sir Louis Mallet'in yirmi beş yıllık meslek hayatında hiçbir diplomatik tecrübesi yoktu, hayatı Dışişleri Bakanlığı içinde muhtelif görevlerde geçmişti. Bu sürpriz atamaya, İstanbul'da oralarda hiçbir tecrübesi olmayan birini, Sir Edward Grey'in büyükelçi olarak görmek istemesinin sebep olduğuna inanılıyordu. Mallet'in hiçbir meslektaşı tarafından inkar edilemeyen bilgisine ve zekasına güveniyordu. Herkes açısından ne yazık ki Mallet kişilikten yoksundu. Türkler ve Avrupalılar, soğukkanlı, mantıklı, gösterişli bir kuzeyli beyefendi olan selefi ile etkili olmak için konuşan müzikten ve biblolardan hoşlanan, evini döşemek için yıllardır karısına danışan yeni sefir arasındaki zıddiyeti görmezden gelemediler. 1913 yılında izinli olarak Londra'ya döndüğümde gazetedeki şefim "Yeni sefirimizle tanıştın mı?" diye sordu. "Hayır henüz değil, nasıl biri?" dedim. "Mükemmel bir Hanımefendi!" şeklinde cevap verdi.

İngiltere ile Almanya arasındaki 1912 ve 1913 krizlerinde Avrupa barışını korumak amacıyla yapılan işbirliği, Avrupa barışının geleceği konusunda İngiliz Liberalleri arasında ölçülü bir iyimserlik yarattı. Mallet'in Türkiye'deki durum karşısındaki tavrı ve bu ülkede iktidarda olan kişiler hakkında takdirkâr görüşleri tehlikeli bir şekilde iyimserdi. 1913[2] yılında Türkiye ile ilgili olarak Türk siyasetinin devrim-

[2] G.O. 1913.

ci bir yol takip edeceği konusundaki kanaatların bir esası olmadığı, İngiliz etkisinin azaldığı ve tehlikeye girdiği gibi görüşlerin bir esasa dayanmadığı inancını muhafaza ediyordu.

Türkiye'de uzun zamandır bulunanlara göre yeni büyükelçi olayların derinine nüfuz edemiyor görünüyordu. Bu arada kendini gösterecek bir durum ortaya çıktı. Cavit Bey Fransa'daki dostu olan malî çevrelerle birlikte çalışıyordu ve 28.000.000 poundluk bir borç alınması ve karşılığında Fransız şirketlerine Asya Türkiye'sinde ve Filistin'de yeni demiryolları, Karadeniz'de ve Doğu Akdeniz'de limanlar inşa etmek imtiyazı veren müzakereler tamamlanmak üzereydi.

İngiltere ile de Marmara denizi kıyısında İzmit'te bir deniz üssü ve yüzer bir havuz inşa edilmesi anlaşması yapıldı. Sermaye Armstrooug-Vickers grubu tarafından bulundu. Yapılan kontrat İran Körfezi ve Kızıldenizdekiler hariç bütün Türk tersanelerinin tam bir elden geçirilmesini içeriyordu. Bunlardan başka Türkiye ile İngiltere arasındaki Bağdat demiryolunun son noktası ve İran Körfezindeki İngiliz hakları ile ilgili pek çok sorun yapılan görüşmelerle bir anlaşma ile sonuçlanmıştı.

İngiltere-Türkiye arasında imzalanan ama onaylanmayan anlaşma İran körfezinde sürtüşmelere sebep olan sorunlara son verecek şekilde Büyük Britanya ve Türkiye'nin karşılıklı menfaatlerini belirtiyordu. Büyük Britanya, Osmanlı İmparatorluğunun otonom bir **Kaza**'sı olacak Kuveyt üzerindeki Türkiye'nin hükümranlık haklarını tanıyor; Türkiye de Kuveyt'in iç işlerine ve Şeyhliğin başına kimin geçeceğine karışmamayı ve Şeyhlik ile İngiltere arasında yapılmış olan anlaşmaların yürürlükte kalacağını kabul ediyordu. Türkiye Bahreyn, Katar yarımadası, Muskat ve kabile şeflerinin toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçiyordu.

1912'de İran Körfezinin kontrolunu Büyük Britanya ile bölüşmeyi teklif eden Bâb-ı âlî şimdi, geçmişte olduğu gibi İngiltere'nin Körfez'de inzibatı sağlama, şamandıra ve deniz fenerleri ile işaretleme yapma gibi haklarını tanıyordu. Türkiye, Türk-İran sınırının Havizeh'ten Şattül-Arap'ta Muhammera batısına kadar geçirilmesini, Muhammera Şeyhinin nehirde demirleme yerleri hakkını ve ortak bir İngiliz-Türk komisyonu vasıtasıyla Kurnadan Basra'nın yukarısında Bar'a kadar nehir üzerindeki seyrüseferin şamandıra, deniz fenerleri vs. ile kontrol altına alınmasını da kabul etmişti.

Anlaşma ile Necd'in güçlü hakimi İbn-i Suud ile diplomatik ilişkiye girmemeyi İngiltere taahhüt ediyor ve Hasa özellikle Türk olarak tanınıyordu. Ancak Arabistan'ın müstakbel Kralı, anlaşma taslağı hazırlandığında müdahale etti, Türk garnizonunu Hasa'nın dışına sürdü ve Körfez sahilinde hakimiyetini tesis etti. Bu olay durumu karıştırdı zira Necd Emiri İngiltere'nin koruması altında olan şeyhlerin komşusuydu ve onun mevcudiyetini inkar etmek mümkün değildi. İbrahim Hakkı Paşa tarafından yürütülen müzakereler sırasında kendisine sık sık danışılan Sir Percy Cox Türklere karşılaşılan güçlüğü izah etmemiz ve Türklerle Emir arasında namuslu bir aracı rolünü oynamamız üzerinde ısrarla durdu.

Eğer İbn-i Suud, Türkiye tarafından Hasa valisi olarak kabul edilirse, onunla bu görevi dolayısıyla ilişkiye girebilirdik. Türkler, Emir ile zaten müzakereye girişmişti. Fakat araya İngiltere'nin teklifleri girince Emir üzerine, komşu şeyhler ile olan ilişkilerini Bâb-ı âlî'ye bildirmesi, yabancı tüccar ve gezginlere izin vermemesi ve

hiçbir yabancı hükümet ile irtibata geçmemesi için baskı uyguladılar. Arap Emir, Dışişleri Bakanlığının da hoşuna gitmeyen bu teklifleri reddetti.

İmzalanmış olmasına rağmen, Türk-Alman demiryolu anlaşmasının ve Fransız ve Alman demiryolu menfaat sahası ile ilgili anlaşmanın sonuçlanmasına bağlı olarak onaylanmadı. Bağdat demiryolu ve Irak'taki nehirler üzerinde İngiliz seyrüsefer hakları konusunda İngiltere-Almanya müzakereleri de sürmekteydi.[3] Fakat bütün bu karmaşık sorunların çözümündeki yavaşlığa rağmen her şey iyi görünmekteydi.

Şimdi de madalyonun diğer yüzünü göstermeliyim. 1913 kışında Türkiye'deki Alman Askerî Heyetinin Başkanı General Liman von Sanders İstanbul'daki I nci Kolordu Komutanlığına tayin olundu. Bu atama Rusya'yı tahrik, Fransızları rahatsız etti. Üçlü İtilaf'ın büyükelçileri Bâb-ı âlî nezdinde bir girişimde bulundular ve Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim tarafından yatıştırıcı teminat aldılar. Alman Generali Komutan ünvanı ile değil Genel Müfettiş ünvanıyla tayin olundu. Fransa'nın Rusya'ya olan desteği fazla öteye gitmedi.

İngiliz Amirali Limpus'un Türk Donanmasına fiilen komutan olarak atanmış olması İngiltere Hükümetinin daha fazla konuşmasını engelliyordu. Eğer Üçlü İtilaf Hükümetleri nelerin gelmekte olduğunu tahmin edebilselerdi daha birlikte hareket edebilirlerdi. İ.T.F. Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'yı Arnavutluğa Kral olma ümidiyle gitmeye ikna ettiğinde ve yerine Enver Bey'i getirdiğinde diplomatik çırpınmalar bir ara durur gibi oldu. Fransızların ve Rusların endişeleri canlandı, Sir Louis Mallet bu atamayı mantıklı buldu; gerçekten de öyleydi, zira hükümetteki bütün diğer önemli nezaretler İ.T.F.'nin elindeydi. Ancak bu atamanın getireceği hoş olmayan ihtimaller vardı. Enver çok sıkı bir Alman taraftarıydı, maceraperest bir tabiata sahipti ve adalar meselesi henüz çözümlenmemişti. Türkiye, hayati menfaatleri korunmak kaydıyla adaların geleceğini Büyük Devletlerin eline terk etmişti ve Türk Hükümeti eğer Sakız ve Midilli adaları Yunanistan'a verilirse, Anadolu'nun Ege kıyılarında Yunan siyasi tahriki yayılacağını ve Türkiye'yi bir diğer azınlık meselesi ile karşı karşıya bırakacağını ısrarla belirtiyordu.

Aralık ayında, Paris'te Sir Edward Grey'in Gökçeada ve Bozcaada hariç işgal etmiş olduğu adaları tahkim etmemek kaydıyla Yunanistan'a verilmesi şeklinde teklifte bulunduğu ortaya çıktı. Bu açıklama diplomatik bir resepsiyonda Sait Halim'in büyük bir tepki göstermesine sebep oldu. İngiltere'nin bir cani parçası olarak kabul edilmesi hiçte gayrı tabii değildi.[4]

İngiltere'ye bir dretnot sipariş etmiş olan Türkler 1913 yılı sonunda Brezilya için yapılmış olan bir başkasını satın aldılar. Bu, Yunanlıları Amerika'dan eski ama yeterince güçlü iki harp gemisi almaya sevk etti. Büyük Devletler biraz düşündükten sonra Güney Arnavutluk'ta işgal ettiği toprakları terk etmesi şartıyla adaları Yunanlılara bırakmaya karar verdiğinde Türkler çok kızdılar, Büyük Devletlerin kararını esefle kabul ettiler ve "haklı ve yasal" taleplerinin peşini bırakmayacaklarını vurguladılar. Bu arada İtalyanlar Rodos ve yakınındaki adaları terk etmemişlerdi. Bu

[3] Bir İngiliz-Alman antlaşması Haziran 1914'de imzalandı fakat onaylanmadı.
[4] F.O. 22. XII. 1913.

Türklerin Yunanlılara karşı uzlaşmaz tutumunu devam ettirmesi için bir teşvik olarak değerlendirildi.[5]

Hükümet Yunanistan'la bir harbe girmeyi ima ederken ve Üçlü İtilaf devletleri ile dostluk taslarken ajanları, Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın müslüman uyrukları arasında faaliyet gösteriyordu. Mısır'da Lord Kitchener bu faaliyetlerin tamamen farkındaydı. Mekke Şerifi ile yakın ilişkiler kurarak buna karşılık verdi ve böylece dehşetli bir karşı saldırını hazırlığını yaptı.[6] Mallet, Panislamcıların faaliyetleri hakkında bilgilendirilmiş olmasına rağmen, Türkleri kızdırabilir gerekçesiyle Sir Edward Grey'in isteğine aykırı olarak Sadrazam nezdinde bir protestoda bulunmadı.[7] O, pek çok Türk liderinin kuvvetli bir Müslüman olmadığı veya sadece kağıt üzerinde Müslüman olduğu ve bunların Panislamcılık yapmasının önemli olmadığı fikrindeydi.

Doğu'yu ve insanlarını Mallet'den daha iyi bilen Lord Kitchener'in görüşü farklıydı. Mallet'in Türk Hükümetinin duygularını incitmekten nefret etmesi Albay Aziz Ali-el Mısri olayını ele alışında da kendini gösterdi. Miralay Aziz Ali, Türk ordusunda görev yapan cesur ve becerikli Mısırlı bir subaydı. Balkan Harbinin başında Enver Bingazi'den ayrılırken kendisi orada kalmış ve Trablus savaşı artık ümitsiz bir hale gelince geri çekilmişti.

Bu geri çekiliş sırasında Enver taraftarı Sunüsi mezhebine mensup Araplarla arasında bir ihtilaf çıkmıştı. Araplar Albayın askerlerinin silahlarını almak istemiş o da bunu reddetmişti. İstanbul'a döndükten sonra, aralarında sonradan Enver'in hizmetkarı olan Elmas[8] isimli bir siyahinin de bulunduğu bir takım karanlık kimseler Panislamcıların ve Enver'in telkiniyle Aziz Ali hakkında bir takım uyduruk suçlamalarda bulundular. Mısırlı, Enver'in kıskançlığını çekmişti zira kendisi gerilla savaşında ondan daha başarılı olmuştu ve Enver'e iltifat etmemişti. Aziz Ali askeri mahkemede gizlice yargılandı. İdama mahkum edildiği haberi, iyi bilindiği ve tanındığı Mısır'da Türkler aleyhine bir infialin doğmasına sebep oldu.

Büyükelçi Sait Halim'e gayrı resmi bir ziyarette bulundu ve beni aleyhinde entrika çevirmekle itham etti. Zira **The Times** Albay Aziz için daha girişken olması gerektiği imasında bulunmuştu. Cesur bir Fransız gazetecisi olan George Remond ve ben farklı düşünüyorduk. Aziz Ali aleyhindeki delillerin saçmalıkları ile uğraşıyorduk. İstanbul Merkez Kumandanı Cemal Paşa'ya yanıma **The Times**'a gönderdiğim telgrafın suretini de alarak gittim. Aziz Ali'nin mahkum olduğu suçlar arasında bulunan disiplin ihlali suçunun hükümetin Libya'da kalmış olan subaylarının sorumluluğunu kabul etmediği ve bu ülkeyi İtalya'ya bıraktığı zaman işlendiğini vurguladım ve bu konuda söyleyecek daha çok sözüm olduğunu ilave ettim. Cemal çok fena bozuldu ama bana Enver'le görüşeceğini söyledi. Enver'in Aziz Ali'yi affetmeye hiç niyeti yoktu. Her hangi bir yorum yapmadım, Cemal'e teşekkür edip ayrıldım. İki gün sonra Aziz Ali affedilmişti. Daha sonra gittiği Mısır'da, Mısır Ordusu Genel Müfettişi oldu.

[5] F.O. Roma'dan 22.XII. 1913 PPG.
[6] Sonradan Hicaz Kralı olan Şerif Hüseyin 1916'da bizim müttefikimizdi. PPG.
[7] Prens Sait Halim aynı zamanda Dışişleri Bakanıydı. PPG.
[8] Siyahî kölelere genellikle böyle mücevherat isimleri verilirdi. PPG.

Türkiye'yi yönetenlerin hareketleri yabancı gözlemciler arasında rahatsızlığa sebep oluyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili olarak aranan Türk uyruklu bir şahsın bir Rus gemisinden zorla alınması ve sorgu sırasında ölmesi Rusları sinirlendirdi. Türk siyasetindeki kuvvetli Rus karşıtı önyargılar çok fazlaydı. Sözde Ermeni vilayetlerinde idari reformlar yapmak üzere Türk Hükümeti müşavirler davet ettiği zaman Sir Edward Grey, bu çağrıya cevap vermedi. Bu vilayetler, pek çok Ermeni uyruğu olan Rusya'nın menfaat alanı içindeydi; Çar Hükümetinin Kafkas sınırlarında olağan üstü yetkilerle donanmış İngilizlerin dolaşmasından hoşlanmayacağı açıktı.

Amcama, o bölgede yüksek bir görev teklif edilmişti, Dışişleri Bakanlığınca kendisine bu görevi kabul etmemesi resmen tavsiye edildi. Amcam böyle bir fırsatı kaçırmış olduğundan dolayı pek fazla müteessir olmadı. Eğer Türk Hükümeti gerçekten reform yapmak istemiş olsaydı kolaylıkla Ermenistan için Fransız, İsviçreli veya Hollandalı müşavirler bulabilirdi. Müşavirlerin İngiliz olmaları hususundaki ısrarları ve reddedilince uğradıkları düş kırıklığı, Ermeni azınlığın durumunu islah etmekten çok Büyük Britanya ile Rusya arasında bir mesele çıkmasını istediklerini akla getirmekteydi. Her ne ise, Almanya hariç Büyük Devletlerin Ermeni reformu konusunda Türkiye üzerinde uyguladıkları baskı 1915-1916 katliamını getirmekten başka bir işe yaramadı.

Talat ve arkadaşları Ermeni müttefiklerinin Büyük Devletlerden destek aramalarını affetmediler. Enver Paşa ve diğer militarist Yeni Turancılar tarafından düşünülen Türklerle Kafkaslar ötesindeki Tatarların birleştirilmesi plânı önünde Ermeniler bir engel teşkil ediyordu. Onların dinlerine ve kiliseye olan bağlılıkları da Panislamcılara sevimli gelmiyordu. Ben bu talihsiz halkın geleceğinde dertten başka bir şey görmüyordum. Ermenilerin durumunu düzeltmek için Büyük Devletlerin giriştiği gayretlerde herhangi bir heyecan olmadığını söyleyebilirim. Onlar sadece Türkleri tahrik ettiler ve Ermeni ihtilalcilerine, Rusya'ya güvenmelerine, 1915'de dindaşlarının Türk Hükümetine karşı ayaklanmaları için tahrik edilmelerine ve böylece suçsuz büyük bir çoğunluğun katliama uğramalarına ve tehcir edilmelerine sebep olacak şekilde cesaret verdiler.

1914 yılı yaklaştıkça tehlike de artıyordu. Ege bölgesindeki Rumlara Makedonya'dan gelen kızgın muhacirlerin saldırmasıyla Türkiye ve Yunanistan neredeyse harbe girecekti. Ordu daha açık bir şekilde Alman taraftarı oldu; Panislamcı faaliyetler daha aşikar bir hale geldi ve Panislamcıların yayın organı **Sıratü'l-müstakim** devletten destek görerek **Sebilü r-reşat** adını aldı ve Üçlü İtilaf devletlerine olan hücumlarını arttırdı.[9] Rusya, İstanbul'da yaratılan Alman üstünlüğüne karşı hazırlanmaya başladı M. Sazonoff ve Genel Kurmay Başkanının dahil olduğu bir komisyon, eğer bir harp çıkarsa Rusya'nın bunu fırsat bilerek Boğazlar sorununa sonsuza

[9] Sultan Mehmet Reşat'a yaranmak için bu isim konmuştu. Mısırlı bir ajitatör Şeyh Şaviş ve Enver'in Arapça öğretmeni Şeyh Salih el Tunusi derginin yazı heyetindeydi. PPG.

kadar bir çözüm bulacak şekilde Karadeniz havzasında Rus donanmasının ve ordusunun kuvvetlendirilmesi tedbirlerini tespite girişti.[10]

Saraybosna'daki cinayet, Avrupa'nın barut fıçısını infilâk ettirdi. Rusya ile Almanya arasında harp çıkar çıkmaz Enver Paşa kabinenin yönetimini ele geçirdi. Genel seferberlik ilan etti ve 2 Ağustosta Türkiye Alman imparatorluğu ile bir İttifak Antlaşması imzaladı. Bu aslında Enver'in antlaşmasıydı. Arkadaşlarının korkularını ve şüphelerini gidermeyi başarmıştı. Enver'in arkasındaki kişi sert, kararlı yetenekli harekete geçeceği zamanı iyi bilen Alman Büyükelçisi von Wangenheim'di. Üçlü İtilaf, Osmanlı İmparatorluğuna tarafsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti etmeyi sunmuştu. Almanya, Türklere Kafkaslar ötesini ve İngilizlerin atıldığı bir Mısır üzerinde etkili bir hükümranlık hakkını teklif etti. Türk Hükümetinin Almanya ile olan angajmanından kurtulabilmek ümidi, iki olayla yok oldu gitti.

İngiltere Hükümeti, denize açılmaya hazır iki Türk dretnotuna el koydu. Eğer bu gemiler Türk donanmasına katılsaydı Karadeniz'deki kuvvet dengesini etkileyecekti. Hükümetin gemilere el koymaya her türlü hakkı vardı ve karşılığında tazminat teklif edilmişti. Bahriye Nazırlığına, Türk Hükümetinin niyetleri ile ilgili olarak ulaşan haberler huzur kaçırıcıydı. Her şeye rağmen bu el koyma olayının Türk kamuoyu üzerindeki etkisi felaket derecede kötü olmuştu.

Hükümet ve İ.T.P. bu iki pahalı harp gemisinin bedelini ödeyebilmek için memleket çapında bir bağış kampanyası açmıştı. Her kademedeki memurlar maaşlarından kesinti yapılmasını hemen hemen gönüllü olarak kabul etmişlerdi. Kamuoyu, kendi hükümetlerinin karşılık olarak ne yapacağını düşünmekte tereddüt etmedi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa (eski İstanbul Komutanı) çok kızgındı ve Mısırı Türkiye'nin Alsas-Loren'i olarak gösterdi. Türklerin infiali en üst noktada iken İngiliz takibinden kaçan Goben ve Breslau isimli iki Alman harp gemisi Çanakkale'den içeri girdi. Ertesi gün (11 Ağustos) dünya bu gemilerin Türkler tarafından satın alındığını öğrendi.

14 Ağustosta Türkiye'deki İngiliz Deniz Askeri Heyetinde bulunan subaylar komutanlık görevlerinden alındılar. Alman subayları ve ihtiyat eratı sivil elbise giyerek Romanya ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a gelmeye başladı. Çanakkale Boğazı mayınlandı ve daha sonra ticari gemilere kapatıldı.

16 Ağustos ta Sir Louis Mallet izinden döndü. Alman ittifakından haberi yoktu. Büyükelçilik mensuplarından Fitzmaurice belki birşeyler öğrenebilirdi ama o da İ.T.P.ni yatıştırmak için Londra'ya tayin olunmuştu. Mallet'in gönderdiği ve kış başında yayınlanan raporlar içler acısıydı. Sonuna kadar Cavit'in lideri olduğu ılımlıların Enver'i frenleyeceğini ve harpten kaçınılacağını ümit etmişti. Sadrazam bir kenarda kaldı. Harp veya barış yetkisi Enver, Talât ve Cemal'den oluşan üçlünün ellerindeydi. Kendi ihtirasları ve Almanya'nın vaatleri ellerini ve ayaklarını bağlamıştı; Türk halkının, geleneksel düşmanı olan Rusya ile bir savaşı destekleyeceğine güveniyorlardı.

---

[10] Komisyonun kararları için Mahmut Muhtar Paşa'nın **La Turquie, L'Allemagne et les Puissances I'Europe** (Paris 1924) isimli kitabı sh. 227-235'e ve **Red Archives** Bölüm VII. No. 68,69'a bakınız. PPG.

İki ay kabus gibi geçen bir süre içinde Türkiye tek taraflı olarak kapitülâsyonları kaldırdı. Sadrazam, İtilaf devletlerinin büyükelçilerine Türkiye'nin tarafsızlığını anlatmaya devam etti ve Sir Louis Mallet ılımlıların gücüne inanmayı sürdürdü. Bedevilerden toplanan askerler Sina yarımadasını istila ederken 29 Ekimde Alman Amiralinin komutasındaki Türk ve Alman gemileri Odasayı bombaladı. Rusya, Büyükelçisini geri çekti. İngiltere ve Fransa aynı şekilde hareket etti. Sadrazam Mallet'le acıklı bir görüşme yaptı ve Sefir'e ağlayarak "Ne me lachez pas"[11],[12] dedi. 1 Kasım'da Türkiye Üçlü İtilaf ile harbe girmişti.

[11] Bana Büyükelçi tarafından anlatılmıştır. P.P.G

[12] "Beni bırakma". (ç.n.).

BÖLÜM XIII
MONDROS'TAN LOZAN'A

Mondros Mütarekesi – Gizli antlaşmalar – Yunan talepleri – Müttefiklerin gecikmesi – M. Venizelos ve Albay Metaksas – Yunanistan İzmir'i istiyor – Mr. Lloyd George – Bir özür bulma – Yunan Birlikleri İzmir'e çıkıyor – Kazanın altındaki ateş – Mustafa Kemal – Misak-ı Milli – Kilikya – Sevr Antlaşması – Türkler mücadeleye devam ediyor – M. Venizelos düşüyor – Yunan hezimeti – Mustafa Kemal'in zaferi – Mudanya – Sultan gidiyor – Lozan.

30 Ekim 1918'de Türk Hükümeti Limni adasının Mondros Limanında Müttefiklerle mütareke anlaşmasını imzaladı. Türkler dört yıl boyunca daha iyi teçhiz edilmiş ordulara karşı inatçı bir cesaret ve ekseriya başarı ile savaşmışlardı. Ordu, zafer beklerken olduğu gibi, kötü yönetildiği halde yenilgiye giderken de iyi savaşmıştı.[1] Sonunda Rusya'nın kendi içinden kaynaklanan mağlubiyeti dahi Arap vilayetlerini kurtaramamıştı. İngilizler Suriye ve Irak'ın efendisi olmuş; Arabistan kaybedilmiş; Panislamcı cihad'ın kıymet-i harbiyesinin olmadığı görülmüş ve Lord Kitchener'in karşı saldırısı, Osmanlı İmparatorluğunun ve (o zaman farkına varılmamışsa da) Türk Hilafetinin sonunu getirmişti. Muharebelerdeki can kaybı, hastalıklar ve katliamlar dehşet vericiydi. Sırbistan hariç hiçbir ülke diğerinden daha az kan kaybetmemişti.

Müttefik Devletler yani İngiltere ve Fransa ve İtalya ile onların yardımcısı olan ve Türkiye ile yapılacak barışla en çok ilgilenen Yunanistan için harp ne yazık ki çok uzun sürmüştü. Harbin sonunda müttefik orduları neredeyse tükenmişti. Müttefik ülkelerin halkları, Türk meselesine daha mantıklı ve daha süratli bir çözüm aramayan devlet adamları yüzünden neredeyse toplu sinir krizi geçirmenin eşiğine gelmişti. Bundan başka Rusya, Türkiye ve Töton (Benelüks) devletleri ile ayrı barış antlaşmaları yapmadan çok önce Müttefik Devletler başlarına yeni güçlükler eklemiş olan dört gizli antlaşmayı yapmış bulunuyordu. Bu antlaşmalar şunlardı:

1- Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasında 18 Mart 1915 tarihli İstanbul Antlaşması,

2- Büyük Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya arasında 26 Nisan 1915 tarihli Londra Gizli Antlaşması,

3- Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasında 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot antlaşması,

4- Büyük Britanya, Fransa ve İtalya arasında 17 Nisan tarihli St. Jean de Maurienne anlaşması.

İlk antlaşma ile Rusya'ya İstanbul, Marmara Denizi ve Çanakkale boğazının Avrupa kıyıları dahil Enez-Midye hattına kadar Doğu Trakya, Anadolu yakasında İzmit yarımadası ve Marmara denizindeki adalar ile Bozcaada ve Gökçeada adaları vaad ediliyordu. Rusya –onun 1915 yılında ittifaktan ayrılması 1917-1918'de ayrılmasından daha felaket olurdu- desteğinin devamını sağlamak maksadıyla İngiltere hükümeti, Boğazların Türkler tarafından kontrol edilmesi siyasetini terketmişti.

[1] Her büyük ordunun karakteristiğidir. PPG.

Fransızlar da Ruslarla ittifak yaptıklarından beri Boğaz Geçiş Kurallarının devamı ile daha az ilgileniyorlardı ve Rusya'nın ittifaktan ayrılmasından, İngilizlerden daha çok korkuyordu.

Londra Gizli Antlaşması Üçlü İtilafın bir üyesi olan İtalya'nın müttefikler safında savaşa girme şartlarını tespit ediyordu. Bunlardan Türkiye'yi etkileyenler, aralarında Rodos adasının da bulunduğu oniki adalar üzerinde İtalya'nın tam hükümranlığının tanınması ve Asya Türkiye'si paylaşıldığı takdirde Antalya vilayetine mücavir Akdeniz bölgesinden adil bir pay verilmesi ile ilgili hususlardı. Sykes-Picot Antlaşması daha çok Türkiye'nin Arap vilayetleri ile ilgiliydi fakat aynı zamanda Kilikya'nın ve anti-Toros'lar bölgesinin Fransa'ya ve Doğu Anadolu'da dört vilayetin ve bunların Kuzey Irak'a doğru uzantılarının Rusya'ya verilmesini sağlıyordu. Son olarak St. Jean de Maurienne Antlaşması, Kilikya (Adana Vilayeti) sınırından İzmir'e kadar Akdeniz kıyılarını İtalyanlara bırakıyor ve Anadolu içlerinde geniş bir İtalyan menfaat sahasını kabul ediyordu. Bu projelerin, eğer uygulamaya konulduğu takdirde net sonucu, Türklerin Anadolu'daki anavatanının Rusya, Fransa ve İtalya arasında paylaşılması ve Trakya, İstanbul ve Boğazlar üzerinde Rus hakimiyetinin tesis edilmesi olacaktı.

Türkler mütareke talep ettiğinde, iki önemli gelişme nedeniyle yani Rusya'nın ayrı barış imzalaması ve birbirini takip eden Rus Hükümetlerinin savaş sırasında ele geçirilen veya savaş sonunda elde edilecek topraklardan vazgeçtiklerini ilan etmesiyle ve Yunanistan'ın müttefikler safında ihtilafa dahil olmasıyla bu düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekiyordu.[2] İlk gelişme, dört taraftan amansız düşmanları ile kuşatılacak olan Türklerin durumunu kuvvetlendirdi. İkinci gelişme ise başlıca Müttefik Devletlerin karşılaşmış olduğu problemi daha karmaşık hale getirdi. Yunanlı Devlet adamı M. Venizelos, Kral Constantine'nin müttefikler tarafından tahttan indirildiği, pek çok Venizelos karşıtının ortadan kaybolduğu veya enterne edildiği ve Yunan toplumunun her tabakasının yirmi yıl sürecek iki amansız düşman kampa ayrıldığı şiddetli politik bir mücadelenin sonunda ülkesini Üçlü İtilaf cephesine çekmiş veya sürüklemişti.

İngiltere Hükümeti Ocak 1915'te Yunanistan'a Anadolu'da toprak vaadinde bulunmuştu[3] ve M. Venizelos bunun üzerine Türkiye aleyhine Anadolu'da Yunanistan'ı genişletmek amacıyla her şeyden çok kendini müttefiklerin bu teklifine hasretti. Venizelos ve Kral Constantine arasındaki sürtüşmeye rağmen teklif tekrarlandı, Kral Constantine tarafsızlık politikasının terketmeyi reddedince geri çekildi ve nihayet Kral Constantine tahttan indirildiğinde yenilendi ve Venizelos Hükümeti Üçlü İtilafın yanında 30 Haziran 1917'de savaşa girdi. On Tümenli Yunan Ordusu Eylül 1918'de Makedonya'daki müttefik zaferinin kazanılmasına büyük katkıda bulundu. Bu Zafer Bulgaristan'ı saf dışı bıraktı ve Türkiye ile Merkezî Devletler arasındaki bağlantıyı kesti.

[2] Birbirini takip eden iki Liberal Hükümet Nisan 1917 de toprak ilhaklarını reddettiğini açıklamıştı. Bolşevikler sadece onları takip ettiler.

[3] A.A.P. 1-34, Asya fikrinin M. Venizelos'un zihninde doğup geliştiğini ve neden dolayı Albay Metaksas'ın ve Kral'ın bu fikre karşı çıktığını anlatmaktadır.

Müttefikler Mondros mütarekesinin bir maddesine dayanarak İstanbul'a gemi ve askeri birlik gönderdiler, kontrol subayları yerleştirdiler, Anadolu'daki stratejik yerlerde küçük garnizonlar teşkil ettiler. Türk İmparatorluğunun Arap bölgelerini tuttular, söylemeye gerek yok buralarda Türkiye'den daha kuvvetliydiler. Fakat bütün birlikler harp yorgunuydu. Eratın çoğu kur'a neferiydi ve başlıca arzuları terhis olup sivil hayata dönmekti. İstanbul'daki İngiliz birlikleri, sıtma ve ihmal edilmekten büyük sıkıntı çeken Selânik Ordusundan getirilmişti ve Fransız birliklerinden durumları farklı değildi.

Menfaat, siyaset ve insaniyet mülahazaları Müttefik Hükümetlerini Türkiye ile çabuk ve adil bir barış yapmaya ikna etmeliydi. Türkler açısından bir bakıma bereket versin ki Müttefikler işi ne kadar uzatırlarsa meselenin o kadar çok karmaşık olacağını ve barışın ayrıntıları üzerinde o kadar çok kavga çıkacağını anlamışlardı. Böyle bir kavganın Türk çözümü üzerinde önemli etkisi olmuştur. Barış Konferansının, Yunan Meseleleri Komisyonu toplandığında, İtalyanlar ST. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla kendilerine verilmesi gereken hakları gündeme getirdi. İngiltere delegesi bu antlaşmanın Rusya'nın kabulü şartına bağlı olduğu, Rusya'nın da Çar Hükümetinin imzaladığı doğu bölgesiyle ilgili bütün antlaşmaları geçersiz kıldığı gerekçesiyle, antlaşmanın geçerliliği konusunda başarılı bir mücadele verdi.

M. Venizelos, 2 Kasım 1918'de Mr. Lloyd George bir mektup yazarak Marmara Denizinden Rodos karşısına kadar olan Anadolu'nun batı kıyılarındaki iddialarını tekrarlamıştı. Venizelos, Rusya'nın çekilmesinden sonra, Rusya Ermenistan'ından ve hiçbir zaman bir Ermeni çoğunluğa sahip olmamış olan ve şimdi de zaten pek az Ermeni kalmış olan Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmından (yanlış olarak Türk Ermenistan'ı denilen) oluşan bir Ermeni Devletinin kurulmasını da teklif etti. Bu proje, dostum Mr. Pallis tarafından haklı olarak, "Geniş dağlık toprakların hakimi olarak Ermeni milletinin sefil kalıntılarından ve halkı nesiller boyu başlıca sporu Ermenileri katletmiş bir ırktan olan bir devlet yaratmayı öngören beyhude bir teklif"[4] olarak nitelendirildi. Bir Ermeni Devleti ancak kuvvetli bir devletin kanatları altında var olabilirdi ve Barış Konferansındaki Amerikan Delegesi, A.B.D.'nin Ermeni devletinin himayesini üstlenmeyeceğini açıkça belirttiğinde, Ermeniler için yegane ümit, kendilerini Rusya'nın himayesine terketmek olacaktı.

Bugünün Yunanistan Başbakanı olan (General o zamanın Genelkurmay Başkanı Albay Metaksas, 1915'te İzmir'in Yunanistan'a verilmesi teklifine stratejik ve politik nedenlerle karşı çıkmıştı. Metaksas, Anadolu'daki Rum nüfusun kabaca Türklerin yarısı kadar olduğunu, hatta İzmir bölgesinde (Aydın Vilayeti) dahi her yedi Türk'e karşı beş Rum'un yaşadığını; Türklerin bir askeri eğitim çarkından geçtiğini ve cesur askerler olduğunu; halbuki Rumların (ve Ermenilerin) ne savaşkan ve ne de eğitimli olduğunu; İzmir bölgesinin işgal teşebbüsünün Türklerin coğrafi avantaja sahip olacağı iç bölgelerde yürütülecek bir savaşa dönüşeceğini; Yunanistan başlangıçta Ege bölgesinde tutunma gayretlerinde başarılı olsa bile kaynaklarını burada tüketeceğini ve Balkan yarım adasında zayıf kalacağını ve nihayet Anadolu ile coğrafi ve ekonomik bir bütün teşkil eden bir bölgenin koparılmasının devamlı bir siyasi ve ekonomik sürtüşme kaynağı olacağını ve bu sürtüşmenin bölgenin yine

[4] A.A.P. 51-52.

Anadolu ile birleşmesiyle bitebileceğini M. Venizelos'a anlatmış ve Kral Constantine'i ise ikna etmişti.

Albay Metaksas ayrıca eğer Yunanistan bu teklifi kabul etmek zorunda kalırsa, müttefiklerinin destek vermesi ve Türklere kalacak bölgenin Yunanistan'a bir tehdit teşkil etmeyecek kadar küçük tutulması konusunda ısrar edilmesi üzerinde durmuştu. İzmir'in Yunanistan'a devredilmesi konusunda 1915 yılındaki itirazlar bunlardı.[5]1920'de Metaksas'ı durmadan eleştiren İngiliz ve Fransız asker ve siyasîlerinin 1915'de hiçbir şey söylememiş olmaları ve ölümcül 1919 başlarında seslerini hiç çıkarmamış olmaları dikkat çekicidir. Durum, Yunan albayının memorandumunda çizdiği manzaradan farklı değildi.

Türkler İzmir bölgesinde çoğunlukta olmaya devam ettiler; İzmir, Asya Türkiye'sinin bölünmez bir kısmı olarak kaldı –aslında İzmir, Anadolu'nun ihraç kapısı olarak İstanbul'dan daha önemlidir-; Anadolu, Rusya Fransa ve İtalya arasında paylaşılamadı ve İngiliz Fransız ve İtalyan halklar, Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından istila edilmesi için işbirliği yaparak harbin böyle uzatılması taraftarı değildi.

Şubat'ın 4'ünde M. Venizelos, İzmir ve onun geniş hinterlandı üzerindeki taleplerini Versailles'deki Müttefik Yüksek Konseyi'nin önüne koydu. Bu talep Başkan Wilson ve İtalyan delegeleri tarafından reddedildi. Amerikan Cumhurbaşkanı etnografik gerekçelerle karşı çıkmıştı, İtalyanlar ise önce kendilerine vaat edilen sonra vazgeçilen toprakları Yunanlılar ele geçirebilir diye düşünmüşlerdi. Barış Konferansında aynı ayrılık Yunan Toprak Komisyonunda da devam etti. Bu arada, ABD'nin, Fransa ve İngiltere'nin anlaşmış oldukları Boğazlardan geçiş serbestiliğinin, İstanbul ve Boğazların Amerikan mandası altına sokulması ve Sultanın "Vatikanlılaştırılması" gibi bir fikir Versailles'de ortaya atıldı. Bu fikir ABD'ne cazip gelmedi.

O günlerde, İngiltere ve Fransa'nın dış politikası ve özellikle Şark politikası Mr. Lloyd George ve M. Clemenceau tarafından yönetiliyordu. Mr. Lloyd, Mr. Gladstone'nun mantalitesine sahipti ve Türk hükümetine karşı ithamlarını yüksek sesle dile getiriyordu.

10 Kasım 1914'de Mr. Lloyd, Türkleri "Kötü yönettikleri ülkenin bedenini sarıp ısdıraplar içinde bırakan beşeri bir ur" olarak tasvir etmiş ve onların sonunu getirmekle memnun olacağını söylemişti.[6] Kendisin de kısmen sorumlu olduğu ilk müttefik açıklaması, Amerikan Cumhurbaşkanına 18 Aralık 1916'da verilen Balfour Nota'sıydı. Bu notada müttefikler, Harp hedefini" Türklerin kanlı yönetiminin kurbanı olan halkları kurtarmak ve Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarını tamamen yabancısı oldukları Batı Medeniyetine döndürmek" olarak ifade etmişlerdi.

5 Ocak 1918'de müttefiklerin "Türkleri başkentlerinden, ve sahip oldukları zengin ve Türk ırkının hakim olduğu Anadolu ve Trakya topraklarından atmak için savaşmadıkları" şeklinde yaptığı bir beyan yukarıdaki fikirlerini biraz yumuşatmıştı.

---

[5] "Ne Mr. Winston Churchill...ne de Mr. Montagu; ne General Sir Henry Wilson ne de M. Poincare ve ne M. Millerand 1915'de Anadolu'nun batısının Yunanistan'a verilmesi konusunda bir şüphe izhar etmiştir. Şüpheler, itirazlar ve riskler ilk defa harp bittikten sonra ve topluca verilen sözlerin yerine getirilme zamanı geldiğinde ortaya çıktı." A.A.P. 34-35 PPG.

[6] City Templ'deki Özgür Kilise toplantısında PPG.

Başkan Wilson, Ondört Maddeyi sıraladığı konuşmasında, Türk çözümünün milliyet esası üzerine olmasını, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgeleri, uyruk milliyetlerin güvenliği temin edilerek, özerk gelişme fırsatları kesinlikle engellenmeyerek ellerinde bulundurmaları üzerinde durmuştu.[7] Bu, İzmir'in Yunanistan'a ilhakı manâsına gelmiyordu. İngiltere Başbakanı'nın 5 Ocak 1918'deki konuşmasında Anadolu ve Trakya'dan bahsetmesi, Doğu Trakya ve İzmir bir Yunan çoğunluğuna sahip olmadıkça M. Venizelos'a verilen bir destek de değildi.

Politikalarının riskine, danışmanlarının şüphelerine, kendi beyanlarına ve İtalyanların düşmanlığına rağmen Mr. Lloyd George ve M. Clemencau, Yunanistan'ın daha doğrusu M. Venizelos'un lehine hareket etmeye karar verdiler. Yunan Başbakanı müttefikler için çok fazla riske girmişti. Vaat ettiği Ege bölgesini, halkına ödül olarak getiremezse Yunan halkının kendinden yüz çevireceğini ve sebep olduğu küçük düşürülmenin[8] ve yaptığı fedakârlığın hesabını soracağını farketmişti. İngiltere ve Fransa Hükümetleri onun içine düştüğü durumu anladılar.

14 Nisan'da İngiltere delegasyonunu sekreteri Mr. Harold Nicolson hatıra defterine şunları kaydediyordu: "Seferberliği çok çabuk kaldırdığımızdan ve halkımız müstakbel bir anlaşmanın gecikmesinden bıkkınlık duymaya başladığından Yunanlıları İzmir'e yerleştirmede başarılı olamayacağız. Kastettiğim onları orada tutmaktır. Yunanlılar, müttefiklerin desteği olmadan veya bütün Türkiye Müttefik Devletler arasında paylaşılmadığı takdirde orayı muhafaza edemezler. *Ve Yunanlılar İzmir'i alamazlarsa Venizelos da iktidardan düşer*"[9] (İtalikler bana aittir)

Barış Antlaşması tehlikeye girdiğinden Venizelos'cu Yunanistan'a Anadolu'da ayak basacak bir yer vermek için bir sebep bulunmalıydı. Mart başlarında İtalyanlar Antalya'ya asker çıkardılar ve içerlere doğru müfrezeler gönderdiler. Mayıs başlarında da Rodos karşısındaki kıyıları işgal ettiler. 6 Mayıs'ta Başkan Wilson, M. Clemenceau ve Mr. Lloyd George'den oluşan Yüksek Konsey. İtalya'nın İzmir'e çıkacağından korkarak Venizelos'un isteğine uymaya ve İzmir'in Yunanistan tarafından işgaline karar verdiler. İtalyan Delegasyonu ABD Başkanı ile Fiume meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlıktan ötürü Versailles'i terketmişti. Fakat, 6 Mayıstan önce söz konusu kararın İngiliz ve Fransız devlet adamları tarafından alınıp alınmadığından emin değilim. Nisan ayında üç İngiliz subayına, Tuğgeneral Deedes,'e[10] Yarbay Ian Smithe ve bana, kendi amirlerimiz tarafından İzmir'in Yunan işgalinin sonuçları hakkında bir "değerlendirme" yazmamız görevi verilmişti. Benim görüşlerim şu cümle ile özetlenebilirdi:" Eğer yeni bir harp çıksın istiyorsanız, bundan daha iyi bir sebep bulamazsınız". Kıdemli meslektaşlarımın daha ötesini söylediklerini sonradan öğrendim. Bizler, Türkiye hakkında birşeyler biliyorduk, "değerlendirmemize" ne olduğunu bilmiyorum.

---

[7] 8. I. 1918 PPG.

[8] Müttefik ablukası, birçok adanın işgali ve krallarının tahttan indirilmesi. PPG.

[9] **Peacemaking** (Hon-Harold Nicolson) Sh. 31. Yazar, kendisinin Mr. Arnold Toynbee'nin Yunanlıların Doğu Trakya'yı almasını ama bütün Anadolu'nun Türklere bırakılmasını teklif ettiğini yazıyor. Sir Eyre Crowe, bunu Mr. A.J. Balfour'a bir memorandumla uygun gördüğünü bildirmiş fakat bir sonuç alınamamıştı. PPG.

[10] Şimdi Sir Wyndham Deedes PPG.

Bu felaket kararın hemen sonrasında Yunan ve diğer haber ajansları İzmir'deki Rum halkın bir katliam tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu yaydılar. Bu orada bulunan İngiliz subaylarının kanaatı değildi ancak İtalya aleyhindeki bu harekâta bir gerekçe bulmak gerekiyordu. 15 Mayıs'ta Yunan askerleri İzmir'de karaya çıktı. Bilinmeyen kişiler tarafından ateş açıldı, bunun üzerine Yunan askerleri ve Rum kalabalıklar Türk askerlerine ve sivil halka saldırdılar ve birçoğunu öldürdüler. İç taraflarda Aydın'da Türkler de Rumlara misillemede bulundu. Kazanın altındaki ateş artık yakılmıştı. Türkler, İngiliz veya Fransız askeri ve politik kontroluna katlanırken ve İtalyanlar sömürgecilik denemelerinden uzak durduğu takdirde İtalya'yı kabul edebilirken Anadolu'da Yunanlıların bir yer edinmelerine tahammül edemeyeceklerini Müttefik devlet adamları kavrayamamıştı. Türkler, gururlu insanlardı. Eski kölelerinin ve adamlarının efendilerine hakim duruma gelmeleri onları ayaklandırdı. Onların da diğer halklar kadar kuvvetli kendilerini koruma içgüdüsü vardı. Bu içgüdü, Yunan işgalinin gelişmesi ve büyük ölçüde kolonileşmesi sayesinde uyandırıldı. Önyargıları ve vatanseverlik güçleri bir araya geldi. Onlar için Yunanlı, çekici Venizelos'un bir takipçisi veya eski çağların bir filozofu değil tamahkar bir Rum daha kötüsü bir Haji Mavros'du.[11]

Mr. Lloyd George, M. Clemenceau ve diğerleri İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin, Türkiye'de yaşayan Rumların güvenliğini garanti edeceğini ummaktaydı. Tam aksi oldu. Türkçe konuşan "Karamanlı"lar hariç Kayseri ve Konya'da yaşayan her Rum şüpheli kişi durumuna düştü ve pek çoğunun yaptığı gibi Helen duygularını ifade ederek kendisinden şüphelenilmesine sebebiyet vermiş olan her Rum o tarihten itibaren tehlike içinde oldu.

İzmir'e Yunanlıları çıkartan İngiliz ve Fransızlar barışın sağlanmasına bağlı olarak onları orada tuttular. İzmir'in işgalinden dört gün sonra General Mustafa Kemal, Türk Hükümeti tarafından Karadeniz kıyısındaki Samsun'a buradaki birlikleri denetlemeye gönderildi. Mustafa Kemal'in mükemmel bir harp sicili vardı. 1910'da sırt çevirdiği İTF'na olan muhalefetine, Enver Paşa'nın "Geometrik stratejisi" ni ve Falkenhayn'ın Filistin'deki tetkiklerini eleştirmesine rağmen hemen hemen giriştiği her mücadelede bir general olarak yeteneklerini ve liderliğini kanıtlamıştı. Gelibolu yarımadasındaki ümitsiz savaşta iki kere durumu kurtarmış, Filistin'de sonuna kadar mücadele etmişti. Harbe girmeyi onaylamamış ama Türkiye harbe girince de görevinden daha fazlasını yapmış, tarihte ve ülkesinin düşmanları üzerinde iz bırakmıştı.

Mustafa Kemal Orta ve Doğu Anadolu'daki garnizonlarda mukavemet ruhunu canlandırmak için fazla zaman harcamadı. Temmuz ayında Erzurum'da toplanan "Milli Kongre"nin önde gelen kişisiydi. Eylül ayında Sivas'ta ikinci bir Kongre topladı ve burada geçici bir Hükümet teşkil etti. Hükümetini kurduktan birkaç gün sonra Fransızlar Kilikya'da İngilizlerin yerini almıştı. İngiliz garnizonu halkın silahlarını toplamayı ihmal etmişti. Fransızlar birçok Ermeni'yi yardımcı ve istihbarat ajanı olarak kullandı ama onları disiplin altında tutamadı.

Batı Anadolu'da çeteler Yunanlıları ve Müslüman ahaliyi rahatsız ediyordu, ancak henüz kendilerine tahsis edilen sahadan çıkmamış olan işgalcilere karşı örgütlü bir direniş hareketi yoktu. Milliyetçilere silahlar Antalya'daki İtalyanlardan,

[11] "Dağların Kralı" isimli romanın eşkıya kahramanı. P.P.G.

işgal altındaki İstanbul'da bulunan depolardan ve Sovyet Rusya'dan geldi. İstanbul parlamentosu gittikçe Milliyetçilerden yana oldu. İstanbul'da nazik ve doğruyu konuşmayan Kont Sforza tarafından temsil edilen İtalya, İzmir'in işgalini gönülsüzce kabullenmiş ve Kemalist diye anılan Sivastakilerle ilişki kurmuştu. Barış çalışmaları devam ediyordu ve Fransızlar, Yunanlıların İzmir'de kaldığı sürece barışın geleceğinden şüphelenmeye başlamışlardı.

Aylar geçtikçe Fransızların şüpheleri artmaya başladı. Milliyetçiler güçlerini arttırdılar. Seferberliğin kaldırılması, İstanbul ve Anadolu'daki işgal kuvvetlerini zayıflatmıştı. Askerlerin zekasına güvenmediğinden askeri müşavirlerinin tavsiyelerine rağmen Mr. Lloyd George, inatçı bir şekilde Yunan taraftarı olmaya ve Gladstone politikası uygulamaya devam etti. Müttefiklerin enerjisi komünist diktatörlüğe karşı olan Rusları desteklemekte harcanmaktaydı.

Türkiye'nin parçalanmasına karşı olan Hind Müslümanlarının muhalefeti büyüdü ve taktik nedenlerle Hind Svarajistler tarafından desteklendi. İngilizler ve Fransızlar birbirinden uzaklaşıyordu. Fakat yakın doğudaki asker ve sivil İngilizlerin çoğu ve İngiltere'dekiler Türk karşıtı veya en azından Cemiyet karşıtı olmaya devam ettiler ve Mr. Lloyd George'un politikasını destekliediler ve M. Venizelos'a arka çıktılar. Ermeni katliamı, İngiliz harp esirlerine kötü muamele edilmesi Mustafa Kemal'in milliyetçilerinin İ.T.F'nin yeni bir ünvanla ortaya çıkmış hali olduğu inancı[12] ve eski bir müttefik tarafından terk edilmiş olmanın buruk gücenikliği[13] Stratford Canning'in ümitleri ve Disraeli'nin projelerindeki Türkiye'nin yerini Yunanistan'ın aldığı bir çeşit Disraeli politikasına benzeyen duygusal bir politikanın oluşmasına yol açmıştı.

1920 yılı Ocak ayında İstanbul parlamentosunda bir grup Türk milletvekili meşhur Misak-ı Millî'yi kaleme aldı ve Ankara Hükümeti tarafından politik ve toprak taleplerinin bir ifadesi olarak hemen kabûl edildi. Misak-ı Millî altı maddeden ibaretti.

Birinci madde, Arap vilayetlerine kendi kaderini tayin hakkı verirken bir Osmanlı Müslüman çoğunluğu tarafından iskan edilen Türk İmparatorluğunun her kesiminin bölünmez bir bütün olduğunu teyid ediyordu. 2 nci ve 3 ncü maddeler, Batum, Kars, Ardahan[14] ve Batı Trakya halkının serbest oyla verecekleri kararı kabul ediyordu. 4 ncü madde, Boğazların ticari gemilere ve ulaşıma açık olmasını Türkiye ile müttefik devletler arasında yapılacak bir anlaşmayı şu şarta bağlıyordu: "İmparatorluğun başkenti, Osmanlı Hükümetinin ve Halifeliğin makamı olan İstanbul'un güvenliği her türlü tecavüzden masun olmalıdır". Boğazlar üzerinde Türk deniz ve kara kuvvetlerinin yeniden kontrolunu tesis anlamına gelen bu şart bir anlaşmanın önünde duran ciddi bir engeldi.

[12] Bu inanç daha sona izah edilecek nedenlerle resmî çevrelerde taraftar bulmuştu. PPG.

[13] İngiltere, 1911'de Türkiye'ye yardım etmemişti, Kırım ve Disreali'yi hatırlayanlar Gladstone'u ve Mısır'ı unutmuş görünüyordu. PPG.

[14] Bu üç vilayet 1918'de Rusya'dan alınmıştı ve 1920'de Ermenilerin veya Gürcülerin elinde bulunuyordu. PPG.

5 nci madde, eğer komşu ülkelerdeki müslüman azınlıklara aynı haklar tanınırsa, azınlıkların haklarına riayet edileceğini teyid ediyordu.[15] Son madde ekonomik özgürlük ve kapitülasyonların kaldırılması ile ilgiliydi.

18 Şubat'ta Müttefiklerin İstanbul'u Türklere bırakacağı resmen açıklandı. Milliyetçi milletvekilleri ve onların Sivas'taki dostları İstanbul'un hangi şartlarla Türklere bırakılacağını ve Yunanlıların İzmir'i işgale devam edip etmeyeceğini öğrenmek istediler. Mart ayında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komutanlığı zor kullanarak Meclisi dağıttı, milletvekillerinden Milliyetçilere sempati duyanlardan çoğunu tutukladı ve Harbiye nezaretini işgal etti. Burada bir generalin maiyeti ile Hind'li askerler arasında çıkan çatışmada Pencap'lı ve Türk askerler hayatını kaybetti.[16] Tutuklanan milletvekilleri, harp suçluları ile beraber Malta'ya sürüldü. "Dürüst insanlarla kanlı katilleri bu aptalca bir araya koyuş vatansever Türkler arasında İngilizleri daha popüler yapmadı."[17]

Sivil Türkler ve Kürtler jandarma ve nizami birliklerden takviye aldıktan sonra Kilikya'da ve Halep'in batısında Fransızlarla çarpışmaya başladılar. Maraş'ta tecrit edilen bir Fransız birliği Ocak ayında Ermenileri, şehre doluşan sivillerin katletmesine terk ederek şehri boşalttı. Fransız takviyeleri askeri durumu düzeltti fakat gerilla hareketlerini bastırmaya muvaffak olamadı ve çatışmalar bir yıl boyunca sürüp gitti.

Bu arada İstanbul'daki Türk Hükümeti, Müttefikler tarafından, Milliyetçilere karşı kesin bir tavır almaya icbar edildi. Sultan, Milliyetçilerin cumhuriyetçi eğilimlerinden şüphelenmekteydi. Cemiyet karşıtı unsurlar, onun Kemalistlerin eski İTF'dan başka bir şey olmadığı inancını paylaşıyordu. Mustafa Kemal'in arzusu hilafına milliyetçilerin sivil çeteleri kullanması ülke halkının büyük bir kısmını, bu harekete karşı koymaya zorladı ve Sultan'ın milliyetçilere karşı gönderdiği birlikler başlangıçta başarılı oldu.

Sultan'ın Hükümetine 11 Mayıs'ta bildirilen barış şartları, bu yönden beklenen bütün ümitleri suya düşürdü. Şartlar çok gaddarcaydı. Doğu Trakya'da İstanbul'un yaklaşık 30 Km batısındaki Çatalca hattının ilerisi, Yunanlıların oluyordu. Bütün Marmara kıyıları, civardaki iç sular, Boğazlardaki adalar ve Limni Bozcaada, Gökçeada, Tenedos, Semadirek ve Midilli adaları ve çevreleri sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin kara, deniz ve hava birlikleri bulunduracakları tarafsız bir bölgeyi teşkil edecekti. Boğazlar, ticaret ve harp gemilerinin milliyetine bakılmaksızın savaşta ve barışta geçişlerine açık olacak ve boğazlar ablukaya alınamayacaktı. Ayrıca Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlarının uygulanması hariç, hiçbir muharip taraf hakkı Boğaz sularında geçerli olmayacak ve hiçbir harp hareketinde bulunulmayacaktı.

Boğazlardaki geçiş serbestliği, ABD ve Rusya'nın (Milletler Cemiyetine üye olduğu takdirde) iki oyunun, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin bir oyunun bulunduğu bir komisyonun nezaretinde üç Büyük Devlet tarafından korunacaktı. Komisyon, Boğazların idari kontrolunu yapacaktı. İzmir ve yakın hinterlandı

[15] "Müslüman" kelimesinin "Türk" anlamında kullanıldığına dikkat edilmelidir. PPG.
[16] Yazar'ın inancına göre, eğer Türkler önceden uyarılsaydı, bu çatışmadan kaçınılabilirdi. PPG.
[17] Q.S. 177.

Yunanistan tarafından yönetilecek ve teşkil edilecek mahalli bir parlamento, İzmir ve bölgesinin Yunanistan'la birleşmesi maksadıyla Milletler Cemiyetine başvurmak için çoğunlukla karar alabilecekti.

Bağımsız bir Ermenistan'ın sınırları Amerikan Başkanı tarafından tespit edilecek ve onun kararları Türkiye'yi bağlayıcı olacaktı. Türkiye, İmparatorluğunun Arap bölgeleri üzerindeki hükümranlık haklarından vazgeçerek, Türk bölgeleri üzerinde müttefiklerin ilan ettiği ilhak ve manda kararlarını tanıyacak, Kürdistan'a otonomi bahşedecek, ordusunun mevcudunu tankı, topu ve uçağı olmayan 50.000 kişilik bir kuvvete, donanmasını hafif silahlarla teçhiz edilmiş 30 gemiye indirecekti. Ciddi ekonomik şartların arasında kapitülâsyonların yenilenmesi ve yabancı postahaneler vardı.

Bu şartlar yayınlanmadan önce ülke içindeki Müttefik askerleri geri çekilmiş olacaktı. Yayınlanan şartlar, Sivas'tan Ankara'ya gelmiş olan Milliyetçi Hükümeti mücadeleye devam konusunda daha azimli yaptı. Bu şartlar, nazik, kültürlü ama yeteneksiz Damat Ferit Paşa, talihsiz bir general Ali Rıza Paşa, feraseti ile ünlü olağanüstü ciddi görünüşlü Salih (Hulüsi Kezrak) Paşa, felaket günlerinin aranan adamı dürüst Tevfik (Ahmet Okday) Paşa gibi ihtiyar beyefendilerin başında bulunduğu ve Müttefiklerin kontrol ettiği hiçbir gücü olmayan hükümetin çok az olan itibarını da yok etmişti.

Milliyetçiler bu arada İstanbul'a doğru ilerlediler ve İzmit yakınlarında İngilizlerle çatıştılar. Şimdi Müttefikler, M. Venizelos'un yapmakla keyif duyacağı Yunanistan'ın yardımına muhtaç olmuşlardı.

Nispeten dinç ve iyi teçhiz edilmiş olan Yunan Ordusu, Türk Kuvvetlerini yendi, Bursa ve Edirne'yi ele geçirdi. Fakat ne bu terslikler ve ne de Milliyetçi Hükümete karşı, hükümet yanlısı çetelerin uyguladığı şiddet yüzünden isyan eden Türkler, Mustafa Kemal'i hedefinden saptırmadı. Birliklerini hemen Yunanlıların menzili dışına Anadolu içine çekti. Yeni bir ordunun eğitimine devam etti ve çete reislerinin bağımsızlıklarını, eğer isyan ederlerse hayatlarını ellerinden aldı.[18]

Savaş bitme emareleri göstermiyordu. Yunanistan son derecede huzursuzluk içindeydi. Fransa Sevr antlaşmasının imzalanmasından önce hatta antlaşma Türklere açıklanmadan önce nadim olmuştu.[19] Milliyetçiler ilk Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da toplanacak şekilde seçmişlerdi. Meclis oldukça reaksiyoner tavırlı kişilerden oluşmasına rağmen genel olarak Mustafa Kemal tarafından yönetilmeye rıza göstermişti. Sevr Antlaşması Ağustos ayında imzalandı ve M. Poincare antlaşmayı Sevr'in meşhur porselenlerinin kırılganlığına benzetti.

Ekim ayında Türkler Başkan Wilson'un Ermeni Devletine ödül olarak bahşettiği Türk ve Kürt bölgelerini Sovyetlerin yardımıyla işgal etti. Ermeniler mağlup oldu. Kars ve Ardahan'ı Türklere bırakarak Sovyet Rusya'nın kolları arasına düştüler. Sovyet Rusya bunun karşılığında Türkleri Batum dışında tutabildi.

---

[18] Ocak 1921 de isyan eden son çete reisi, (Çerkez Ethem) kaçarak Yunanlılara sığınmıştı. PPG.

[19] M. Clemenceau'nun halefi Mart ayında Antlaşma üzerinde değişiklikler yapılmasını ısrarla istemişti. Fransa'daki Yunanistan temsilcisi böyle bir şeyin M. Venizelos ve Yunanistan'daki Fransız severler için felâket olacağı görüşüyle onu vazgeçirmişti PPG.

Aynı ay Yunanistan Kralı Alexander bir maymun ısırması yüzünden öldü. M. Venizelos "serbest" bir seçim yapılmasını emretti. Seçimin sonu kendisi için bir felaket oldu. Aralık ayında yapılan bir plebisitin sonunda Kral Constantine, geri çağrıldı. İngiltere ve Fransa hükümetleri Alman yanlısı olduğu söylenen Kral'ın dönüşünü, Yunanistan'a karşı giriştikleri taahhütlerden kurtulmak için bir fırsat olarak değerlendirdiler. Fakat Mr. Lloyd George, eğer Yunanlılar Anadolu'dan geri çekilecek olursa İstanbul'daki İngilizlerin, Milliyetçilerin doğrudan saldırısına hedef olacağını ileri sürerek yeni Yunan Hükümetini gayrı resmi olarak teşvik etmeye devam etti. Bu tutum, Mart 1921'de Londra'da yapılan, müttefiklerin ve her iki Türk Hükümeti ile Yunanistan'ın katıldığı konferansın başarısızlık sebeplerinden muhtemelen biri oldu. Konferansta müttefikler milliyetçilere önemli ödünler verdi, onlar bunları mülahaza edeceklerdi. Ancak şimdi de Kral Constantine'nin hükümeti Albay Metaksas'ın tavsiyelerine kulaklarını tıkamış ve kendi politik hayatlarını Anadolu'dan geri çekilerek riske atmaktansa büyük bir taarruza geçmeye karar vermişti.

İki muharip taraf arasında müttefiklerin arabuluculuk yapma teklifi Atina tarafından reddedildi. Yunan taarruzu başlangıçtaki başarılarına rağmen Ankara'ya ulaşmadan Sakarya önlerinde durduruldu. Anadolu'nun pek çok yeri yakılıp yıkıldı ve 30.000 kadar Yunanlı ve Türk öldü ve yaralandı.

Son, giderek yaklaşmaktaydı. Fransa, 30 Ekim'de Ankara ile ayrı bir barış anlaşması imzaladı ve Kilikya'yı boşaltırken önemli miktarda askeri malzemeyi Türklere bıraktı. Ulaşım hatları tehlikeli bir şekilde uzamış olan Yunanlılar mevzilerinde bekleyip durdular. Türklerin morali yükselirken onlarınki bozuluyordu. Temmuz 1922'de bir felaket beklemekte olan Yunan Hükümeti, İstanbul'u işgal etmek üzere İtilaf Devletlerine müracaat etti ama ret olundu.

4 Ağustosta Mr. Lloyd George, Yunan Ordusunun işgal ettiği mevzileri tutacak yetenekte olduğuna güveninin tam olduğu ve Anadolu'daki Hristiyan azınlığın korunacağı şeklinde talihsiz bir konuşma yaptı. Hristiyanlar tehlike içindeydi –ama kimin sayesinde?- 26 Ağustosta Türk Ordusu taarruz etti. Yunanlılar yerlerinden sökülüp atıldı. İzmir, Akdeniz'deki İngiliz donanmasının gözleri önünde yakıldı.[20] Yunan Ordusundan sağ kalanlar, binlerce mülteci ile beraber Trakya'ya ve adalara kaçtı. M. Venizelosun ihtirası, müttefiklerin bölünmesi, İngiltere Başbakanı'nın düşüncesizliği ama hepsinden öte Mustafa Kemal'in inatçı cesareti ve askeri dehası Türkiye'yi nihai bir yıkımdan kurtarmıştı.

Anadolu'yu, Yunanlılardan temizleyen Milliyetçi Kuvvetler, İstanbul ve Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başladı. Müttefikleri tarafından terkedilmiş olmasına rağmen İngilizler Boğazların her iki yakasında da sıkı bir şekilde durdular. Mustafa Kemal elverişli şartlarla yapılacak bir mütarekeyi kabul etti. 23 Eylül'de üç büyük Devlet, Türkleri bir konferansa davet etti ve 25 Eylül'de Mr. Lloyd George basına dağıtılan beyanatında İngiltere'nin Doğu Trakya için savaşmayacağını ama Boğazların serbestliği için savaşacağını açıkladı. 11 Ekim'de Mudanya'da mütareke imzalandı. Mütarekeye göre Yunan birlikleri Doğu Trakyayı boşalttı. Onları Yunan ve Ermeni halkının çoğu takip etti.

[20] Yangının kimin tarafından çıkarıldığı hiçbir zaman tespit edilemedi. PPG.

19 Ekim'de meşhur Milliyetçi askerlerden biri olan Refet (Bele) Paşa 126 jandarma ile İstanbul'da göründü. Parçalanmış müttefiklerin elinden on gün içinde İstanbul'u siyasi olarak fethettiğini söylemek mübalağa değildir. 29 Ekim'de Sultan VI ncı Mehmet (Vahdettin) tarafından kabul edildi.[21] Refet Paşa Sultan'dan Tevfik Paşa kabinesini dağıtmasını istedi. Sultan tereddüt etti. 1 Kasımda Ankara'daki Büyük Millet Meclisi padişahlığın kaldırılmasını kabul etmişti. Halife, Osman'ın sarayında oturmaya devam edecek ama kimin Halife ünvanını taşıyacağına Meclis karar verecekti.

17 Kasım 1922'de Sultan hayatından endişe ederek İngiliz harp gemisi H.M.S. Malaya ile İstanbul'a bir daha dönmemek üzere terketti. Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Halife olarak seçildi. Bu Türkiye'yi bir Avrupa devleti yapacak devrimci değişikliklerin ilkiydi. O zamanlar Türkiye'de bulunan Avrupalı gözlemcilerin çoğu[22] İTF'nın Sultandan kurtulup kendi Panislamcı projelerini kukla bir Halife ile daha rahat uygulayabilmeleri için yapılmış bir düzenleme olarak yorumladı. Türk tarihine bakıldığında harp sırasında ve sonrasında oluşan şüpheler dikkate alındığında böyle düşünülmesi tabii idi. Onlar hatalıydı. Mustafa Kemal, onu ayıplamanın bir anlamı yok, düşmanlarına veya hasımlarına elindeki kartları göstermemişti.

20 Kasım'da İsviçre Konfederasyonu Başkanı "Yakın Doğu için Lozan Konferansını" resmen açtı. Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanı ve sağ kolu İsmet Paşa Türk Heyetine başkanlık ediyordu. Mr. Lloyd George'un düşüşünden sonra İngiliz siyasetinin kontrolunu eline geçiren Lord Curzon, İngiliz, M. Venizelos Yunan delegasyonunu yönetiyordu. Gözlemcilerin fikrine göre bu üçü Konferansa egemen oldular. Japonya, Romanya ve Yugoslavya da temsil olunuyordu. Müttefikler gibi Yunanistan, Türkiye ve Aralık ayında Sovyet Rusya adına M. Chicherin, Boğazlar sorununa bir çözüm bulmak için bir araya geldiler.

[21] V nci Mehmet harp sırasında ölmüştü. PPG.
[22] Kendim dahil. PPG.

BÖLÜM XIV
ENKAZ ÜZERİNE İNŞAAT

(A) LOZAN ANTLAŞMASI

Uzun süren müzakereler – İsmet Paşa'nın sıkıntıları – Boğazlar Meselesi – Rusya'nın düş kırıklığı – İsmet ve Venizelos – İngiliz-Fransız çatlağı – Barış Şartları – Boğazlar Komisyonu – Nüfus mübadelesi – Tartışılan bir antlaşma.

(B) YENİ TÜRKİYE

Mustafa Kemal'in görevi – Düşmanları – Beyaz Sarıklılar – Cumhuriyet ilân ediliyor - Hilafet neden kaldırıldı – Kürt olayları – Fes yerine şapka – Tarikatların yasaklanması – 1926 komplosu – Yeni alfabe – Üçüncü parti kongresi – Altı ilke – Atatürk – Kadın hakları – Avrupa için bir zafer.

LOZAN ANTLAŞMASI

Lozan'daki müzakereler, bir duraklama ile sekiz ay sürdü. Müzakereler sert ve sıkıcıydı. Eğer Türkler bazen zamana oynamış veya söylenildiği gibi uygun zamanı beklemişse, bu onların haklı olarak müttefik cephesinde bir çökmenin olmasını beklemelerindendi. Lord Curzon daha esnek olsaydı ve Mr. Bonar Law'ın Musul konusundaki çekingenliğine[1] müsaade etseydi bu cephe çökebilirdi. Fakat sonuç, uzun vadede bir felaket olabilirdi. Kabul edilmeli ki İsmet Paşa güç bir durumdaydı. Birinci Meclis'te kuvvetli olan taşra temsilcileri ülkenin umulmadık zaferi karşısında coşmuşlardı.

Musul'un ve Batı Trakya'nın geri alınması, Boğazların tahkim edilmesi, Yunanistan'dan harp tazminatı alınması istekleri arasındaydı. Hırslı askerler, **Gazi**[2] Mustafa Kemal'in siyasi rakipleri, cihad çağrısının başarısız olmasına rağmen ümitlerini yitirmemiş olan Panislamcılar ısrarlı ve gürültücüydü. Mustafa Kemal dikkatli olmak zorundaydı. Düşmanları vardı, bu yüzden ihtiyatlı yürümeliydi; şövenizm yangınını hemen söndürmek tehlikeli olabilirdi, yangın kendi kendine sönmeye bırakılmalıydı.

Konferans sırasında en ilgi çekici tartışmalarından biri Boğazlar meselesi üzerinde oldu. Sovyet Rusya'yı temsil eden M. Chicherin boğazların bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olmasını teklif etti. Müttefikler, Türkiye ile harp halinde olmayan bütün ülkelerin belirli sayıdaki gemisine her zaman açık olmasını istediler. Çar Rusya'sı Karadeniz'de nispeten kuvvetli olduğundan Akdeniz'e çıkmak için boğazlardan serbest geçiş hakkı istemişti. Komünist hükümet denizde son derece zayıftı ve netice olarak, eğer Karadeniz diğer devletlerin donanmalarına kapalı olursa serbest geçiş hakkından vazgeçmeye hazırdı. Burada Türkler, müttefiklerin yanında oldu. Birkaç değişiklikle Lord Curzon'un teklifini kabul ettiler. M. Chicherin protesto için masayı terketti. İsmet Paşa, onun Türklere harbi yeniden başlatmak için yaptığı müracaatı kabul etmedi. Sonunda Sovyet Hükümeti, Boğazlar Konvansiyonunu protesto eden taraf oldu.

---

[1] Lord Ronaldshay, **Lord Curzon'un Hayatı** III 331-332. P.P.G.

[2] Zafer kazanmış müslüman bir komutana verilen bir unvan. P.P.G.

Konferansın ikinci safhasında Türkiye'nin harp tazminatı talebi Yunanistan ile Türkiye arasında bir sürtüşmeye sebep olabilecek gibi görünüyordu. Türkiye'de bunun üzerine fazla ısrarlı olmamıştı, zira Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, M. Venizelos gibi Yunan Ordusunun Meriç gerisinde tertiplendiğini ve Trakya'daki küçük Türk kuvvetini takviye almadan mağlup edebileceğini biliyordu. M. Venizelos bu avantajını maharetle kullandı ve Türk liderleri de muhasematı tekrar başlatmanın faydalı bir yanını görmediler. Konferansta bir çözüme bağlanamayan Musul meselesi Büyük Britanya ile Türkiye arasında yapılacak doğrudan müzakerelere bırakıldı. Bu müzakerelerden bir sonuç alınamazsa Türkiye, Milletler Cemiyetinin bir araştırma yapmasını kabul edecekti.

Bunlar olurken Türk-Irak hududu tespit edilmemişti ve hudut olayları devam edip gidiyordu. Musul vilayetinin hiç olmazsa bir kısmının ele geçirmek istemelerinin başlıca sebebi Türk Genelkurmayı'nın Sevr antlaşmasıyla kendilerine otonomi verilmiş olan Kürtlerin İngiltere Hükümetini muhtemel teşviki ile isyan edebilecekleri korkusu idi. Milliyetçi hareketin ilk günlerinde İngiliz subaylarının Kürt bölgelerindeki faaliyetleri çok etkili olmamış ve yakın doğudaki İngiliz askeri yetkilileri bu faaliyetleri uzun müddet desteklememişti. Fakat bunlar Anadolu'nun hassas bir bölgesindeki İngiliz niyetleri hakkında şüphe ve endişe uyandırmaya yetmişti.

Müzakereler şubat ayında geçici olarak kesildi. İsmet Paşa, Antlaşmanın ekonomik ve adli hükümlerinden bazılarına itiraz etmiş ve bu itirazlarının geri çekmemişti. Geri çekmeyişi, Fransız hükümetinin tavrından ötürüydü. Fransızlar, İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine Türklere verilen antlaşma metninin nihai olmadığını, üzerinde tartışılacak bir metin olduğunu bildirdiklerini açıklamışlardı. İsmet Paşa da tabii olarak müttefikler arasındaki bu çatlağın zamanla genişleyeceğini ümid etmişti. Ancak, heyecan içinde olan Büyük Millet Meclisinin gizli bir oturumunda alınan kararla geri çağrıldı. Ankara'da Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın da desteği ile birkaç fırtınalı oturumdan sonra Meclisi barış yapmaya ikna etti. Konferans, Nisan ayında tekrar başladı. Lord Curzon'un yerini Sir Harold Rumbold almıştı. Ayrıntılar üzerinde yapılan hararetli tartışmalar ve söz etmek istemediğim Yunanistan'la olan bazı gerginliklerden sonra Lozan Antlaşması 24 Temmuzda imza edildi.

Antlaşma ile yapılan toprak değişikleri ve düzenlemeleri askeri durumla yakınen uyum içindeydi. Bozcaada ve Gökçeada hariç –Bu adalar Türkiye'ye bırakılmıştı- Yunanistan işgal ettiği adaları aldı. İtalya Oniki adaları elde etti. Bulgaristan sınırında ufak tefek düzenlemeler yapıldı. Meriç nehri, nehrin batı yakasında bulunan Edirne'nin dışındaki Karaağaç hariç Yunanistan ile Türkiye arasındaki sınırı teşkil etti. Ege Denizinden Karadeniz'e kadar Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan sınırının her iki tarafı 30 Km. derinliğine kadar askerden arındırıldı. Boğazlar Konvansiyonunun karmaşık hükümleri, Profesör Toynbee'nin *Barış Konferansının Tarihi* isimli eserinde mükemmel bir şekilde şöyle özetlenmişti:

"Sevr projesinden alınan dört bölge (İstanbul ve Çanakkale boğazlarının her iki yakasında) önemli ölçüde küçültülmesine karşılık Müttefiklere artık açık olmayacak ve Türk Kuvvetlerine de kapalı olacak ve askerden arındırılacaktı (Bu su yollarının güney girişinde bulunan Ege adaları dahil) Askerden arındırma, Türklerden çok Müttefiklerin aleyhine yorumlandı. Müttefiklerin bu bölgeleri muhtemel işgali ve denetlemesi yasaklandı... Türkiye İstanbul'da azami 12.000 kişilik bir garnizon

bulundurabilecek ve böylece Avrupa ve Asya yakalarında bulunan kuvvetleri ile irtibatı, askerden arındırılmış bölgeyi kullanarak sağlayabilecek ve bu bölgede donanmasını demirleyebilecekti. Boğazlar Komisyonunun fonksiyonları ve yetkisi azaltılmış ve Türkiye'nin başkanlığında Milletler Cemiyetinin nezareti altına konmuştu. Üç Avrupalı Müttefik Devlet ve Japonya, askerden arındırılmış bölgenin güvenliğine ve serbest geçiş hakkına karşı yapılacak bir harekete mukavemet etmeyi taahhüt etmişti. Bu Konvansiyonun başlıca Müttefik Devlet açısından zevahiri kurtarıp kurtarmadığı okuyucunun takdirine bırakılmıştır, fakat aşikar olan şu ki Karadeniz Boğazları sorununu çözememiştir."[3]

İzmir ve Doğu Trakya ile Türkiye ekonomik serbestiyetini yeniden elde etti. Kapitülâsyonlar, Yabancı Postahaneler ve Türk maliyesinin kontrolü kaldırıldı. Ve tabii olarak Sevr'de Türk Silahlı Kuvvetleri üzerine konan kısıtlamalar da aynı şekilde yok oldu. Kürt otonomisinden bahis yoktu. Yunan-Türk konvansiyonu, Antlaşmaya eklendi ancak Rum Ortodoks olan Türk uyrukları ile Müslüman olan Yunan uyrukların mecburi mübadelesine bağlı olarak Ocak 1923'te imzalandı. Mübadeleden sadece İstanbullu Rumlar ve çoğu Türk olan Batı Trakya müslümanları muaf tutulmuştu. Mübadeleye tabi olanlar taşınır mallarını yanlarında götürebilecekti. Taşınmaz maller kaydedilecek ve tarafsız birinin başkan olacağı, tarafsızların da bulunacağı karma bir komisyon tarafından değerleri tespit edilecekti.

Bu tedbirler güç görünse de o zaman için gerekliydi. Anadolu'daki Rumlar, Türklerin burayı fethetmesinden bu yana eşit muamele görmemişler fakat Balkan Slavlarının maruz kaldığı muamelelerden de uzak olmuşlardı. Yunan bağımsızlık savaşı sırasında Mora'da katledilen Türklerin intikamı için tecavüzlere uğramışlar ancak o tarihten bu yana kötü yönetimden çeken Türklerden daha fazla bir sıkıntıya uğramamışlardı. Oldukça zenginleşmişler, kültürel hakları, dinî, ilmî ve adlî (şahıs ve miras hukuku ile ilgili konularda) özerklikleri, Toynbee tarafından "ülke kanunlarınca tanınmış azınlık korporasyonu"[4] olarak tarif edilen geleneksel "millet" sistemiyle teminat altına alınmıştı. Türkler batılı yöntemleri uygulamaya karar vermiş ve kanun karşısında bütün fertlerin eşit olacağını vaat ederek bu korporasyonların imtiyazlarını almış olduğundan azınlıklar bir kenara atılmış bir vaziyetteydi. Millet sistemi, küçük düşürücü kabul edildiğinden çökertilmiş ve bu durumda çoğunluğun hakimiyeti daha küçük düşürücü olmuştu.

Siyasi mülahazalar bir yana mübadele, harabiyetin eşlik ettiği zalim bir savaşın sebep olduğu ve Abdülhamid'in teşvik ettiği metodların meydana getirdiği nefretin yegane tedavi usulüydü. Abdülhamid, seleflerinin müslüman olmayan azınlıklarının durumunu islah için giriştikleri gayretlere sırtını dönmüş ve müslüman uyruklarını, kendi yönetimine karşı azınlıkların gösterdiği en ufak bir mukavemette onlara saldırmaya teşvik etmişti.

Balkan Savaşında ve Yunan işgali sırasında azınlıklar da Türklere saldırmıştı. Her iki tarafta geçmişin hatıraları ve son zamanların hataları ile birbirlerine diş biliyorlardı; her iki taraf da yek diğerinden korkuyordu. Mübadele gibi kaba bir cerrahi müdahale, Aydınlı Yani'nin Mehmed'i gördüğünde, Mehmed'in babasının annesini

[3] Toynbee loc. Cit. VI, 109-110.
[4] Toynbee loc. Cit. 101.

öldürdüğünü hatırladığı; Sitialı Osman'ın akrabalarının Apostol tarafından katledildiğini unutamadığı bir durumun tek tedavi yöntemiydi. Mübadele'nin siyasi avantajları her iki taraf için de aynıydı.

Türkler pek çok faydalı ve zeki Yunanlı ve Ermeni tüccardan zenaatkardan ve yetişkin insandan oldular fakat ülkelerinde homojenliği sağladılar ve kalan küçük bir azınlıktan artık korkmayacaklardı. Yunanlılar eğer savaşı kazanmış olsalardı, Mr. Pallis'in tarif ettiği gibi "Yunanlılardan, Türklerden, Slavlardan Arnavutlardan ve Levantenlerden oluşan melez bir nüfusa sahip neo-Bizans İmparatorluğunu" yönetmek zorunda kalmış olacaklardı.[5] Şimdi yenilmekle eskisinden daha homojen ve yek vücud bir millet olmuşlardı.

Bütün olarak bakıldığında Antlaşma, onun yapan devletler tarafından hüsnü kabul gördü. Müzakere edilmiş ama dikte ettirilmemişti. Türkler bir başarı kazandılar ve Müttefikler tarafındaki sağduyulu insanlar da gönül hoşluğu ile onlara yardımcı oldular. Pek çok ıstırap ve şüphe giderilemeden kaldı fakat uzun müzakerelerin ciddi etkileri oldu ve devlet adamları arasındaki temaslar engellenmedi. İsmet Paşa ve Venizelos karşılıklı saygı duyguları içinde ayrıldılar. Türkler, Lord Curzon'dan etkilendiler ama onun ve diğer İngiliz müzakerecilerinin azınlıkların korunmasını sağlamak ve Irak'taki İngiliz menfaatlerini savunmak için giriştikleri gayretin samimiyetini teslim ettiler. Onlar İngilizlerden hoşlanmıyorlardı ama onlara saygı duyuyorlardı.

YENİ TÜRKİYE

Türkler kendilerine bir lider bulmuştu. Gelecek onbeş yıl içinde Mustafa Kemal ve yardımcıları Türk halkından yeni bir millet yaratmak için onu ikna ettiler, yoğurdular, kalıba döktüler veya çekiçle şekil verdiler. Mustafa Kemal kendine üç görev tespit etmişti: halk egemenliğine dayanan bir yönetim kurmak; yönetimi Avrupalılaştırmak ve kanun gücünü her kuvvetin üzerine çıkarmak. Bunu sağlamak için kitlelerle temas etmek, güçlü homojen ve popüler bir parti kurmak ve milli birliği tehdit eden her muhalefeti veya muhalefet kıpırdanışını ortadan kaldırmak zorundaydı. Birlik ve beraberlik ihtiyacı diğer bütün mülahazaların üzerindeydi.

1912'deki Balkan harbinden sonra birbirini takip eden savaşlar, katliamlar, isyanlar ve yıkımlar memleketin cesur evlatlarının kaybına yol açmıştı. Türkiye'nin güçlü komşuları olmuştu. Kafkaslarda Rusya, Ege denizinde İtalya, Suriye'de Fransa ve Irak'ta İngiltere, bütün bunların hepsi, Doğu Trakya ve Anadolu'ya sıkıştırılmış Türkiye'den daha fazla gelişmek için kaynağa sahipti.

Mustafa Kemal, 1908 devriminden sonra parti hükümetinin neden başarısız olduğunu bütün çağdaşlarından daha iyi anlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyet'i büyük gizli bir cemiyetten zor görülebilir bir parti haline dönüşmüştü. Onun hasımları gücü ele geçirdikleri her yerde İ.T.F'nın eski yaptıklarının hesabını sormaya kalkıyordu. Ortaçağ zihniyetli, fanatik, Avrupa'dan nefret eden, Avrupa medeniyetine ve kültürüne karşı kompleksli "Beyaz sarıklılar" vaktiyle her iki partiyi de kullanmışlar ve partiler tarafından da kullanılmışlardı. İ.T.F içindeki arkadaşlık dayanışmasıyla 1914 savaşını bir cihad haline sokmaya çalışan Enver Paşa'nın şahsında büyük patronları-

[5] A.A.P. 152.

nı bulmuşlardı. Enver kendisinin Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için Allah tarafından seçildiğine inanmış, İslâm veya Türkiye'nin kurtuluşu adına her türlü zulmün ve zorbalığın yapılmasını emretmiş veya bunlara göz yummuştu.

İ.T.F'nın iktidarda olduğu dört yıl boyunca ferdi hürriyetler, Abdülhamid zamanında olduğu gibi kısıtlanmıştı. Bıyığını kesen bir subay İslâmiyet dışı davrandığı için hapsedilmiş; kızları denize giren bir albay emekli edilmişti. Yüzlerini, hatta ellerini gösteren Türk kadınları polisler veya inzibatlar tarafından cezalandırılmıştı.[6] Gazi"nin kurmayı ve önderliğini yapmayı düşündüğü parti'nin böyle şeylerle ilgisi olmamalıydı. Bu parti, herkesi kucaklamalı, Türklerin ne sözünden ne de özünden hoşlandıkları "sınıf mücadelesi"nin organı olmadığı gibi sermaye sınıfının menfaatlerinin veya dini bir grubun temsilciliğini yapmamalıydı. Türkler sosyal olarak demokratik bir halktı. Komünizm, birkaç fanatik parayla tutulmuş propagandacının dışında Türkleri etkilememişti.

Mustafa Kemal Paşa 1923'te bütün Türkiye'yi dolaştı ve her fırsatta halkla görüştü. 9 Eylül 1923'te, işgalcilere karşı milli mukavemeti koordine etmek için 1919'da kurduğu "Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olan Halk Partisi, onun hazırladığı bir programı kabul etti. Parti'nin ilk işlerinden biri yeni Devlete bir isim bulmaktı. Devlet artık bir monarşi değildi; Hilafet dini bir kurum olmuştu. Mecliste çıkan bir hükümet krizi partiyi liderine yöneltti. Mustafa Kemal, meydana gelen krizin yegane mantıklı çözüm şeklinin cumhuriyetin ilanı olacağını telkin etti. Onun görüşü üstün geldi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile ilk Cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhuriyetin tesisi, Halifeliğin akibetini belirledi. Mustafa Kemal panislamcılığa inanmıyordu. Ona göre İslamiyet, müslüman olmayan uyrukları ile Türklerin bir anlayış beraberliğine varmalarının önünde bir engel teşkil ediyordu ve çok arzuladığı Avrupalılaşmaya mani olmasa da kesintiye uğratacaktı. Panislamcılık müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki bölünmeyi yoğunlaştırmıştı. Panislamcılık yapanlar, Viyana'dan Aden'e, Erzurum'dan Cezayir'e kadar Türk halkının sayısız hayat ve hesap edilemeyen enerji kaybetmesine sebep olmuşlardı. "İslâmın kılıcı" ünvanı uğruna Türkler, kendileriyle dinden başka müşterek hiçbir yanları olmayan halkların savunulması için kendi zengin ülkelerini ihmal etmişlerdi. Abdülhamid, kendi istibdatı için panislamcılığı canlandırmış ve Türkiye'nin dostlarını düşman yapmıştı. Onun halefi olan İ.T.F, bu örneği korkunç sonuçları ile takip etmişti.

Halifeliğin ilgasının taktik sebepleri de vardı. Ankara, 13 Ekimde Türkiye'nin başşehri olarak ilan edildi. Eski başkent, eski rejimin pek çok dostunu barındırıyordu. İ.T.F burada faaliyetteydi. Halk Partisinin bazı üyeleri, mesela Fethi Bey, örgütten ayrılmıştı. Diğerlerinin hatta Başvekil Rauf Orbay Bey'in bir ayağının İ.T.F kampında olduğu görülüyordu, Refet Paşa, Halifeye çok ilgi gösteriyordu. Hilafet Türkiye'de kaldığı sürece, cumhuriyet açık bir şekilde tehlikede olacaktı. Birkaç istisna dışında islâm alimleri bir halifenin iktidar gücüne sahip olması görüşündeydi. İstanbul'un hoşnutsuzluğu ile bir yenileşme hareketini yürütmek mümkün değildi.

Cumhuriyeti tesis eden kanun Gazi'ye devlet içinde gücü kontrol etme yetkisini vermişti. O zamana kadar Büyük Millet Meclisi egemen güçtü ve başvekil onun

[6] N.T., 8.

adayı idi. 29 Ekim 1923'te, vekillerini seçip onay için Meclise sunan bir Cumhurbaşkanının şahsında daimi bir devlet başkanlığına dönüş oldu. Meclisin güçlü yapısı kuvvetli bir icranın yanında olan bir yasama organına dönüştürüldü. 29 Ekim tarihli kanun için oy veren milletvekillerinden bazıları muhtemeldir ki bu durumun farkında değillerdi. Mustafa Kemal'e zaferden sonra tahta geçmesi teklif edilmişti. O, bunu bir küçümseme ile reddetmişti. Hilafetin, yeni bir sultanlığın tesisi için kullanılmasına müsaade etmeye niyeti yoktu.

1924 yılı başlarında, önde gelen Hind asıllı iki İngiliz vatandaşının, H.H Ağa Han ve Seyid Emir Ali'nin Halifenin yetkilerinin alınmasını eleştiren bir mektubu bir Türk gazetesinde yayınlandı. Mektubun yayınlanmasını, anayasal bir monarşi kurulmasını isteyen broşürlerin dağıtımı takip etti. Bunlar, yeni cumhuriyet rejimine karşı bir İngiliz komplosunun delilleri olduğuna samimi olarak inanılmasına sebep teşkil etti. O günlerde Rauf Bey istifa etmiş ve İsmet Paşa başvekil olmuştu. O ve Gazi, bu mektubun yarattığı endişeden faydalanmakta zaman kaybetmedi.

2 Mart'ta Büyük Millet Meclisi Hilafeti ilga eden ve Osmanlı Hanedanın yurt dışına sürgüne gönderen bir kanunu kabul etti. Abdülmecid Han, pek çok yabancı gözlemciyi sarsan bir şekilde en hafif tabiriyle törensiz tirene bildirildi ve İsviçre'ye gönderildi. Bu satırların yazarı haber ulaştığında Delhi'de bir garden partideydi. Hilafet cemiyet'inin pek çok müslüman taraftarı orada bulunuyordu. Bu haber onları görünür bir şekilde şiddetle etkilemişti. Metanetleri, geçici müttefik oldukları Swarajist Hinduların sonu gelmez taziyetleriyle tüketilmişti.

Hilafet cemiyet'i ne yapacağını şaşırdı. Türk cumhuriyetçileri öyle bir niyetleri olmaksızın, müslüman uyruğu olamayan her gayrı müslim ülkeye her daim güçlükler yaratan bir kurumun ortadan kaldırılmasıyla İngiliz İmparatorluğuna olağanüstü bir iyilikte bulunmuşlardı. Milliyetçilerin ve İ.T.F'nın müttefik oldukları konusundaki kanaatımı değiştirmiştim. Hilafet'in kaldırılması ile beraber Şeriye ve Evkaf Vekâleti de lâğv edildi. Şeriye Vekâleti'de yerine ayrı bir teşkilat kuruldu. Evkaf'ın, vakıf okulları üzerindeki yetkileri kaldırıldı. Öğrenimin standart hale getirilmesi için tedbirler alındı. Kriz atlatılmıştı. Sağlığı bozulan İsmet Paşa, yerini Fethi Bey'e bıraktı.

Ertesi sene olaylarla geçti. Halifenin gitmesi ile oluşan dini heyecan ve hükümetin Kürt aşiret reislerine hayvan hırsızlığını bırakmaları ve vergi ödemeleri için baskı yapmaları sonucu duyulan infial'in bir araya gelmesi ile birçok Kürt aşireti isyan etti. İsyan şiddetle bastırıldı fakat ülke içinde bir şeyler mayalanmaktaydı. Çok fazla yatıştırıcı olduğu farzedilen Fethi Okyar Bey ayrıldı. İsmet Paşa Başvekil oldu. Cumhurbaşkanının Türkiye'yi Avrupalılaştırma kararlılığından en fazla şüphe edenleri dahi ikna eden iki kanun sonbaharda kabul edildi.

Ağustos ayında basında yer alan Avrupai şapka ve fesin faziletleri hakkındaki aptalca tartışmayı idari bir hareket takip etti. Fes aslında Türk değil, bir Bizans serpuşu idi- ve sarık yasaklandı. Onların yerini şapka ve kep aldı. Avrupalılara göre bu, kişisel özgürlüklere yapılmış gereksiz bir müdahaleydi. Türk politikacıları buna başka bir açıdan bakıyordu. Giydikleri eski serpuş, Türkler ve Avrupalılar arasındaki farkı vurguluyordu. Eğer yeni rejim tarafından yapılan reformlar kök salacak idiyse

bu farklılığın ortadan kalkması gerekiyordu. Bu tedbir Anadolu'da ayaklanmalara, cinayetlere ve idamlara sebep oldu.

Eylül başında Mevlevilerin, Bektaşilerin ve diğerlerinin dergah, tekke ve zaviyeleri kapatıldı, tarikatlar yasaklandı ve muhtelif türbe ve mezar ziyarete kapandı. Bu tedbirlerin, İ.T.F'nı Hükümete karşı bir komploya teşvik etmesi mümkündür. Muhakkak olan bu fırkanın eski şeflerinden bazılarının 1926'da İzmir'de girişilen bir komplo sonucu hayatlarını kaybettikleridir. Bu kişilerin arasında bulunan Dr. Nazım ve İsmail Canpulat, Enver, Talat ve Cemal Paşaların acı sonlarından sonra, kanlı elleri ve komplocu karakterleri ile Gazi'nin en amansız hasımlarıydı. Bu şahısların komplosu Cavit Bey'e de bulaşmıştı. Cavit Bey siyasi suçlar için teşkil edilmiş olan Özel Mahkeme (İstiklal Mahkemesi) tarafından yargılandı, Yüksek finans çevrelerinin ve Şark Farmasonlarının gayretlerine rağmen veya bu gayretler yüzünden idam edildi. Pek çok önde gelen politikacı ya sürüldü veya Türkiye'yi terketti.

Bütün bu olanlar, o yılların yıkıcı faaliyetlerine rağmen Avrupalılaşma hareketini durduramadı. İsviçre medeni kanununu esas alan bir kanun yürürlüğe girdi. Birden fazla kadınla evlilik yasaklandı. Öğrenim görmüş kadınlar, büyük şehirlerde peçeleri çıkardılar ve sosyal faaliyetlerde erkeklerle bir araya gelmeye başladılar. Cumhurbaşkanı bu eğilimi ve kadınların meslek edinmelerini teşvik etti. Sağlıksız bir taşra kasabası olan Ankara, modern bir şehir görünümü olmaya başladı. Mali reformlar köylülerin yükünü hafifletti. Türk Ocakları,[7] sporu, mahalli refahı, genel sağlık kampanyalarını ve diğer faydalı faaliyetleri teşvik ederek, bütün ülkede çok değerli eğitim çalışmalarında bulundu.

Avrupa yolunda bir sonraki kilometre taşı,Mustafa Kemal'in ülkenin kurtarılmasını ve onu takip eden devrimi dikkate şayan ve altı gün süren bir nutukla anlattığı 27 Ekim 1929[8] tarihinde toplanan, Ankara'daki ikinci Parti Kongresi oldu. Kongrede Mustafa Kemal hayat boyu parti genel başkanı seçildi. Kongrede Türk siyasetinin temel alacağı ilkeleri milliyetçilik, halkçılık ve laiklik olarak tespit etti. Ertesi yıl Mustafa Kemal, Türkiye'nin şimdiye kadar karşılaşmış olduğu en değerli reformu başlattı.

Bu reform, Arap harfleri yerine Latin alfabesinin kabulüydü. Kuran, bu harflerle yazılmıştı, bunların kullanılması gelenekseldi ve aslında herhangi bir kültürel bağımsızlıktan alıkoyacak şekilde bütün müslüman ülkelerinde pratikte mecburiydi. Arap harfleri, ister yazılı ister sözlü olsun, Türkçe sesleri ifade etmeye uygun değildi.

Arapça, Türkçenin kulağa çok hoş gelmesini sağlayan değişik sesli harflerden yoksundu. Arap harflerinden "Elif" ve "Vav" uzun A ve Uzun O, Türkçe'deki bir düzine farklı ses için kullanılabilirdi, çünkü "Elif" kelimenin başında bulunan herhangi bir sesli harfi temsil edebilirdi. Vav hem W ve hemde V harfi yerine geçiyordu. Türkçeyi bu yazı ile öğrenenler metne göre, O, Av ve Ev kelimelerinden birini

[7] Türk Ocakları, (daha sonra) Halk Partisinin nezaretinde aynı işlevi gören Halk Evleri'ne dönüştürüldü. PPG.
[8] Tarih 15-20 Ekim 1927 olacak (ç.n.).

seçmek zorundaydı. Harflerin kelimenin başında, ortasında ve sonunda olmasına göre değişik şekilleri vardı.

Bu pitoresk alfabenin, Türkçenin basitçe okunup yazılmasını okullarda bir sene içinde öğrenmeyi entelektüel bir hüner haline getirmesi şaşırtıcı değil midir? Pekçok çocuk onsekiz aydan daha önce okuma ve yazmayı öğrenemiyordu. Gazi, kendine has bir cesaretle bu reforma girişti ve ekseriya kara tahta başında elinde tebeşir bu harfleri milletvekillerine veya okul müdürlerine öğretirken görüldü. Reform, geçici bir karışıklığa sebep olduysa da haklılığını ispatladı. Normal bir Türk çocuğunun onsekiz ay olan okuma yazmayı öğrenme süresi altı aya indi. Türk öğrencilerinin diğer Avrupalı lisanlarını öğrenmesine yardımcı oldu ve Latin harflerini zaten bilen yabancıların istediklerinde Türkçe öğrenmeleri kolaylaştı.

1930 yılında Gazi'nin savaşı kazandığı artık ortadaydı. Kürtler arasında bazı huzursuzluklar vardı; birkaç komplo ortaya çıkarılmıştı; çoğu yabancı kökenli komünistlerle uğraşılmıştı ama Türkiye halkının büyük çoğunluğu özellikle kadınlar cumhuriyetin ateşli savunucuları ve Cumhurbaşkanının inançlı takipçileri oldu.

Ertesi sene diğer bir atılım gerçekleşti. Üçüncü Parti Kongresi, partinin kırmızı bayrağı üzerinde altı beyaz okla temsil edilen "Kemalizmin altı ilkesi"ni esas alan bir program hazırlandı.[9] Bu ilkeleri şunlardı: 1- Cumhuriyetçilik: Ne olduğunu izaha gerek yok. 2- Milliyetçilik: dinî veya ırkî esasa dayanmıyordu. Bu ilkeye göre "Parti ve Devlet karşısında millî sınırlar içinde yaşayan, Türkçe konuşan, Türk eğitimi alan ve millî idealleri benimseyen her vatandaş Türktü"[10] 3- Halkçılık: Milli irade ve egemenlik halka ait olduğundan her ferdin kendi adına bu irade ve egemenliğin kullanılması için devlete karşı ödevleri vardır. Halkçılık kanun karşısında mutlak eşitliği ve hiçbir zümre ve sınıfa imtiyaz verilmemesini ifade eder. Parti, sınıf mücadelesini kabul etmez, çalışan kesimin şiddet kullanmasına ve sermayedarların dayanılmaz üstünlüğüne eşit şekilde karşıdır. 4- Devletçilik: Hayat standardını yükseltmek için Parti, ekonomik gelişmede ferdi teşebbüsün yerine devletin üstünlüğünü kabul eder.

1936 yılında ikinci beş yıllık sanayi planı onaylandığında bir Vekil şöyle diyordu:

"Eğer ülkemizin inşaası için gerekli olan bütün işleri özel teşebbüse bırakırsak elli yıl beklememiz gerekir. Bu durumda dahi özel teşebbüs bu işlerin üstesinden gelemez. Yabancı sermayenin istismarından elde edilen acı tecrübenin verdiği korku ve özel sermayenin yokluğu, devletçiliği gerekli kalmaktadır."

5- Laiklik: Bu terim, en iyi şekilde İslamiyetin devlet dini olmaktan çıkarılmasından ve uygulamasının şahıslara bırakılmasından sonra, dinin bir kurum olmaktan çıkarılması şeklinde tarif edilebilir. 6- Devrimcilik: bu kulağa geldiği kadar korkunç bir mana taşımamaktadır. Basit olarak parti siyasetinin geleneklere ve önceki uygulamalara dayanması gerekmediği anlamına gelmektedir. Evrim, şüphesiz yavaştır ve her zaman emin bir yol değildir.

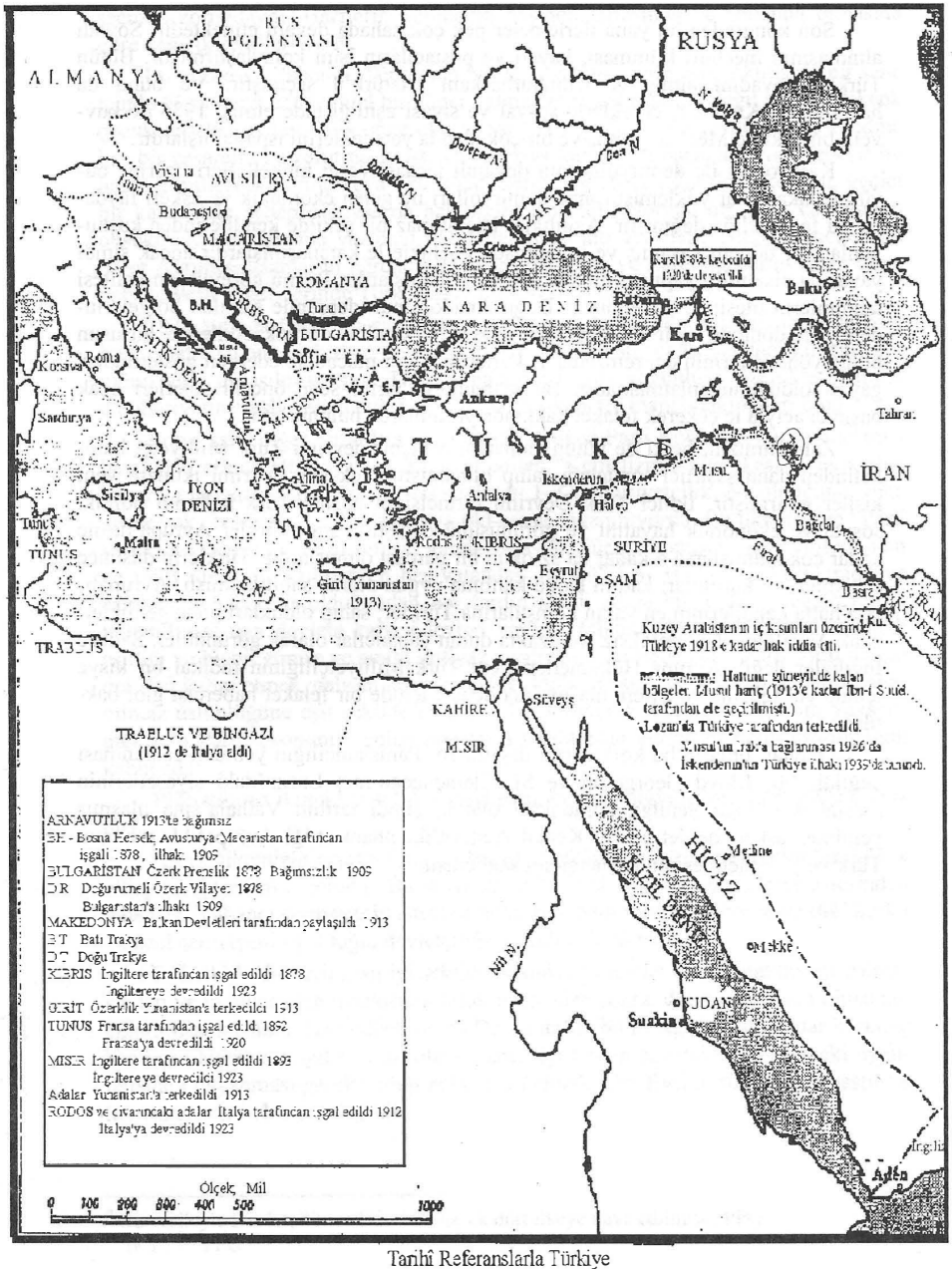
[9] Bu vesileyle Devletçilik ve Devrimcilik ilk dört ilkeye ilâve edilmişti. PPG.
[10] N.T., 17 PPG.

Son kongreden bu yana ilerlemeler pek çok sahada devam etmektedir. Soyadı alınmasının mecburi kılınması, hayatı ve postacıların işini kolaylaştırmıştır. Bütün Türkler soyadını almış ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ü seçmiştir. Ve bunu da haketmiştir. Kadınlar, erkeklerle sosyal ve siyasi eşitliği elde etmiş, 1935'de kuvvetli bir şekilde Meclise girmiş ve bir çok alanda yeteneklerini ispatlamışlardır.

Karayolları ile demiryollarının devamlı inşaası vergi mükellefleri üzerine büyük fedakarlıklar yüklemiştir ama demiryolları ile gelen ekonomik ve askeri faydalar bu fedakarlığa değmiştir. Azınlıklar kaçınılmaz bir şekilde kendilerinden kuşkulanılan bir dönem yaşamış ve iş bulmada güçlüklerle karşılaşmışlardır ancak şimdi yavaş da olsa milli yapıya intibak etmeye başlamışlardır. Resmi görevlilerin kalitesi tahminlerin ötesinde düzelmiştir. Doğu Anadolu'nun depremle sarsılan bölgelerinden yeni dönmüş olan Sir Wyndham Deedes, kendini en çok etkileyen hususun bölge yöneticilerinin depremzedeleri kurtarmak için mücadele ederken gösterdikleri gayret olduğunu anlatmaktadır. Bu idarecilerin yirmi sene önceki selefleri ocak başında acıyla iç çekerek felaket hakkında yorumlarda bulunurlardı.

Zamanımızın, belki de bütün zamanların hiçbir devrimi Türk Milliyetçi hareketinden daha şaşırtıcı sonuçlara sahip olmamıştır. Pek çok devrimi iktidara yeni kişiler getirmiştir. İkinci Türk Devrimi birincisinin aksine Türk halkının politik, sosyal ve ekonomik hayatını ve görünüşünü değiştirmiştir. Türkler Avrupa'da ne kadar çok kalmışlarsa o kadar da az onun bir parçası olmuşlardır. Türklerin düşünce sistemleri ve kurumları kadim Doğu kalıbına uygun olarak sabit kalmıştı. Avrupalılara hatta kendilerinin en yakın komşularına Türkler; sahip oldukları gücü geldikleri uzak Asya'dan alan meraksız ve uzakta duran yabancılar olarak göründüler. Sadece İngilizler değil, Avrupa Hükümetleri yeni Türk Milliyetçiliğinin radikal bir kisve içinde yükselişine ve zafere ulaşmasına dehşet içinde bir felaket habercisi gibi baktılar.

Olaylar, onların bu korkularını dağıttı. Bu Panislamcılığın yeniden canlanması değildi. Mr. Lloyd George'un ve M. Clemenceau'nun Lozan'daki siyasetlerinin müstelzem olduğu yenilgi, paradoksal olarak, şimdi tarihin Valhala'sına ulaşmış yenilmez asker, devlet adamı Kemal Atatürk'ün ilham ettiği Avrupalılık ruhunun Türkiye'yi fethetmesinin başlangıcını sağlamıştı.

Tarihî Referanslarla Türkiye

BÖLÜM XV
TÜRK DIŞ POLİTİKASI YENİ BİR USLÜP
1929-1938

İngiliz Türk İlişkileri – Türkiye ve Irak – Balkanlarda Türk politikası – Türkiye Milletler Cemiyetine giriyor – İtalyan gölgesi – Montrö – Nyon Konferansı – Sâdâbat – Kredi Anlaşmaları – Dostluğun mimarları – Üç İngiliz Büyükelçisi – Londra'daki Türk Temsilcileri – Atatürk'ün Ölümü.

Lozan Konferansının barışla sonuçlanması, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin düzelmesinde pek etkili olmadı. Harp esirlerinin ihmali ve onlara yapılan kötü muamele, bir siyasetin sebep olduğu düş kırıklığı, ülkedeki Arap yandaşlarının Türk karşıtlığı İngiltere'de acı duygular bırakmıştı. Türkiye'de ise Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribat, azınlıkların aşırı isteklerine verilen İngiliz desteği, İstanbul'un uzun süren işgali, başlıca suçları Mr. Lloyd George'un siyasetine karşı çıkmak olan bazı Türk politikacılarının tutuklanması, vatansever bir İngiliz taraftarı olan İzmir Valisi Rahmi Bey gibi namuslu insanların Malta'ya sürülmesi, kapanması güç yaralar açmıştı.

Bu hatıraların ve kırgınlıkların ötesinde Musul meselesi halledilmeden duruyordu. İngiltere mandası altındaki Irak Devleti ile Türkiye arasındaki belirlenmemiş sınır boyunca ufak tefek çatışmalar olmaktaydı; bir İngiltere-Türkiye ihtilafında Rusya Türkiye'ye askeri destek sözü vermiş gibiydi, Mr. Ramsay Mac Donald'ın gâh yumuşak gâh saldırgan tutumu Türk militaristlerinin bir macera hevesine kapılmasını cesaretlendiriyordu.

Lloyd George siyasetinin trajik sonuçlarından iğrenmiş bir vaziyette, yorgun olarak İstanbul'u terketmiştim. İtiraf etmeliyim ki pekçok kişinin kurbanı olacağı bir gaflet içindeydim. Birçok arkadaşım gibi ben de Milliyetçilerin İttihat ve Terakki Cemiyet'inin bir uzantısı olduğuna ve çok geçmeden aynı hataları tekrarlayacağına ve onun maceralarına girişeceğine inanmıştım. Bu hatama, eski ekole mensup Türklerin de pek çok İngiliz ve Fransız gibi iştirak ettiğini söyleyerek kendimi mazur gösterebilirim. 1908 devriminin rezil sonucunu görmüş biri olarak diğer bir devrimin, daha iyisini yapacağına inancım çok azdı.

Bir olayı çok canlı olarak hatırlıyorum. 1922 yılının Kasım ayı idi. Uzun süre dönmemek düşüncesiyle İstanbul'dan ayrılmak üzereydim. Pera kulübüne bir ödeme yapmak üzere gitmiştim. O sırada Malta'dan yeni dönmüş olan Rahmi Bey içeri girdi. Onun sürgüne gönderilmemesi için elimden geleni yapmış ama başaramamıştım. Harp sırasında İngiliz vatandaşlarını korumuş, Enver-Talat ikilisinin zoruyla Ermenilerin İzmir bölgesinden tehcirine karşı çıkmış ve bunların mükafatını elimizden acı bir şekilde almış olan bu arkadaşımla karşılaştığımda çok mahçup bir durumda idim. Yanıma geldi ve elimi sıkarak "Mr Graves benim için yaptıklarınıza çok teşekkür ederim. Sizlerden pekçok kişinin aksine siz bir beyefendi gibi davrandınız. Ancak sizi uyarıyorum, bundan sonra İngilizlere zarar vermek için elimden geleni yapacağım".

Musul anlaşmazlığı yaklaşık dört yıl sürdü. Lozan öncesi dönemde Irak yönetimindeki ve istihbarat sınıfındaki genç subayların Türk milliyetçilerine karşı bir Kürt desteğini sağlamak maksadıyla büyük bir gayretle (veya gayretin de üstünde) çalıştıkları Kürdistanda bir İngiliz projesinin varlığından Türkler, aşırı bir endişe içersindeydiler. Bir çeşit Kürdistan devleti için çalışanların maksadı, Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürdistan kurulmasını belirten başarısız Sevr Antlaşmasının ilgili maddesine dayanarak Rusya Türkiye ve Irak arasında bir tampon oluşturmaktı.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki aralarında Percy Cox'un da bulunduğu en iyi İngiliz Yakın ve Orta Doğu otoriteleri, bölünmüş cahil ve yoksul Kürt aşiretlerinden bir devlet kurma ihtimali üzerinde ziyadesiyle şüpheciydiler. Kuzey Irak'taki Kürtlere istedikleri bütün kültürel hakları vermek iyi bir siyaset olabilirdi ancak onları aslında ekonomik olarak bağlı oldukları Irak'ın diğer bölgelerinden ayırmanın adil olmayacağını bu kişiler anlamışlardı. İranlılar da sınırlarında bir Kürt devleti görmeyi arzu etmiyorlardı. Onlar, böyle bir şeyin anarşi yaratacağını düşünüyordu. İranlılar Türkleri sevmeyebilirdi ama kendilerine Kürtlerin komşu olmasında da bir fayda görmüyorlardı ve bunların da ötesinde başlarında zaten dert açan kendi Kürt uyrukları vardı.

Bolşevik Rusya Kafkasya Rus İmparatorluğunu (yeni bir isimle) tesis ettiğinde, bir Kürt devletine itiraz edenler bu tehlikeli girişime kuvvetli bir şekilde karşı çıktılar. Irak'a bir tampon görevi yapmakla beraber mutasavver bir Kürt Krallığı veya Cumhuriyeti zayıflığından veya bölünmüşlüğünden dolayı Rus entrikalarına zemin oluşturacaktı. Böyle bir devlet ancak yabancı koruması ve hakimiyeti altında varlığını sürdürebilirdi.

Rusya hariç böyle bir korumayı sağlayabilecek olan yegane devlet Büyük Britanya'nın hali hazırda yeteri kadar yükü ve sorumluluğu vardı. Türkler Musul üzerindeki iddialarını bölgenin kolaylıkla belirlenemeyen Kürt ve Türk kimliğine dayandırmışlardı. Bu taktik bir hataydı. Türk Hükümeti, Irak'ın koruyucu devleti olarak İngiltere'nin nüfuzunu Türk Kürdistan'ına doğru uzatmak istemediğini anladığında, Musul meselesinin çözümü nispeten kolay bir iş oldu. Fakat bu kanaate çabuk varılamamıştı. 1926 yılının ilk aylarındaki Şeyh Sait liderliğinde bir seri Kürt isyanının İngiliz ajanları tarafından kışkırtıldığı hakkında yaygın bir inanış vardı. Söylemeye gerek yok, Sovyet Hükümeti ve basını İngiltere'ye karşı Türkiye'de duyulan bu güvensizliği canlı tutmak için her gayreti gösterdi. Bolşevikler ve onların İngiltere'deki İşçi dostları Kürdistan'da, Afganistan'da Yakın ve Orta Doğunun ihtilaflı her noktasında Albay Lawrence'in parmağı olduğunu keşfetmekte gecikmediler. [1]

Lozan Antlaşmasına göre Türkiye ve Irak arasındaki hudut, Türkler ve Müttefikler tarafından tespit edilmezse, Türkiye ve İngiltere müzakerelerle bir çözüme ulaşacaktı. Eğer dokuz ay içinde müzakerelerle de bir sonuç alınamazsa mesele Milletler Cemiyeti Konseyine götürülecekti. Sir Percy Cox, müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gitti. Müzakerelerden bir sonuç alınamadı ve mesele Konseye intikal ettirildi. Konsey de İsveç, Belçika ve Macaristan temsilcilerinden oluşan bir komisyon teşkil etti. Konseyin, Komisyon üyelerini seçişi pek hoştu. Macar Kont

[1] Daha sonra Almanlar bu hikayeyi beğendiler ve Albay Lawrence'i İran-Türkiye sınırında keşfettiler.

Teleki'nin Türklere sempati duyduğuna inanılıyordu. Kendisi ilim irfan sahibi bir coğrafyacıydı. Belçikalının İngiliz taraftarı olduğu sanılıyordu. İsveçli ideal bir tarafsızdı. Hiç kimse bu sempati dengesinden şikayet edemezdi. Komisyon Musul'a gitmek üzere yola çıktı.

Komisyon Musulda ilginç tecrübeler edindi ve uyuşmazlık içindeki ırklarla meskûn bir tartışmalı bölgede plebisitin ne değere sahip olabileceği hakkında kendilerini son derece şüphe içinde bırakan bilgiler öğrendiler. Sekiz ay sonra raporlarını sundular. Bu rapor çok dikkate değer bir dokümandı. Kont Teleki'nin[2] çalışması olan raporun coğrafya bölümü, Pierre Benoit'in *L'Atlantide* isimli eserinde kullanılabilen muhtelif dillerde yazılmış ortaçağ coğrafyacılarının çalışmalarını açıklamaktaydı. Komisyon, eğer Irak üzerindeki İngiliz mandası yirmibeş sene devam edebilecekse Musul dahil sorunlu bölgenin İngiliz mandasına terkedilmesini oybirliği ile tavsiye ediyordu. Aksi takdirde bölge Türkiye'ye verilmeliydi. Fakat Konsey 1925 Eylülünde raporunu dikkate almaya karar verdiğinde, Türk delegeleri Konseyin görevinin hakemlik yapmak değil arabuluculuk yapmak olduğu ve Türkiye kabul etmedikçe alınan hiçbir kararın Türkiye'yi bağlamayacağını ileri sürdü. Konsey, bu iddiayı Uluslararası daimi Adalet Divanına götürdü. Divan, Lozan Antlaşmasının Konsey'e hakemlik yetkisi vermiş olduğunu, Konsey kararını oybirliği ile almış olsa da iki tarafın rızasının gerekli olmadığını bildirdi. Konsey oybirliği ile İngiliz Mandasının devamı şartına bağlı olarak bölgeyi ve bölgenin Kürt nüfusunun güvenliğinin teminatını Irak'a bıraktı.

Türkler bu ödülü kabul etmeyi reddetti ve Dışişleri Vekili ve delegasyon başkanı Dr. Tevfik Rüştü (sonra Dr. Rüştü Aras) Rusya Dışişleri Komiseri M. Chicherin ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını imzalamak üzere Paris'e koştu. Antlaşma, Ruslarda ve Türklerde mevcut olan belirli endişeleri giderdi ve hissi ve gerçek bir dostluğun değil de sağduyuya dayalı faydalı bir iş ortaklığının temelini oluşturdu. Her iki tarafın da birbirleri ile kötü komşuluk ilişkilerinde bulunmaya tahammülü yoktu. Dost olmayan bir Türkiye, Sovyetler Birliğinin en hassas bölgelerine yapılacak bir saldırı için Karadeniz'in kapılarını açabilirdi ve dost olmayan bir Rusya, Anadolu'nun doğu vilayetleri için devamlı bir tehlike teşkil edebilirdi.

İngiliz-Türk ilişkileri bir kere daha gergin bir safhaya girmişti. Fakat bu noktada Mr. (şimdi Lord) Baldwin, Türk sefiri Bay Ferit Tek'i (daha önce Ahmet Ferit Bey) Başvekalete çağırdı ve masanın üzerine elindeki kartları açarak Türk Hükümetinin İngiltere ile doğrudan müzakerelere girişmeye ikna etti. Türkiye'deki İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Linsday, Dr. Aras ile müteakip müzakereleri yürüttü ve 6 Haziran 1926'da Büyük Britanya ile Yeni Türkiye arasındaki ilişkilerde gerçek gelişmenin başlangıcını teşkil eden Ankara Antlaşması imzalandı.

Antlaşma karşılıklı verilen bir tavizdi. İngiltere Hükümetine Irak'ta büyük ve karşılığı ödenmemiş bir hizmet sağlamış olan cesur ama kavgacı Asurileri, yeni Türk-Irak sınırının kuzeyindeki topraklarına geri dönme ümidinden mahrum etti. Kuzey Iraktaki Kürtlerle Türkiye'deki yaşayanları ikiye ayırdı ve böylece özerk bir Kürdistan fikrine son verdi.[3] Fakat Irak ve Türkiye arasında ilişkilerin süratli bir

[2] Sonraları Macaristan Başbakanı oldu.

[3] Böylece bütün ihtimaller genç ve ağıtsız bir şekilde ölmüş oldu. PPG.

şekilde gelişmesini sağladı ve Türkiye'ye Musul vilayetindeki petrol sahasında kaybettiği menfaatinin karşılığını verdi. Bundan sonra İngiliz-Türk ilişkileri önce normale döndü ve sonra ağır bir şekilde dostane olmaya başladı. Akdeniz Filosundan bazı gemilerin 1929'da İstanbul'u ziyareti ilişkilerin gelişmesi yönünde diğer bir adımı teşkil etti.

Bu arada Türkiye Balkan komşularıyla ilişkilerini geliştiriyordu. İstanbul'daki Rum azınlığının ve Batı Trakya'daki Türk azınlığının en çok zarar gördüğü ufak tefek tartışmalarla geçen senelerden sonra Yunanlılar ve Türkler eski düşmanlıkları hangi noktalarda giderebileceklerini aramaya başladılar. M. Venizelos'un siyaset hayatına dönüşü, paradoksal olarak gerçek bir uzlaşmanın kapısını açtı. Bu meşhur Giritli 1929 genel seçimlerindeki zaferinden sonra Londra'yı ziyaret etmişti. Onu görmeye gittim ve onun ağzından eski düşmanları ile bir uzlaşmaya varmak için vakit kaybetmemek niyetinde olduğunu öğrendim. Bu beni hem şaşırttı hem de sevindirdi. Son derece canlı ve her biri cazip olan fikirlerle doluydu. Bu toplantının bende bıraktığı hatıra politik hayatının ilk günlerindeki devrimci metodlardan vazgeçtiği ve Yunan Kralı II nci George'ya yapılan adaletsizlikten geri dönülmesini engellemek için yaptığı son girişimden üzüntü duyduğu idi. Türkler kendi paylarına onu yarı yolda karşılamaya hazırdı. Venizelos'un Ankara ziyareti çok başarılı oldu. Çok geçmeden meyvasını Barış ve Hakemlik Antlaşması ve Ege'de durumu topyekün değiştirecek şekilde deniz, ticaret ve mali bir seri anlaşmayla verdi.

Yunanistan'la yapılan barış, İngiltere'de ve aynı şekilde Doğu Avrupa'da önde gelen kişilerin üzerinde büyük tesir bıraktı. Bu barış en inatçı Türk karşıtlarına Ankara Hükümetinin komşularıyla ilişkilerini uzlaşma yoluyla iyileştirmeye istekli olduğu konusunda dikkate almazlık edemeyecekleri bir kanıttı. Üç sene sonra Türk-Yunan uzlaşması Ege sahillerinde Türk ve Yunan menfaatlerini Bulgar saldırısına karşı koruyacak şekilde düzenlenmiş kapsamlı bir anlaşma ile bir çeşit ittifaka dönüştürüldü. Aralarında kan davalarına rağmen Makedonya İhtilal Teşkilâtı (illegal) Bulgaristan'da halâ faaldi. Poliste, orduda ve sivil kadrolarda pek çok taraftarı vardı. Struma ve Mesta vadilerinin yukarı kısımları, Bulgar yetkililerin değil teşkilât şeflerinin sözünü dinleyen Makedonyalı göçmenlerle iskan edilmişti.

Bu liderler fakirlerden vergi topluyor, zenginlerden şantajla para sızdırıyor, polise bazen de orduya kafa tutuyor ve zaman zaman başkentte dahi hasımlarını ve kendilerine karşı çıkanları öldürüyordu. Bu faaliyetleri dışında komitacı çetelerini veya bombacılarını Yunanlılardan ve Yugoslavlardan Makedonya'yı kurtarmak ve bağlanabilirse Bulgaristan'a bağlamak idealini canlı tutmak maksadıyla Yugoslavya'ya gönderiyordu. Birkaç Yugoslav askerini ve memurunu öldürmüş; pek çok Makedonyalının, Yugoslavların karşı hareketinde öldürülmesine veya hapsedilmesine sebep olmuş, birçoğunun da davaya olan bağlılığının noksanlığı yüzünden kendileri öldürmüştü.

Yunanlıların ve Türklerin başlattığı hareket daha da ileri gitti. 9 Şubat 1934'de Yunanlılar, Rumenler, Türkler ve Yugoslavlar Atina'da bir Pakt imzaladılar. Bu paktla ülkeler Balkan hudutlarını garanti ediyor, Balkanlardaki menfaatlerini etkileyecek hususların zuhurunda alınacak tedbirler konusunda birbirlerine danışmayı; iştirakçi olmayan devletlere, karşılıklı müzakerelerde bulunmadan herhangi bir poli-

tik harekette bulunmamayı ve birbirlerinin mutabakatını almadan üçüncü bir tarafla siyasi bir taahhüde girmemeyi kabul ediyorlardı.

Antlaşma, Bulgaristan'da bir intikam savaşı hayal edenlere ve bu maksatla Faşist İtalya veya Komünist Rusya ile cilveleşenlere gerçek bir uyarı oldu. Neully Barış antlaşmasının bazı maddelerinde değişiklikler yapmak ve yabancı hakimiyetinde kalmış soydaşları için daha iyi şartlar sağlamak için yeni maceralara girmek yerine Milletler Cemiyeti mekanizmasını kullanmak isteyen Bulgarların elini kuvvetlendirdi. Komploculara ve kundakçıları ikaz etti. Kral Boris'e ülkesiyle Yugoslavya arasındaki ilişkileri düzeltmede yardımcı oldu.

Türkiye, kaybettikleri toprakları isteyen Bulgarlardan daha az çekindi. Türk devlet adamlarının Balkan Paktını teşvik etmekten ve onu imzalamaktan maksatları, yabancı devletler tarafından kışkırtılabilecek iç kavgalara karşı Balkan yarımadasında barışı muhafaza etmekti. Balkanlar dışardan tehdit edilmediği sürece kuvvetlenen ve iki yıl sonra çok az değişikliğe uğrayan Pakt maksadına ulaştı.

Paktın imzalanmasından önce Türkiye Milletler Cemiyetine girmiş ve İngiltere ve dominyonlarının delegeleri tarafından hararetle karşılanmıştı. Rusya Türkiye'nin tecrid edilmiş bir partner olarak kalmasını tercih ederdi fakat Türkiye aksini düşündü ve Sovyet Hükümeti de herhangi bir itirazda bulunmadı. Atatürk, Rusya'nın (ve diğer devletlerin) Türk dış politikasının şu veya bu şekilde Kremlin tarafından telkin edildiğini farz etmelerindeki tehlikeyi görmüştü. O Türkiye'nin sahip olduğu dikkate şayan coğrafi mevkiin ve bunun bazı ihtirasları harekete geçireceğinin farkındaydı. Onun hedefi Rusya ile bozuşmadan –bu onun istediği en son şeydi- Boğazlarla ilgili olarak iyi ilişkileri devam ettirirken Büyük Kara Devletleri ile Büyük Deniz Güçleri arasında denge kurarak Türkiye'nin menfaatlerini gözetmekti. Bunlardan birisini diğerine feda etmeye niyeti yoktu. Rusya ile sürdürülen iş ilişkilerinin değerini takdir ediyordu fakat Türkiye'nin başka yerlerde de ilişkilerinin olmasını ve artık emperyalist ve saldırgan olmayan Büyük Britanya'nın her iki tarafın da menfaatine olacak şekilde ülkesinin ihtiyaç duyduğu Batı dostluğunu sağlamasını istiyordu. Türkiye ne de olsa dost bir Akdeniz Gücüne sunabileceği çok şeye sahipti.

Bundan başka Atatürk İngilizleri beğeniyordu. Ülkesini bölüp parçalamak isterken onlara saldırmış; onlara inatla ve sonunda başarılı olacak şekilde direnmiş, fakat onların maddi gücü kadar niteliklerini de takdir etmişti. Bir yabancı dostuna İngilizlerden "karakter sahibi bir millet" diye bahsetmişti. Rusya'ya karşı bir düşmanlığı yoktu fakat onların Türkiye'ye Rusya'nın bir uydu devleti olarak bakmamalarını sağlamıştı. Bunu bir yemek sonrası yaptığı konuşmada Rusya'nın her fırsatta dile getirdiği Türkiye'nin bir "ezilmiş ve istismar edilmiş" insanlar ülkesi olmadığını söyleyerek açıklamıştı. Dostane menfaatlerden ziyade özel mülk sahibinin menfaatleri açısından baktığı Balkan devletleri ile yeni Türkiye bir pakta girmeye hazırlanırken Sovyet hükümetinin memnuniyetsizlik belirtileri göstermesi şaşırtıcı olmamıştır. Bir diplomat, 1937 yılında bana "Ne yapsak Moskova'dakilere beğendiremiyoruz" diye yakınmıştı. Ancak Bolşevikler çok fazla şikayetçi olunca, Atatürk buna Meclisin çalışma yılının açılışında yaptığı konuşmada Türk-Rus ilişkilerine hiç değinmeyerek karşılık verdi.

Ruslar arada sırada bıktırıcı olurken İtalyan siyaseti pek çok Türk tarafından endişe ile takip ediliyordu. Atatürk, bazı Batılı devlet adamları tarafından takdir edilen Signor Mussolini'nin yetenekleri hakkındaki düşüncelere iştirak etmiyordu. Onu cesur ve geçici olarak başarılı olmuş bir blöfçü olarak görüyordu. Duçe'nin böbürlenmeleri ile bazen eğleniyor ama daha çok onlardan rahatsız oluyordu. İtalyan ordusunun savaşma yeteneği üzerinde ılımlı bir kanaati vardı. İtalya'nın denizde ve havada artan gücünü görmüş ve genç faşistler arasında artan saldırgan emperyalizm düşüncesinden tedirgin olmuştu.

Birden fazla olay yüzünden bir zamanlar hayli gerginleşen Türk-İtalyan ilişkileri 1927 yılından beri düzelmişti. Mussolini 1930 yılındaki Türk-Yunan yakınlaşmasını desteklemişti, bu yüzden 18 Mart 1934 tarihinde toplanan ikinci Faşist Kongresinde İtalya'nın Afrika ve Asya'da tarihi misyonu bulunduğunu açıklamış olması Türkleri hem şaşırttı hem de kızdırdı. Söz konusu olan, ülkelerin fethedilmesi değil ama İtalya ile o kıtaların halkları arasında olacak bir işbirliği sonucu tabii bir genişleme idi. Tarihi misyonun sonucu bir genişleme, İtalyanları Trablusa çeken eski toprak iştihasının yeni bir formülü olarak Türklere göründü ve endişelerini yüksek sesle dile getirdiler.

Roma'daki Türk Büyükelçisine Duçe, sözleriyle bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiği Türkiye'yi kastetmediğini bildirdi. Bu açıklama kabul edildi ama pek çok Türk, Türkiye'nin büyük bir kısmının Asya'da olduğuna dikkat çekerek, şüphelerini izhar etti. Ertesi sene Duçe'nin Habeşistan'a saldırı hazırlıkları, Romalı Kurt'un yiyip yutmak için kurban aradığı ve iştihasının yedikçe artacağı şeklindeki Türklerin inancını doğruladı. Japonya böyle bir saldırganlık örneği vermişti. Şimdi sıra İtalya'nındı ve Alman Diktatörü'nün Duçe örneğini takip etmeyeceğini kim söyleyebilirdi? Boğazlar daha ne kadar güvenlikte olabilirdi?

Türkler, Lozan Boğazlar Konvansiyonunu, reddetmekle barışı tehlikeye sokmayı istemediklerinden ve İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Hükümetlerinin, Boğazlar ve çevresindeki askerden arındırılmış bölgedeki Türk hak ve menfaatlerini herhangi bir tecavüz veya saldırı tehdidine karşı koruyacakları konusundaki taahhütlerini yerine getirecekleri ümidiyle kabul etmişlerdi. Fakat önce Japonya sonra Nazi Almanya'sı Milletler Cemiyetinden ayrıldığında ve İtalya imza koyduğu anlaşmaya rağmen Cemiyetin diğer bir üyesine saldırdığında Türk Hükümeti, durumun kendi aleyhine değiştiğini farketti.

Boğazlar Konvansiyonu, bir saldırganın ön diplomatik temaslarda bulunmak zahmetine girişmeden tecavüze kalkıştığında Türkiye'nin tarafsızlığını tehlikeye sokacak şekilde Türk hükümranlığı üzerine kısıtlamalar getirmişti. Milletler Cemiyetinin müdahalesi, tecrübelerin göstermiş olduğu gibi yavaştı ve etkisiz olabilirdi. Bir zaman için Türk Hükümeti, Boğazları işgal ederek dünyayı bir oldu bitti ile karşısına almayı istedi. Büyükelçimiz Sir Percy Loraine'nin tavsiyesi üzerine Milletler Cemiyeti Konseyinden İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını tahkim etme ve garnizon bulundurma izni istemeye karar verdiler.

1935 yılı Nisanında zaten Dr. Aras, Almanların mecburi askerliği kabul etmeleri konusunu müzakere eden Konseyin olağanüstü toplantısında, Boğazlar ve yeniden tahkim meselesini gayrı resmi olarak gündeme getirmişti. Sir John Simon, Fransız

ve İtalyan – İtalya halen iyi davranışlar içindeydi- temsilcileri çekincelerini belirtmiş, İngiltere Dışişleri Bakanlığı da böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını açıklamıştı. O kış İtalya'nın Habeşistan'a taarruzu, durumu tamamen değiştirdi. Türk Hükümeti, bir sene sonra ilgili bütün hükümetlere bir nota vererek, Boğazlar rejimini yeniden düzenleyecek ve Boğazlar Konvansiyonunun tanımış olduğu mevcut güvenlik tedbirlerinden daha geniş düzenlemeler yapacak yeni bir antlaşma için müzakerelere hazır olduğunu bildirdi. İngiliz ve Rus hükümetleri buna derhal ve uyumlu bir cevap verdi.

Türklerle aralarındaki sürtüşmenin işbirliğini engellediği İtalya hariç diğer bütün hükümetler aynı şekilde hareket ettiler. 22 Haziranda Montrö'de bir Konferans toplandı. Konferans bir aydan fazla sürdü ve İngiltere ile Rusya arasındaki görüş ayrılıkları su yüzüne çıktı. Führer'in tehditlerinden endişe duyan Ruslar harp zamanında kendi donanmalarıyla Karadeniz'e serbest giriş çıkış hakkı ve aynı zamanda Boğazların bütün diğer Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlere kapatılmasını talep ediyorlardı.

İngiltere Rusya'nın kapana kısılma korkusunu veya Karadeniz'de Alman gemileri tarafından saldırıya uğrama ihtimalini, mukabelede bulunmak ve denizlerin serbestliği ilkelerini terketmek için haklı bir sebep olarak görmüyordu. Rus Hükümeti, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir durumda, anlaşmalarla üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmek isteyen diğer devletlere ait gemilere harp zamanında Boğazların kapatılmamasını da istiyordu. İngilizler, Milletler Cemiyetinin mütecavizin kim olduğuna ve Türkiye'nin tarafsızlığına karar vermediği hallerde, muharip tarafların geçmesi ile bütün muharip taraflara kapanması seçiminin Türkiye'nin kararına bırakılmasında ısrar ediyordu.

Sonunda, İngiltere Hükümeti, herhangi bir menfaatine halel getirmeden bir çok hususu kabul etti. İngiltere, Boğazların halâ uluslararası bir su yolu olduğunu gösterecek bazı unsurların muhafaza edilmesini istiyordu ancak diğer devletler, Türklerin hükümranlık haklarının kısıtlanmaması talebini desteklediler. Rus donanması meselesi bir uzlaşma ile çözümlendi. Buna göre Karadeniz'e diğer devletlerin girmesine müsaade edildi, Ruslara tonaj avantajı sağlandı ve yabancı gemilerin sekiz inç çapından daha büyük top taşıması engellendi.

Diğer bir İngiliz-Rus anlaşmazlığı da uzlaşma ile sonuçlandı. Bu uzlaşma ile Milletler Cemiyeti anlaşmasına uygun olarak Boğazlar harp zamanında muharip tarafların gemilerine kapalı olacaktı. Konvansiyonun en önemli sonucu Boğazların nihai kontrolunun yirmi yıl süreyle Türklerin eline bırakılması oldu. Türkler boğazları tahkim edecek ve asker bulundurabilecekti. Türk ve İngiliz görüşlerinin farklı olmasına rağmen aralarında herhangi bir terslik olmadı ve İngiliz-Türk İlişkilerinin dostane bir tezahürüne vesile teşkil etti.

1937 yılındaki Nyon Konferansında, İspanyol ve daha çok İtalyan denizaltılarının korsan saldırılarına karşı uluslararası gemiciliğin savunulmasında İngiltere ve Fransa'yı Türkiye destekledi. Ortadoğu Paktı, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 de Sâdâbat'ta imzalandı. Pakt, tarafların müşterek sınırlara riayet etmeyi yekdiğerine saldırmamayı ve içişlerine karışmamayı taahhüt ettikler değerli bir bölgesel anlaşmaydı. İngiltere Hükümeti tarafından hararetle desteklendi.

Büyük Britanya ile Türkiye arasında gelişen dostluk 27 Mart 1938'de imzalanan üç Kredi Anlaşması ile daha da güçlendi.

İlk anlaşma Türkiye ile İhracat Kredisi Garanti Dairesi arasındaydı. Türkiye'ye yapılacak 10.000.000 Sterlin değerinde İngiltere'de imal edilmiş malların ihracı için verilecek kredilerin teminatını Daire kabul ediyordu. İkinci Anlaşma ilgili iki hükümet arasındaydı. 2 Temmuz 1936 tarihli Ticaret ve Kliring Anlaşması bekleneni vermemişti ve Türkler borçlu durumda idi. Müzakereler sırasında İngiliz-Türk kliring muamelesinde gelişme olmasının böyle kredilerin garantisi için şart olduğu Türk Hükümetine açıkça bildirildi. Türkiye'nin ihraç malları karşılığında İngiltere'den ithal edilecek malların sınırlanmamasını fakat Türk Hükümetinin kliring vasıtasıyla ödenecek ithalatından dolayı oluşacak yeni borçlarının senede 500.000 Sterlini aşmamasını içeren tamamlayıcı bir anlaşma hazırlandı. Bu miktar, Türklerin ödeyebilecekleri tahmini bir meblağ idi. Mevcut borçlarda da indirimler sağlandı.

Üçüncü anlaşma, Türk Hükümetinin ekonomik kalkınma programının genel güvenliği şartına bağlı olarak Türkiye'nin İngiltere'ye vereceği harp gemisi ve diğer askeri malzeme siparişleri için kredi verilmesiyle ilgiliydi. Anlaşma, bu kredi için İngiliz Hükümetinin garantisini içeriyordu. Parlamento anlaşmaları onayladı. Kısa süren oturumda iki İşçi milletvekili muhalif kalmıştı.

Anlaşmalar Türkiye'de büyük memnuniyet yarattı. Şubat ayında Londra'ya gelen ve onların fikirlerine göre tehlikeli bir şekilde Türkiye'nin ekonomik olarak Almanya'ya bağımlı hale gelmekte olduğunu vurgulayan bir grup Türk bankerle bu anlaşmalar müzakere edilmişti. Alman basını biraz rahatsız olunduğunu hissettirdi ve her zaman olduğu gibi kuşatılmakta olduklarından bahsetti. Türk-Alman ticaretini etkileyen anlaşmalar Türkiye'yi Alman alımına ve ödemesine daha az bağımlı hale getirmişti.

Bu ekonomik düzenlemeler, Büyük Britanya ile Türkiye arasında gerçek bir dostluğun gelişmesini isteyenler için büyük bir zevk vesilesi oldu. Balkanlarda ve Batı Asya'da yıllardan beri barış ve istikrar unsuru olan bir millete yapılan bir yardımın karşılığında Mr. Chamberlain Hükümeti hiçbir siyasi imtiyaz beklememişti. Her şeyden öte Anlaşma, Kırım savaşı günlerine dayanan eski bir dostluğu canlandırmıştı ve burada söylemek gerekir ki Yeni Türkler, yabancıların dostluğunu kazanmakta ve muhafaza etmekte, kendilerini Avrupalılardan büyük bir boşlukla ayrılmış "garip insanlar" olarak görme eğiliminde olan eski moda Türklerden daha mahirdiler.[4]

Eski bir dostluğu canlandırma ümidini gerçeğe dönüştüren kişilerden de bahsetmek gerekir. Bizim tarafımızda Sir Ronald Lindsay'ın Musul müzakerelerini mahirane bir şekilde yönetişi Türk diplomatları üzerinde derin etkiler bırakmış ve üç senelik bir gerginlikten sonra Türk-İngiliz ilişkilerini normal rayına oturtmuştu. Sir George Clark onu takip etmişti. Büyükelçilik halâ güç bir mevkidir. İlişkiler normal olabilirdi ancak henüz tam bir güven sağlanamamıştı. Yanlış bir adım herşeyi berbat edebilirdi.

[4] Bir İngiliz dar görüşlülüğünün varlığını inkâr etmiyorum. Ancak bu dar görüşlülük, eski Türk'ün dar görüşlüğü yanında hiç kalır. PPG.

Sir George yanlış adımı atmadı. Her durumu hüner ve ehliyetle halletti ve çok meşhur olan bir olayda bütün Türkiye'yi hoşnut etti ve yabancı meslektaşlarının iltifatına mazhar oldu. Bütün diplomatlar bir devlet resepsiyonunda bir araya gelmişti. Cumhurbaşkanı Atatürk, bir Fransız gazetecisinin kendisini ölümünden sonra Türklerin lidersiz kalacağını yazmasına kızmış öfkeyle "Ben öldüğümde yerimi alabilecek bin Türk bulunur!" demişti. İngiltere Büyükelçisi "Ekselans" diye cevap vermişti," Vous exagerez mille fois".[5]

Sir Percy Loraine, Sir George Clark'tan sonra geldi ve geleneği sürdürdü. Birden fazla durumda Türk Hükümetine takdire şayan güzel tavsiyelerde bulundu. Selefleri, Türkler tarafından sevilen açık hava sporlarına meraklıydı, tenisi orta karar, futbolu iyi oynarlar, yelken açar, yüzer ve at binerlerdi. Sir Percy Loarine at bindi ve büyükelçiliği sırasında hiçbir at yarışını kaçırmadı. Bu onun, Türkiye hakkında takdir edilecek raporlar yazmasını ve yeni rejimin gücü ve sağlamlığı hakkında çok akıllıca fikirler oluşturmasını engellemedi.

Türk tarafına gelince, Ahmet Ferit Bey, (daha sonra Bay Ferit Tek) Londra'ya çok kötü zamanda geldi. Londra'da kaldığı süre içinde buzları kırmayı ve çok faydalı dostluklar kurmayı başardı. İttihat ve Terakki rejiminin sıkıntılı günlerinden tanıdığım eski bir dostumla ve iyi öğrenim görmüş, edebiyata düşkün, Türk ve Fransız edebiyatı hakkında iyi bilgisi olan, cazip bir hanımefendi Bayan Tek'le yeniden karşılaşmak beni ziyadesiyle sevindirmişti. Bay Münir Ertegün, nazik ve kültürlü bir kişiydi. Washington'a nakledilene kadar iyi çalışmalar yaptı. Ondan sonra cazip eşi ve ailesiyle, mümtaz bir asker, muktedir ve güvenilir bir diplomat olarak Londra'da pek çok dostlar edinen Fethi Okyar geldi.

Atatürk'ün en iyi arkadaşı olarak Fethi Okyar'ın Londra'ya tayini Cumhurbaşkanının İngiltere Hükümeti ve halkıyla dostane ilişkileri yeniden tesis etmek arzunu gösteriyordu. Atatürk'ün halefi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü aynı duyguları taşıyordu ve bir fasıla hariç onbeş yıl sürdürdüğü Başvekaletten ayrıldığı tarihten Cumhurbaşkanı seçilene kadar geçen sürede İngilizce öğrenerek bize olan iltifatını göstermişti.

Arabistan'dan dönerken Athlone Earl'ü ve Prenses Alic'in Ankara'yı ziyareti ve 1936 yılında Kral VIII nci George'un Atatürk'le buluştuğu gayri resmi İstanbul ziyareti, Türkler tarafından çok takdir edildi. Bunların arkasından, Türk gazetecilerin ve işadamlarının Londra'yı ziyareti geldi. 1938 yılında pek çok İngiliz ve Türk uzmanının yazdığı ve millet hayatının muhtelif veçhelerini, cesaret, karakter ve hayatiyetin şaşırtıcı örneklerini vermiş olan bir milletin ülkesi ve tarihi hakkındaki makaleleri içeren **The Times**'in Özel Türk Sayısının hazırlanmasında yardımcı olduğum için bahtiyarım.

10 Kasım 1938'de Kemal Atatürk vefat etti. Kurtardığı, yeniden hayat verdiği ve inşa ettiği bir millet arkasından yasını tuttu. Sıkı yaşamış ve hiçbir zaman mutedil olmamıştı. Hayatı tehlike, mücadele, zorluk ve yoğun çalışma ile geçmişti. Daha mutedil bir kişi geri çekilir ve daha uzun yaşardı. Uzun yaşamayı beklemedi ve arzu etmedi. Hiç yakın arkadaşı olmadı. Kadınlar hayatında çok az yer aldı. Başlıca aşkı, onun çocuğu ve eseri olan Yeni Türkiye idi. İngilizler açısından onun başarılarının

[5] "Ekselans, bin kere mübalâğa ediyorsunuz." PPG.

belki de en kısa hikayesi **The Times**'ın bir baş makalesinde anlatıldı. Bu makaleden bazı paragrafları buraya aktarıyorum:

"Problemli bir miras devralmıştı. Türkiye hemen hemen sekizyıl süren savaşlarda çok kan kaybetmişti. Ulaşım, ticaret ve tarım harabiyet içindeydi; Kürt bölgeleri kontrolden çıkmıştı, Türkiye'yi Büyük Harbe sokmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyet'inin kalıntıları, ülkeyi telafisi imkansız bir felaketten kurtarmış olan eski muhalifini kıskanıyorlardı. Onun zaferiyle heyecana kapılan Panislamist entrikacılar, Türkiye'yi yeniden İslâmın kılıcı yapacağını ümit ediyordu. Bu ümitler, başarılı ve muzaffer bir askerden cesur, kuvvetli lakin basiretli, uzağa gören bir devlet adamı ve reformcu olan bir lider tarafından boşa çıkarıldı. Hasta Adamın cenaze merasimini yapmış olan Avrupalı yetkililer Türk halkının, içinde bir liderin dokunup patlamasını ve devlete yeniden hayatiyet kazandırmasını bekleyen bir hayat kaynağının bulunduğunu unutmuşken O, hepsini şaşırtmıştı.

Türkiye'ye gelen pekçok Avrupalı ziyaretçinin aksine, bu cesur realistin hiçbir pitoresk hayali yoktu. İstanbul'un camileri ve vaizleri, Sultanın halâ etrafında mevcut olan fırsatlar ve onu düşman veya menfaatperest Avrupalı Devletler ile muhtemel bir Saray nazırı arasında yetkisiz bir "Kafesteki Halife"ye[6] ve İslamın kaderi üzerinde bir hakeme dönüştürecek dini hayaller O'nun için çekici değildi. Onun açık ve katı vizyonu onlarda ölü bir imparatorluğu ve ölü bir düzeni kurtaracak bir şey göremedi. Kaybedeceği veya kazanacağı bir muharebede aynı sebatla savaşan, sultanların çağrısı üzerine nesiller boyu kanını döküp tarlasını ihmal eden ve şimdi savaşlardan bir az soluk almaktan ve kendisini yönetenlerden azıcık ilgiden başka bir şey istemeyen, ordusunun belkemiği Anadolu köylüsüne yüzünü döndü. Zihnî gelişmesi ve sosyal faaliyetleri, pek az tahsilli Türkün inanmış olduğu kanunlar ve göreneklerle engellenmiş Türk kadınının perişan halini gördü.

Reaksiyoner tehditlere, radikalizmine kafa sallayan Türk olmayan müslümanların tasvip etmemesine aldırmayarak Doğu'ya sırtını döndü ve Türklerin düşman diye eğitildiği Avrupa'ya milletinin yönünü çevirdi. Latin alfabesinin kullanılması, kadınlara tanınan haklar, yönetimin bütünüyle yenilenmesi, ulaşımdaki, maliyedeki ve tarım ve usullerindeki büyük gelişmeler, arkasında kamuoyunun bulunduğu reformlardır.

Bu reformların bazen, Cumhurbaşkanının harpçi bir şef enerjisiyle acımasızca bastırdığı mahalli direnmelere rağmen yapıldığı doğrudur. Aynı şekilde pek çok Avrupalı liberalin ilk günlerdeki otoriter yöntemlerine, tesis ettiği ve kuvvetle elinde tuttuğu tek parti sistemine hala hoşlanmayarak baktıkları da doğrudur. Fakat bu eleştiriler, Onun planladığı ve yönettiği Türk Devriminin ülkenin erkeklerine ve kadınlarına, önceki herhangi bir Türk neslinden çok daha özgür, daha güvenli ve daha dolu bir hayat temin ettiği gerçeğini gizleyemez. Harp karmaşasından ortaya çıkan yeni Avrupa'nın hiçbir lideri onun kadar başarılı olamadı ve hiç biri onun kadar güçlükle karşılaşmadı. O, halkını matem içinde bıraktı. Bu ülkede O'nun birer dostu olan eski muhaliflerinin, O'nu takdir eden düşmanlarının, Türkiye'nin Avru-

[6] Bu benzetme, iki Türk beyinin esiri olan çöküş dönemindeki bir Halifeyi anlatan bir Arap şairi tarafından yapılmıştır. PPG.

pa'nın yokluğuna katlanacağı bu büyük insanın ölümüyle duyduğu derin üzüntüyü ifade ederek Türklerin duyduğu elemi biraz olsun hafifletmek istiyoruz."

Ölümünün ertesi günlerinde Meclis General İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçti. Seçim oy birliği ile sonuçlanmıştı; Türk halkı, Kahramanı'nın savaştaki Kurmay Başkanı, barıştaki Başvekili General İsmeti, Büyük Atatürk'ün ideal halefi olarak görmüştü. İktidarın en ufak bir güçlük veya muhalefet olmaksızın devredilmesi rejimin istikrar içinde olduğunun ve Türk halkının genel kabulünün bir kanıtıydı. Atatürk'ün sağlam bir şekilde inşa ettiği bir millet için bu çok güzel bir sonuçtu. Zira Münih krizinden sonra diktatörlerin harekete geçmeye hazırlandıkları hususunda – Mr Chamberlain'in iyimser grubunun dışında- kimsenin bir şüphesi kalmamıştı.

BÖLÜM XVI
İNGİLİZ-TÜRK İTTİFAKI VE HARP

Arnavutluğun İlhakı – Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa'nın yanında yer alıyor – Rusya'nın taraf değiştirmesi – Harbin patlak vermesi – Bay Şükrü Saraçoğlu Moskova'da – Türk İttifakı – Anadolu dopramı – Balkanlar – Fransa'nın çöküşü – Alman Beyaz Kitabı – Yine Rusya – İtalya Yunanistan'a taarruz ediyor – Bir inancın ifadesi.

Nisan 1938'deki İngiliz-İtalyan Anlaşması, Akdeniz'de güvenliğin tekrar sağlanacağını ümit eden Türkler tarafından iyi karşılandı. İtalya Montrö Antlaşmasını Türkiye Habeşistan'ı de facto ilhakını tanıdıktan sonra imzalamıştı. Bundan sonra Türk-İtalyan ilişkilerinin düzelmesi beklenmekteydi. Almanya'nın Bohemya'yı ele geçirmesi Türkiye'yi doğrudan etkilememişti ancak Balkanlardaki menfaatleri, Almanya güneydoğuya doğru sarktığı takdirde muhtemelen tehlike altına girecekti. Ankara'daki devlet adamları. Avrupa'nın çözülen dokusuna yapılacak yeni darbeleri beklerken gözlerini batıya doğru çevirdiler.

7 Nisan 1939'da beklenen darbe vuku buldu. Arnavutluk Kralı Zogo, İtalya'ya ve Duçe'ye tam bir teslimiyetle boyun eğmeyi reddetmişti. Kral, bunu yaparken halkına İtalya'nın Almanya ile kârlı bir ortaklığa girdiğini ve hiçbir şeyden şüphelenmeyen Arnavutların üzerine çullanmaya hazırlandığını somut delilleri ile anlatmış olmalıydı. İtalyanlar hemen hemen hiçbir direnişte karşılaşmadan Arnavutluğa çıktılar. Birkaç gün içinde bütün ülke işgal edilmişti. Kral Zogo, Kraliçe ve yeni doğmuş çocukları ile birlikte Yunanistan'a sığındı. Bir Akdeniz Devleti olarak Türkiye endişe verici bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Adriyatik Denizi her zamankinden daha fazla bir İtalyan gölü olmuştu. İtalya şimdi Türkiye'nin Balkan Antantındaki dostları Yunanistan ve Yugoslavya üzerine karadan ve denizden baskı uygulayacak, yasadışı Makedonya Örgütünün Bulgar destekçilerini kışkırtacak bir duruma sahip olmuştu.

Berlin ve Roma arasındaki anlayış beraberliği, Balkan yarımadasında Mihver'in bir Rus karşıtı cephe kurma gayretinde bulunmasını muhtemel hale getirmişti. Böyle bir şeyin tahakkuku, hem sağduyunun gereği hem de Balkanların bağımsızlığını gerçekten desteklediklerini için Türkiye'yi yönetenlere çok tatsız geldi. Arnavutluk darbesinin ilk neticesi, Arnavutluğun faşistlerce işgalinden doğrudan tehlike altına giren Yunanistan'a ve Almanya tarafından ağır ekonomik baskılar altında tutulan Romanya'ya bağımsızlık ve ülke bütünlüğü teminatının İngiltere ve Fransa tarafından verilmesi oldu. Hemen aynı tarihlerde Türkiye ile bir savunma anlaşması yapmak amacıyla İngiltere Hükümeti, Ankara ile temaslara başladı.

Sir Percy Loraine'nin yerini yeni Büyükelçi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen almıştı. Türk Hariciye Vekil'i ise, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra Dr. Aras'ın yerini alan M. Şükrü Saraçoğlu idi. Dr. Aras aralıksız onüç yıldır Dışişleri Vekilliği yapmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyet'inin ilk günlerinden beri arkadaş oldukları Cumhurbaşkanı Atatürk'ün direktiflerini uygulamıştı ama bu iyi niyetli, sağduyulu ve son derece üretken bir insan olma şerefini ondan almazdı. 1935 yılından beri Türkiye'nin imzaladığı her antlaşma ve pakt ile ilgiliydi. Karşılıklı

konuşmalarda yüksek sesle düşünme alışkanlığı yüzünden onu takip etmek güçtü, bazen mugalata yapardı ama imzaladığı anlaşmalarda ve halka yaptığı konuşmalarda mugalata bulunmazdı. Rusya'ya karşı duyduğu sıcak duygular (çünkü 1925'te ilk diplomatik başarısını M. Chicherin'in sağlamış olduğu destekle kazanmıştı) İngiliz siyasetine ve yöntemlerine büyük sempati duymasını engellememişti.

1939 ilk baharında, şimdi Adalet Vekil'i olan ve arkasında pek çok dost bırakarak ayrılan Bay Fethi Okyar'ın yerine Dr. Aras, Londra Büyükelçisi oldu.

İngiliz-Türk görüşmeleri ilerlemekteydi. Şimdi Rusya ile bir İngiliz-Fransız Anlaşması müzakere edilmekteydi. Rusya bir İtalyan saldırısına karşı Türk-İngiliz savunma anlaşmasını doğru bulmuş ve Türk Hükümeti 1945 yılına kadar uzatılmış bulunan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasına göre bu savunma anlaşması için kendisine danıştığında rızasını bildirmişti.

12 Mayıs'ta Mr. Chamberlain, Parlamentoda şu konuşmayı yaptı:

"Majestelerinin Hükümeti ve Türkiye Hükümeti halen devam etmekte olan karşılıklı danışma ve görüşme müzakerelerinde kendi görüşlerini ortaya koymuşlardır. Milli güvenliklerinin karşılıklı menfaatini gözeten uzun vadeli bir anlaşmanın iki ülke arasında yapılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Böyle bir anlaşmanın tamamlanmasına bağlı olarak Majestelerinin Hükümeti ve Türk Hükümeti, Akdeniz Bölgesinde harbe müncer olacak bir tecavüz vukuunda işbirliği içinde etkili bir şekilde hareket etmeye ve birbirlerine her türlü yardımı yapmaya hazırlıklı olacaklarını beyan eder.

Teklif olunan anlaşma gibi, bu beyanat da hiçbir ülkeye karşı değildir, fakat her hangi bir ihtiyaç halinde Türkiye ve İngiltere'nin birbirlerine karşılıklı yardımda bulunmalarını teminat altına almak için yapılmaktadır. Her iki hükümet tarafından, karşılıklı taahhütleri harekete geçirecek muhtelif durumların daha açık tarifi dahil belirli konuların, anlaşma tamamlanmadan şimdiden daha yakinen incelenmesi ihtiyacı kabul edilmektedir. Bu inceleme devam etmektedir.

Her iki Hükümet, Balkanlarda güvenliğin tesisinin teminat altına alınması gerektiğini de kabûl etmektedir. Hükümetler bu maksadı sağlamak üzere mümkün olan süratle danışmalarda bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen düzenlemelerin her iki Hükümeti, barışın devam ettirilmesi maksadıyla diğer ülkelerle anlaşmalar yapmasını engellemeyeceği hususu anlaşılmaktadır. Benzer bir beyanat bu akşam Ankara'da da yapılmaktadır."

Fransa ile yapılan müzakereler başlangıçta bu kadar süratli ilerlemedi, zira uzun zamandır devam eden İskenderun anlaşmazlığı henüz giderilememişti. Bu anlaşmazlık Fransa'nın Suriye'yi işgalinden arta kalan bir şeydi. İskenderun Sancak'ı, Suriye'nin tam kuzeyinde olup çeşitli ırklardan ve inançlardan oluşan bir nüfusa sahipti fakat en büyük nüfusa sahip unsur-muhtemelen %40 -Türktü.

Lozan Antlaşması, İskenderun'u önceden olduğu gibi Fransız mandası altında bırakmış fakat Türk topluluğunun lisan ve kültürel özgürlüklerini muhafaza etme garantisini sağlamıştı. Fransız Hükümeti, İngiliz-Irak İttifak Antlaşmasına paralel olarak Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vermeye hazır olduklarını açıkladığında Türkiye "Hatay" daki soydaşlarının geleceği meselesini ortaya attı.

Anlaşmazlık 1937'de Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Türk sınırındaki garnizonlara yaptığı ani bir ziyaretle oldukça sert bir mahiyet aldı. Sonunda Türkler diplomasinin eski ve yeni usullerini becerikli bir şekilde kullanarak Sancak üzerindeki tam hükümranlık haklarını gönülsüz Fransızlardan devraldılar. Fransızlar Türkiye ile bir savunma anlaşması yapmak ve mandası altında bulunan Suriye'den bir parçayı başkalarına teslim etmeyi Araplara karşı yapılmış bir haksızlık olduğu duygusu arasında kalmışlardı.

Hatay'ın ilhak ile Fransız-Türk anlaşmasının önündeki son engel de kaldırılmış oldu ve 23 Haziranda Fransız ve Türk Hükümetleri, Mr. Chamberlain'in 12 Mayısta Parlamento'da yapmış olduğu beyanata benzer ortak bir tebliği ile Hatay'ın ilhak şartlarını da özetleyerek durumu açıkladılar.

Bir tarafta Fransız ve İngiliz Hükümetlerinin diğer tarafta Türk Hükümetinin bulunduğu resmi anlaşma ile sonuçlanacak müzakereler yaz aylarında hız kazandı. Yeni Alman Büyükelçisi Herr Von Papen, durumu seyretmeye ve Rusya Büyükelçisi M. Terentieff ile amacı sonradan görülecek dostluk ilişkilerini muhafaza etmeye kendini vermişti. Polonya durumu ciddileşmeye başladığında İngiliz ve Fransız kurmay subayları Polonyalılara karşı sempati duyulan Ankara'yı ziyaret etti.

Geçmişte, Polonyalılar Türklerin, takdirini kazanmış şövalye ruhlu cesur düşmanlardı. Pek çok Polonyalı XIX. yüzyıldaki başarısız ayaklanmadan sonra ay yıldızlı bayrağın altında hizmet görmüştü. Bu sırada mecburi askerliğin İngiltere Hükümeti tarafından kabul edilmesi, İngiltere'nin Avrupa Kanunlarının ihlaline daha fazla tecavüz edilmesine tahammül etmeyeceğinin bir nişanesi olarak Türkler tarafından değerlendirilmiş ve Polonyalılar ölçülü bir şekilde teşvik edilmişti.

Rusya'nın cephe değiştirmiş olduğu haberi aniden geldi. Rus-Alman Paktı, bir savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Türkler bir harp tehlikesinden fazla irkilmediler fakat Almanlar Polonya'yı ezip geçince Rus dostlarının kendilerine ihanet etmiş olduğunu acı bir şekilde farkettiler. Türklerin karşılaşmış olduğu durum meslektaşım **The Times**'in Balkanlar muhabiri Mr. P. Maitland tarafından kaleme alınan ve geçen sene 25 Ocak tarihli **The Times**'de yayınlanan bir makalede çok güzel bir şekilde şöyle anlatılmıştı:

"Bu ana kadar (Polonyanın istilası) Türkiye bir saldırıya karşı içinde Rusya'nın kilit bir mevkii alacağı bir engel teşkil edilmesini Batılı Müttefiklerle müzakere ediyordu. Ankara'da müzakereler cereyan eder ve hiçbir anlaşmanın kendilerini Ruslarla bir çatışmaya zorlamaması gerektiği üzerinde ısrar ederken Türkler, müzakerelerde atılan her adımdan Sovyetleri haberdar etmişti. Fakat Moskova, dünyanın geri kalanına ihanet ettiği gibi, Berlin'le pakt yapmakla müttefikine de ihanet etti. Her iki ülke Karadenizde istikrarı sağlamak için bir Saldırmazlık Paktı müzakerelerini yürütürken, bu yeni durum Türkiye'de büyük şaşkınlık yarattı."

Eylül sonlarına doğru M. Saraçoğlu, yanına Sovyet Büyükelçisi M. Teurentieff'i da alarak Paktın hala yapılabileceği inancıyla Moskova'ya gitti. Moskova'da Ruslar tarafından oyalanmaya başlandı. Sovyet yetkilileri ona yetersiz bir nezaket içinde muamele ettiler. Ribbentrop geldiğinde Saraçoğlu uzun zamandan beri Sovyet başkentindeydi. Molotofla arada sırada yaptığı konuşmalarla günlerce oyalandı. Türk kamuoyu, Rus Basın Ajansının Dışişleri Bakanlarının Lenin'in mezarına çe-

lenk koymuş olduğu, Moskova metrosunu ziyaret ettiği veya bir tarım sergisinde bir saat harcadığı şeklinde bildirdiği haberlerden çok fazla rahatsız olmuştu.

Saraçoğlu Moskova'ya Karadeniz Paktını imzalamak ve meslektaşımın yazdığı gibi "İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini açığa kavuşturmak üzere Sovyet niyetlerini öğrenmek" için gitmişti... Şaşkınlık içinde durumun tersine döndüğünü gördü. Ruslar onun niyetlerini görmezlikten geldiler ve hatta paktın karşılığı olarak 1936'da Türkiye'nin zorlukla elde ettiği Montrö şartlarının değiştirilmesini şart koştular. Saraçoğlu'nu şaşırtan husus Molotof'un öne sürdüğü, Stalin'in ısrar ettiği Sovyet-Türk Saldırmazlık Paktının bir parçası olarak Türkiye'nin her durumda Rusya'ya hasım yabancı harp gemilerinin, Türkiye'nin taraf olduğu ve Cenevre tarafından onaylanmış Montrö sözleşmesine uygun olsa bile Boğazlardan geçişinin yasaklanmasıydı. M. Saraçoğlu böyle bir teklifi tartışmayı hemen reddetti. Bu sadece serbestçe müzakere edilmiş uluslararası bir anlaşmanın ihlali değil aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın üç yıl önce üzerinde mutabık kaldıkları bir politikadan da vazgeçmekti... Daha sonra Saraçoğlu ve Molotof bu saldırmazlık paktının Fransa ve İngiltere'ye iletilmesi ve Boğazlar üzerinde ileri sürülen yukarıdaki şartların kaldırılması hususunda anlaştılar. Fakat anlaşmayı imzalama günü geldiğinde Rusya, Türkiye'nin farkına vardığı gibi Berlin'den gelen baskılar sonucu aniden vazgeçti.

Türk Dışişleri Vekili daha Moskova'dan dönmeden 19 Ekimde Türkiye Başvekili Refik Saydam, Türkiye'ye Karşılıklı Yardım Antlaşmasını imzalamıştı. Antlaşma, İngiltere adına Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, Fransa adına M. Massigli tarafından imzalanmıştı. Antlaşmanın dokuz maddesi ve ona ekli protokol aşağıdadır:

MADDE I

Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devletince girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu devletle savaş durumuna girdiğinde Fransa ve Birleşik Krallık etkili olarak Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen her türlü yardım ve desteği göstereceklerdir.

MADDE 2

(1) Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz Bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda Türkiye etkili olarak Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen yardımı ve desteği gösterecektir.

(2) Bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici bir saldırı eylemi durumunda Fransa ve Birleşik Krallık etkili olarak Türkiye ile işbirliğinde bulunacak ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

MADDE 3

Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa giriştikleri durumda, Türkiye etkili olarak Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara ellerinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

MADDE 4

Fransa ve Birleşik Krallık birine ya da ötekine karşı 2. ve 3. maddeler hükümlerinin uygulanması gerekmeksizin bir Avrupa Devletince yapılan bir saldırı sonucunda bu Devletle savaşa girişirse Bağıtlı Yüksek Taraflar hemen danışmalarda bulunacaktır. Ancak şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye böyle bir durumda Fransa ve Birleşik Krallık karşısında, hiç değilse anlayışlı bir tarafsızlık gösterecektir.

MADDE 5

Yukardaki 3 Maddenin hükümlerine zarar verilmeksizin

(1) Gerek bir Avrupa Devletince, Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin saldırıya karşı, kendi kabûlü ile bağımsızlığını ve tarafsızlığını korumaya yardım yükümlendiği bir başka Avrupa Devletine karşı girişilen bir saldırı durumunda.

(2) Gerek bir Avrupa Devletince girişilip öteki bir Avrupa devletine karşı yönetilmiş olmakla birlikte, Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Hükümetinin görüşüne göre kendi güvenliği için bir tehdit sayılan bir saldırı durumunda Bağıtlı Yüksek Taraflar etkin görülecek her ortak eyleme girişmek üzere hemen danışmalarda bulunacaktır.

MADDE 6

Bu Antlaşma hiçbir Devlete karşı yöneltilmiş değildir. Onun amacı saldırıya karşı koymak için Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa gerektiğinde karşılıklı bir yardım ve destek sağlamaktır.

MADDE 7

Bu Antlaşmanın hükümleri Türkiye ile öbür iki Bağıtlı Yüksek Taraftan her biri arasında iki taraflı yükümlülük olarak da geçerlidir.

MADDE 8

Bağıtlı Yüksek Taraflar, bu Antlaşmanın uygulanması sonucu savaşa girmiş bulunursa mütareke ve barış için birlikte karar vereceklerdir.

MADDE 9

Bu Antlaşmalar onaylanacak ve onay belgeleri mümkün olan en kısa sürede Ankara'da sunulacaktır. Antlaşma bu sunuş gününde yürürlüğe girecektir.

Bu Antlaşma 15 yıllık bir süre için yapılmıştır. Bağıtlı Yüksek Taraflardan hiç biri Antlaşmaya son vermek isteğinde olduğunu bu sürenin bitiminden 6 ay önce öbür iki Tarafa bildirmezse, Antlaşma 5 yıllık bir süre için kendiliğinden uzamış olacak ve böylece gidecektir.

PROTOKOL NU. 1

Aşağıda imzaları bulunan yetkili temsilciler Antlaşmanın bugün imzalanmasını müteakip yürürlüğe girmesi konusunda Kendi Hükümetlerinin anlaşmış bulundukları ifade eder.

İşbu protokol Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün sonuçlanan Antlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak sayılacaktır.

PROTOKOL NU 2

Aşağıda imzası bulunan ve usulüne göre bu konuda yetkili kılınmış olan temsilciler, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasındaki Antlaşmayı imza ettikleri sırada şunu kararlaştırmışlardır:

Yukarda adı geçen Antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.

İşbu protokol Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün yapılan Anlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktır.

Özel bir Malî Anlaşma, Antlaşmaya eklendi. Bunun başlıca maddeleri şunlardı:

MADDE 1

Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetleri aşağıdaki 2. Maddede zikredilen savaş gereçleri alımını karşılamak üzere Türkiye'ye 25 milyon Sterlinlik bir kredi açmaktadır. Bu kredi 20 yıl vade ve yüzde 4 faizli olacaktır.

MADDE 2

İngiltere ve Fransa Hükümetleri söz verilen malzemeyi en kısa zamanda Türkiye'ye teslim edecek ve her üç hükümetin yetkili temsilcilerinden oluşan bir komisyon Paris veya Londra'da toplanarak teslim programını hazırlayacaktır.

MADDE 3

Yukarıdaki maddenin hükümleri bu anlaşma sonucu üç Hükümet birlikte savaşa girecek olursa Türkiye'ye gerekli görülecek malzemenin verilmesi için aralarında yapılabilecek anlaşmaları etkilemez.

MADDE 4

Fransa ve İngiltere Hükümetleri Türkiye'ye 15 milyon Sterlin değerinde altını borç olarak verecektir. Bu borcun vadesi 20 yıl ve faizi yüzde üç olacaktır. Bu borca ilişkin faiz ve amortisman ödemeleri tütün veya diğer Türk ürünleri ile yapılacaktır.

MADDE 5

Fransa ve Birleşik Krallık Hükümetlerinden, Fransa Hükümeti 1,5 milyon Sterlinin bugünkü Fransız Frangı ile karşılığı olan bir ödünç parayı ve Birleşik Krallık Hükümeti 2 milyon Sterlinlik bir ödünç parayı Türkiye'nin emrinde tutacaktır. Bu borçlar 4. Maddede sözü edilen borçla aynı faiz ve ödeme şartlarına tabi olacak İngiliz ve Fransız ticaret alacaklarının serbest bırakılması için kullanılacaktır.

Antlaşmanın faydasının büyük ölçüde Rusya'nın tavrına bağlı olacağı aşikardı. Rusların iyi niyetine güvenildiğine dair yapılan Türk deklârasyonuna rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler soğumuştu. Rusların Finlandiya'ya taarruzu Türklerde tiksinti uyandırdı. Molotof'un Türklerin harbe girmeyi göze almış olduğunu ve bundan dolayı pişman olabileceklerini açıkça söylemesi üzerine Türkler bunun bir tahmin mi yoksa bir tehdit mi olduğunu anlamaya çalıştılar. Aynı tarihlerde Türkleri Antlaşmayı imzalamaktan vazgeçirmeye büyük gayret gösteren von Papen Türklerle Rusların arasını açacak bir propaganda kampanyasını teşvik etmekteydi.

Rusya'nın Hindistan hakkındaki projeleri ve Türklerin Bakü'deki petrol kuyularını bombalama hikayeleri Alman basını ve radyoları tarafından etrafa yayılırken ve Türkler bunları eğlenerek dinlerken daha safderun bir ırk olan Ruslar bir süre için bunlardan etkilendiler. Propagandanın iğrenç bir şekli Türkler arasında çok fazla infiale sebep oldu.

Alman ajanları senenin sonuna doğru Doğu Anadolu'da vuku bulan ve bölgeyi büyük bir harabiyet içinde bırakan depremin, Türkiye'nin eski müttefiki Almanları terk ettiğinden dolayı Allahın bir gazabı olduğunu yaymaya başlamışlardı. Deprem dehşet verici bir felâketti. 40.000 kadar insan ölmüş, binlercesi evsiz barksız kalmış, bunların pek çoğu da Anadolu yaylasının acı soğuğu nedeniyle hayatlarını kaybetmişti. Beşyüzden fazla köy harab olmuş, Amasya, Sivas, Yozgat, Tokat, Kemah, Ordu, Giresun büyük ölçüde etkilenmiş, önemli bir askerî merkez olan Erzincan (Amasya gibi) hemen hemen tamamiyle tahrip olmuştu.

Demiryolları, karayolları, köprüler, telgraf hatları devreden çıkmış; haber noksanlığı, yardım malzemesinin kar ve tipi içinde ulaştırılmasındaki güçlük ve sık sık çıkan kar fırtınaları yetkililerin mücadele ettikleri zorlukları arttırmıştı. Bunlara rağmen resmi görevliler depremzedeleri kurtarmak, salgın hastalıkları önlemek ve bir zamanlar zengin birer köy ve kasaba olan yıkıntıların arasından sağ kalanları

çıkarmak için büyük bir cesaretle ve canla başla çalıştılar. Hiçbir şekilde paniğe ve ümitsizliğe kapılmamış olan sağ kalanlar da onlara yardım etti.

Bu facia, bir çok ülkede özellikle İngiliz İmparatorluğunda, Fransa'da, Yakın ve Ortadoğu'nun müslüman ülkelerinde pratik olarak yardım malzemesi gönderme şekline dönüşen büyük bir acıma duygusu yarattı. Hattâ Kızıl Orduya karşı ümitsiz bir mücadeleyi sürdüren Finlilerin bile gönderdiği sembolik yardım, Türkleri çok duygulandırdı. Ruslar çok az yardım gönderdi. Almanlar ise hiç yardım etmedi.[1]

Depremi takip eden dört ay Türkler açısından endişe ile doluydu. Almanya'dan ve işgal ettiği ülkelerden çok fazla ve şüpheleri arttıracak şekilde Alman ziyaretçi – ve bazıları şüphe uyandıran mülteci- Türkiye'ye geldi. Yugoslavya'daki gibi endişe uyandıracak boyutlarda değilse de Norveç ve Danimarka'ya karşı bir saldırı kararı vermeden önce Hitler'in bir Balkan macerası ile İskandinavya'ya veya Alçak memleketlere taarruz ihtimalleri arasında bir denge sağlamaya çalıştığına inanmak için bazı sebepler mevcuttu. Krupp'un gönderdiği uzmanlar tarafından Haliçteki tersanede monte edilmekte olan bir Türk denizaltısını çalma komplosu meydana çıkarılmıştı.

Alman propagandacıları faaliyetlerine devam etti, bunlar Türk-Rus sınırında olaylar çıktığına dair hikayeler yayarken Moskova radyosunun Türk Hükümetine sıklıkla yaptığı saldırılar, Sovyet politikasındaki eğilimin kabul edilmez işaretleriydi. Fransa'dan ve Büyük Britanya'dan harp malzemesi gelmeye devam ediyordu ancak bu Türk askeri otoritelerinin arzu ettiği hızda değildi. Türk Ordusu iyi eğitilmiş, askerlik ruhu yüksek ve mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış olmasına rağmen hâlâ bir Alman veya Rus taarruzuna güvenle karşı duracak kadar uçak, tank ve ulaştırma araçlarına sahip değildi.

Depremin Doğu Vilayetlerindeki ulaşım hatlarına verdiği hasar Kafkasya'da bulunan Rus kuvvetleri karşısında Türk Ordusunu geçici bir zafiyete düşürmüştü. Pekçok Türk, von Papen ve Sovyet Büyükelçisi Terentieff'un müştereken giriştiği Türk Hükümetinin Üçlü İttifakı imzalamakla yanlış ata oynadığı propagandasını endişe ile takip ediyordu.

Balkanlarda tehlike belli belirsiz görünmeye başlamıştı. Burada Türk politikası Balkan Antantını birarada tutmak ve maksadını Bulgar saldırısına karşı olmaktan nereden gelirse gelsin bir taarruza karşı savunmak şeklinde genişletmek hedefine yönelmişti. Bulgaristan meselesinde Türk Hükümeti Güney Dobruca'ya karşılık tazminat verilmesi iddialarına sempati ile yaklaşırken, Sonbaharda Balkan müttefiklerine karşı olan yükümlülüklerine bağlı olduğunu ve Bulgaristan'ın bu devletlerden birine tecavüz ettiği takdirde savaşacağını açıkça bildirmişti.

Bu arada Türkiye'nin Sofya'da ve Bükreş'te yürüttüğü diplomasi, Romanya'nın tazminatı kabul etmesi ve Bulgaristan'ın Romanya'ya saldırmayacağına garanti verilmesi üzerine bir uzlaşma ile neticesini verdi. Romanya'nın herhangi bir tecavüz karşısında onun toprak bütünlüğünü daha önceden garanti etmiş olan İngiltere Hükümeti, bu politikada öncü bir rol üstlenmedi ama Türk diplomasisini Sofya'da ve diğer yerlerde basiretle destekledi. Bütün bunlara rağmen Balkan yarıma-

[1] Lord Lloyd başkanlığındaki bir İngiliz-Türk Yardım Komitesi, depremzedeler için bu ülkede takdire şayan hizmetler yaptı. PPG.

dasındaki durum istikrarsız bir şekilde kaldı. Kış başlarında Balkan Antantının Belgrad Konferansında yapılan belagat dolu nutuklara ve Balkan dayanışması için alınan karara rağmen, bütün bu güzel sözlerin havada kalacağı açıkça görülmeye başlanmıştı.

Türkiye'nin bir Rus tecavüzü karşısında Romanya'ya yardım edemeyeceği gerçeği bir yana, Sovyetler Birliği ile barışı ve dostluğu devam ettirmek Türk siyasetinin ana gayelerinin biri olmakta devam etmekteydi. Ne Yugoslavya ne de Romanya İtalyan ve Alman saldırısına karşı müşterek bir savunma tedbiri almak üzere, Belgrat'ta alınan kararları uygulamak için bir girişim başlattı. Çok şey söylenmiş, hiçbir şey yapılmamıştı., Türkiye ve Yunanistan kuzeyden veya batıdan gelecek bir tehdide karşı işbirliği yapabilirlerdi ancak Yugoslavya ve Romanya'nın büyük bir devletin komşularına girişeceği bir saldırıda onlara yardım etmesi hiç muhtemel değildi.

Alman taarruzu gelişir ve Müttefikler sahile doğru itilirken Türkler sakin kaldı. Onlar halâ Rusların bir Alman zaferine katlanamayacağına inanıyordu ve Rusya ile son zamanlarda düzelen ilişkilerinden cesaret alarak Londra, Paris ve Moskova arasında bir köprü görevi yapmayı ümit ediyorlardı. Her halükârda İngiliz İttifakını terk etmeye niyetli değillerdi. Fakat İtalya ihtilafa dahil olunca ve mağlup olan Fransa, İtalya'ya karşı Türkiye'nin yardımını isteyince bir kere daha "Rusya ne yapacak?" sorusu gündeme geldi. Ve bu soru cevaplanmamış olarak kaldı.

Türklere göre Mussolini'nin harbe girmesi Fransa'nın mağlûbiyeti anlamına geliyordu. Fakat buna rağmen Fransızların müracaatına cevap verebilirlerdi fakat onların bilgisine göre Fransa'daki Reynaud Hükümeti düşmek üzereydi ve yerine gelecekler de teslim olacaktı. Türkler hemen İngiltere Hükümeti ile görüşmelere başladılar ve Fransız Kuzey Afrika'sının mücadeleye devam edip etmeyeceğini beklediler. Daha çok doğumu askere aldılar, diğer savunma tedbirlerini arttırdılar ve endişe içinde Rusya'ya doğru bakmaya başladılar.

26 Haziran gecesi, Fransa İtalya ile ateşkes anlaşması imzaladığında ve bütün direniş sona erdiğinde Türk Başvekili Refik Saydam, İtalya'nın faaliyeti sonucu Türkiye'nin gayrı muhariplik statüsünü terketmeyeceği hakkında Büyük Millet Meclisine bilgi verdi. Hükümet durumu dikkatli bir şekilde mütalâa etmiş ve 2 Numaralı Protokolun hükümlerinin tatbikine karar vermişti. Sovyet Hükümetinin görüşlerini Türklere iletip iletmediği bilinmiyordu fakat o gün Romanya bir Rus ültimatomu ile karşılaşmış ve ertesi günde Rus öncü kuvvetleri Baserabya ve Kuzey Bukovinaya akmaya başlamıştı.

Bütün kanıtlar, Romanya ile ilgili olarak Almanya ile Rusya arasında bir görüş birliği olduğunu gösteriyordu. Türkiye'de ve diğer Balkan ülkelerinde Hitler ve Stalin'in menfaat alanlarını Balkan yarımadasına kadar yaymış olduğundan ve Almanya'nın Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına Rusya'nın yerleşmesine geçici de olsa müsaade ettiğinden korkuldu. Bu durumda Türklerin İngiliz İttifakında kalırken önlerini daha açık bir şekilde görmedikçe İtalya'ya harp ilan etmek riskini alacağı beklenmemeliydi.

İngiliz hükümeti durumu anladı. Ortada sitem edilecek bir husus yoktu ve 11 Temmuzda Lord Halifax, Lordlar Kamarasında önemli bir açıklama yaptı: "İngiltere Hükümeti, kendisiyle devamlı temasta bulunmuş olan Türk Hükümetini bu karara

götüren şartları tamamiyle takdir etmektedir." İngiliz donanmasının Doğu Akdeniz'e hakim olmasına rağmen Mısır'daki kuvvetlerimizin Doğu ile irtibatı sağlayan ulaşım hatlarındaki hayati noktaları koruyacak kadar yeterli olmadığını kamu önünde açıklayamazdı. Karadan ve havadan yapılacak bir Rus veya Alman taarruzunda Türkiye'ye yardım için gönderilecek yedek bir kuvvetimiz yoktu. Romanya ve Bulgaristan üzerinden yapılacak bir Alman saldırısına karşı Balkanlarda ve bir Rus taarruzuna karşı Türkiye'de bir direniş ihtimali gerçekten azdı.

Bu arada Alman entrika ve propagandası Türkiye'yi İngiliz ittifakından ayırmak ve onu Mihver menfaat sahasına çekmek için yeni ve yoğun bir kampanya başlattı. Kampanya, Fransız Genel Kurmayının çekilirken Almanlar bulsun diye geride bıraktıkları evrakın Alman Beyaz Kitabında yayınlanmasıyla açıldı.

Fransa'nın Ankara'daki Büyükelçisi M. Massigli tarafından M. Daladier'e Mart ayında yazılmış bir mektubu yanıltıcı bir şekilde kullanan Almanlar, İngiliz ve Fransız Genelkurmayının Türk Hükümetinin mutabakatı ile uçaklarının Türkiye'nin üzerinden geçerek Bakü'deki petrol sahalarını bombalamayı planladıklarını göstermeye çalıştılar. M. Massigli, Saraçoğlu'na derhal bir mektup yazarak Hükümetine böyle bir şeyi teklif etmediğini bildirdi ve gönderdiği raporun gerçek bir suretini verdi. Bu raporda, böyle bir şeyi Rusya'ya karşı düşmanca hiçbir harekette bulunmamaya özen gösteren Türkiye'ye teklif etmenin faydasız olduğu yazıyordu.

Mr. R.A. Butler, Avam Kamarasında bu yalana şiddetle karşılık verdi; Türkiye'ye Rusya karşıtı bir oluşuma çekmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştı. Sadece İngiltere ve Fransa, Rusya Almanya ile bir ittifaka muhtemelen girmek üzere iken Rusya'ya karşı alınacak tedbirleri tartışmışlardı. Buna rağmen bu uyduruk hikaye şüpheci Ruslar arasında itibar gördü ve Almanlar Saraçoğlu'na, harp tahrikçisi, Sovyetler aleyhine komplolar kuran kişi, Almanya'ya karşı bir Balkan ittifakı oluşturmaya çalışan bir fırsatçı suçlamaları ile saldırmaya başladılar. Bununla da yetinmediler ve Türkleri korkutmak için Boğazlar üzerinde hak iddia eden Rusların bu konuda bir ültimatom hazırladığı hikayesini yaymaya giriştiler. 12 Temmuzda Dr. Saydam bütün bu saldırılara cevap verdi. Yabancı basın ajansı ve gazetelerin Türk dış politikasını etkilemek için yaptıkları teşebbüsleri anlattıktan sonra şöyle devam etti:

"Yayınlanan dokümanlara dayanarak Türkiye'yi itham eden ve kendi emellerine hizmet etmeyecek Türk devlet adamlarını uzlaşmaya zorlayan kişilere verilecek tek bir cevap vardır. O da onları hor görerek sırt çevirmektir. Türkiye aleyhinde ithamlarda bulunanlara ve onun politikasını etkilemek isteyenlere hatırlatmak isteriz ki bugünün Türkiye'si ölmüş ve kokuşmuş, Osmanlı İmparatorluğu değildir."

Yapılan ithamlar karşısında ülkesini savunmuş olmakla Dr. Saydam, Boğazlarda toprak imtiyazı elde etmek heveslerinde olan Sovyetlere Türkiye'nin verilecek hiçbir imtiyazı olmadığını bildirmiş oluyordu:

"Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı girişilecek bütün hareketlere Türk halkının vereceği tek cevap, silaha sarılmak ve anavatanı sonuna kadar savunmak olacaktır."

Bu sefer Ruslar yeniden düşündüler. Resmi Tass Ajansı toprak talebi iddiası hikayesini inkar etti. Almanlar da fazla ileri gidip gitmediklerini düşünmeye başla-

dılar. Massigli-Daladier mektubunun yanlış tercüme edildiğini kabul ettiler. Türkiye'ye karşı giriştikleri saldırılar, Saraçoğlu'nu eskisinden daha güçlü yaparak söndü gitti. Ruslar, -belki de Stalin- Türkleri, korkutarak bazı imtiyazlar elde etmek ümidinde olduğundan, mesele çıkarmaktan bütünüyle vazgeçmediler. M. Molotof Ağustosta yaptığı genel durumun bir değerlendirmesinde, Türkiye'nin 2 numaralı Protokola göre yaptığı açıklamayı görmezden geldi ve Alman Beyaz Kitabındaki iddiaların, mesnedi olduğu imasında bulundu. Fakat çok geçmeden hasta olup izine ayrılan M. Terentieff'in dönmeyeceği ve yerine Türklerin dost olarak gördükleri M. Vinogradoff'un büyükelçi olarak geleceği resmen açıklandı. Eylül ortasında Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde düzelme olduğuna dair açık belirtiler görünmeye başlamıştı.

Yeni gelişmeler Türkiye'nin durumunu takviye etti. Alman hava akınlarına karşı başarılı İngiliz Savunması, devamlı bombardıman karşısında İngiliz halkının gösterdiği cesaret, Mısır'daki garnizonun ve Akdeniz donanmasının takviyesi, İngiliz ittifakının değeri hakkında Türklerin duyduğu güveni pekiştirdi. Japonya'nın Mihver'e yaklaşmasının Türk devlet adamlarına göre ABD ve Rusya'yı rahatsız etmekten öte bir etkisi olması muhtemel değildi. M. Molotof'un Berlin ziyaretinin Almanya açısından vasat sonuçlar vermesi onların bu değerlendirmesini teyit etti.

Rus Hükümeti, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmemesini teklif ettiğinde ve Führer Almanya'nın Türkiye'yi tehdit etmek gibi bir niyeti olmadığı konusunda Türk Hükümetini ikna etmeye çalıştığında ve sadece Sovyetler Birliğine karşı Fransız-İngiliz projelerini açığa çıkarmak istediğini söylediğinde yukarıdaki hususlar onlara da anlatıldı. Türkler, Bulgaristan'ın müttefikinin gerisine taarruz ettiği takdirde Yunanistan'ı savunacaklarını açıkça belirtmişti; Almanya, Türklerin Alman nihai zaferinden şüphe duyması üzerine hayretini ifade ettiğinde ve birliklerini Romanya'ya soktuğunda Türk ordusu tarafından alınan askerî tedbirler Türk Hükümetinin Orta Doğuya uzanan yaklaşma yollarını savunmaya hazır olduğunu göstermişti. Hükümet, İngiliz müttefikiyle sonu ne olursa olsun Suriye'ye olabilecek hiçbir İtalyan veya Alman sızmasının hoş karşılanmayacağı konusunda fikir birliğindeydi. Roma ve Berlin'den "Yeni Düzen" gürültülü bir şekilde ilan edilirken, Türkler onlara çok yakışan kendi "Yeni Düzen"iyle karşılık veriyordu.

Alman baskısı devam etti. Türkler endişe içinde kuzeye doğru baktı. Her ne kadar Almanların Balkanlarda bir kış taarruzuna geçeceklerinden şüpheleri varsa da Romanya'da, Bulgaristan'da ve Yugoslavya'da Almanya yanlılarının gerçekleştireceği hükümet darbelerinden korkuyorlardı. Fakat endişeleri, kararlılıklarını sarsmadı, von Papen'in söylediklerine de kulak asmadılar. Yunanistan'ın dayanıklı çıkacağından bazı İngiliz gözlemcilerinden daha fazla emindiler. General Metaksas'ı biliyorlardı ve İtalya karşısında Yunanlıların birleşeceğine inanıyorlardı.

28 Ekimde beklenen oldu ve İtalyan Orduları Arnavutluk sınırını geçerek Yunanistan'a girdi. Türkler haklı çıktı. Yunanlılar iyi dayandı. Birkaç gün içinde Kalamas ile Acheron arasındaki kazanılacak ilk Yunan Zaferini Türk kamuoyu beklemeye başladı. Fakat Yunan zaferinin haberleri gelmeden Türkiye Cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisinin açış konuşmasında İngiliz ittifakına ve İngiliz davası-

na olan inancını açıkça ifade etti. Türkiye'nin gayrı muharip olarak kalacağını vurguladıktan sonra şöyle devam etti:

"Harbin gidişatındaki yeni gelişmeler, yakınen takip edilmektedir. Harp bölgesinde bulunan güvenliği ve istikrarı bizim için çok önemli olan komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan ne yazık ki harbin içine çekildi.

Müttefikimiz Büyük Britanya ile durumu dikkatli bir şekilde incelemekteyiz. Ümit ederim ki bizi harp afetinden uzak tutan siyasi ilkeler, gelecekte de güvenliğimizi aynı şekilde sağlayacaktır.

Bu ciddi buhranda diğer Devletler ile olan ilişkilerimiz normal seyrinde devam etmiştir. Sovyetler Birliği ile olan ve yirmi yıl öncesine dayanan karşılıklı güven ilişkileri, Türkiye veya Rusya'nın bir kabahati olmaksızın, bazı güçlüklerle karşılaştıktan sonra düzelmiştir. Dünyanın bu karmaşık ortamında Rus-Türk ilişkilerinin büyük kıymet ifade ettiğini ve diğer tesirlerden uzak olarak bu gerçeği iki ülkenin de devam ettirmek istediğini belirtmek isterim.

Hayatî menfaatlerimize yönelik bütün etkilere karşı hassasiyetimizi devam ettirirken dostluklarımıza ve ittifaklarımıza sadık kalmayı sürdüreceğiz. Çok güç şartlar altında İngiltere var olma savaşı vermekteyken bizi bu ülkeye bağlayan ittifakın sağlam ve parçalanamaz olduğunu ifade etmek benim için bir görevdir."

Nazi Hükümeti kızdı köpürdü. Buna rağmen Yunanistan'a saldırı haberi Ankara'ya ulaştığı zamanlarda Almanya'ya gitmiş olan von Papen Führer'in iltifatları ve şefinin daha doğuda bir maceraya girişmeyeceği taahhütleri ile geri döndü. Ne yazık ki Alman ajansları ve gazeteleri onun yokluğunda farklı bir tavır takınmışlardı. Yunanistan'ın Türkiye ve Bulgaristan arasında bölünmesinden bahsetmişlerdi. Fakat Kral Boris, Berchtesgaden'de Hitler'i ziyaretinde ülkesinin Romanya ve Macaristan gibi Mihver'e katılmaya niyeti olmadığını açıkça söyledi ve Türkiye nazik ama kararlı bir şekilde kuzey komşusuna eğer Yunan topraklarına herhangi bir saldırıya yeltendiğinde ordularını sınıra yığacağını bildirdi. Türkiye böylece, Alman saldırısı dışında diğer tecavüzlere karşı Yunanistan'ın gerisini ve kanatlarını en etkili bir şekilde korudu ve Kral Boris'in ümit ettiği ve niyetlendiği şekilde bağımsızlığını muhafaza etmek üzere Bulgaristan'a maddeden yardımda bulundu. von Papen ayrılmadan önce Suriye ve Irak'ın bir kısmını teklif ederek diğer bir yemi ileri sürmüştü.

Bu teklif karşısında Türk Başvekilinin "Niye İskoçya değil?" diye sorduğu rivayet edildi. Yeni Düzende Türkiye'nin yer alması teklif edildikçe, Türk basını, Yeni Düzenin Almanlar ve İtalyan'lar hariç her halka kölelik vaad ettiğini yazarak cevap veriyordu ve von Papen'in bu yazılara cevabı dikkatten çok neşeyle karşılanıyordu. Türkler bahara kadar bir soluk alacaklarına inanmıştı fakat 28 Kasım akşamı resmî radyoları aşağıdaki uyarıyı yayınladı.

"Uluslararası durum Türkiye'yi topyekün bir hazırlığa çağırmaktadır. Türkler zamanı geldiğinde görevlerini bilirler. Savaşmak ama iyi savaşmak; onlar savaş oyunlarını iyi bilir. Sınırlarımızı korumak ve tahkim etmek için bütün tedbirler alınmıştır. Halkımız için parolamız şudur: Barış içinde yaşa ve sabaha gidip savaşmaya hazır ol."

Bir hafta sonra, Büyük Britanya ile Türkiye arasında önemli bir Ticaret anlaşmasının imzalandığı ve Bulgaristan'ın Türkiye ile daha yakın ilişkiler tesis etmek için harekete geçtiği haberi geldi. Ertesi hafta bütün Türkiye neşe içinde İngilizlerin Seydi Barani'de bir zafer kazandığını ve Duçe'nin Mısır'ı fetih hayallerinin sonu geldiğini öğrendi.

Böylece senenin sonu gelirken, Türkler elleri tetikte kuzeye bakıyorlardı. İngiliz müttefiklerinin beklediklerinden çok fazlasını yapmışlardı. Almanların, İtalyanların ve Rusların müttefiklerini terk etmesi için yaptıkları göz korkutmalara sahte vaatlere ve kandırmacalara kulak asmamışlardı. Avrupa'da yeni bir medeniyet tesis etmek isteyen Almanların niyetlerindeki ahlâki boşluğu fark etmişlerdi. Ruslar için Boğazların bekçisi olmaya niyetleri yoktu ve bunu reddederek Stalin'i bile kendileri ile oynanacak insanlar olmadıklarına ikna etmişlerdi. Bütün bunların üstünde müstebitlere karşı gösterdikleri devamlı direniş, onları halâ özgür olan Balkan ve Yakın doğu halklarının gönüllerine yerleştirmişti.

TÜRK SİYASÎ DÜŞÜNCESİNDE İNGİLİZPERESTLİK

Doç. Dr. Ali Birinci

Küçük Kaynarca anlaşmasıyla (1774) Osmanlı Devleti'nden koparılan ve dokuz sene sonra (1783) Rusya tarafından ilhak edilen Kırım'ı kurtarmak için açılan 1787 Seferi artık harp meydanlarında yeni zaferler kazanma ümitlerinin sonunu,diğer taraftan da ıslahat hareketlerinin kat'î ve kararlı başlangıcını teşkil etti. Bu harpte 8 bin Rus askerinin 120 bin Osmanlı askerine karşı yeni silâhlarla ve askerî düzenle yaptığı harekât neticesinde elde ettiği galibiyet Osmanlı zabitlerinde ve yeniçeri ağalarında derin bir ye'se yol açmıştı.

"Madem ki bizim askerimiz hile-i harbiye-yi cedideyi bilmeyince böyle kıyamete kadar nusrat olamaz" itirafında bulunmaları pek zor olmamıştı.[1] Avusturya ile Ziştovi (1791), Rusya ile Yaş (1792) anlaşmalarıyla harbe son verildi. Ancak yol açtığı gelişmeler, hiçbir harple kıyaslanmayacak kadar, büyük ve derin oldu.

Avrupa'da ilk defa Osmanlı İkâmet Elçiliklerinin bu harbin ertesinde (1793) kurulmaya başlanması ve Avrupa'nın ahvâlini daha yakından takip edilme ihtiyacının duyulması bu bakımdan mühim bir keyfiyettir ve Osmanlıların ehl-i küffara karşı alâkasızlıklarının sonu olmuştur.[2]

Bir başka yepyeni gelişme ise daha harbin ikinci senesinde ilk defa bir Hıristiyan devlete, Prusya ile, başka Hıristiyan devletlere,yâni Avusturya ve Rusya'ya karşı karşılıklı esaslara dayalı bir andlaşma yapılmasıydı. Böyle bir şekilde muhtemel haricî tehlikelere karşı, hem de Hıristiyan devletle yapılan andlaşma Osmanlıların tek başlarına varlıklarını koruyamayacaklarının kat'î itirafından başka bir şey değildi. Diğer taraftan bu andlaşma içerde büyük tartışmalara yol açmış, ulema ve ümera'dan bazıları yapılmasına karşı çıkmıştı. Karşı çıkanlardan biri de Ordu Kadısı Şânîzâde Ataullah Efendi'ydi. Şeyhülislâm Hamidizâde Mustafa Efendi'nin fetvası üzerine yapılabilen andlaşma (31 Ocak 1790) tatbikatta bir netice vermemiş ise de yeni ve zarurî bir geleneğin başlangıcıdır.[3] Osmanlı Devleti artık varlığını, kendi üzerinde farklı veya zıt niyetlere sahip devletlerin arasındaki ilişkilerden faydalanarak,sürdürmeye çalışacaktı. Bu yeni tavrı denge politikası adı ile ders kitaplarına girdi.[4]

Osmanlı Devleti Prusya andlaşmasıyla nazarî olarak başlattığı bu yeni diplomasisini Napolyon'un Mısır'a asker çıkartması üzerine tatbikata koyma fırsatı buldu. İngiltere ve Rusya'nın yardımıyla Fransız ordusunu Mısır'dan çıkardı (26.6.1802).Bu arada harp esnasında 1791'de Rusya'yı Akdeniz'den,yâni kendisini

---

[1] Krş. Koca Sekbanbaşı Risâlesi (Hz.Abdullah Uçman), İstanbul,(1975),s.61,135

[2] Bilgi için,Ercümend Kuran,*Avrupa'da Osmanlı İkâmet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faâliyetleri* 1793-1821, Ankara,1963, 71s.

[3] Anlaşmanın yolaçtığı tartışmalar ve metni için,Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*,Ankara, 1953, s. 159-166; Müstakil bir araştırma. Kemal Beydilli, 1790 *Osmanlı Prusya Anlaşması*, İstanbul, 1984, s. 196

[4] Fahir Armaoğlu,*Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1988, s. 43-50.

Hindistan'a bağlayan İmparatorluk Yolu'ndan uzak tutabilmek için Osmanlı Devletinin bütünlüğünü muhafazadan yana karar veren İngiltere'de bu tarihten 1880 senesine kadar bu siyasetini devam ettirdi. İngiltere Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanında (1831-41) ve kırım Harbi'nde (1854-56) Osmanlı Devletini desteklemeye devam etti ve son defa 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinden sonra yapılan Ayastefanos Anlaşması'nın yumuşatılarak Berlin Anlaşması hâline getirilmesine katkıda bulundu. Bir bakıma bu katkısını bahaneyle ve Rusya'nın muhtemel tecavüzüne karşı yardım vâdiyle Kıbrıs adasının kendisine terkini sağlamadı (4 Haziran 1878).

Rusya'nın son harpte Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar inmesi ve 19.asır boyunca da Orta Asya'daki Türk hanlıklarını birer birer işgal etmesinin Türk aydınlarında yarattığı kâbusu bir asır sonra lâyıkıyla anlayabilmek ve ifade edebilmek pek kolay değildir. Düşmanların , memleketi *"girdab-ı inkiraza"* atmasından bahseden Jöntürk neşriyatında bu halet-i ruhiye bütün açıklığıyla dikkati çekmektedir.[5]

Bir ifadeye göre Rusya, hükümet merkezi İstanbul'u, Avusturya Selânik'i, İtalya Trablus'u, İran Bağdad'ı, Yunan Teselya ve Girid'i, Bulgar Edirne'yi elde etmek arzusundadır. *"Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki Rusya'ya karşı müdafaa değil;* Bulgarlar,*Yunanlılar ile bile muharebeye iktidarımız yoktur"*şeklinde ifade edilen bendbinlik devasız bir sârî hastalık gibi zihinleri sarmıştı.[6] Moskof kıyâmetin bir başka ismiydi.[7]

93 Harbi akabinde yürekler Rus Ordusu İstanbul'a girecek diye titrerken *"akın akın muhacir kafileleri geliyor, şehri baştan başa dolduruyordu. Camiler, mescidler, tekkeler,harabeler hep yavaş yavaş doluyor, bir yandan ölümün dalgaları bunlardan küme küme alıp götürdükçe boşalan yerler yine kifayet edemiyerek nerede bir koğuk, nerede bir delik varsa oraya kucakta çocuklar ile,hasta ihtiyarlar ile, annelerinin bacaklarını kavrayarak sızlanan küçükler ile bütün o harbin ateşlerinden kaçarak iltica ederek yer arıyan müslümanları, kışın merhameti, şefkati inkâr ederek sırtlarına dolanan kamçıları altında inleye inleye divan diplerine, yangın yerlerine, metrûk arsalara devrilip yıkılıyorlardı".* Bu perişân hâlet-i ruhiye içinde Plevne ismi tek teselliydi. *"Hiç olmazsa namus kurtarıldı"* diye mırıldanılıyordu.[8]

1895 İlkbaharında kurulan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin *Vatan Tehlikede* adını taşıyan ilk risâlesindeki hâkim endişe de yine Moskof'tu.[9] Hâttâ Cemiyet'in ilk risâlelerinden bir başkasını münhasıran İstanbul'un Ruslar tarafından işgali faraziyesine dayandıran siyasî bir rüya metni halinde neşretmesi meselenin vehametini göstermek bakımından kâfi bir delildi.[10]

---

[5] Bir Asker(Ömer Fevzi), *Asker*,Cenevre,1900,s.34,36.

[6] (Ali Şefkatî),*Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye*,(1882),s.5

[7] "Biz daha beşikte iken Moskof korkusu ile sallanmışız. Başımız üstünde ecel hayâleti gibi bir dev"Falih Rıfkı Atay,*Batı yılları*,İstanbul,1963,s.9.

[8] İktibaslar için,Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul,1936,C.I.,s.85,88.

[9] Risâlenin metni.Ali birinci,"*Tarih ve toplum*, N.54 (Haziran 1988)s.9-14;Risâlenin müellifi Mehmet Tevfik Paşa'dır (İ.A.Gövsa,*Türk Meşhurları* İstanbul,1946,s.381).

[10] *Neler Olacak*? Mısır,1314,s.24.

Rus baskısının doğurduğu kâbusun tahammül-fersa tesiri,19. Asırda ortaya çıkan yeni aydınlar zümresini içinde yaşadıkları kesif mücadeleli dünyayı serinkanlı ve doğru değerlendirme imkânından büsbütün mahrum bıraktı. Öyle ki İngiltere'de 1880 seçimlerinde Muhafazakâr Parti'nin yerine Liberal Parti'nin iktidara gelmesini takiben başbakan olan Gladstone'un Osmanlı Devleti'nin varlığını tasfiyeye dayanan dış siyasetiyle Rusya'nın safında yer almasına doğru teşhis koymaktan bile çok uzaktılar.[11] 1880'e kadar devam eden Osmanlı taraftarı İngiliz siyasetinin aydınlarımızda yarattığı derin tesirleri, İngiliz dostluğunun II.Abdülhamid'e karşı müdafaanâ mesi zımnında yazılanlar da safiyâne ifadelerle tezahür etmektedir. İngilizlerin Mısır'ı işgâli (1882) bile çok iyimser yorumlara tâbi tutuluyordu.

İngilizperestliğin şahidi olan en samimî itiraflar Jörtürklüğün en dikkate değer simalarından Hoca Mehmet Kadri Nasıh'ın (1860 Paris,1918) kaleminden çıkmıştır. Ancak bunları bir ferdin değil bir devrin zihniyetinin temel metinleri olarak görmek gerekir.

"İngiltere Mısır'a girmiş ise Fransa'nın Tunus'a girmesini men etmek üzere girdi ve Türkiye ne gibi tedabir ittihaz eyledi? Kısm-ı âzamı ehl-i İslâm olmak üzere onbeş milyon nüfus-u idariyeyi bekleyen Mısır ve Sudan'ı İngiltere devlet-i nasraniyesi ikibin askerle muhafaza ediyorsa Türkiye devlet-i İslâmiyesi ahalisi bir milyon Araptan ibaret olan Yemen vilayetini otuz-kırkbin kişi ile ne için muhafaza edemiyor? Din-i İslâm'ın emrettiği adalet devlet-i Nasraniyede mi, yoksa devlet-i İslâmiyede midir? İngiltere hiç mecbur değil iken Mısır'a bahşettiği yeni hürriyet sayesinde bugün Mısırlılar menafî-i İslâmiyeye hizmet fikrine düştülerse Türkiye'nin zaman-ı idaresinde yahud Hidiviyet devrinde ne gibi hürriyete mâlik idiler ve din-i İslâm'a ettikleri hizmet nedir?,.. İngiltere'nin Türkiye'ye ve Âlem-i İslâmiyeye hayırhah ve muhib olduğu bir asırlık şevahid-i tarihiye ile sâbittir. Bundan maada Kırım Muharebesi ve Berlin Muahedesi Âlem-i Nasrani'nin Âlem-i İslâmi'ye dost ve muin *olabildiğini gösterir iki beyyine-i tarihiyedir."*[12]

Hoca Kadri ümidsizliğin serhadlerinde hâl çarelerini de aynı vuzuhla ifade etmekten kendini alamıyordu: *"En iyisi İngiliz'i Anadolu'ya getirip nasihatleri üzere işlerimizi yavaş yavaş düzeltmeliyiz. Himmet ve dirayetine muavenet etmeliyiz, başka çaremiz kalmadı. Hem en sağlam çaremiz budur. İngiliz Mısır'ı ıslah ettiği gibi bizim Anadolumuzu da ıslah edip terakki ettirirse daha ne isteyebiliriz?.. Sonra Allah kerim, ilerisi Allah'a mâlûm. Biz adam olalım da sonra herşey kolaylaşır. Ben Mısır'da bulundum, işlerini güzel gördüm. Herkeste para var, ticaret yolunda, ziraat ilerliyor, fellâhlar kazanıyor, yüzleri gülüyor. İngilizler sayesinde biz Türkler Mısırlıları herşeyden çabuk ve kolay geçeriz."*[13]

---

[11] İngiliz politikası hakkında David Fromkin.*Barışa Son Veren Barış* (Çeviren Mehmet Harmancı),İstanbul,1994,s.16-20.

[12] *Zulm ve Adl*, Paris, 1326 s.54-56; İktibasın yapıldığı bölümün başlığı; müslümanlık ve Hıristiyanlık yekdiğerine dost olabilir mi sualine hâcet var mı?

[13] Mehmet Kadri Nasıh,*Serâyih*, Paris, 1912, s.283-284'den naklen Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*,İstanbul,1990,s.59,

Madem ki İngiliz dostluğu tek kurtuluş reçetesiydi, imtiyazlar da Almanya'ya değil, İngiltere'ye verilmeliydi. Almanya'ya imtiyaz vermek İngiltere'ye karşı hasmane hareket olurdu.[14]

Jöntürk neşriyatının temel hedefi meşrutiyet değil, ilk bakışta dikkati çekmemiş olsa da İngiliz dostluğunu elde etmekti. Meşrutiyet bunun bir ara menzili veya kolaylaştırıcı âmili olabilirdi. Abdülhamid'in ters tavırları yüzünden İngilizlerin Osmanlı Devletinden yüz çevirdikleri kanaati meşrutiyetin ilânından çok sonra da ifade edilebiliyordu.[15] Meşrutiyet'in iadesi için ecnebi müdahalesi de mâkûl ve mâsum bir tedbir olarak düşünülürken isminin açıkça ifadesine gerek duyulmayan devlet tabiî ki İngiltere'ydi. Jöntürkler'in nev-i şahsına münhasır temsilcisi Mehmet Ubeydullah (Hatiboğlu) bu fikrin taraftarlarını İngiliz Simsarları olarak isimlendirmektedir.[16]

Türkiye'de Meşrutiyet ilân edildiğinde herkes İttihatçı, herkes İngiliz dostluğundan yanaydı. Denebilir ki hemen hemen hiç kimse 1896'da ölen Gladstone'un Türk düşmanı zararlı ve kararlı İngiliz siyasetinin farkında değildi. Öyle inanılıyordu ki İngiltere ile aramızdaki biricik karakedi İstibdat idaresiydi. Bu da ortadan kaldırıldığına göre Midhat Paşa zamanındaki dostluğa, yâni devr-i saadete dönmek için hiçbir mania kalmamıştı. Artık mader-i meşrutiyet olan İngiltere ile yeniden dostluk tesis ve devletin bekası temin edilebilecekti. Bu hülyalarla, Edirne'de karşılanan yeni İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowter'in atları sökülmüş ve arabası Karaköy'den Beyoğlu'ndaki sefarete kadar "Yaşasın İngiliz kardeşlerimiz, yaşasın Kral Edward, yaşasın Sir Gerard Lowter cenapları" çığlıklarıyla halk tarafından çekilmişti.[17] İngiltere'ye gösterilen bu aşırı meyil ve muhabbet diğer devletlerin gözünden kaçmamıştı.[18]

Meşrutiyet ilânından önce İngiliz dostluğunun alemi Midhat Paşa olmuştu; ilânından sonra ise Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa oldu.

"Her yerde İngiliz politikası mevzu-u bahis edilerek bir İngiliz mutemedlisi, bir pîr-i siyaset" arandığı zaman hatırlanan tek isim olan Kâmil Paşa,[19] aynı zamanda *"zavallı vatanın dertlerine amik suretti vâkıf olan rical_i devlettin" biriydi*[20] ve İngiltere nezdinde itibarı vardı.[21]

---

[14] *Hareket* (Bükreş,1313)s.44_45.

[15] Ahmet Saib,*Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası*,İstanbul ,1328, s.18.

[16] *Din ve Dünya*, Liverpol,1313,s.13.

[17] *İkdam*,Nu.5094 (18 temmuz 1324) S.2; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul,1970,C.1 (1888-1918)S.82-83;
Ayrıca bkz.Dr.Cemil,*Mahşerde Bir Hutbe*,İstanbul,1331,s.33.

[18] Haşim Paşa,*Tezkir-i İnkılâp*, İstanbul,13,s.18.

[19] Mevlânzâde Rıfat *Hakk-ı Vatan yahut Tarik-i Mücahededе Hakikat Ketmedilmez*, İstanbul,1328, s.108.

[20] "Kamil Paşa Hazretlerinin Arizası", *Teminat*, Nu. 210 (1 Şubat 1327) s.1.

[21] H.H. "Münasebat-ı Sahsiye ile Kaim Değildir", *Hukuk-u ûmumiye*, Nu.44 (16 Teşrin-i evvel 1324)s.1-2.

İngiltere'nin dostluğuna bir davetiye çıkarır gibi 6 Ağustos 1908'de sadârete getirilen Paşa dış siyaset bakımından henüz bir programları olmadığını, herşeyden önce idarî meşrutiyeti tesis ile uğraşacaklarını; Sırbistan'ın, Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın bir kısım emellerini şüphesiz terk edeceklerini söyledikten[22] sonra sözlerine şöyle devam etmişti: *"Ben eminim ki Avrupa hükûmetlerinin muavenetiyle sükûn ve asayiş muhafaza edilecektir. Şimdiye kadar Avrupa devletleri bizden cüdâ duruyorlardı, çünkü hatt-ı hareketimiz muvafık değildi...Almanya'nın olduğu gibi Fransa'nın, İngiltere'nin, Avusturya'nın müzaheretini kazanacağımızı ümid ederim."* Bir başka ifade ile Paşa'nın dış siyaseti bütün devletlerle iyi geçinme düsturuna dayanıyordu.[23] Hükümetin Paşa tarafından kurulması aydınlarda büyük bir nikbinliğe yolaçmıştı.[24]

Meşrutiyetin ilk zamanlarında halk her fırsatda İngilizlere olan muhabbet ve dostluğunu ifadeye çalışırken[25] aydınlar da İngiltere'nin Meşrutiyetten büyük bir memnuniyet duyduğuna ve kurtuluşumuzun samimî bir taraftarı olduğuna inanıyorlardı.[26]

Hürriyetin ilânından beri İngilizler gerek hükûmet ve gerekse Osmanlılar hakkında daha ziyade meveddet ve teveccüh gösteriyorlardı.[27]Aynı zamanda İngiltere hürriyetin nâşiri ve müdafiîydi.[28] Yine bir diğer ifadeye göre *"siyaset-i cihanın bifîl müdür ve nâzımı olan İngiltere'dir ki Osmanlılara bugün lâyık oldukları, muh taç bulundukları himayet ve muhabbeti en müfid, en câlib-i kulûp bir surette ibraz"* ediyorlardı.[29] Bu aşırı ve dizgini bulunmayan heyecanlar karşısında İngiliz dostluğundan çok şey ümid etmemeliyiz diye,adetâ bu gibi şahısları itidâle davet eden[30] Hüseyin Cahid bile,anlaşılan ittihatçıları *Ricalül-gayb* şeklinde isimlendirip[31] hükûmet işlerine karıştırmamaya çalışan Kâmil Paşa'nın düşürülmesinin konuşulduğu, belki de kararlaştırıldığı sıralarda dahi İngiltere ile Osmanlı Devleti dostluğunun devam edeceğini duyurmuş,[32] bir müddet sonra (13 Şubat 1909) hükûmet bir güvensizlik oylaması ile düşürülünce,bu hareketin İngiliz düşmanlığı şeklinde yorumlanmaması için *Times* gazetesine gönderilen telgrafla eski dostluk siyasetinin değişmeyeceği,aksine gelişeceği yolunda İngilizlere, İ.T. tarafından,teminat verilmişti.[33]

---

[22] "Kâmil Paşa Hazretlerinin Beyanatı",*Tanin*,Nu.8 (26 Temmuz 1324)s.3.

[23] Jurnal'den(?) naklen *Tanin*,nu.19 (6 Ağustos 1324)S.3.

[24] Bir örnek olarak Cenap Şahabettin'in yazısı gösterilebilir:"Sadrazam Kâmil Paşa",*Tanin*.Nu.17 (25 Temmuz 1324) s.1-2.

[25] Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım*, İstanbul,(1946)s.192.

[26] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*,İstanbul,1958s.42.

[27] "İngilizler ve Osmanlılar", *İkdam*, Nu.5114 (7 Ağustos 1324) s.2;Ali Kemal, "Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutamız,"*İkdam*, nu.5159 (21 Eylül 1324) s.1.

[28] Ali Kemal,"Yaşasın İngilizler,-Yaşasın Osmanlılar",*İkdam,Nu.5166 (28 Eylül 324)s.1*

[29] İbnüz-ziya,"İcmâl-i Dahili" *İstişare,*Nu.70 (13 Kânun-î sâni 1324)s.1

[30] "Şark Buhranı ve İngiltere",*Tanin*,Nu.120 (17 Teşrin-î sânî 1324)s.1

[31] Süleyman Nazif,*Yıkılan Müessese*,İstanbul,1927,s.22.

[32] "Kabinenin sukûtu ve İngiltere, *Tanin*,Nu.195 (2 Şubat 1324) s.1

[33] "İttihat ve Terakki Beyannâmesi", *Ceride,*Nu.28 (19 Mart1325) s.504-505

Hüseyin Cahid'e göre *"kalbimizde İngiltere'ye karşı bî-payan bir hiss-i takdir ve muhabbet" vardı.*[34] Doğrusu İngiliz dostluğu hususunda İ.T.' nin mensuplarıyla muhalifleri tam bir ittifak halinde görünüyorlardı.[35] Tabiî sonraları İ.T. tekrar, tıpkı II.Abdülhamid''n yapmak zorunda kaldığı gibi,Alman siyasetine devam ettiği zaman,karşılaştığı en büyük tenkitlerden biri de Almanların müstemleke siyasetine aldanıp kadîm dostlarımız olan İngiltere'yi ve Fransa'yı gücendirmiş bulunması oldu.[36] *"Bu mülkün âtisi ve hâli İngiliz dostluğu ile temin olunabilecektir"* hükmü gerçeklerden kopuk bir siyasi inanç olarak kimbilir kaç aydının hissiyatına tercümandı.[37] 18 Kasım 1911 tarihli bir yazısına[38] göre fırkasız muhaliflerden Refik Halid'in dış siyaset düsturu çok açık ve sâde idi:*"Denize düşerseniz yılana sarılın, kurtulursunuz; fakat Almanya'ya sarılmayınız boğulursunuz."*

Meşrutiyetin ilânından önce ve sonra Türk aydınlarının İngiliz dostluğundan bekledikleri iyilikler ile İngiliz devlet adamlarının Meşrutiyet hareketinden duydukları kuşkuların bağdaşabilmesi kutuplarda narenciye ziraatinden daha zayıf bir ihtimâldi; ama bu, çok uzaklardaki bir gerçekti. Türk Meşrutiyeti'nin İngiltere'nin üzerine titrediği iki sömürgesinde, Hindistan'a ve bilhassa Mısır'a örnek alınması ihtimâli derin endişelere yol açıyordu. Tabiî İngiltere için asıl felâket Meşrutiyet hareketinin başarıya ulaşması ihtimâliydi[39] Ulaşırsa iki sömürgede örnek ve tahrik sebebi olabilirdi. Gerçekten de 1908 sonbaharında Mısır'da kanun-i esasî için yapılan nümayişler bu tahminleri teyid ediyordu.[40] Daha da vahimi İngiltere'nin İ.T. nin Mısır'da kendi aleyhine tahriklerde bulunduğuna kani olmasıydı.[41] Diğer taraftan İngiltere'nin yanısıra Hidivinde Milliyetçi Mısırlıların cemiyeti Hizbü'l Vatanî'nin İ.T. nin samimî alâkasıyla karşılaşmasından şikâyet etmesiydi.[42]

I. Dünya Harbinde İngiltere ile karşı saflarda çarpışmanın İngilizperestliğin hareretini düşürdüğüne dair bir işaret bulunmamaktadır. Aksine arttığına, mağlubi-

---

[34] Türkiye ve İngiltere,*Tanin,*Nu.632 (24 Mayıs 1326)s.1

[35] H.Cahit, "Osmanlı ve İngiliz Dostluğu",*Tanin*,Nu.1367 (7 Haziran 1328) s.1; Aynı yolda Ali Haydar Mithat'ın bir yazısı.Nu.1371 (11 Haziran 1328) s.3-4;Abdullah Cevdet'in yazdıkları da dikkate değer:"İngilizler Türkiye'nin bir yâr-ı tarihi ve tabiîsidir. Zavallı Lehistan'a yaptıkları gibi Türkiye'yi de bir mahu ve taksim ile ortadan kaldırmak yolunda devletlerin iki defa vâki olan teşebbüsü İngiliz red ve muhalefeti sayesinde akîm kalmıştır. Birinci taksim teklifi Büyük Katerina zamanında Rusya'dan, ikincisi Türkiye'nin en haris ve müstacel hasmı olan Avus turya''an gelmişti.Bu haysiyet-i elime ile Türkiye Devleti hayat-ı bâkisini,iki defa,İngilizlere medyun olmuştur." Emile Boutmy,*İngiliz Kavmi*, (Tercüme, A.Cevdet) Mısır,1909,C.I.s.7

[36] Dr.Cemil, age.,s.34.

[37] Rıza Nur "Said Paşa Muvaffak Olacak mı"*Zühre,*Nu.l l0 (22 Teşrin-i evvel 1327) s.1.

[38] *Kirpinin Dedikleri,*İstanbul,1336,s.91.

[39] Erol Ulubelen, İngiliz Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967,s.61.

[40] İkdam,Nu.5154 (16 Eylül 1324)s.3.

[41] H.Cahit,*"Ervah-ı Habise", **Tanin** ,*Nu.1046 (18 Temmuz 1327)s.1.

[42] "Kamil Paşa'nın Arizası", Tanin, Nu.1242 (3 Şubat 1327)s.3.

yetin ve harbin yolaçtığı bütün sıkıntıların İngiliz dostluğunun kıymetinin bilinmemesinden doğduğuna dair daha ateşli ve aşırı yorumlarla dopdolu yazılar dikkati çekmektedir.

Harbin son senesinde ilân edilen Wilson Prensipleri kısa bir müddet için aydınların son ümidini teşkil etmiş ve kaçırılmaması gereken son fırsat sayılmıştı.[43] Hâttâ Wilson Prensipleri için bir cemiyet kurulmuş;[44] şiirler yazılmıştı.[45]

Bu arada Osmanlı devleti ile alâkalı olan 12. maddesinin propagandası için Köprülüzâde Mehmet Fuad'ın gönderileceği haberi üzerine Fransızca konuşmaya muktedir olmadığı yolunda tenkidlerde bulunulmuştu.[46] Misak-ı Millî'ye benzerliğine pek dikkat edilmeyen bu maddelerin gerçekleşmesinde İngiltere ve Fransa'nın hakikî menfaatleri Türkün elinden tutmakta olduğu yolundaki kadîm inançla bu hususta iki devletin Amerikan Devletini tenvir etmesi beklenmiş[47] ve tabiî bu arada Wilson'a sözünü tutması hatırlatılmıştı.[48]

Mütareke devrinin zulmeti içinde, tıpkı Meşrutiyetin ilânını takib eden günlerde olduğu gibi, İngilizperestliğin alevi son bir kere daha parlak ışıklarıyla dalgalandı. Muhakkak ki 20. Asrın en dikkate değer aydınlarından biri olan Nüzhet Sabit'in (1883-1919) şairane ve sâfiyâne feryadı bu meyanda çok dikkat çekicidir.[49]

N. Sâbit'in hitabı[50] ancak bir nakş-ı ber-hâyâl sayılabilir: *"Sen, İngiltere, senin mukadderatını, İslâmların ve Türklerin mukadderatından kim ayırabilir. Milyonlarca Müslümanın, kim ne derse desin, saadet-i müstakbelesini, refah ve saadetini temin vazife-i tarihiyesi senindir. Sen bu tarihî vazifeyi elbette ifâ edeceksin. Ey medeniyetin mümeesilleri, cihan medeniyetine yeni bir devre açmağa çalışırken, hak ve zulmün bîtaraf bir hâkimi olun."*

Doğrusu dört senelik I. Dünya Harbinden sonra İngiltere'yi medeniyet mümessili olarak gören zihniyeti anlamak pek kolay değildir. Ancak bu gibi yorumları bir şahsın veya bâzı şahısların değil, bir neslin hissiyatının veya bedbinliği ve bedbahtlığının bir neticesi görmek gerekir. Ümitlerin bittiği yerde bir bakıma yeniden, daha büyük bir heyecanla, İngiliz dostluğuna müracaat ediliyordu. İfade edildiğine göre iflâs eden İttihad ve Terakki siyasetî askerî tahakküme dayanıyordu. Üstelik yalnız bir milletin, yâni Türklerin hâkimiyetini temine ve diğer unsurların temsil hakkını ortadan kaldırmak yolunu takip ediyordu. Bu yapılanlar hür insanla-

---

[43] Nazif Süruri, *Son Fırsat*, İstanbul,1334,305.

[44] Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki kuruluşlar*, Ankara,1988 s.147-194.

[45] Sami Sabit Karaman, *Damlalar,* Ankara,1944,s.8; Şiirin metni için bkz.Ek.I.

[46] "Köprülüzâde Fuad Bey", *İnkılâb-ı Beşer,* Nu.812 Teşrin-i Sânî 1918) s.1.

[47] "Yaşayan Görecektir, Türk ve Türkiye Ölmeyecektir", *Alemdar,* Nu.159 (31 Mayıs 1335) s.1 Yazının imza yerinde bulunan üç yıldız işaretinin sahibini tesbit edemedik.

[48] "Wilson Sözünü Unuttu mu?"*Alemdar,* Nu.153 (25 Mayıs 1335) s.1;Bu istek 154,155,156 sayılarda da tekrar ediliyor.

[49] Hayatı için. Hilmi Ziya Ülken,*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* İstanbul, 1966C.II.s.561-565.

[50] *Vazife-i İsyan,* İstanbul,1334,s.2.

rın haklarıyla ve insanlık gayesiyle ters düştüğü için İngiltere tarafından tasvip göremezdi. Takip edilen siyaset kuvvetiyle mütenasip olmadığından harp tehlikesinden başka bir netice doğurmuyordu. Kaldı ki İngiliz siyaseti yalnız bir milletin değil, bütün Dünya'nın menfaatineydi. İngiltere'yi bir melek, Almanya'yı da bir şeytanı hatırlatan ifadelerle dolu yazı[51] şöyle devam ediyor. *"İngiltere muharebeye hazırlanmamıştı. Vaziyeti coğrafiyesi ,an'anat-ı siyasiyesi ve menfaati Dünya'da harbin zuhur etmemesi idî. Zira bir muhabere ile İngiltere'nin hiçbir şey kazanmayacağı aşikâr idi. Alman taraftarlarının yüzbinlerce defa tekrar ettikleri iktisadî hâkimiyeti yoktur. Çünkü İngiltere denizlere hâkim idi. Bütün dünyanın pazarları İngiltere'ye açık bulunuyordu. İngiltere'nin ne korkusu vardı ve ne de ihtiyacı. Alman iktisadiyatının ifnası hakkındaki propaganda ehemmiyetsiz bir meseledir. Çünkü gerek İngiliz sanayii ve gerek mamulâtı ve ihracatı bir kaymet-i mahsusayı haizdir. Alman mamulâtına her zaman faik bulunuyor. Alman sermayesi, Alman kabiliyetine tefevvuk edemedi. Binanaleyh maddeten mağlup olan Alman kabiliyetinin İngilizlere ne ehemmiyeti olabilirdi. Bir ingiliz çakısıyla, bir Alman çakısı arasındaki farkı bilmeyen insan var mıdır?"*

Tarih'in on sene sonra tekerrürüne şahit olmak, on sene önce II. Abdülhamid'e yöneltilmiş tenkitlerin muhatabı olarak bu defa ittihatçıları görmek gerçekten de şaşırtıcıdır. Daha önce Padişah'ın işlediği cürmün bu defa ki sahibi dünkü ithamcılar, yâni ittihadçılar olmuşlar ve "Devlet-i Osmaniye'yi birkaç defa inkırazdan, mukasemeden kurtarmış olan İngiltere'ye karşı silâh çekmek budalalığında" bulunmuşlardı.[52] Buna rağmen ümid yine yakınlardaydı. Osmanlı Hükûmetine daima hakkı ve adaleti, merhameti ve şefkati ve kanun dairesinde meşrutî bir hayat tarzını telkin ve tavsiye hususunda ısrarla sebat eden ve yegâne dostumuz olan İngiltere bu gün de bizi kötü vaziyetten kurtaracak yegane halâskârımız olabilir.[53] Çünkü İngiltere hükûmet-i muazzaması ötedenberi Âlem-i İslâm'ın ve Türklerin hayırhahıydı ve en müşkil zamanlarda onların imdadına yetiştiği mâlûm olmuştu.[54]

Netice itibariyle denebilir ki İngilizperestlik,devletin kendi imkânlarıyla ayakta tutulamayacağına dair ümitsizlikle aynı anda doğmuş yeni bir ümitti. Bu ümidin millî ve milletlerarası siyasî gerçeklerden doğduğu, yâni bir mâzisi olduğu

---

[51] (Mevlânzâde Rıfat), Kaçırılmış fırsatlar-İngiliz Siyaseti, *İnkılâb-ı Beşer,* Nu.20 (14 Teşrin-i Sâni 1918) s.1;Mevlânzâde'ye göre bu harpte Almanya, Rusya ve Bulgaristan'ın mağlubiyetleri askeri (Militarist) devletlerinin iflâs ettiğinin şahididir. Harbi, "hürriyet-i beşeriye, hukuk-u insaniye ve kuvvet" kazanmıştır." Askeri Devletlerin iflâsı,"*İnkılâb-ı Beşer,* Nu.22,16 Tesrin-i Sâni 1918 s.1.

[52] (Ref'i Cevad_Ulunay) "Allah Belâlarını Versin", *Alemdar*,Nu.144 (16 Mayıs 1335 s.1).

[53] (Ref'i Cevad-Ulunay) "İngiltere ve Biz" *Alemdar,* Nu.158 (30 Mayıs 1335) s.1; Ref'i Cevad'ın bir başka yazısına göre iki büyük devlet adamının sözlerinin mânâsı Türk_İngiliz dostluğunu teşvik ediyordu:"Devlet-i Âliye nâmına İngilizlere buğz eylemekten Allah'a sığınırım" (Reşit Paşa); "Memalik-i Osmaniye'den bir ufak nahiyenin bile ayrılmasına lâkaydi kalanlarla siyasetten bahs edilemez" (Palmerston)

[54] Adana Müftüsü Mehmed Tahir Efendi'nin sözleri için "İngilizler ve Türkler", *Ferda'dan*(Adana) naklen *Alemdar,*Nu.196(9 Temmuz 1335)s.1.

açıktır. Ancak hâdiselerin, bir taraftan ümidsizliği artırırken, diğer taraftan da bu yeni ümidin, İngilizperestliğin gerçeklerle ilişiğini kestiği bir başka gerçektir. Halk tâbiriyle Moskof tazyiki altında bulunan neslin, pek fazla düşünme imkânı ve fırsatı bulamadan, bir müddet sonra İngilizperestliği sadece dış değil, aynı zamanda iç meselelerin de küllî hâl çaresi olarak görmesi, halkdaki muskacı zihniyetin aydınlar seviyesinde tezahürü olarak düşünülebilir. Kısaca fikrin veya tefekkürün değil, hissiyatın semeresi olan bir reçete bahis mevzuudur. Bu reçetenin câzib yankısına rağmen tatbik kâbiliyeti olmadığını iktidarda bulunanlar, meselâ II.Abdülhamid ve 1908 sonrasında ittihadçılar acı bir şekilde öğrendiler ama muhalif mevkiinde bulunan aydınlar nazarında İngilizperestlik hep kıymeti bilinmeyen bir hâl çaresi olarak kaldı. İngilizperestlik son iki asırlık tarihimizde zayıf bir devletin güçlü komşularınızdan birinden ödünç alabileceği zehabında bulunduğu kurtuluş reçetelerinden birincisinin adıydı. Boynumuzu teslim edebileceğimiz bir ip veya elden gelen öğündü.

Ek-1

Wilson Prensipleri

Dînim bana bahşedeydi imkân,
Derdim sana ben nebiyyi-zîşan.
Lâkin diyemem ki, sör Vilsin,
Yirminci asırda bir peyâmber,
Makdûrse eğer, o sen değilsin,
Zannımca zaman peyâmber ister,
Hakkı bağıran lisan-ı adlin.
Adli yüceten kemal-i fazlın,
Bilmem ki, önünde diz çöker mi?
Havlinde dönen Ebi lehebler.
Hırs âteşi, âh, Aceb söner mi;
Kalkar mı bütün hafî sebepler!..
Darb-ı sühanin asâ-yı-Musa,
Şüphe ederim, o sende var mı,
Hakkın güneşi aceb doğar mı?

Sidi-Beşir-919

A

Abbas Hilmi Paşa, 38, 49
Abdülaziz (Sultan), 1, 12, 14, 19, 21, 23,24, 33, 64, 141
Abdülaziz, İbni Suud, 48,124
Abdülhamid (Sultan II), 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 54, 55, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 76, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 92, 97, 98, 99, , 101, 103, 104, 107, 108, 114, 115, 145, 147,180,182,184
Abdülmecit (Sultan), 9,11, 19, 20, 23, 148
Adil Bey (Hacı),113
Aehranthal (Baron von),60, 71
Ağa Han, 148
Ahmet Tevfik (Okday), 31, 71, 72, 74, 119, 139, 141
Ahmet Celâlettin Paşa, 65
Ahmet Fevzi Paşa, 32
Ahmet Rıza (Bey) ,90
Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa, 105,121
Ahmet Samim, 100
Akabe, 31, 47, 50, 51, 52, 54, 59
Albay Metaksas, 133, 134
Albay Napier, 4
Alexander (Yunan Kralı), 3
Ali Paşa, 1, 5, 48, 139
Ali-el Mısri (Aziz), 126, 127
Amerika, (ABD)1, 46, 67, 126
Anadolu Demiryolu, 41, 61
Arabistan, 32, 48
Arnavutluk, 60, 93, 104, 106, 111, 113, 115, 118, 119, 122, 126, 165, 175
Asquith (H.H), 117
Ataullah,Şânizâde,177
Aubrey Herbert, 107
Auguste Comte,8
Avusturya-Macaristan, 13, 15, 16, 20, 23, 40, 42, 43, 44, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 97, 104, 107, 112, 116, 117, 118, 122
Ayastefanos(Yeşilköy) 15

B

Babanzade İsmail Hakkı, 105
Bağdat Demiryolu, 47 ,111
Balfour Notası, 135
Ballplatz, 14,15
Bautzer, 103
Berlin Antlaşması, 74
Binbaşı Bramly, 50
Bismarck(Otto von), 12 ,13,14, 15, 37, 40
Booth, (A.W.)86
Bonapart ,Napolyon,1,
Boris, (Bulgaristan Kralı)176
Bulgaristan, 1, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 23, 32, 41, 55, 56, 58, 68, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 94, 96, 97, 116, 117, 118, 122, 123, 128, 133, 139, 144, 156, 157, 172, 173, 175, 176
Bulwer, (Edward George),7,11
Butros Paşa,98
Buxton (Noel), 102
Büyük Britanya, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 15, 18, 20, 23, 39, 41, 47, 50, 56, 61, 71, 77, 80, 95, 98, 99, 103, 111, 119, 123, 124, 126, 127, 131, 144, 154, 156, 157, 160, 161, 165, 171, 175, 176
Byron, (Lord),1,2, 4

C

Call (Baron),75
Cambon (M,Paul), 47
Catherine, (İmparatoriçe) II, 1,10
Cavit Bey, 93, 99, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 124, 149
Cebel-i Şammar, 48
Cemal (Büyük) Paşa, 127, 128, 149
Charles Petrie, 2
Charles (Kingsley),59
Charykoff, M.,112
Chicherin,M., 143
Claude Farrere, 65
Clemenceau,M., 134
Constans, M.,47, 56, 67, 95
Cox, Sir Percy155
Cromer, Lord,47, 50
Curzon, Lord,47,142

Ç

Çanakkale, 5, 14, 59, 95, 114, 128, 129, 131, 141, 145, 159, 173
Çerkez Ethem,139

D

Damad Mahmud Paşa, 24
Damat Ferit Paşa, 139
Damat Salih (Hayrettin) Paşa, 122
David Urquhart, 4
Deedes, Sir Wyndham,136
Deutzche Bank, 41
Disraeli (Lord Benjamin), 4, 15, 19, 137
Doughty Wylie, 89
Douglas Gamble, 91, 102
Donizetti Paşa,64
Dr. Aras(Teyfik Rüştü), 156, 166
Dr. Nazım, 149

E

Edward Goschen, 75
Edward Grey, 59, 75, 111, 116, 118, 123, 126, 127
Edwin Pears, 102
Elenora, 72
Elmas, 126
Emanuel Karasu, 87, 92
Enver Paşa, 61, 86,109, 126,147, 149
Ethem Paşa, 44, 85
Emir Muhammed Arslan, 59

F

Falkenhayn, 136
Fallieres, (Başkan,ABD.) 73
Fehim Paşa, 25
Ferdinand, (Bulgar Kralı) 57, 72
Ferit Paşa, (Avlonyalı) 31, 51, 93
Fethi Okyar, 148, 149, 166
Filistin, 14, 45, 53, 55, 124, 136
Fitzmaurice, (Gerald H.) 90, 106,129
Foulon, (Albay), 113
Francis Joseph, 72
Freiherr von der Goltz, 30
Führer(A.Hitler)17,

G

Gabriel Noradonkyan, 31
Gazze, 52
Genç Türkler, 20, 60, 61, 102
Geoffrey Hornby, 15
George Canning, 2, 5, 8
Girit, 5, 11, 37, 42, 43, 44, 61, 67, 68, 71, 73, 76, 89, 94, 95, 96, 97, 115, 119
Gladstone, 19, 41, 134, 137
Gortschakoff, (Prens) 12
Graves, (Sir Robert) 72, 113
Grey'in Aehranthal, 75
Gueshoff,M., 71
Gülhane Hatt-ı,10, 11

H

Hakkı Bey (İbrahim), 31, 121
Halil Bey,(Menteşe), 121
Harry Boyle, 53
Hatzfeld, Kont, 41
Hz. Muhammed, 39
Hz. Fatma, 39
Herr Stemrich, 48
Hınçak Komitesi, 89
Hicaz, 5,34, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 63, 68, 126
Hilmi Paşa Hüseyin), 38, 50, 56, 108, 115
Hindistan, 1, 2, 6, 13, 15, 31, 34, 35, 38, 39, 45, 47, 48, 67, 103, 170
Holo Paşa (Ali Abid), 30
Hüseyin Cahit Yalçın, 84,109, 112,181,182

İ

İbrahim Paşa (Mısırlı), 3
İkdam (Gazetesi), 34
İsmail Canpulat, 149
İsmail Hakkı Bey, 98
İsmet İnönü, 144, 149, 165
İstanbul Konferansı, 14, 19

İzvolski, 76
İzzet (Holo)Paşa, 30, 63

J

Japonya, 57, 58, 142, 145, 158, 174,
John Marriott, 4,119
Jorge Nelcken Waldberg, 121

K

Kâmil Paşa (Kıbrıslı) 38, 50, 63, 64, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 78,81, 82, 83, 85, 115, 118,180,181
Kamil Paşa (Mustafa), 50,63
Kayzer Wilhem, 42
Kerbelâ, 40
Khevenhueller, Kont, 73
Kont Andrassy, 12, 13
Kont Hatzfeld, 40
Kont Shouvaloff, 15
Kont Teleki, 155
Kral Constantine, 132,134,140
Kral George, 42
Kuveyt, 39, 47, 48, 98, 124
Küçük Kaynarca Ant.,10

L

Lansdowne, Lord, 104
Lloyd George,107,133, 135, 136, 140, 141, 151, 153
Londra Antlaşması, 122, 123, 155
Lord Crew, 104
Lord Cromer,38, 47, 49, 50
Lord Curzon, 47, 143, 144
Lord Granville, 6
Lord John Russel, 12
Lord Kitchener, 126, 131
Lord Lansdowne, 48, 49, 57
Lord Redesdale, 75
Lord Salisbury, 47
Lord Palmerston, 7,8
Lord Stratford,11
Lord Beconsfield,14

M

M. Chicherin, 155, 166
M. Clemenceau, 136, 151
M. Delcasse, 49
M. Hanotaux, 32
M. İzvolski, 71
M. Poincare, 140
M. Thiers, 7
M. Venizelos, 132, 134, 139
Mac Donald, 153
Mahmud Celâlettin Paşa,20, 21, 23
Mahmut Şevket Paşa, 104, 109,118, 121
Makedonya, 16, 58, 68
Mallet (Louis), 123, 129
Malta, 1, 15, 138, 153
Mansdorff, 75
Marling, 106
Marschall Bieberstein,25,, 60, 67
Medine, 30, 35, 49, 55, 63
Mehmet Ali (Kavalalı), 4,5,6, 7,178
Mehmet Nuri, 31
Mehmet Rıza (Peşe), 31
Mehmet Rüştü Paşa, 21
Meisner Paşa, 53, 54
Mekke, 30, 35, 49, 55, 126
Memlük, 1, 5
Metternich, 2,5, 6
Mısır, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 14, 16, 24, 30, 31, 35, 37, 38, 39, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 61, 63, 65, 67, 79, 105, 107, 112, 121, 126, 127, 128, 137, 173, 174, 176
Millerand, 134
Milovanovitch, 78
Missolonghi, 2
Mithat Paşa, 12, 13, 16, 19, 20,21,22, 23, 24, 27,180
Molotof, 168, 174
Mondros mütarekesi, 133
Montrö Antlaşması, 165
Mr Graves, 153
Mr. Gladstone, 19, 41
Mr. Graf, 103
Mr. Pallis, 146
Mr. Ramsay, 153
Mr. Roosvelt, 17
Muhtar Ahmet Paşa, 22,50, 102,116

Murat,I, 37
Murat V,19
Mustafa Fazıl Paşa,11, 12
Mustafa Kamil Paşa,38
Mustafa Kemal (Atatürk), 71, 101, 115, 136, 138, 141, 144, 146, 147, 148, 150, 151,157, 158, 161, 166
Musul, 155
Mübarek,(ibn Sabah) 48
Münir Ertegün, 161

N

Napolyon, 1, 2, 7, 10
Naum Paşa, 31
Nazım Paşa, 96, 115, 118, 121
Nicholas, 3, 116
Niyazi Bey, 61
Nyon Konferansı, 153, 160

O

Osman Paşa (Plevne Gazisi), 22
Osmanlı Bankası, 42, 107

P

Pallavicini,The Margrave, 74
Palmerston, Lord, 6, 7, 8
Panislavizm, 12, 27, 36, 37, 38, 48, 101
Panitza, 68
Pastor Freidrich Nauman, 43, 44
Percy Cox, 154
Pichon, M., 73
Pierre Benoit, 155
Polonya, 167
Prens Constantine, 43
Prens Ferdinand, 72
Prens George, 73
Prens Gortschakoffu, 12
Prens Sait Halim (Paşa), 121
Prusya, 2, 40

R

Rahmi Bey (Arslan), 109, 153
Rauf Orbay Bey, 148
Recep Paşa, 32
Redcliff, (Stratford de) 5, 9, 11
Refet (Bele) Paşa, 141, 148
Refik Saydam, 168, 173
Reşit (Mustafa) Paşa, 9, 17, 18
Rıfat Paşa, 10, 96, 111
Robert Colege, 67
Rodos, 68, 111, 114, 126, 132, 133, 135
Ronald Linsday, 156
Rusya, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 22, 25, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 71, 72, 73, 77, 79, 103, 106, 107, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 146, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175

S

Saadet (Gazetesi) , 34
Sabah (Gazetesi) ,34
Sabatay Sevi, 91
Sabahattin (Prens), 115
Sait (Küçük) Paşa, 21
Sandansky, 68, 117
Sazanov, M., 112
Sevr antlaşması, 140
Sidney Lee, 75
Sir Gerald Lowther, 104,180
Sir Harold Rumbold, 144
Sir Hughe Knatchbull, 165
Sir Louis Mallet, 123
Sir Percy Loraine, 165
Sir Robert Peel, 9
Sir Thomas Arnold, 37
Sprenger,M. , 41
St. James, 118
St. Jean de Maurienne Antlaşması, 132
St. Petersburg Konferansı, 3, 77
Stalin, J. 168, 173, 174
Stratford Canning, 5,7,8,9
Sultan Mahmud (II), 4,5
Sultan Selim(Yavuz)37,
Suriye, 12, 23, 30
Süveyş Kanalı, 13, 52
Sykes-Picot Antlaşması, 132

Ş

Şark Demiryolu, 71
Şark Farmasonları, 149
Şemsi Paşa, 62
Şeyh Mübarek İbn, 47
Şeyh Sait, 154
Şeyhülislam, 24, 66
Şükrü Saraçoğlu, 165

T

Tahsin Paşa (Başkatip), 27, 29, 30, 65
Talat Paşa, 103
Tanin (Gazetesi), 94, 109
Tercüman-ı Hakikat (Gazetesi) ,34
Tevfik Rüştü (Aras), 115
Terentieff, 167, 171, 174
Theodor Rothstein, 106
Thiers, M. 4
Toynbee,Arnold , 144
Türk Ocakları, 149
Türkiye, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51,55, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176

V

Venizelos,(E.) 73, 95,96,134 , 135, 141, 156
Viktorya, (İngiltere Kraliçesi) 13, 14, 45
Viyana Programı, 55, 56, 57
Von Bieberstein,(Baron) 60
Von der Goltz, 41, 43
Von Papen, 167, 175, 176

W

Waldberg, (Jorge N.), 122
Wickkam Steed, 116
Wilhelm,Alman Kayzeri, 43, 45
William Temple, 8
William Gifford Palgrave, 53
Wilson, (ABD Başkanı), 135, 140
Witte, M., 57

Y

Yavuz Sultan Selim, 37
Yıldız Sarayı, 27, 28, 30, 42, 43, 63, 64, 66, 67, 68
Yusuf İzzeddin, 12
Yunanistan, 2, 3, 4, 8, 116, 117, 118, 121, 123, 125, 126, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 156, 165, 169, 172, 174, 175

Z

Zeki Bey (Maktul gazeteci), 105

P.P. GRAVES
İNGİLİZLER ve TÜRKLER
Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri
(1789-1939)

Bu kitap sadece Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihini değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüzyılını" ve Yeni Türkiye'nin kuruluşunu ve bununla birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Almanya ve Balkan Devletleri ile ilişkilerin özelliğini de anlatmaktadır. Bugün de Türkiye-ABD ilişkilerinin arka planında bulunan saiklerin ve yöntemlerin tarihini öğrenmek için bu kitap önemli bir rehberdir.

Kitlelerin hareketsizliğinde dinin bir payı var mıdır yoksa din itici bir güç müdür? Halife kendisine karşı isyanın mümkün olmadığı Allah'ın bir vekili mi olmak istiyordu?

Aydınlardan ve Jön Türklerden kaynaklanan tepkilere rağmen Abdülhamid istibdadının 33 yıl sürmesinin asıl sebebi, ordunun bir ihtilal hareketine karışmayı reddetmesi midir?

Hristiyan azınlıklara sahip çıkmaları Batı'nın çıkarlarını korumanın bir yolu mudur? Bugün de batılı devletlerin insan hakları ve temel hürriyetler konusundaki baskıları aynı amaçla mı sürmektedir?

Selanik Ordusu ve Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu bir hürriyet hareketi midir?

31. Mart Vakası sadece irticaî bir ayaklanma mıdır? Bu olay ister dönme ve ister Yahudi olsun Selaniklilerin, İstanbul'a gelirken farmasonluklarını beraberlerinde getirerek şevkle propagandasını yapmalarına karşı bir muhalefet midir?

"Chester Projesi" ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesi bir benzerlik göstermekte midir?

İTK.'nin tahttan indirdiği II. Abdülhamid'in siyasetini en ince ayrıntısına kadar taklit etmek zorunda kalması Özal'ı hatırlatan bir benzerlik gösteriyor mu?

Bu sorular çoğaltılabilir. Bugüne yansıyan etkileri tartışılabilir. İngiliz ve Türkler bütün bu devirlerin şahsiyetlerini ve politikalarını anlatan önemli bir belgeseldir.

21. YÜZYIL YAYINLARI
HANIMELİ SK. 19/20 SIHHİYE 06430 ANKARA TEL: (0.312) 231 68 58 - 231 08 72
FAKS: (0.312) 231 68 58 E-mail: yuzyil21@ada.net.tr

ISBN 975-6803-01-0

